

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS

de Friderico Déri nominati

2020

SZERKESZTETTE:
LAKNER LAJOS
ANGI JÁNOS

OLVASÓSZERKESZTŐ:
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2020

Lektorálta: Dr. Barta János, professzor emeritus

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János

Fordító: Debreczeni Ádám

A kötet a Nemzeti Kulturális Alaprogram támogatásával jelent meg.

© szerzők, 2020

© Déri Múzeum, 2020

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv és nyomdai előkészítés: Kónya Ábel

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

www.derimuzeum.hu

TARTALOM

RÉGÉSZET

Nagy Emese Gyöngyvér, Balázs Ádám, Bőr Gabriella, Cserpák-Laczi Orsolya, Dani János, Deák Rita, D. Szabó László, Hága Tamara, Hullám Dénes, Mester Péter, Szabó László, Szolnoki László: A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2014–2016-ban 8

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Nagy Gabriella Julianna: Megtorlás vagy jóvátétel?
A gyermek- és fiatalkori bűnözésre vonatkozó szabályozás története Magyarországon az 1900-as években 34
Surányi Béla: Fejezetek a Debreceni Gazdasági Egyesület történetéből 39

NUMIZMATIKA

Novák Ádám: A korona jegyében – válogatás a Déri Múzeum koronaértékű pénzeiből 53

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

P. Szászfalvi Márta: Református ereklyék, stallumok és látogatóbarát fejlesztések.
A nyírbátori református templom egyházművészeti és vallásturisztikai vizsgálata 63

FOTÓTÖRTÉNET

Mezey Lajos festő-fényképészbicentenáriuma 81
Farkas Zsuzsa: Mezey Lajos mosolya 82
Szabó Anna Viola: Várad az ablakból. Mezey Lajos sztereoképei 87
Szabó Anna Viola: Benedek Mór, a fantom. Megjegyzések az első nagyváradai fényképész kilétének tisztázásához 94

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Magyar Brehm. Kanabé Dezső (1878–1950) természettudós tanári működése Debrecenben 99
Kanabé Dezső: Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából. Részlet 108
Papp László: In memoriam Siroki Zoltán (1906–1987) 122

IRODALOMTÖRTÉNET

Bakó Endre: A Csokonai Kör (1890–1946) „modern gesztusai” 125

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Aranyi Fruzsina: Az időskori non-formális ismeretátadás egy újabb módszertani megközelítésből	135
Debreczeni-Veisz Bettina: VR the world. Virtuális lehetőségek a múzeumi szférában	140
Sándor Ilona: Az orvos, a művészetek pártolója és a közösségi ember – Dr. Forbáth Péter portréja	144

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2019-BEN

Ormosi Viktória: Polgári sikk. Időszaki kiállítás az iparművészeti osztály raktárának kincseiből	150
Nagy T. Katalin: A festőállványtól a kameráig	153
Mező Szilveszter: A piramisok országában. Kurátori jegyzetek egy időszaki kiállítás apropóján	156
Korompai Balázs – Váradi Katalin: Trianon 100 Emlékkiállítás Debrecen	169
Magyar Márta: Romos házból kiállítóhely. A Hajdúszoboszlói Fazekasház feltámadása	170

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2019-BEN

P. Szászfalvi Márta: A Sipos-gyűjteményről	175
Váradi Katalin: Beszámoló a bécsi Collegium Hungaricum fiatal kutatói ösztöndíja révén megvalósított kutatásról	176
Lajos Lakner: Julianne Déry. Die Lebensgeschichte einer in Ungarn geborenen unbekanntem Schriftstellerin (Stipendienbericht)	179
Novák Ádám: Beszámoló a Numizmatikai Gyűjtemény 2019-es évről	180
Szabó Anna Viola: Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban	181
Mező Szilveszter: Botanikaprofesszor Európa és Ázsia határvidékén.	
A Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményében található Soó-fotótéka 60 éves képelemékei a Kaukázusról és a Fekete-tenger mellékéről	184
Mező Szilveszter: Szibéria Debrecenben. Nagy Miklós (1930–2018) botanikus bajkái fotósorozata	196
A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai 2019-ben. Összeállította: Mező Szilveszter	206

FÜGG ELÉK

Birkásné Vincze Rita – Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2019	211
Birkásné Vincze Rita – Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum évkönyvei 2011–2019 – Repertórium	216

REZÜMÉ	227
RÉSUMÉ	232

RÉGÉSZET

NAGY EMESE GYÖNGYVÉR, BALÁZS ÁDÁM, BŐR GABRIELLA, CSERPÁK-LACZI ORSOLYA, DANI JÁNOS, DEÁK RITA,
D. SZABÓ LÁSZLÓ, HÁGA TAMARA, HULLÁM DÉNES, MESTER PÉTER, SZABÓ LÁSZLÓ, SZOLNOKI LÁSZLÓ

A DÉRI MÚZEUM RÉGÉSZETI TÁRÁNAK ÁSATÁSI TEVÉKENYSÉGE 2014–2016-BAN

Folytatjuk a Déri Múzeum Régészeti Tára által végzett ásatások rövid jelentéseinek közlését a Déri Múzeum Évkönyvében. Ebben a kötetben a 2014 és 2016 között végzett ásatások, régészeti feltárással végződő szakfelületek jelentéseit válogattuk össze.

A 2014. év ásatási tevékenysége elsősorban az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki közötti útberuházás régészeti próbafeltárássainak jegyében zajlott kisebb egyéb feltárások mellett, pl. szakfelületek Berettyóújfalun belterületén és határában, Derecske, Hajdúböszörmény környékén, Konyár belterületén, városi feltárás Debrecen belvárosában, településfejlesztésekhez kapcsolódó beruházások megelőző feltárássai (pl. csatornahálózat fejlesztése Derecskén, szennyvízvezeték építése Hajdúszováton, Püspökladányban).

2015-ben a szakfelületek (Berettyóújfalun), valamint az ahhoz kapcsolódó feltárások (Kaba, Hortobágy, Nádudvar) és egyéb beruházások (Ebes, Nagykereki) mellett megkezdődtek az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki közötti útberuházás teljes felületű megelőző régészeti feltárássai és az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalun közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) próbafeltárássai, majd a teljes felületű régészeti feltárássai.

2016-ban az OGD – Hajdúszoboszló-K1 jelű kutatófúrás megelőző feltárássai, szakfelületek (pl. Biharkeresztes), illetve egy ahhoz kötődő kisebb leletmentés (Hosszúpályi) zajlott. A nagyobb beruházások között említhetjük a Debrecen Déli Ipari Park (NEMO Projekt) keretében a Kondoros medrének áthelyezése miatti teljes felületű régészeti feltárássokat, valamint folytatódtak az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalun közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) teljes felületű megelőző feltárássai is.

2014. ÉVI ÁSATÁSOK

1. Berettyóújfalun, Berettyószentmárton hrsz. 0642/15 (KÖH 85371) szarmata

2014 januárjában Berettyóújfalun, Berettyószentmárton nevű részén, a 0642/15 hrsz-ú telken próbafeltárássra került sor. A Berettyóújfalun, Papp János tanyája néven nyilvántartott lelőhelyhez tartozó, kb. 170 m²-es területen három régészeti jelenség vált láthatóvá. A nagyméretű gödrök a római császárkor szarmata időszakából származtak. A jellegze-

tes szürke korongolt kerámiatöredékeken kívül nagy mennyiségű salakot is találtunk a gödrök betöltésében.

D. Szabó László

2. Berettyóújfalun, Malom utca (KÖH 86037) őskor

2014. február 16-án szakfelületek során Berettyóújfaluban, a Malom utcában az elektromos vezetéknek kiásott árokban két őskori objektum feltárását lehetett megfigyelni, melyekből néhány kerámiadarab került elő. A régészeti jelenségeket néhány nappal később bemértük és lefotóztuk. Az árokban egy előző napi eső miatt állt a víz, a bolygatás csak az objektumok felső 50 cm-es rétegét érintette. Meglepő módon a város központjában szinte semmilyen újkori feltöltés nem fedte a régészeti jelenségeket, melyek a 20 cm-es gyökérszóna alatt egyből észlelhetők voltak. A lelőhely a Malom utca nevet kapta és kiterjed a szomszédos Hajdúgabona Zrt. tulajdonában levő gabonamalom és Széchenyi Tagiskola területére is.

Szolnoki László

3. Berettyóújfalun, Nagy-Bócs 3. (KÖH 73599) rézkor

2014. február 24-én kezdődött a földmunka a Berettyóújfalun BEM D-1 CH kút 880 m² területén. A régészeti szakfelületek során a bolygatatlan altalaj szintjén régészeti jelenségek feltárását láthatóvá.

2014. február 27-én végeztük el az előkerült régészeti jelenségek (összesen öt objektum) leletmentő feltárássát. Egy cölöplyukban nem volt a kormeghatározást lehetővé tévő lelet, a többi gödörből kézzel formált rézkori cseréptöredékek és egy pattintott kovapenge került elő.

2014. március 3-án került sor a területen feltárt régészeti jelenségek felmérésére, valamint a további földmunka régészeti szakfelületeire. Az újabb földmunkák során már nem kerültek elő régészeti jelenségek.

D. Szabó László

4. Berettyóújfalun, Szemétégető I. (KÖH 62382) ismeretlen

2014 márciusában végeztünk szakfelületeket Berettyóújfalun szeméttelépén, mivel a környezetében több ismert lelőhely van. A szakfelületek során két objektum feltárását azonosítottuk. 2014. március 26-án kezdődött

a leletmentés. Két objektumot tártunk fel, mind a kettő kerekded, rézsűs falú, igen sekély, egyenletes aljú gödör volt. Betöltésükből csak patics került elő, koruk ismeretlen. A leletmentés még ezen a napon be is fejeződött, további objektumot nem észleltünk.

Szolnoki László

5. Bojt, Kossuth tér-dűlő (KÖH 62250) neolitikum, vaskor

A terület a Kis-Körös északi (jobb) partján, az ahhoz észak felől csatlakozó egykori meder vagy mellékágtól induló enyhén tagolt magasparton található.

A területen 2008-ban Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán, 2012-ben Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné végeztek terepbejárást. A hatalmas kiterjedésű lelőhelyet belső vizes területek, DK-i lefutású vízfolyások tagolják.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása során – a megnyitott négy szonda közül – három szonda pozitívnak bizonyult (113–115. szondák). A lelőhelyen összesen 20 régészeti objektum került elő, melyekhez 22 stratigráfiai egységet soroltunk. Az objektumok a vaskorba (szkíták) és a középső neolitikumba (Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) keltezhetők: 19 gödör és egy urnás szkíta temetkezés került elő. A 113–114. szondákban a szkíta objektumok dominanciája jellemző (a lelőhely nyugati része), míg a 115. számú szondában a középső neolitikum leletanyag dominál (a lelőhely keleti része). A lelőhelyről nagy mennyiségű leletanyag került elő.

A legjelentősebb régészeti objektum a 3. obj. 4. str. sz. szkíta urnás temetkezés, mely a 113. szonda északi felében, annak nyugati szélén jelentkezett. Az urnához tartozó kerámiatöredékeket a falban észleltük – a mai járászinttől 33 cm mélységben, erre bontottunk rá. Foltot nem lehetett megfigyelni, az urna tetejének csak néhány darabja maradt meg, a hamvak és az urna alja viszont jó állapotban voltak.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, D. Szabó László (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok), Czákó Viktória (geodéta).
Cserpák-Laczi Orsolya

6. Bojt, Kossuth tér-dűlő dél (KÖH 82237) vaskor, szamata, ismeretlen

A terület a Kis-Körös ér északi partján és a Dusnok-patak által határolt tagolt magasparton, a Kossuth tér-dűlő déli, a Tökös-Varga-tag nyugati részén található.

A területen 2012-ben Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné végeztek terepbejárást. A 2013–2014-es geodéziai felmérés során a Nagykeréki – Hencida közötti műút keresztesítésének északi ágán régészeti jelenséget fedeztek fel.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása során – a kinyitott három szonda (117–119.) közül – egy szonda bizonyult pozitívnak (117.).

A lelőhelyen összesen hét régészeti objektum került elő, melyekhez hét stratigráfiai egységet soroltunk. Az objektumok a vaskorba (szkíták) és a római császárkorba (szarmata) keltezhetők, a hét gödör közül két vaskori, négy római császárkori, egy pedig ismeretlen korú. A 117. sz. szonda szinte teljes hosszában jelentkeztek a régészeti objektumok, a déli részen azonban kissé összesűrűsödtek.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, D. Szabó László (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok), Czákó Viktória (geodéta).

Cserpák-Laczi Orsolya

7. Bojt, Tökös-Varga-tag 1. (KÖH 62254) neolitikum, középkor, ismeretlen

A területen 2008-ban Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán, 2012-ben Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné végeztek terepbejárást. A 2013–2014-es geodéziai felmérés során megfigyelhető volt, hogy a lelőhelyen szórványosan láthatók településre utaló árkok és egyéb objektumok. A lelőhely az eredeti kiterjedéséhez képest nyugati irányban jelentősen megnyúlt.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása során mindkét szonda pozitívnak bizonyult (121. és 122. számúak). A lelőhelyen összesen 10 régészeti objektum került elő, melyekhez 15 stratigráfiai egységet soroltunk. Az objektumok közül két nagyméretű, amorf gödör a középső neolitikumra keltezhető; egy kemence és két gödör a középkorra; egy árok és négy gödör pedig ismeretlen korúak. Az objektumok a szondák teljes hosszán jelentkeztek.

A 200 méter hosszúságú 121. szondában két nagyméretű, középső neolitikumra (Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) keltezhető hulladéktároló gödröt tártunk fel (4. és 6. objektumok). A gödrök nagy mennyiségű leletanyagot (patics, kerámia, állatcsont, pattintott kőeszközök stb.) tartalmaztak. Mindkét gödörből került elő vörös színű agyagréteggel bevont, fekete, festett vonalköteges díszű finomkerámia és több, hengeres nyakú, gömbös testű, kiöntőcsöves edény töredéke. A 6. obj. sz. gödörben több lemélyülést dokumentáltunk, illetve az egyik lemélyülésben (12. str.) sikerült egy kagylós réteget észlelnünk, melyet finombontással tártunk fel.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, D. Szabó László (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok), Czákó Viktória (geodéta).

Cserpák-Laczi Orsolya

8. Bojt, Tökös-Varga-tag 2. (KÖH 62260) középkor

A területen 2008-ban Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán, 2012-ben Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné végeztek terepbejárást. A 2013–2014-es geodéziai felmérés során megfigyelhető volt, hogy a lelőhely vélhető kiterjedésén belül rendkívül szórványosan –

kisebb csoportokban – található településre utaló anomáliák. A lelőhely beruházás által nem érintett részén található egy feltételezhetően őskori kurgán.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása során a megnyitott szonda pozitívnak bizonyult (124. számú). A lelőhelyen összesen 11 régészeti objektum került elő, melyekhez 11 stratigráfiai egységet soroltunk. Az objektumok mindegyike feltételezhetően a középkorhoz kapcsolható. hét kemence, illetve az azokhoz tartozó platni került feltárássra, melyek közül azonban csak egynél tudtunk kerámiaréteget megfigyelni a platni alatt, annak feltörése után. A kemencék legnagyobb része nem tartalmazott keltező értékű leletanyagot, azonban a kemencékhez kapcsolható gödrök egyértelműen a középkorra (15. század) datálhatóak. A lelőhelyen a kemencék mellett négy gödört tártunk fel, melyek közül a 7. obj. sz. gödör nagyméretű, rétegzett betöltéssel.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, D. Szabó László (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok), Czakó Viktória (geodéta).

Cserpák-Laczi Orsolya

9. Bojt, Tökös-Varga-tag 3. (KÖH 62266) rézkor, bronzkor, őskor

A területen 2008-ban Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán, 2012-ben Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné végeztek terepbejárást. A 2012–2013-as geofizikai felmérés során a lelőhelyen belül, a dűlők mentén – annak északnyugati szélén – nagyon intenzív recens – vagy kora újkori – nyomok azonosíthatók. Feltehetően ehhez tartozhat az a több egyenes szakaszból álló árokrendszer, melynek mágneses jellemzői újkori voltára utalnak.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása során a kinyitott 125., 128., 129., 181. és 182. számú szondák régészeti szempontból pozitívnak bizonyultak, a 126. és 127. szondák negatívak voltak. A 125. szonda esetében fennáll a modern kori szennyezettség lehetősége (tanyahely), azonban a recens kerámia- és téglatöredékek mellett régészeti korú (őskori) kerámiát is találtunk. A 129. szonda, illetve a – később kinyitott – 181. és 182. szondák mindegyikében egy-egy késő rézkori (Baden-kultúra) gödört tártunk fel. A nagyméretű, megközelítően kerek gödrökből nagy mennyiségű leletanyag (kerámia, agyagkanál, állatcsont, patics) származott. Változó mélységekből több zsák földmintát csomagoltunk el. A 128. szonda területén – a geofizikai vizsgálat során lokalizált – teljesen elpusztult őskori kurgán központi sírját tártunk fel. A kurgán középpontjában, egy délnyugat-északkeleti tájolású sírgödörben, egy háton fekvő, láthatóan melléklet nélkül eltemetett, 20-as éveit elején elhunyt, magas termetű fiatal nő csontváza került elő. A lábai térdben felhúzott, függőleges pozícióban voltak eredetileg, azonban a bomlás során mindkét térd balra borult. Karjait behajlítva a mellkasra helyezték. Feltehetően a felülről rázuhanó földtől összetört, tarkónál alátámasztott koponya előre néz. A trapezoid alakú, lekerekített sarkú gödörsír alján gazdag szerves lenyomatokat figyel-

tünk meg, melyek egykor az elhunyt alá terített fehér(?) csíkos textil és barna bőr derékalj maradványai lehettek. A sírgödör alján – így a váz alatt is – nagyon kevés vörös okkerfesték szórásának nyomait lehetett megfigyelni. A gödörsír feltehetően fa fedésének nyomait sajnos nem lehetett azonosítani. A temetkezési rítus alapján a sírt egyértelműen a nomád Jamnaja-kultúra (kora bronzkor kezdete) egyik temetkezésének határozhatjuk meg.

A lelőhelyen összesen 10 régészeti objektum került elő, melyekhez 10 stratigráfiai egységet soroltunk.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, Dani János, D. Szabó László (régészek, Debrecen, Déri Múzeum), Kulcsár Gabriella (régész, Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet), Piotr Włodarczak (Krakkó – Lengyelország), Volker Heyd (Bristol, Anglia) (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok, Debrecen, Déri Múzeum), Czakó Viktória (geodéta, Debrecen, Déri Múzeum).

Cserpák-Laczi Orsolya – Dani János

10. Debrecen, Középkori mezőváros (Arany János u. 25–31.) (KÖH 35196) újkor

2014. január 22-én kezdődött el a Debreceni Járásbíróság területének régészeti feltárása, miután a földmunkák során bolygatatlan régészeti jelenségek váltak láthatóvá.

A feltárt 92 régészeti jelenség a kora újkori, újkori háztartásokhoz tartozott. Találtunk terménytároló vermeket, faszervezetes és téglakutakat, árkokat, kerítések vagy karámok cölöpeinek ásott lyukakat.

Az előkerült leletek döntő többsége a korabeli háztartásokban tartott állatok csontjai (ló, szarvasmarha, birka, kecske, baromfi, kutya) és a használt cserépedények (fazekak, tányérok, vizeskancsók, poharak) töredékei voltak. Fémkereső segítségével találtunk ezüst és bronzpénzeket, rézgyűszűket, fémgombokat, valamint Debrecen viharos, 17–18. századi történelmének emlékeként ólom muskéta- és pisztolygolyókat is.

Debrecenben, az 1800-as évek második felében nagy mennyiségű téglát gyártottak. Ekkor épültek téglából az Arany János utcán még megfigyelhető polgári házak. A leendő Járásbíróság területe alatt két téglalapítesű ház alapjait figyelhetjük meg, a mai járószinttől 2,5 méter mélységben. Érdekes, hogy a házak alapjai a területet egykor lecsapoló, de az építkezés idején már feltöltődött árkokra épültek. A két ház közelében a szintén téglából készült kutakat is megtaláltuk, valamint a ház körül ásott vermeket.

D. Szabó László

11. Derecske, Meggyes-szik kelet (KÖH 92623) szarmata

2014. április 9-én, a Hajdú-Bihar megye középső felében található Derecske város keleti határában, a Konyár felé vezető út északi oldalán, a Bold Agro Kft. meggyes ültetvényében szakfelügyeletre került sor. A régészeti megfigyelést egy a gyümölcsösben kiépülő új öntözőrend-

szertette szükségessé. A kiásott öntözőárkokban az ültetvény déli oldalának közepe táján négy régészeti objektum és szarmata kerámiatöredékek kerültek elő.

A jelenségek dokumentálását másnap kezdtük meg és 2014. április 14-ig folytattuk. A kutatásnak köszönhetően három közepes méretű szarmata gödör és egy kisebb szarmata külső kemence került napvilágra. A jelenségekben malomkő töredékét, állatcsontokat és kerámiatöredékeket találtunk. A településobjektumok jellemzően a homokos, laza feltalajban jelentkeztek és alig mélyedtek az altalajba.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Jurás Ákos, Volosinovszki György (régészeti technikusok).

Szolnoki László

12. Derecske, Nagy-Szőlős-kert 1. (KÖH 71347) őskor(?), ismeretlen

Derecske Város Önkormányzatának beruházásában a „Derecske szennyvíztisztításának és csatornahálózatának fejlesztése” tárgyú projekt keretében belül régészeti megelőző feltárást folytatott a Déri Múzeum a derecskei szennyvíztelepen, mely a Derecske–Nagy-Szőlős-kert 1. néven regisztrált régészeti lelőhelyet is érinti.

2014. február 24-én elkezdődött a régészeti objektumok kézi erővel történő bontása. Összesen hét árok, két gödör, egy kút, két cölöphely és egy temetkezés került elő. Korhatározó leletet egyetlen objektum sem tartalmazott. A melléklet nélküli, erősen zugorított, északkelet-dél-nyugat tájolású váz az egyik árokban jelentkezett, melynek betöltése megegyezett az árokéval, ezért annak feltöltődésének idejével egykorú lehet. A csontok megtartása rossz volt, jellegük alapján esetleg őskori. A feltárt, többnyire egyenes vonalú árkok értelmezését nehezíti a kapcsolódó struktúrák hiánya, illetve az ásati terület csekély mértéke.

Hullám Dénes

13. Gáborján, Alsó-rét-dűlő 1. (KÖH 62496) neolitikum

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. augusztus 8. és szeptember 5. között elvégezte az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Gáborján–Alsó-rét-dűlő 1. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely a Kis-Körös ér jobb oldali mellékágának partvonulatát követi és a vízjárta területek által körbezárt magaslaton helyezkedik el. A lelőhelyen 2008. május 6-án a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai (Csutak Tünde, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér) és az Archeodata 1998 Bt. munkatársa (Papp Zoltán) végeztek terepbejárást. A talált leletek alapján a lelőhelyen őskori, római császárkori (szarmata), népvándorlás kori és középkori települések talál-

hatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében végzett próbafeltárást a lelőhely nyugati felében került sor. A terület átvételét követően egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó-kotró munkagéppel régészeti tükörfelületet képezve lehumusztoltuk a lelőhely nyugati szélén kitérített 6 db, összesen 182 m² nagyságú szondát (83–88. szonda). Mind a hat szondában őskori (középső neolitikumi Alföldi vonaldiszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) régészeti jelenségeket találtunk. Valamennyi jelenségből nagy mennyiségű kerámiatöredék, sok paticsdarab, nehezék és kevés állatcsont került elő, néhány esetben pedig kőeszközök maradványait is megtaláltuk. A 83. szondában egy nagyméretű gödröt, a 84. szondában két nagyméretű gödröt, a 85. szondában egy nagyméretű gödröt, a 86. szondában két közepes méretű gödröt, a 87. szondában két cölöplyukat és egy kisebb gödröt a 88. szondában pedig három közepes méretű gödörobjektumot tártunk fel. A régészeti jelenségek 28–55 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárást során a korábbi terepbejáráskor észlelt római császárkori (szarmata), népvándorlás kori, középkori település nyomait nem találtuk meg. A feltárt 12 objektum a neolitikumra keltezhető. Belőlük sok kerámiatöredék, kevés állatcsont, patics, nehezék, valamint pattintott kova és obszidián került elő.

A feltárást munkatársai: Hága Tamara, Szolnoki László (régész), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czákó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

14. Gáborján, Bűrű-oldal 3. (KÖH 62500) neolitikum, szarmata, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. augusztus 14. és október 10. között elvégezte az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Gáborján–Bűrű-oldal 3. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely a Kis-Körös ér jobb partjának leágazó mellékági által körülvett, szigetszerű kiemelkedésen található és a vízjárta területek által körbezárt magaslaton helyezkedik el. A lelőhelyen 2008. május 6-án a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai (Csutak Tünde, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér) és az Archeodata 1998 Bt. munkatársa (Papp Zoltán) végeztek terepbejárást. A terepbejárást során talált leletek alapján a lelőhelyen római császárkori (szarmata) és késő középkori – kora újkori települések találhatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében végzett próbafeltárára a lelőhely nyugati és keleti felében került sor. A terület átvételét követően egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó-kotró munkagéppel régészeti tükörfelületet képezve lehumusztuk a lelőhely nyugati szélén kitűzött 3 db és a keleti szélén kijelölt 1 db, összesen 245 m² nagyságú szondát (90–93. szonda). A négy szonda közül a három nyugati szondában őskori (középső neolitikum) Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) és római császárkori (szarmata) régészeti jelenségeket találtunk. A neolitikum jelenségeiből nagy mennyiségű kerámiatöredék, sok paticsdarab, nehezék és kevés állatsont került elő, néhány esetben pedig kőeszközök maradványait is megtaláltuk. A szarmata korú objektumokból néhány neolitikum kerámiatöredék mellett jelentős mennyiségű római császárkori kerámiatöredék és állatsont, paticsdarab került napvilágra. A 90. szondában 13 jelenséget: 12 gödröt és egy árkot tártunk fel, melyek közül hét gödör és egy árok a középső neolitikum idejére, négy gödör a római császárkorra datálható, egy gödör pedig nem tartalmazott kormeghatározásra alkalmas leletanyagot. A 91. szondában egy nagyméretű és leletgazdag középső neolitikum gödröt tártunk fel. A 92. szondában két nagyméretű középső neolitikum gödröt, két római császárkori gödörobjektumot és egy ismeretlen korú gödröt bontottunk ki. A lelőhely keleti felében kiásott 94. szondában régészeti korú jelenségeket nem észleltünk. A régészeti jelenségek 28–45 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárás során a korábbi terepbejárásakor észlelt római császárkori (szarmata) település nyomait megtaláltuk, nem észleltük az előre jelzett késő középkori, kora újkori jelenségeket, de találtunk helyettük számos objektumot a középső neolitikum Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából. A feltárt 19 objektumból 11 a neolitikum, hat a római császárkor időszakára keltezhető. Belőlük sok kerámiatöredék, kevés állatsont, patics, nehezék, valamint pattintott kova- és obszidián eszközök maradványai kerültek elő.

A feltárás munkatársai: Hága Tamara, Szolnoki László (régészek), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czákó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

15. Gáborján, Kis-erdei-dűlő (KÖH 62504) neolitikum

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. augusztus 28. és október 9. között elvégezte az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Gáborján–Kis-erdei-dűlő lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely a Berettyó folyó gáborjáni hídjának déli hídfőjétől néhány száz méterre található a folyó régi, természetes bal oldali magaspartján. A lelőhelyen 2008. május 6-án Csutak Tünde, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai Papp Zoltán geodéta segítségével végeztek terepbejárást.

A terepbejárás során talált leletek alapján, a lelőhelyen őskori (neolitikum), római császárkori (szarmata) és késő középkori – kora újkori települések találhatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében végzett próbafeltárára a lelőhely nyugati és keleti felében került sor. A terület átvételét követően egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó-kotró munkagéppel régészeti tükörfelületet képezve lehumusztuk a lelőhely kitűzött 5 db, összesen 786 m² nagyságú szondát (99–103. szonda). A 99. szondában egy nagyméretű, mély neolitikum gödörobjektumot tártunk fel. A 100. szondában két hatalmas neolitikum jelenséget dokumentáltunk. A 101. szondában két hatalmas neolitikum gödröt bontottunk ki, melyek közül az egyikben egy erősen zsugorított emberi csontvázat bontottunk ki. A 102. szondában két neolitikum gödörobjektum került napvilágra. A 103. szonda nem tartalmazott régészeti jelenséget. Valamennyi őskori jelenség ezen a lelőhelyen a középső neolitikum Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából származott. A neolitikum jelenségeiből nagy mennyiségű kerámiatöredék, sok paticsdarab és kevés állatsont került elő, néhány esetben pedig kőeszközök maradványait is megtaláltuk. A régészeti jelenségek 42–70 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárás során a korábbi terepbejárásakor észlelt római császárkori (szarmata) település és a késő középkori – kora újkori települések maradványait nem találtuk meg. Az előre jelzett korszakok közül csak a neolitikum időszakából találtunk régészeti jelenségeket. Belőlük sok kerámiatöredék, kevés állatsont, patics, valamint pattintott kova- és obszidián eszközök maradványai kerültek elő. A lelőhelyen ásott szondák alapján a lelőhely keleti irányban kisebb, nyugati irányban pedig nagyobb és intenzívebb a terepbejárás során meghatározottnál.

A feltárás munkatársai: Hága Tamara, Szolnoki László (régészek), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czákó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

16. Gáborján, Tökös-kert (KÖH 62502) neolitikum

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. augusztus 14. és szeptember 18. között elvégezte az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Gáborján–Tökös-kert lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely vízjárta területek által körbezárt magaslaton helyezkedik el, ahol 2008. május 6-án, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai (Csutak Tünde, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér) és az Archeodata 1998 Bt. munkatársa (Papp Zol-

tán) végeztek terepbejárást. A terepbejárás során talált leletek alapján a lelőhelyen őskori (neolit) és késő középkori – kora újkori települések találhatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében végzett próbafeltárássra a lelőhely nyugati felében került sor. A terület átvételét követően egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó–kotró munkagéppel régészeti tükröfelületet képezve lehumusztunk a lelőhely nyugati szélén kitűzött 1 db, 75 m² nagyságú szondát (94. szonda). A szondában három őskori (középső neolit Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) régészeti jelenséget, nagyméretű, mély, amorf, leletgazdag gödröket találtunk. A neolit jelenségekből nagy mennyiségű kerámiatöredék, sok paticsdarab, nehezek és kevés állatsont került elő, néhány esetben pedig kőeszközök maradványait is megtaláltuk. A régészeti jelenségek 48–60 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárást a korábbi terepbejárásról előre jelzett késő középkori – kora újkori jelenségeket nem észleltünk, de a szintén előre jelzett középső neolit Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoportjának időszakából három objektumot is találtunk.

A feltárást munkatársai: Hága Tamara, Szolnoki László (régész), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czakó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

17. Gáborján, Tökös-kert 1./Kis-szeg-dűlő (KÖH 55310) neolitikum

A NIF Zrt.-vel kötött megállapodás alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. augusztus 14. és október 1. között elvégezte az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Gáborján–Tökös-kert 1./Kis-szeg-dűlő lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely a Berettyó folyó gáborjáni hídjának déli hídfőjétől 200 méterre található északnyugat-délkeleti irányú vízmentes hosszú hát. A lelőhelyen 2006-ban Szabó László, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársa végzett terepbejárást. A terepbejárás során talált leletek alapján a lelőhelyen őskori (neolit), római császárkori (szarmata) és késő középkori – kora újkori települések találhatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az ERD keretében végzett próbafeltárássra a lelőhely északi és déli felében került sor, ahol lehumusztunk kettő 210 m² nagyságú szondát (97–98. szonda). A 97. szondában csak természetes talajszíneződést találtunk, régészeti jelenségeket nem észleltünk. A 98. szondában két őskori objektumot tártunk fel. Az egyik egy nagyméretű amorf gödör

volt, a másik pedig hat méter mélységet meghaladó kopolyakút. Mindkét őskori jelenség a középső neolit Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából származott. A neolit jelenségekből nagy mennyiségű kerámiatöredék, sok paticsdarab és kevés állatsont került elő, néhány esetben pedig pattintott kova- és obszidiáneszközök maradványait is megtaláltuk. A régészeti jelenségek 50–55 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárást a korábbi terepbejárásról észlelt római császárkori (szarmata) település és a késő középkori – kora újkori települések maradványait nem találtuk meg.

A feltárást munkatársai: Hága Tamara, Szolnoki László (régész), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czakó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

18. Hajdúböszörmény, Téglagyár 2. (KÖH 32519) Árpád-kor

2014. május 8-án, a Hajdúböszörmény, Városcsatorna utca 2. sz. alatt található 876 hrsz-ú telepen, új autószerelő műhely építése közben folytatott régészeti szakfelügyelet közben Árpád-kori régészeti objektumokat találtunk.

Szolnoki László

19. Hajdúböszörmény, Zelemér (KÖH 20180) középkor, kora újkor

A zeleméri templomrom köré tervezett kerítés földmunkái során régészeti szakfelügyeletet láttunk el 2014. áprilisában. Az 50–60 cm széles kerítésárok nyugati részén, kb. két méter hosszú, változó vastagságú, átégett omladékos réteg került elő. A rétegből és a réteg feletti humuszból középkori, kora újkori kerámiatöredékek kerültek elő.

D. Szabó László

20. Hajdúszovát, Vargakert (KÖH 73337) szarmata

Hajdúszovát belterületén, a Kállai Éva utcában, a Vargakert nevű lelőhelyen és a leendő szennyvíztelep területén, a település önkormányzatával kötött szerződés alapján, a szennyvízvezeték építése előtt régészeti feltárást végeztünk. A Vargakert nevű lelőhelyen 2014. június 18. – július 2. között végzett ásatás során mintegy 221 m²-t humusztunk le, amelyből 137 m² volt régészetileg érintett. 15 objektumot tártunk fel, amelyekhez 17 stratigráfiai egységet rendeltünk. Különböző méretű római császárkori (szarmata) tárológödörök és árkok kerültek elő.

A nagyjából észak-déli irányú szelvény északi részén nem voltak régészeti jelenségek, a déli oldalon a lelőhely tovább folytatódik, de a meglévő közművezeték miatt a feltárást nem tudtuk folytatni, így a lelőhely pontos kiterjedését nem lehet meghatározni.

Szabó László

21. Hencida, Gyűrű-szeg 2. (korábban Hencida, Csörsz-árok II.) (KÖH 87395) neolitikum, szarmata, ismeretlen

A lelőhely a Kis-Körös ér és a Hencida-Csereerdő-csatorna közötti egykori meder vagy mellékér magaspartjának délkeleti ívében található. A Kis-Körös és a Berettyó lefűződött meandereivel erősen tagolt területen halad a sánc. A Kis-Körösre merőlegesen haladó, megközelítőleg észak-déli irányú sáncot 1,4 km hosszan azonosították még az 1970-es években végzett terepbejárások során. A lelőhelyen 2012. április 13-án terepbejárást végeztek a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai (Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Tóth Mihályné), valamint Papp Zoltán geodéta. A terepbejárás során nem találták meg magát a sáncot, de leletanyag került elő. A lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek, ahol az adattári adatok alapján feltételezték Csörsz-árokban egyértelműen azonosítható nyoma nem ábrázolódik, ettől függetlenül lelőhelyre utaló anomáliák láthatók. Feltétlenül említést érdemel a lelőhelyhez kelet felől csatlakozó, korábban nem ismert lelőhelyrész, mely intenzív településre utaló anomáliákat mutat.

Az M4-es autópálya 2014. évi próbafeltárása a lelőhely déli végében és tőle kissé keletre került sor. A terület átvételét követően, egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó-kotró munkagéppel lehumusztunk mind a két próbaszondát (110–111. szonda), melyek régészeti szempontból pozitívnak bizonyultak. Az így kinyitott terület nagysága 2261 m² volt.

A feltárás során a Csörsz-árok lokalizálása nem történt meg, azonban egy intenzív kora neolitikus (Körös-kultúra) település vált ismertté (sírok és gödrök), mely indokoltá tette egy új lelőhely (Hencida–Gyűrű-szeg 2.) felvételét. A lelőhelyen összesen 33 objektum került elő, melyekhez 37 stratigráfiai egységet soroltunk. Az objektumok közül egy nem régészeti korú (tanyakút). A Körös-kultúrához kapcsolható 15 objektum (három sír, 12 gödör) mellett egy római császárkori (szarmata) gödör, illetve 16 ismeretlen korú gödör és árok került elő.

Az egyik legjelentősebb feltárt objektum a 8. obj. 11. str. számú Körös-kultúrájú gödör, melyből nagyon nagy mennyiségű kerámia, hálonehezék és patics származik. A temetkezések (5. obj. 10. és 16. str., és 9. obj. 12. str.) mindegyike szintén a Körös-kultúrába sorolható: bal oldalra fektetett, rossz megtartású, zsugorított helyzetű vázak melléklet nélkül.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, D. Szabó László (régészek), Bőr Gabriella, Jurás Ákos (régészeti technikusok), Czákó Viktória (geodéta).

Cserpák-Laczi Orsolya

22. Hencida, Sárkány-sziget (KÖH 82235) neolitikum

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ megbízásából a Déri Múzeum 2014. szeptember 26. és 2014. október 10. között elvégezte

az Előzetes Régészeti Dokumentáció 2. fázisának összeállításához kapcsolódó próbafeltárást Hencida–Sárkány-sziget lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé.

A lelőhely a Kis-Körös folyó északi partján található magaslat, amelyet a jelenlegi és egykori mederágak, lefűzések szigetszerűen teljesen körbevesznek. A lelőhelyen 2012. április 13-án Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Tóth Mihályné a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai Papp Zoltán geodéta segítségével végeztek terepbejárást. A terepbejárás során talált leletek alapján a lelőhelyen neolitikus, vaskori és késő középkori – kora újkori települések találhatóak. Az ERD 1. fázisának keretén belül a lelőhelyen 2012–2013-ban Dani János (HBM-i Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum) és Márkus Gábor (Archeodata 1998 Bt.) geofizikai (magnetométeres) felmérést végeztek.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében végzett próbafeltárást a lelőhely északi és déli felében került sor. A terület átvételét követően, egy kb. két méter széles iszapolókanalas forgó-kotró munkagéppel régészeti tükörfelületet képezve lehumusztunk a lelőhely kitűzött 3 db, összesen 241 m² nagyságú szondát (106–108. szonda). A 106. szondában két nagyméretű, mély gödörobjektumot tártunk fel, melyek közül az egyik leletei alapján neolitikus. A 107. szondában régészeti jelenségeket nem észleltünk. A 108. szondában egy nagy kiterjedésű, modern kerámiatöredékekkel, tégladarabokkal fedett részt vizsgáltunk meg. A jelenség valószínűleg egy 19–20. századi tanya maradványa. A neolitikus jelenségből kevés kerámiatöredék, néhány paticsdarab és kevés állatsont került elő. A kerámiatöredékek alapján a lelőhelyen a középső neolitikum Alföldi vonaldiszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának településmaradványa található. A régészeti jelenségek 45 cm mélyen jelentkeztek.

A lelőhelyen a próbafeltárást követően a korábbi terepbejáráskor észlelt vaskori jelenségeket nem találtuk meg. Az előre jelzett késő középkori – kora újkori települések maradványai helyett egy 19–20. századi tanya jelenségei kerültek napvilágra. A várt korszakok közül csak a neolitikum időszakából találtunk régészeti jelenségeket. A lelőhelyen ástott szondák alapján a lelőhely déli irányban kisebb terepbejárás során meghatározottan.

Munkatársak: Hága Tamara, Szolnoki László (régészek), Balogh Csaba (régészeti technikus), Czákó Viktória (geodéta).

Szolnoki László

23. Konyár, Templom utca (KÖH 85593) Árpád-kor, kora újkor, újkor

2014. február 14-én, a Hajdú-Bihar megye keleti felében található Konyár község területén, szakfelügyelet során a Templom utcában ástott árokból az utca teljes hosszában keletről nyugat felé haladva Árpád-kori kerámiadarabokat gyűjtöttünk. Az árokból és a környező utcákban a talaj felszínén nagy mennyiségben újkori, kora újkori kerámiatöredékeket és állatsontokat észleltünk. A templom és a környező utcák a településnek

jelenleg is a legmagasabb részén található. Ez a magaslat Konyár község keleti oldalán folyó Konyári-Kálló jobb parti, vagyis nyugati magaspartja. Az Árpád-kori település ezen a magaslaton található, melynek legmagasabb pontját foglalja el a jelenlegi templom, aminek szakirodalmi adatok alapján középkori és Árpád-kori előzménye is van.

A megfigyelést beépített területen, a legkevésbé sem ideális körülmények között tettük, a megtalált leletek mennyisége intenzív Árpád-kori megtelepedést jelez.

Szolnoki László

24. Püspökladány, Görepart (KÖH 32462) szarmata

Püspökladány Város Önkormányzatának beruházásában a „Püspökladány Újtelep városrész szennyvízcsatorna hálózatának kiépítése” tárgyú projekt keretein belül régészeti megelőző feltárást folytatott a Déri Múzeum a püspökladányi szennyvíztelepen. A lelőhelyet 1973-ban Nepper Ibolya azonosította. A szennyvíztelep építése közben régészeti leletek kerültek elő, ezért leletmentés elvégzése vált szükségessé. 2013. augusztus 26. és szeptember 2. között régészeti próbafeltárást folytatott a Déri Múzeum a tervezett szennyvíziszap-tározó területén, melynek során két a római császárkorba sorolható objektumot lehetett megfigyelni. A régészeti próbafeltárások pozitív eredménye miatt a kivitelezés kezdete előtt szükségessé vált a teljes terület megelőző feltárása.

2014. március 10-én elkezdődött az 1156 m²-es terület gépi erővel történő humusztakaró-eltávolítása, melynek során két újabb régészeti objektum vált ismertté. 2014. március 14-én feltártuk a két újonnan regisztrált régészeti jelenséget, valamint a próbafeltárás során megfigyelt árok folytatását. Korhatározó lelet csak az egyik gödörből került elő, de feltételezhető, hogy az árok is a korábban azonosított római császárkori telepnyomhoz tartozik. A régészeti jelenségek a feltárási terület keleti felén összpontosulnak, a déli és nyugati részek üresek voltak. Ennek magyarázata lehet, hogy az eredeti felszín nyugati irányban lejt, vagyis a régészeti lelőhely szélét fogta meg az ásatási helyszín.

Balázs Ádám – Hullám Dénes

2015. ÉVI ÁSATÁSOK

25. Berettyóújfalú/Szentpéterszeg, Körtvélyes 2. (KÖH 41712/41715) neolitikum, szarmata, népvándorláskor, honfoglalás kor, Árpád-kor

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. április 30. és október 16. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Berettyóújfalú/Szentpéterszeg–Körtvélyes 2. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki (román országhatár) közötti útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humusztolt terület 15 583 m² nagyságú volt, ebből 15 583 m² érintett régészetileg.

A lelőhely Berettyóújfalú és Szentpéterszeg között, a herpályi tellőtől keletre, egy egykori vízfolyás mellett található. A területen az 1970-es években ásatást végzett Kalicz Nándor, Raczky Pál, Sz. Máthé Márta, 2012-ben terepbejárást végzett Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné; 2012–2013-ban geofizikai felmérést végzett Dani János és Márkus Gábor.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során összesen 27 régészeti objektum került elő, melyeket a korai és középső neolitikumra kelteztek.

A teljes felületű megelőző feltárás során a lelőhelyen két szelvényt nyitottunk. A feltárást a keleti területen kezdtük meg, ahol kora újkőkori (Körös-kultúra) és Árpád-kori telepjelenségek, illetve kora újkőkori temetkezések kerültek elő. A nyugati területen a kora újkőkori és Árpád-kori objektumokon kívül középső újkőkori (Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) és szarmata telepjelenségeket is feltártunk, valamint egy gepida sírt és egy magányos honfoglalás kori temetkezést.

Az objektumok többsége a korai és középső újkőkorra keltezhető. Ezeket leletgazdag, nagy agyaggyerő gödrök, kisebb tároló-, szemetes-gödrök, cölöpszervezetes építmények, cölöpszervezetes épületek, kutak, kemencék adják. Az agyaggyerő gödrök egy részében kemencé(ke)t is feltártunk, vagyis műhelyként is használták őket. Néhány keskeny, mély munkagödör és több zsugorított csontvázas temetkezés is előkerült. A halottakat sekély, önálló sírgödörbe, kisebb szemetes gödörbe, vagy nagy agyaggyerő gödörbe temették bele. A keleti szelvény ÉNy-i sarkában található hatalmas korai neolitikus gödör (50. obj. 81. str.) alján szokatlanul sok (nyolc) temetkezés és néhány emberi koponya töredéke volt. Az objektum nyugati irányba túlnyúlik a feltárási határára és érinti a nyomvonalat.

A szarmata és az Árpád-kori jelenségeket árkok, félig földbe mélyített cölöpszervezetes épületek, tároló- és szemetes gödrök, nagy munkagödörrel ellátott kemencék, kutak alkotják. Ezen kívül feltártunk egy hét kemencével ellátott hatalmas Árpád-kori kemencebokrot is. A kemencét nem egyidőben használták. Mindegyik a munkagödör nyugati oldala mentén helyezkedett el. Két kemence platnijá alá állatsontokat tapasztottak.

A nyugati területen előkerült egyetlen gepida temetkezés a szomszédos Berettyóújfalú–Somota-dűlő 2. lelőhelyen feltárt gepida telep és temetővel lehet összefüggésben.

Ugyancsak a nyugati területen került elő egy magányos honfoglalás kori temetkezés. A 18–20 év körüli férfit 62 db ózított rézverettel díszített övvel és lószerszámokkal együtt temették el. Az öv nem viseleti helyzetben volt, hanem a halott jobb karjára, mellkasára fektetve került elő.

A leletanyag nagy része az újkőkori objektumokból származik: csipett, bekarcolt, festett díszítéssel ellátott agyagedények, illetve azok töredékei, háló- és szövöszéknehezékek, állatsont, cigá, kagyló, csonteszközök, csi-szolt és pattintott kőeszközök, tapasztásdarabok, idolk, emberábrázolással ellátott agyagnehezékek, agyagpecsétlők, oltártöredékek. A szarmata és Árpád-kori objektumok leletszegények, és különösen az árkokban talált

leletek nagy része újkőkori, elvéve található bennük korongolt kerámia. Kivételt képez ez alól a 329. obj. 636. str. sz. szarmata épület és a 396. obj. 738. str. sz. Árpád-kori kemencebokor. A lelőhelyen előkerült fémanyag mennyisége elenyésző.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Papp Enikő, Volosinovszki György (régészeti technikusok), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Hága Tamara

3. Berettyóújfalu, Nagy-Bócs 3. (KÖH 73599) bronzkor

2015. október 21-én, a Berettyóújfalu BEM D-1 CH kúthoz csatlakozó vezeték földmunkája során ellátott régészeti szakfelügyelet alkalmával egy nagyméretű edény került elő. Az edényt a humuszba ásták el egykor, így a felső részét a szántás megbolygatta. A vezeték nyomvonalán a földmunka még nem érte el a bolygatlan altalajt, ezért megkértük a kivitelezőt, hogy szedje mélyebbre a szintet.

2015. november 4-én néztük meg újra a területet. A bolygatlan altalaj szintjén az edényen kívül más régészeti jelenség nem volt látható. Feltártuk az edényt, amelyről kiderült, hogy egy egészben elásott, kb. 67 cm átmérőjű, nagyméretű urna. A késő bronzkorból (Kr. e. 1400–900) származó edény pereme rongálódott és a földben darabokra tört, de valószínűleg restaurálható. Az edényben és környezetében nem találtunk semmilyen leletet (pl. emberi maradványok, állatsontok, bronztárgyak).

D. Szabó László

26. Berettyóújfalu, Öntözött-terület 2. (KÖH 75251) neolitikum, bronzkor, vaskor, szarmata, kora újkor, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. április 17–28. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Berettyóújfalu–Öntözött-terület 2. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki (román országhatár) közötti útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 3109 m² nagyságú volt, ebből 1079 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely Szentpéterszegtől nyugatra, a Berettyóújfalutól keletre, az Öntözött-terület határrészen fekszik. Tágabb környezete kisebb mélyedésekkel és kiemelkedésekkel, halmokkal tagolt, de döntően sík terület.

A lelőhely területén korábban már volt a projekthez kapcsolódó terepbejárás (Dani János 2009), mely során vaskori és kora újkori településnyomokat regisztráltak a kutatók.

A vizsgált területen 2013 telén – 2014 tavaszán geofizikai kutatás történt, ami nem mutatott régészeti jelenséget.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során egy ismeretlen funkciójú és korú, sekély, ívelt oldalú árok és egy sekély, ismeretlen funkciójú és korú gödör került elő.

A teljes felületű megelőző feltárás során a feltárássra kijelölt területnek kb. 1/3-a volt érintett régészetiileg. A régészeti jelenségek az északkeleti, magasabban fekvő területen jelentkeztek. A feltárás többi része mélyedésbe esik. A mélyedés és a magaslat határán egy régi, északnyugat-délkeleti irányú folyómeder jelentkezett.

A lelőhelyen őskori (újkőkori, vaskori) és római császárkori (szarmata) telepjelenségeket és egy hamvasztásos temetkezést tártunk fel. Az objektumok többsége kerek, közepes méretű római császárkori (szarmata) tárológödör volt. Ezen kívül feltártunk egy középső neolitikumra (Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) keltezhető agyaggyerő gödröt és egy északnyugat-délkeleti irányú árkot, melynek mindkét vége túlnyúlik az ásatás határán. Az árkot metszi négy római császárkori (szarmata) gödör, valamint a feltárás északnyugati határánál egy kora bronzkori (Szaniszló-kultúra) (jelképes?) urnás temetkezés. A seprűdíszes urna peremével lefelé helyezkedett el, részben a humuszban. Aljának töredékei nem kerültek elő, minden bizonnyal elszántották. Benne a föld faszénzemplés, enyhén hamus volt, de csonttöredékek nem kerültek elő. Az urna alatt erősen patocsos betöltésben egy teljesen egyedi talpas pohárka került elő ép állapotban, valamint kb. még három másik edényhez tartozó töredékeket, kagylót és csigát találtunk. A feltárás területének északi végében egy nagyméretű, amorfi, közepesen mély, lefelé szűkülő oldalú, tagolt aljú gödröt is feltártunk, mely szintén a kora bronzkorra (Szaniszló-kultúra) keltezhető.

A lelőhelyen 32 objektumot tártunk fel, melyekhez 43 stratigráfiai egységet rendeltünk. Ezen kívül egy kutatóárkot is dokumentáltunk.

Munkatársak: Hága Tamara (régész), Andirkó Lajos, Bőr Gabriella, Papp Enikő, Volosinovszki György (régészeti technikusok).

Hága Tamara

6. Bojt, Kossuth tér-dűlő dél (KÖH 82237) vaskor, szarmata

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. augusztus 10–25. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Bojt–Kossuth tér-dűlő dél lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki (román országhatár) közötti útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 4658 m² nagyságú volt, ebből 4320 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely a Kis-Körös ér északi partján és a Dusnok-patak által határolt tagolt magasparton, a Kossuth tér-dűlő déli, a Tökös-Varga-tag nyugati részével határos területen található. A lelőhelyen 2012-ben terepbejárás végzett Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné; 2012–2013-ban geofizikai felmérést végzett Dani János és Márkus Gábor.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során összesen hét régészeti objektum került elő, melyeket a vaskorra (szkíta) és a római császárkorra (szarmata) kelteztek.

A teljes felületű megelőző feltárás során a humuszolt területen római császárkori (szarmata) telepjelenségeket tártunk fel, melyek többségét

méhkas alakú vermek, és kisebb, rézsús oldalú gödrök alkották. Ezen kívül feltártunk egy kemencét és a hozzá tartozó munkagödörét, két kutat, két épületet, néhány cölöphelyet és egy füstölőt.

A leletanyag többségét a korongolt és kézzel formált agyagedény-töredékek adják. Előkerült néhány ép edény is, főleg kézzel formáltak. A leletanyag többi részét állatsontok, patics, tapasztás, szilikátsalak, malomkövek, őrlőkövek, fenőkövek alkotják. Tapasztás nagy mennyiségben került elő a 95. obj. 107. str. és a 96. obj. 108. str. sz. gödrökben, szilikátsalak pedig a 92. obj. 102. str. sz. gödörben. Fém tárgyakat, -tárgytöredékeket csak két objektumban találtunk: a 30. obj. 33. str. sz. gödörben vasat, a 72. obj. 80. str. sz. gödörben pedig bronzot. A 80. obj. 88. str. sz. épület betöltéséből 1 db zöld üvegpasztá gyöngy is előkerült.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Papp Enikő (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Hága Tamara

8. Bojt, Tökös-Varga-tag 2. (KÖH 62260) rézkor, Árpád-kor, középkor

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. március 25. és április 9. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Bojt–Tökös-Varga-tag 2. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki (román országhatár) közötti út-beruházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 3415 m² nagyságú volt, ebből 3200 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely a Dusnok-patak keleti (bal) partjához kapcsolódó, magasan fekvő területen található. A lelőhely részben igazodik a természetes tagolódás határaihoz. A területen 2008-ban terepbejárást végzett Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán. 2012-ben szintén terepbejárást végzett Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné. A 2013–2014-es geofizikai felmérés során megfigyelhető volt, hogy a lelőhely vélhető kiterjedésén belül rendkívül szóróványosan – kisebb csoportokban – található településre utaló anomáliák. A lelőhely beruházás által nem érintett részén található egy feltételezhetően őskori kurgán.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során összesen 11 régészeti objektum került elő, melyekhez 11 stratigráfiai egységet rendeltek. Az objektumok mindegyike feltételezhetően a középkorra keltezhető.

A teljes felületű megelőző feltárás során a lelőhelyen két szelvényt nyitottunk.

A szelvényekben Árpád-kori telepjelenségeket, főleg kerek, közepes méretű tárológödöröket, egy árkot, két kemencét és hozzá tartozó munkagödörét tártunk fel, valamint néhány cölöphelyet. A 4. obj. 4. str. sz. kemencének csak a platnijá maradt meg, annak is csak a nyugati szélét találtuk meg, mivel a többi részét a 2014-ben végzett próbafeltárás során már feltárták. A telepjelenségek leletszegények, kevés állatsont, patics, korongolt kerámia, kő, valamint egy vasszeg került elő belőlük.

A nyugati szelvény nyugati harmadában egy kora rézkori (Tiszapolgár-kultúra) temetőrészletet (20 sírt) tártunk fel. A sírokat nem ásták mélyre: nagy részük a szubhumuszban jelentkezett, a többi a nyesett felszínen, vagy sekély, ovális sírgödörben került elő. A halottakat fejfel keletre, kelet-délkeletre, bal vagy jobb oldalukra fektetve, zsuporított helyzetben tették a sírba. Melléjük étel-, italmellékeltet tettek, melyről a hegyes, átfúrt bütykökkel ellátott edények, csőtalpas tálak és állatsontok tanúskodnak. Használati tárgyaik közül egy vagy több hosszú, pattintott kovakést, kőpengetőredéket tettek a sírokba, fémtárgy csak háromban került elő. A 31. obj. 31. str. sz. sír humuszolásokor a fej, mellkas környékéről egy rézgyűrűt találtunk, a 61. obj. 64. str. sír betöltésében pedig egy arany lemezcsüngőt. Utóbbiba a halottal együtt kutyáját is eltemették. A kutya csontváza a halott lábánál feküdt keresztben. Állattemetkezést még további két sírban figyeltünk meg. A 37. obj. 38. str. sír koponyájának tisztításakor 3 db 6–7 mm hosszú, aranylemezből hajlított csövecske került elő.

A lelőhelyen 64 objektumot tártunk fel, melyekhez 68 stratigráfiai egységet rendelünk.

Munkatársak: Hága Tamara (régész), Andirkó Lajos, Bőr Gabriella, Papp Enikő (régészeti technikusok).

Hága Tamara

9. Bojt, Tökös-Varga-tag 3. (KÖH 62266) rézkor, bronzkor

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. március 31. és április 9. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Bojt–Tökös-Varga-tag 3. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki (román országhatár) közötti út-beruházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 523 m² nagyságú volt, ebből 307 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely a Tökös-Varga-tag keleti részében, a vízjárta területektől viszonylag távol, a magasabban fekvő felszínen található. Több korszak leleteit foglalja magában. A területen 2008-ban terepbejárást végzett Csutak Tünde, D. Szabó László, Hajdú Zsigmond, Nagy Emese Gyöngyvér, Papp Zoltán. 2012-ben szintén terepbejárást végeztek Csutak Tünde, Dani János, Hullám Dénes, Papp Zoltán és Tóth Mihályné. A 2013–2014-es geofizikai felmérés során a lelőhelyen belül, a dűlők mentén – annak északnyugati szélén – nagyon intenzív recens – nyomok azonosíthatók. Feltehetően ehhez tartozhat az a több egyenes szakaszból álló árokrendszer, melynek mágneses jellemzői újkori voltára utalnak. Érdekes jelenség a lelőhely keleti szélén található 30 × 30 m-es karámjellegű struktúra. A felmérés során a Dusnok-patak partjának két oldalán húzódó kurgánsor mára már elpusztult 2–3 tagja is azonosíthatóvá vált, melyek közül az egyik a pihenő területe alá; egy másik talán a recens szennyezettségű rész alá esik.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során összesen 10 régészeti objektum került elő, melyekhez 10 stratigráfiai egységet kapcsolunk. Az objektumok mindegyike a késő

rézkorra (Baden-kultúra) keltezhető. A telepjelenségeken kívül a Jamnaja-kultúra egy mára teljesen elpusztult kurgánjának központi temetkezését is feltárták.

A teljes felületű megelőző feltárás során a lelőhelyen egy kicsi, kerek, sekély cölöphelyet (11. obj. 11. str.) és egy nagyméretű, amorf, enyhén mély, lefelé szűkülő oldalú gödröt (12. obj. 12. str.) tártunk fel. Utóbbiban kézzel formált kerámia, patics, állatcsont és kagyló került elő. Betöltésük alapján a jelenségek egykorúak és a késő rézkorra (Baden-kultúra) keltezhetőek.

Munkatársak: Hága Tamara (régész), Andirkó Lajos, Bőr Gabriella, Papp Enikő (régészeti technikusok).

Hága Tamara

27. Debrecen, Balogh-tanya I. (KÖH 59340) őskor, ismeretlen

2015-ben, az M35-ös autópálya próbafeltárása során a lelőhelyen három szonda lett kinyitva (130–132. szonda). Két jelenséget tártunk fel, a 131. szondában egy leletanyag nélküli keskeny árkot, a 132. szondában egy őskori (neolitik?) kerámiatöredékeket tartalmazó kerek gödröt. A lelőhely szondáinak feltárását megnehezítette a magas talajvízszint. A 131. szondát a kinyitás után 20 cm mély víz borította el, amely elpárolgott, mire az árok feltárására került a sor. A 132. szondában egy ásonyom mélységben jelentkezett a talajvíz.

A próbaszondák humuszvastagsága 70–100 cm volt.

D. Szabó László

28. Debrecen, Bellegelő, Balogh-tanya (KÖH 51181) neolitikum, rézkor, bronzkor, vaskor, szarmata

A régészeti feltárást az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalu közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) előkészítési munkálatai tették lehetővé. A humuszolt terület 8856 m² nagyságú volt. A lelőhely Debrecentől délnyugati irányban, a 47. sz. úttól kb. 1 km-re, Mikepércs közelében található. A korábbi terepbejárás és dokumentáció alapján középső neolitik, késő bronzkori, római császárkori és késő avar korszakhoz köthető kerámiatöredékeket figyeltek meg a lelőhelyen.

Az ERD-hez kapcsolódó régészeti próbafeltárást a NIF Zrt. megbízásából a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központtal együttműködve (alvállalkozóként), a Déri Múzeum régésze, D. Szabó László végezte el, melynek során hat szondában hat objektumot tártak fel. Középső neolitik és szarmata jelenségeket, gödröket figyeltek meg.

A teljes felületű régészeti feltárást a Debrecen–Bellegelő, Balogh-tanya lelőhelyen 2015. október 15. és november 27. között végeztük el. Összesen 155 régészeti jelenséget figyeltünk meg, ezekhez 179 stratigráfiai egység társult. A feltárt jelenségek túlnyomó többsége kerek vagy ovális foltban jelentkező sekély gödör, melyekből nagyon kevés

leletanyag jött: a késő bronzkori Hajdúbagosa-csoporthoz vagy a római császárkori szarmatához lehet kötni őket. A középső neolitikum idejére datálható a 11. obj. 11. str. sz., nagy agyaggyerő gödör egy kúttal és több, V-keresztmetszetű, „hosszú” gödör (92–94., 103., 105. objektumok), az utóbbiakból leletanyag nem vagy alig került elő. Ezekről a hosszú gödrökről nagy bizonyossággal lehet állítani, hogy a szomszédos Miklósi-tanya lelőhelyen feltárt neolitik telep részét képezhették.

A feltárást nehezítette egy korábbi modern tanya épületeinek nyoma, melyek között a késő bronzkori és szarmata jelenségek helyezkedtek. A lelőhely bolygatottságát jelzik a nagyméretű 62., 65. és 102. objektumok, melyekben szuperpozíciót alig lehetett megfigyelni, betöltésük homogén, humuszos fekete volt, viszont vegyesen került elő neolitik, késő bronzkori és szarmata anyag belőlük. A 120. obj. sz. neolitik gödröt és a hozzá tartozó kutat is késő bronzkori beásás jellemzi: ebben a gödörben két omladékos réteget is megfigyeltünk, melyekben túlnyomó részben halomsíros jellegű kerámia volt, de előfordult belekeveredve jellegzetes neolitik leletanyag is. A 102. obj. sz. hatalmas gödörre is ez jellemző: ennek a betöltése is homogén volt, alja egyenetlen, lemélyedésekkel tagolt, túlnyomó részben bronzkori, de neolitik leletanyag is került elő belőle.

A lelőhelyet tarkítja néhány kora rézkori, a Tiszapolgár-kultúrához köthető gödör (87–90. objektumok). Sajnos ezek a felszín azon részén kerültek elő, ahol a humuszolás során magasabban hagyták a felszínt, ezért a foltjaikat alig lehetett látni, ennek ellenére viszonylag gazdagon jött belőlük leletanyag.

A lelőhely bolygatottságának tényét alátámasztja Bacskai István (Pelta Bt.) fémkeresős munkája is. A felszíntől délre és északra is jelentős mennyiségű bronz öntecset, rögöt talált, valamint tokos bronzbalta töredéket, sarló- és pengetőredékeket, szarmata fibulákat és lábbeli csatokat. Összesen 19 jellegzetes szkíta nyílhegy került elő a kutatása során, melyek közül mindössze egy volt az ásatási felszínen.

Munkatársak: Deák Rita, Mester Péter, Szabó László (régészek), Balázs Ádám, Benke Zsolt, Szigeti Anna, Tóth Zoltán Henrik (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

29. Debrecen, Bellegelő, Kondoros-mellék, Miklósi-tanya (KÖH 51183) neolitikum, szarmata, kora újkor, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. október 6. és november 4. napja között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Debrecen–Bellegelő, Kondoros-mellék, Miklósi-tanya régészeti lelőhelyen. A kutatást az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalu közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) előkészítési munkálatai tették szükségessé. A humuszolt 4100 m²-nyi területből összesen 3934 m² volt régészeti szempontból pozitív, míg 166 m² negatív.

A lelőhely Debrecentől délnyugati irányban, a 47. sz. úttól kb. 1 km-re, Mikepércs közelében található. A terület átlagos tengerszint feletti

magassága 100–110 méter, természetes vízfolyás – a Kondoros-patak – a lelőhely keleti felén található, ezért a lelőhely ezen részén igen magas a talajvíz (150–170 cm körül). A talaj kevert, löszös, agyagos.

A lelőhelyen 2013-ban az M35-ös autópálya előzetes régészeti dokumentációjának keretében terepbejárás történt. A terepbejárás során középső neolitikum, késő bronzkori, Árpád-kori, késő középkori és kora újkori kerámiatöredékeket azonosítottak. 2015-ben az M35-ös autópálya előzetes régészeti dokumentációjának keretében geofizikai felmérés történt.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció készítésével a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ a Déri Múzeumot bízta meg, melynek keretében D. Szabó László végzett próbafeltárást 90 m²-nyi területen. A próbafeltárást négy szondában, öt objektumot tártak fel, amelyhez öt stratigráfiai egységet rendeltek, és két korszak jelenségeit sikerült feltárni. Az objektumok a jelenlegi felszíntől mérve 40–90 cm között jelentkeztek a fekete humusz alatt lévő sárga agyagos, de állatjártatokkal átszótt altalajban, amelyek között voltak gödrök és egy árok is. Egy objektum a 20. századra volt keltezhető. A további négy objektum mind a neolitikumra datálható.

A lelőhelyen – a próbafeltárást eredményeit is beleszámítva – összesen 65 régészeti objektum került elő, melyekhez 89 stratigráfiai egységet kapcsolunk.

A megelőző feltárást során a területen szinte kizárólag a neolitikumra keltezhető telepobjektumokat bontottunk ki. Az objektumok a keleti, Kondoros-patak felőli részen sűrűsödtek. Itt feltártunk öt kutat, több nagyméretű és széles árkot, illetve egy nagyméretű anyagnyerő gödröt. A kutak közül az egyikben (24. obj.) sikerült famaradványokat megfigyelni. A megelőző feltárást szelvényét gyakorlatilag kettévágták a 33. obj. 37. str. számú, észak-déli irányú árok, amely feltehetőleg a szelvényfalak alatt tovább folytatódik mindkét irányban. Az feltárást során négy neolitikus sírt tártunk fel. Ezek közül az egyik a 33. obj. 37. str. sz. ároktól keletre, a többi tőle nyugatra található. A három egymás mellett fekvő sír (6–8. objektumok) tájolása azonos volt (délnyugat-északkeleti), és egymástól csupán pár méterre feküdtek. Mindhárom csontvázzal elmondható, hogy zsugorítva, bal oldalukra fektetve feküdtek a sírban. Mellékletet nem sikerült feltárni.

A neolitikumra keltezhető objektumok nagy mennyiségű kerámiacsontanyagot tartalmaztak. A kerámiacsontanyag az Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrához köthető, amelyen belül megtalálható az Esztár-csoport kerámiája is, illetve a Szakálhát-kultúra kerámiája is előkerült a lelőhelyen. A nagy leletgazdagságnak köszönhetően jó néhány csont-és kőszerszert sikerült feltárni.

A római császárkorra 1 kutat tudunk keltezni (16. obj.). A kútban, kb. két méteres mélységnél, zöld színű iszapot észleltünk, melyből talajmintát vettünk. A kút alján famaradványokat is sikerült megfigyelni. A kút feltehetően deszkaszervezetes volt.

A kora újkorra keltezett egyik objektumot a 2. obj. számú, nagyméretű neolitikus gödörbe ásták bele. Érdekessége, hogy a beásás miatt a szokásos újkori zöld mázas kerámia és üvegtörmelék mellett egy kb. 10–15 cm

magyságú, félbetört obszidiánmagkő is előkerült, ami a neolitikus gödörből keveredhetett az időben jóval későbbi leletek közé.

Az objektumokból előkerült leletanyag alapján legalább 54 objektum a neolitikumhoz köthető, egy objektum római császárkori, illetve két objektum 19–20. századi, a további nyolc objektum ismeretlen korú. Az altalajt fedő humuszréteg vastagsága 40–90 cm között változott.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Balázs Ádám, Szigeti Anna (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Deák Rita

30. Debrecen, Czakó-tanyától nyugatra (KÖH 84017) szarmata

A Debrecen–Czakó-tanyától nyugatra nevű régészeti lelőhely Debrecen-től délnyugatra, egy kis domb aljában helyezkedik el. A lelőhelyen 2015. szeptember 19. – október 1. között, 5070 m²-en, 42 régészeti jelenséget tártunk fel a római császárkor szarmata időszakából.

Az egykori település széle esett az M35-ös autópálya nyomvonalába. Lakóépületet nem találtunk, a régészeti jelenségek főleg a kinyitott felszín északi felében sűrűsödtek. Ezen a részen tártunk fel néhány kerek és méhkas alakú gödröt, valamint két kutat is. A méhkas alakú gödrök jellemzően 160–180 cm átmérőjűek voltak. Feltártunk egy kb. 400 cm átmérőjű, 250 cm mély kerek gödröt is, amelyben néhány darab kerámiát találtunk. A kutak közül a kisebb szélessége 270 cm, a nagyobb 550 cm volt. Mindkettő alját a feltörő talajvíz szintjéig, kb. 300 cm-ig ástuk ki. A feltárt objektumok kevés leletanyagot tartalmaztak. A kézzel formázott házi kerámia és a korongon készült szürke edények töredékein kívül, kevés állatcsont és patics került elő.

D. Szabó László

31. Debrecen, Goda-tanya (KÖH 61936) vaskor, szarmata, újkor, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. augusztus 31. és szeptember 30. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Debrecen–Goda-tanya régészeti lelőhelyen. A kutatást az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalú közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) előkészítési munkálatai tették szükségessé.

A humuszolt 16 865 m²-nyi területből összesen 15 012 m² volt régészeti szempontból pozitív, míg 1853 m² negatív.

A lelőhely Debrecen-től dél-délnyugati irányban található, a 4. sz. főút déli oldalától 1 km-re, az egykori Goda-tanyától nyugatra. A terület átlagos magassága 110 méter, természetes vízfolyás a lelőhely déli felén található, erősen mocsarasodó a terület.

A lelőhelyen 2013-ban az M35-ös autópálya előzetes régészeti dokumentációjának keretében terepbejárás történt. A terepbejárás során középső neolitikus, vaskori, római császárkori (szarmata), középkori és kora

újkori kerámiatöredékeket azonosítottak. 2015-ben az M35-ös autópálya Előzetes Régészeti Dokumentációjának keretében geofizikai felmérés történt.

A korábbi, Előzetes Régészeti Dokumentáció készítése keretében végzett próbafeltárára 680 m²-nyi területen került sor. A próbafeltárás során 13 szondában, 17 objektumot tártak fel, amelyhez 27 stratigráfiai egységet rendeltek, és három korszak jelenségeit sikerült feltárni. Az objektumok a jelenlegi felszíntől mérve 55–100 cm között jelentkeztek a fekete humusz alatt lévő sárga agyagos, de állatjártatokkal átszótt altalajban, amelyek viszonylag sekélyek voltak. 10 objektum (hét árok, egy cölöphely, egy gödör, egy kút) nem tartalmazott keltező értékű leletet. Két kutat (egy téglaszervezetést és egy fadeszka-szervezetést), valamint egy nagyméretű, de sekély gödröt a 20. századra lehetett keltezni. A lelőhelyen – a próbafeltárás eredményeit is beleszámítva – összesen 170 régészeti objektum került elő, melyekhez 211 stratigráfiai egységet kapcsolunk.

A megelőző feltárás során főként a vaskori és római császárkori telepobjektumokat tártunk fel. A vaskori objektumok a szelvény déli részén helyezkedtek el, egymás közelében négy házat is azonosítani tudtunk. Az egyik házban négy nagyméretű edény töredékei kerültek elő. A 16. obj. sz. háztól délre egy kutat tártunk fel. A császárkori négy épület között sekély, kerek szarmata gödrök kerültek elő. A 19–20. századra pedig öt objektumot lehetett keltezni.

Az objektumokból előkerült leletanyag alapján legalább 20 objektum a vaskorhoz köthető, 45 objektum római császárkori és öt objektum újkori (19–20. századi), a további objektumok ismeretlen korúak. Az altalaj fedő humuszréteg vastagsága 80–110 cm között változott.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Balázs Ádám, Ignáth Katalin, Jurás Ákos, Menyhért Mónika (régészeti technikusok), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Deák Rita

32. Debrecen, Hajdúszoboszlói Á.G. (KÖH 61884) szarmata

2015-ben, az M35-ös autópálya próbafeltárása során a régészeti lelőhelyen hét szonda (71–77. szonda) lett kijelölve, de három szonda (71–73. szonda) a nem kisajátított területre esett, ezért ezeket áthelyeztük a 0429/9 hrsz-ú területre. A területen 10 objektumot és 12 stratigráfiai egységet tártunk fel a szarmata időszakból. A 10 objektumból öt jellegzetes méhkas alakú gödör volt, ezen kívül feltártunk még három gödröt és két kemencét. Az áthelyezett szondák közül csak a 71. számúban volt régészeti jelenség. Az itt feltárt két árokban azonban nem volt kormeghatározó lelet.

A régészeti lelőhely 75–77. szondák területére eső része intenzívnek mondható, mert itt tártunk fel a 12 stratigráfiai egységből tízet. A 72–74. szondákban nem volt régészeti jelenség.

A próbaszondák humuszvastagsága 70–130 cm volt.

D. Szabó László

33. Debrecen, Nagy-Mező-dűlő (KÖH 61892) vaskor

A Debrecen–Nagy-Mező-dűlő nevű régészeti lelőhely Debrecentől délnyugatra, egy magasabban fekvő kis dombon helyezkedik el. A lelőhelyen 2015. szeptember 22. – október 7. között, 4402 m²-en, 63 régészeti jelenséget tártunk fel a vaskor szkíta időszakából (Kr. e. 7–4. század) és a 20. századból. A feltárt jelenségek többsége egy szkíta faluhoz tartozott.

Az M35-ös autópálya leendő nyomvonalába főleg a szkíta település gazdasági jellegű objektumai estek, de a szonda déli szélén az egykori lakóépületek közül két földbe mélyített veremház gödrét is feltártuk. Az egymás mellett elhelyezkedő két veremház mérete 300 × 350 cm volt, gödrüket 40 cm mélyen ásták be az altalajba. Az észak-dél hosszstengelyű házak kemencéjét az északnyugati sarokban találtuk meg. A kemencék platnija 1–2 cm vastagon volt átégve; kerámiát, vagy csontot nem tartalmazott. A gödrökben nem találtunk cölöplyukakat, tetőszerkezetüket a gödrön kívül álló oszlopok tarthatták. Ez egy jellegzetes szkíta háztípus, számos példáját ismerjük a Kisalföld és Don folyó közötti területről ebben a korszakban. A házaktól északra voltak a falu egyéb régészeti jelenségei. Sok kerek és méhkas alakú gödör mellett három kutat is feltártunk. A kutak gödrében faszervezetre vagy bélérsre utaló nyomokat nem találtunk. A lelőhely legnagyobb objektuma egy 12 × 6 méteres, legmélyebb pontján 120 cm mély agyaggyerő gödör volt. A gödörből több ütemben bányászták ki az agyagot.

A feltárás nyugati szélén került elő a legrejtélyesebb leletegyüttes. Itt kilenc edényt helyeztek egy sekély gödörbe. Sajnos a földmunka során a felső részük megsérült, a töredékeket igyekeztünk összegyűjteni. A gödörbe helyezett edények egy hamvasztásos, urnás temetkezésre hasonlítanak, de emberi csontokat nem tartalmaztak. Valószínűleg egy jelképes sírt találtunk, amelyet egy eltűnt falubelinek készítettek. A közösség temetője az autópálya nyomvonalától nyugatra helyezkedhet el.

A lelőhelyre jellemző volt a nagy mennyiségű leletanyag. Jelentős számú fazekaskorongon készült edénytöredék került elő. A korongolt és kézzel formázott kerámiatöredékek kívül, néhány egészben előkerült edény és jelentős mennyiségű patics is volt a gödrökben. Meglepő volt a nagyon kevés állatsont a leletanyagban.

A feltárt objektumok közül egy 20. századi tanyához kapcsolódó leletanyag volt egy kútban és két gödörben.

D. Szabó László

34. Debrecen, Nagy-tanya (KÖH 61904) szarmata

A Debrecen–Nagy-tanya nevű régészeti lelőhely Debrecentől délnyugatra, egy észak-dél irányú mélyedés magaspártján helyezkedik el. A lelőhelyen 2015. szeptember 1–22. között, 7341 m²-en, 102 régészeti jelenséget tártunk fel. A feltárt objektumokra jellemző volt a kevés lelet-

anyag. A kormeghatározó leletet tartalmazó jelenségek a római császárkor szarmata időszakából és a 20. századból származnak.

A lelőhelyen egy 3–4. századi szarmata település gazdasági részét tártuk fel. A falu szerkezetéről megállapítható volt, hogy a terménytároló méhkas alakú gödrök a lelőhely nyugati szélén, egy kb. 30 méter széles sávban helyezkedtek el. Ezek a gödrök jellemzően 200 cm körüli átmérőjűek és 40–60 cm mélyek voltak. Néhány esetben megfigyelhető volt, hogy belsejüket kiegészítették, ezzel növelve élettartamukat.

Kutakat és agyaggyerő gödröket a kinyitott felszín keleti felében tártunk fel. Ezen a részen került elő a legérdekesebb és legnagyobb méretű jelenség: egy 30 × 10 méter területű, téglalap alakú, teknős aljú árok, ami egykor karám lehetett. Eredetileg az árokból kitermelt földet annak külső oldalán halmozták fel. A karámon belül tartott állatok már nem tudtak kijutni az így létrehozott akadályon.

Az árok vonala két kutat és egy gödröt is érintett. Megfigyelhető volt, hogy az egyik kút már betöltődött, mire az árkot kiásták, míg a másik kút és a gödör a feltöltődött árok vonalába esett. A lelőhelyen csak itt metszették egymást a régészeti jelenségek, de az előkerült nagyon kevés kerámia nem adott lehetőséget a leletanyag időrendjének pontosabb meghatározására. A kutakban bélérsre vagy faszerkezetre utaló nyomot nem találtunk.

A szarmata kori jelenségekből a kézzel készített házi kerámia és a jellegzetes korongolt szürke edények töredékein kívül, egy terra sigillata utánzat is előkerült. Az állatsontok között főleg háziállatok (szarvasmarha, ló, juh, kutya) maradványait találtuk.

A feltárt objektumok közül 20. századi leletanyag (egy rozsdás lapát) egy gödörben volt.

D. Szabó László

35. Debrecen, Szepes, Hajdúszoboszlói Á.G. (KÖH 58715) avar, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. október 26–30. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Debrecen–Szepes–Hajdúszoboszlói Á. G. lelőhelyen. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 3451 m² nagyságú volt, ebből 3293 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely Debrecen–Szepes délnyugati határában található. A te-repbejárásokat követően a lelőhelyen 2015-ben a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, majd a Déri Múzeumot is bevonva próbafeltárást végzett. A próbafeltárási helye kisajátítási problémák miatt módosult, így egy 19–20. századi tanyarészletet sikerült feltárni.

A teljes felületű megelőző feltárást során a lelőhelyen két szelvényt nyitottunk, melyekben 31 régészeti jelenséget, egy modern árkot és 12 kutatószondát tártunk fel. A régészeti jelenségek többsége ismeretlen korú, sekély, enyhén mély gödör, cölöphely volt. Ezen kívül feltártunk három árkot és három körárkot, melyekben keltezésre alkalmas leletanyag nem került elő.

Az előkerült jelenségek közül egyedül a keleti szelvény délkeleti negyedében található három sír keltezhető. Mindhárom a kora avar korra datálható. A háromból a leggazdagabb és a legnyugatibbi a 6. obj. 10. str. sz. padmalyos sír lehetett, melyet teljesen feldúltak. A felnőtt, 35–39 év körüli férfi vázcsontjai a padmaly alján nem anatómiai rendben kerültek elő és a koponyáját is kimozdították eredeti helyzetéből. Közvetlenül az elhunyt maradványaira dobálva, illetve azokkal vegyesen nagy mennyiségben találtunk állatsontot (ló, szarvasmarha), valamint kisebb mennyiségben feljebb, a sír betöltésében még két rétegben dokumentáltunk állatsontokat. A padmalyban, az állat- és embersontok között fémből (vas, bronz, ezüst) készült használati és viseleti tárgyak néhány apró töredéke, valamint egy üvegpasztából készült rátédíszes, szemes gyöngy került elő. A leletek alapján a férfival áldozati állatként egy felszerszámozott lovat (egész ló) és részleges marhát (részleges állatmetkezés: koponya és lábvégek) is eltemettek. A 6. obj. 10. str. sz. sírtól kb. két méterre keletre helyezkedett el a 2. obj. 5. str. sz. padmalyos sír, melyben egy fiatal (23–30 év körüli) felnőtt nő erősen bolygatott, rossz megtartású csontjait találtuk meg. A sír egyetlen melléklete a koponya tisztításakor előkerült préselt, nagyméretű lemezgömb csüngős ezüst fülbevaló töredékei voltak. A 2. obj. 5. str. sz. sír mellett közvetlenül délre helyezkedett el a 3. obj. 7. str. sz. szintén padmalyos sír, amibe a fiatal, 16–18 éves fiú koponyájához ételmellékletként egy kis fazekat és némi állatsontot helyeztek. A csontok rossz megtartásúak, töredékesek voltak. A sírt nem rabolták ki, bolygatás nyoma csak állatjártatok formájában volt megfigyelhető. Betöltésében, a csontoknál magasabb szinten találtunk még egy vascsatot is, mely eredetileg az elhunyt ruháját összefogó övhöz tartozhatott.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó László, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Papp Enikő, Volosinovszki György (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Hága Tamara

36. Debrecen, Szepes, Hunyadi Tsz. (KÖH 58713) szarmata, Árpád-kor

2015-ben, az M35-ös autópálya próbafeltárása során a régészeti lelőhelyre 10 szonda (92–101. szonda) lett kijelölve, ezek közül a 100. és 101. szondák kisajátítási problémák miatt nem lettek kinyitva. A régészeti lelőhely intenzívnek mondható, mivel minden szondában volt régészeti jelenség. A nyolc szondában 15 objektumot és 24 stratigráfiai egységet tártunk fel a szarmata időszakból és az Árpád-korból. A 92–95. szondákban feltárt gödrökből szarmata cserepek kerültek elő, a 97–98. szondákban feltárt kemencék Árpád-koriak voltak. A 98. szonda két Árpád-kori kemencéje mellett az altalajba ásott gödrök szarmata koriak voltak. A 96. szondában egy szarmata, a 99. szondában egy Árpád-kori kutat tártunk fel. Mindkettő alját a nyestettségtől kb. 250 centiméterre találtuk meg.

A próbaszondák humuszvastagsága 80–110 cm volt.

D. Szabó László

37. Debrecen, Szepes, Hunyadi Tsz. II. (KÖH 58714) őskor, Árpád-kor

2015-ben, az M35-ös autópálya próbafeltárása során a régészeti lelőhelyen nyolc szonda (84–91. szonda) lett kijelölve, ezek közül a 86. és 87. szondákat összenyitottuk. A hét szondában 11 objektumot és 12 stratigráfiai egységet tártunk fel, nem volt régészeti jelenség a 84., 88. és 89. szondákban. Az összenyitott 86–87. szondákban egy őskori kutat tártunk fel. A 90. szondában feltárt árokban és gödörben nem volt lelet, a 91. szondában két Árpád-kori külső kemencét és egy gödört tártunk fel.

A próbaszondák humuszvastagsága 70–130 cm volt.

D. Szabó László

38. Debrecen, Szepes, Tóció nyugati partja (KÖH 58710) bronzkor, szarmata

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. november 2–19. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Debrecen–Szepes–Tóció nyugati partja lelőhelyen. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 2288 m² nagyságú volt, ebből 2288 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely Debrecen–Szepes délkeleti határában, közvetlenül a Tóció nyugati partján található. A terepbejárásokat követően a lelőhelyen 2015-ben a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat végzett. Próbafeltárára a lelőhelyen nem került sor.

A teljes felületű megelőző feltárás során, a lelőhelyen kora bronzkori, római császárkori (szarmata), valamint modern, 20. századi telepjelenségek kerültek elő. Az objektumok többsége leletanyag nélküli gödör, cölöphely, a többiben némi állatsont és kerámia volt.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Volosinovszki György (régészeti technikusok).

Hága Tamara

39. Debrecen, Szepes, Vasútmente (KÖH 58708) neolitikum, szarmata, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. november 10–24. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Debrecen–Szepes–Vasútmente lelőhelyen. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 1049 m² nagyságú volt, ebből 949 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely Debrecen–Szepes DK-i határában, a Tóció keleti partján található. A terepbejárásokat követően a lelőhelyen 2015-ben a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, majd a Déri Múzeumot is bevonva próbafeltárást végzett. A próbafeltárás során a régészeti lelőhelyen D. Szabó László vezetésével kilenc szonda lett kinyitva

(110–118. szonda), amelyek közül háromban volt régészeti jelenség: két újkőkori gödör, egy ismeretlen korú és egy modern árok. A próbaszondák humuszvastagsága 40–120 cm volt.

A teljes felületű megelőző feltárás során, a lelőhelyen újkőkori és római császárkori (szarmata) telepjelenségek kerültek elő. Az objektumok többsége leletanyag nélküli gödör, cölöphely, a többiben némi állatsont, patics és kerámia került elő. Feltártunk továbbá egy árkot és egy kutat.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Volosinovszki György (régészeti technikusok).

Hága Tamara

40. Derecske, Hasszó-lapos (KÖH 84027) neolitikum, szarmata

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. november 9–30. között elvégezte a Derecske–Hasszó-lapos lelőhelyrészen a megelőző feltárást. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 8375 m². A régészetiileg érintett feltárt terület nagysága: 6905 m².

A lelőhely Derecske nyugati határában, egy csatorna északi partján levő magasparton helyezkedik el. A jelenlegi csatorna helyén korábban valamilyen természetes vízfolyás lehetett.

A régészeti terepbejárásokat követően 2015-ben, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, magnetométeres méréseket végzett, majd ezek alapján próbafeltárásokra került sor. A próbafeltárások és mérések egy közepes kiterjedésű, nem túl intenzív, de több korszakot is képviselő régészeti lelőhelyet azonosítottak. A lelőhelyrész a vártnál intenzívebbnek bizonyult, római császárkori településmaradványokat találtunk.

A szarmata települést tárolóvermek, gödrök, árkok, számos cölöplyuk – melyek vagy cölöpszerkezetű épületek, vagy karámrendszer maradványai lehetnek –, egy hatalmas és mély kopolyakút és egy nagyméretű veremház képviselték.

A próbaszondák alapján előre jelzett neolit település nyomát csak egy alakja alapján feltételelesen neolitikus meghatározott gödörben és a szarmata kútból előkerülő neolitikus kerámiatöredékekben találtuk meg.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok).

Szolnoki László

41. Derecske, Hosszú-lapos (KÖH 61768) szarmata, avar

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. október 27. – november 30. között elvégezte a Derecske–Hosszú-lapos lelőhelyrészen a megelőző feltárást. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 7496 m². A régészetiileg érintett feltárt terület nagysága: 7040 m².

A lelőhely Derecske nyugati határában, egy csatorna déli partján levő magasparton helyezkedik el. A jelenlegi csatorna helyén korábban valamilyen természetes vízfolyás lehetett.

A régészeti terepbejárásokat követően 2015-ben, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, magnetométeres méréseket végzett, majd ezek alapján próbafeltárásokra került sor. A próbafeltárások és mérések egy nagy kiterjedésű, több korszakot is képviselő régészeti lelőhelyet azonosítottak, melyen több időszak települései is észlelhetők voltak. A lelőhelyrész a várt intenzitásnak megfelelő sűrűségű volt, római császárkori és avar településeket találtunk.

A szarmata települést két méhkas alakú, kerek, mély tárolóverem képviselte.

Az avar korszakból két, magasan a humuszban jelentkező külső kemencét, árokrendszereket és gabonavermeket, számos cölöplyukat, egy hatalmas, több mint négy méter átmérőjű kopolyakutat és 13 veremházat találtunk.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

42. Derecske, (Tekeres II.) (KÖH 61922) vaskor, szarmata, avar

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. október 6–31. között elvégezte a Derecske–(Tekeres II.) lelőhelyrészén a megelőző feltárást. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 2558 m². A régészeti terület érintett feltárt terület nagysága: 2556 m².

A lelőhely Derecske nyugati határában, egy csatorna déli partján levő magasparton helyezkedik el. A jelenlegi csatorna helyén korábban valamilyen természetes vízfolyás lehetett.

A régészeti terepbejárásokat követően 2015-ben, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, magnetométeres méréseket végzett, majd ezek alapján próbafeltárásokra került sor. A próbafeltárások és mérések egy hatalmas kiterjedésű több korszakot is képviselő régészeti lelőhelyet azonosítottak, melyen több időszak település és temetőobjektumai is észlelhetők voltak.

A lelőhelyrész a vártnál is intenzívebbnek bizonyult, római császárkori és avar települések mellett vaskori kelta és szarmata temetkezéseket is találtunk.

A szarmata települést jobbra tárolóvermek és kutak képviselték, ebből az időszakból csupán egy nagyméretű veremházat találtunk.

Az avar korszakból egy magasan a humuszban jelentkező külső kemencét, árokrendszert és gabonavermeket találtunk.

A vaskori temetkezés egy nagyméretű, mély, téglalap formájú gödörben jelentkezett. A hamvasztott elhunyt maradványait urnában találtunk meg, mellé további négy edényt, két bronz fibulát és némi ételáldozatot

helyeztek. Az edénymellékletek nagyon szépek, díszesek és változatos méretűek.

A szarmata sír kissé szabálytalan téglalap alakú volt és a benne hátán fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváz melléklete csupán egy magasan a sír betöltésében talált vas övcsat volt. A jó megtartású csontváz feje nagyon a vállai közé volt csúsza és lábujjai már a rövid sírgödör oldalának feszültek. Észak-déli tájolása sejteti csak szarmata voltát.

Egy mély szarmata kút felső betöltésében szintén emberi maradványokat találtunk, a napvilágra került koponya és karcsonok nem voltak anatómiai rendben. Az alsó végtagok valószínűleg már az őszi próbafeltárások közben előkerültek.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

43. Ebes, Zsong-völgy (KÖH 41925) neolitikum, vaskor, szarmata, Árpád-kor

Ebes–Zsong-völgy és Ebes–Zsong-völgy IV. régészeti lelőhelyeken a megelőző feltárást a Privát Üzletlánc Logisztikai Központ építése indokolta. A területen 2015. február 21-én az Archeodata 1998 Bt. geofizikai felmérést végzett, így az előzetesen kalkulált, megelőző feltárással érintett terület 21 857 m² volt. A magnetométeres felmérésen nagyjából 60 különböző hosszúságú árok, 100 gödör és néhány kemence feltárta rajzolódott ki.

A megelőző feltárás előtt 2015. április 13–30-ig régészeti szakfelügyeletet láttunk el, ahol először humuszmentés folyt. A humuszmentés során kb. 40–50 cm mélységben dolgoztak, a Régészeti Tár munkatársai pedig a felszínen jelölték a látszódo kemencéket, kérdéses csontokat, illetve kerámiát. A későbbiekben ezeken a helyeken a régészeti tükörfelület kialakítása közben fokozott óvatossággal jártunk el.

2015. május 11-én megkezdtük a kézi földmunkát. A feltárás során összesen 262 objektumot tártunk fel, melyhez 461 stratigráfiai egységet rendeltünk. A területen 181 gödör, 52 árok, öt kút, 12 épület, 21 cölöphely, 12 temetkezés és nyolc kemence került felszínre. A házak egy része a római császárkorra keltezhető, ezek középpontjában egy-egy cölöphelyet sikerült megfigyelni. Az épületek másik része az Árpád-korra datálható, ezek esetében házanként 3–4 cölöphelyet, egy alkalommal a ház mellett található kemencét és a házhoz tartozó lejárót is sikerült feltárni. A feltárás déli–délnyugati oldalát a korábbi tanya több helyen is bolygatta, a modern objektumokat részben tártuk fel.

A gödrök között megtalálhatóak voltak a középső neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának agyaggyerő gödrei, melyekből kivételesen szép, vörös agyagmázzal bevont, fekete festésű edénytöredékek kerültek elő. A neolitikus gödrökből több esetben egész edényt is sikerült kiemelni, melyből a földmintát flotálással vizsgáljuk. Több, vaskorra datálható (szkíta) agyaggyerő gödört is feltártunk, melyek közt a legnagyobb a feltárás dél–délkeleti oldalán lévő, több mint 36 méter átmérőjű agyaggyerő gödör volt (200. objektum). A hatalmas méretű

gödört több helyen modern beásásokkal bolygatták (tanyahely), illetve egy – szintén vaskori – kutat ástak az északi oldalába. A kút betöltése jellemzően paticsos volt, illetve finomkerámia mellett egy bronz csészetöredék is előkerült belőle. A vaskori gödrökről általánosan elmondható, hogy viszonylag kevés leletanyagot tartalmaztak, ugyanakkor az egyik gödörben (100. objektum) négy zsugorított helyzetű, néhol bronz ékszermellékkel ellátott gyermekcsontvázat is sikerült feltárni.

Az őskori gödrök mellett római császárkori (szarmata) és Árpád-kori gödröket bontottunk. A szarmata gödrök jellemzően méhkasos alakúak voltak viszonylag kevés leletanyaggal, a szarmata házak környékén csoportosultak a feltárás északnyugati oldalán. Az Árpád-kori gödrök főként az Árpád-kori árokrendszer egymásra merőleges ágainak összefolyásánál voltak. Ezek általában nagyobb méretű amorf, változó aljú – talán vízgyűjtő – gödrök, leletanyag nélkül. Betöltésük megegyezett az árokrendszer betöltésével.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, Deák Rita (régészek), Balázs Ádám, Boda Péter, Janka Edvárd, Menyhért Mónika (régészeti technikusok).

Cserpák-Laczi Orsolya

15. Gáborján, Kis-erdei-dűlő (KÖH 62504) neolitikum, vaskor, szarmata

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. április 7. – szeptember 30. között elvégezte a Gáborján–Kis-erdei-dűlő lelőhelyen a teljes felületű megelőző feltárást. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 24 698 m². A régészetiileg érintett feltárt terület nagysága: 24 121 m²

A lelőhely egy intenzív neolit telep az Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából. A vaskor időszakából szintén településmaradványokat találtunk. A neolit és vaskori (kelta) telepjelenségek mellett a római császárkor időszakából származó települést és egy kisebb késő szarmata temetőrészletet tártunk fel. A megkutatott területen 379 régészeti jelenséget találtunk, melyekhez 468 statigrafiai egységet rendeltünk.

A feltárás során jellemzően a neolit telep kisebb-nagyobb anyaggyűjtő gödreit, néhány élelemtároló vermet, szövőszékek és cserzőgödörök, valamint folyadékáldozatok gödreit találtuk meg. A vizsgált területet két nagyobb árok keresztezte. A neolit jelenségek a legmagasabb ponton, az egykori folyóparti földhát tetején sűrűsödtek. Ezek a jelenségek zömükben nagyon leletgazdagok, leginkább a korszakra jellemző vonaldíszes kerámiatöredékeket találtunk bennük. A több nagyobb objektumban égetőgödör nyomát is észleltük. A telepjelenségek viszonylag kevés állatcsontot és paticsdarabot, de annál több kagylóhéjat tartalmaztak. A település folyóparti elhelyezkedése és a rengeteg kagylóhéj is jól jellemzi a korszak embereinek tájhasználatát.

A nagyméretű gödrökben és olykor kisebb kerek objektumokban is találtunk közel két tucat a neolitikum időszakából származó emberi

csontvázat. A lelőhely nyugati és középső részein is több kisebb csoportban sűrűsödtek ezek, a gyakran szerény kerámia vagy gyöngy mellékletekkel ellátott temetkezések.

A vaskort csupán egy gödörobjektum képviselte, mely egy nagyméretű tál és a mellé helyezett szarvasmarha koponya alapján valamilyen szakrális funkciót tölthetett be.

A római császárkori telep jelenségei – zömükben veremk, gödrök és néhány veremház – az egész felszínen elszórtan jelentek meg és szintén a magaspart tetején sűrűsödtek.

A lelőhely középső és keleti felében tártuk fel azt a négy római császárkori temetkezést, melyekből két nagyméretű kard, vaskés, ép edények és bronz fibulák láttak napvilágot. Több esetben megfigyelhető volt, hogy az elhunytakat deszka koporsóban helyezték a földbe.

A lelőhelyen két nagyméretű kutat is találtunk. Mindkettő a neolitikum időszakából származik. Az egyikben hat méteres mélységben értük el a talajvizet, a másikat kiöblösödő aknája miatt csak 3,5 méter mélységig tudtuk bontani. Utóbbi kút lehet, hogy bődön kútbélést rejt.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok).

Szolnoki László

16. Gáborján, Tökös-kert (KÖH 62502) neolitikum, szarmata

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. július 28. – szeptember 30. között elvégezte a Gáborján–Tökös-kert lelőhelyen a teljes felületű megelőző feltárást. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 7167 m². A régészetiileg érintett feltárt terület nagysága: 7135 m².

A lelőhely egy intenzív neolit telep az Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából. A neolit telepjelenségek mellett a római császárkor időszakából származó települést és egy magányos, körkörös szarmata temetkezést tártunk fel. A megkutatott területen 194 régészeti jelenséget találtunk, melyekhez 215 statigrafiai egységet rendeltünk.

A feltárás során jellemzően a neolit telep kisebb-nagyobb anyaggyűjtő gödreit, néhány élelemtároló vermet, szövőszékek és cserzőgödörök, valamint folyadékáldozatok gödreit találtuk meg. A vizsgált területet megközelítőleg észak-déli irányban egy hatalmas árok keresztezte. A neolit jelenségek a legmagasabb ponton az egykori folyóparti földhát tetején sűrűsödtek. Ezek a jelenségek zömükben nagyon leletgazdagok, leginkább a korszakra jellemző vonaldíszes kerámiatöredékeket találtunk bennük. Az egyik nagyobb objektumban egy kisméretű égetőgödör nyomát is észleltük. A telepjelenségek viszonylag kevés állatcsontot és paticsdarabot, de annál több kagylóhéjat tartalmaztak. A település folyóparti elhelyezkedése és a rengeteg kagylóhéj is jól jellemzi a korszak embereinek tájhasználatát.

A feltárást keresztező hatalmas, feltehetően neolit árokban két emberi koponya maradványait találtuk meg. Furcsa módon egy tőle nem túl tá-

vol levő nagyobb neolit gödör alján szintén magányos emberi koponyát tártunk fel.

A római császárkori telep jelenségei, zömükben vermek és gödrök az egész felszínen elszórtan jelentkeztek és szintén a magaspart tetején sűrűsödtek.

A lelőhely középső felében tártunk fel egy római császárkori körárkos temetkezést, melyekből egy bronz vagy ezüst érme, kisméretű vaskés, bronz vagy ezüst fibula, vas övcsat, ép edény látott napvilágot. Ebben a sírban megfigyelhető volt, hogy az elhunytat deszka koporsóban helyezték a földbe.

A lelőhelyen két nagyméretű kutat is találtunk. Mindkettő a neolitikum időszakából származik. Az egyikben három méteres mélységig jutottunk, de mivel dűlőút mellett került elő és a talaj is homokos, ezért nem folytattuk a bontását. A másikat kiöblösödő aknája ellenére 5,5 méter mélységig tudtuk bontani. Utóbbi kútban 5,5 méteres mélységben a talajvíz alatt bődön kútbélést találtunk.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok).

Szolnoki László

17. Gáborján, Tökös-kert 1./Kis-szeg-dűlő (KÖH 55310) neolitikum

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján, a Déri Múzeum 2015. március 25. – április 3. között elvégezte a Gáborján–Tökös-kert 1./Kis-szeg-dűlő lelőhelyen a teljes felületű megelőző feltárást. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 5701 m². A régészetiileg érintett feltárt terület nagysága: 5548 m².

A lelőhely egy közepesen intenzív neolit telep az Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából. A megkutatott területen 48 régészeti jelenséget találtunk, melyekhez 56 statigrafiai egységet rendeltünk.

A feltárás során jellemzően a telep kisebb-nagyobb anyaggyerő gödreit, néhány élelemtároló vermet, szövőszékek és cserzőgödrök, valamint folyadékáldozatok gödreit találtuk meg. A megkutatott terület déli felén egy nagyméretű árkot tártunk fel, amelyből nem került elő kor meghatározására alkalmas leletanyag. A telepjelenségek zömükben nagyon leletgazdagok, leginkább a korszakra jellemző vonaldíszes kerámiatöredékeket találtunk bennük. A legnagyobb objektumban két égetőgödör nyomát is észleltük. A telepjelenségek viszonylag kevés állatsontot és paticsdarabot, de annál több kagylóhéjat tartalmaztak. A település folyóparti elhelyezkedése és a rengeteg kagylóhéj is jól jellemzi a korszak embereinek tájhasználatát.

Az egyik, szabad szemmel alig észlelhető kerek gödörben egy bal oldalán fekvő, nagyon rossz megtartású felnőtt emberi csontvázat találtunk. Az erősen zsugorított testhelyzet és feje körül megtalált három Spondylus kagylóból készült, hordó alakú gyöngmelléklete alapján a sír egyidős lehet a településsel. A temetkezés környékén újabb sírok nyomát nem észleltük.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok).

Szolnoki László

22. Hencida, Sárkány-sziget (KÖH 82235) neolitikum, Árpád-kor

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján a Déri Múzeum 2015. április 6–7. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Hencida–Sárkány-sziget lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalú – Nagykereki útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt és a régészetiileg fedett feltárt terület: 956 m².

A lelőhelyen két korszak telepjelenségei is megfigyelhetők voltak. Egy közepesen intenzív neolit telep az Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra Esztár-csoportjának időszakából és egy másik jóval fiatalabb, szintén közepesen intenzív település az Árpád-kor időszakából. A megkutatott területen 21 régészeti jelenséget találtunk, melyekhez 21 statigrafiai egységet rendeltünk.

A feltárás során jellemzően a neolit telep kisebb-nagyobb gödreit, cölöplyukait, néhány élelemtároló vermet találtunk meg. A neolit jelenségekből viszonylag kevés leletanyag került napvilágra, kevés kerámiatöredéket és paticsdarabot tártunk fel.

Az Árpád-kort egy gödör és egy apró kemence képviselte. A kemenceből csak platnijának kicsi darabja maradt épen egy kisebb gödör alján, így valószínűleg egy tanyaszerű település külső kemencéjét és élelemtároló vermet találtuk meg. A lakóház vagy házak sajnos nem estek a feltárás területére. Az Árpád-kori jelenségek is leletszegények voltak, csak néhány állatsont és kerámiatöredék került elő.

Mindkét korszak jelenségei az apró feltárási terület teljes területén szóródtak, egyik időszak jelenségei sem sűrűsödtek a lelőhely egy adott részén.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Jurás Ákos, Koroknai Zsolt, Ortutai Róbert (régészeti technikusok).

Szolnoki László

44. Hortobágy, Kungyörgytelep (KÖH 84453) szarmata

A Hortobágyi Nemzeti Park Kungyörgyi Állattartó Telepének felújítása, tüzvíztározó építése során az AQUA-GENERAL Kft. megrendelésére a Déri Múzeum Régészeti Tára régészeti megfigyelést (szakfelügyelet) végzett 2015 novemberében. Az építkezésre a Hortobágy–Kungyörgytelep nevű lelőhelyen került sor, ahol 2013-ban Hullám Dénes próbafeltárást végzett.

A szakfelügyelet során az 516 m² nagyságú tüzvíztározó területén, az altalajban és a rézsús oldalban régészeti jelenségek kerültek elő november 16–18. között. A feltárt jelenségek többsége a tározó oldalában jelentkezett. A 10 objektumból kettő cölöphely, egy kút, a többi gödör volt. Leletanyag csak a kútból és az egyik gödörből került elő. A kerámia-

töredékek alapján a jelenségek a római császárkorra (szarmata) voltak keltezhetőek.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Volosinovszki György (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Hága Tamara

45. Kaba, Wágner-tanya (KÖH 70023) szarmata

2015. november vége – december eleje közötti időszakban a Déri Múzeum Régészeti Tárának munkatársai régészeti szakfelügyeletet végeztek a Nádudvart Kabával összekötő gázvezeték fektetésekor. A szakfelügyelettel érintett szakaszon egy méteres szélességben tudtunk megfigyeléseket végezni.

A szakfelügyelet során négy objektumot figyeltünk meg, melyeknél a szelvényt kiszélesítettük az objektumok méretére. A gödröket a római császárkorra lehetett datálni. A kevés objektumhoz képest sok leletanyag került elő. A főként kerámiát, paticsot és állatcsontot tartalmazó gödrökből előkerült egy kova és terra sigillata töredékek is.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Andirkó Lajos, Balázs Ádám, Szigeti Anna (régészeti technikusok).

Balázs Ádám – Deák Rita

46. Mikepércs, Nagy-Mező-dűlő kelet (KÖH 84021) szarmata, újkor

A Mikepércs–Nagy-Mező-dűlő kelet nevű régészeti lelőhely Mikepércstől nyugatra, egy északkelet-délnyugat irányú vízjárta terület mellett, a Szepes-lapos határrész magasabban fekvő keleti részén helyezkedik el. A lelőhelyen 2015. október 2. – november 6. között, 15 267 m²-en, 171 régészeti jelenséget tártunk fel. A feltárással jellemző volt a kevés leletanyag. A kormeghatározó leletet tartalmazó jelenségek a római császárkor szarmata időszakából és az újkorból származnak.

A 3–4. századi szarmata kori település szerkezete más volt, mint a Debrecen–Nagy-tanya lelőhelyen feltárt falué. Itt a kerek és méhkas alakú gödrök a kinyitott felszínen szétszórva, mindenhol megtalálhatóak voltak. A gödrök átmérője jellemzően 180 cm körüli, mélysége átlagosan 40 cm volt. Ezekben a vermekben tárolták a betakarított terményt. Néhány esetben megfigyelhető volt, hogy a gödrök belsejét kiégetéssel tették vízállóbbá. Az egyikben egy kutyacsontvázat találtunk.

A lelőhely legnagyobb alapterületű jelensége az a négy nagyméretű (20–30 m²), téglalap alakú gödör volt, amelyek egymás mellett, a lelőhely keleti szélének középső részén helyezkedtek el. A kelet-nyugat hossz tengelyű, 30–40 cm mély gödrökben veremházra utaló egyértelmű nyomot nem találtunk (kemence maradványa, cölöplyuk). Ha volt tetőszerkezetük, akkor a gödrön kívül állhattak a tartóoszlopok, vagy nem ásták őket a padlószinttől mélyebbre. A gödrök funkcióját (lakóépület, műhely, ól) így nem tudtuk egyértelműen meghatározni.

A kinyitott felület nyugati szélén tártunk fel egymás mellett két füstölő, vagy aszaló műhelyt is. Ezek két gödörből állnak, amelyet az altalajba vágott henger formájú kürtő köt össze. Az egyik gödörben tüzeltek, innen a füst vagy a meleg levegő a kürtőn keresztül a másik gödörbe távozott, ahol húst, halat füstöltek, vagy gyümölcsöket aszalnak. A füstölő/aszaló gödör felé tetőt is építhettek. A műhelyek mellett tártuk fel a lelőhely egyetlen kútját. A 2,5 méter átmérőjű, tölcésesen szűkülő falú kútban bélés vagy faszerkezet nyoma nem volt látható.

A lelőhely északi szélén kiástunk egy kb. 30 méter hosszú, észak-déli irányú, trapéz keresztmetszetű árkot, amiben nem volt leletanyag. Csak az árok két oldalán feltárt két nagyobb gödörből került elő salak. Valószínű, hogy a település valamilyen műhelye (fazekas, kovács) lehetett itt.

A szarmata kori jelenségek közül jellegzetes gyorskorongolt szürke kerámiák és kézzel formált edények töredékei mellett kis mennyiségű állatcsont és patics is előkerült.

A lelőhely északnyugati szélén kibontottunk egy köríves árkot is, amely a kinyitott felületen kívül folytatódott. Az árok betöltésében újkori kerámiát találtunk.

D. Szabó László

47. Mikepércs, Nagy-Mező-dűlő kelet, halom (KÖH 84019) szarmata

A Mikepércs–Nagy-Mező-dűlő kelet, halom nevű régészeti lelőhely Mikepércstől északnyugatra, egy észak-dél irányú vízjárta terület mellett helyezkedik el, a Nagy-Mező határrész keleti felében. A lelőhelyen 2015. november 6–12. között, 954 m²-en, 12 régészeti jelenséget tártunk fel a római császárkor szarmata időszakából.

A feltárással jellemző volt a kevés leletanyag. A kerek gödrökben szarmata kori kerámia volt, egy kézzel formált ép edény is előkerült. A lelőhely legmélyebb objektuma egy kb. 400 cm széles, 250 cm mély kút volt, de semmilyen lelet nem került elő belőle. Az egykor itt élő szarmaták egy jellegzetes temetkezését is feltártuk. A feltárást megelőző geofizikai mérések alapján, a lelőhelyen két köríves sír helyezkedett el egymás mellett. A kettő közül csak azt tárhattuk fel, amelyet az M35-ös autópálya nyomvonala érintett. A köríves temetkezésnél a sír köré egy nagy árkot ástak és az így kitermelt földet a sírgödörre halmozták. Déli részén – ahol a sírgödörben az elhunyt feje volt – bejáratot hagytak. A lelőhelyen feltárt köríves sír kb. 12 méter átmérőjűek voltak. Ezek a halmok messziről látszóttak az Alföldön, így szinte mindegyiket kirabolták. Így járt a mi szarmatánk is, a 290 × 110 cm méretű, 80 cm mély sírgödör alján csak a hosszú lábcsontok maradtak összedobálva. A csontok mérete alapján valószínű, hogy egy férfi temetkezését bolygatták meg a sírrablók. A gödör betöltéséből vasdarabok és egy bronz szíjvég került elő.

D. Szabó László

48. Nagykereki, I. sz. Homokbánya (KÖH 62272) rézkor

A Brázda és Fia Kft.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján, a Déri Múzeum 2015. december 1. és 2016. január 31. között elvégezte a Nagykereki–I. sz. Homokbánya bővítendő területén a próbafeltárást. A feltárt terület nagysága: 674 m².

Nagykereki községtől északnyugati irányban, mintegy 2 km-re, annak külterületén, a 0410/2,0410/13 és 0410/14 hrsz.-ú területen található a Nagykereki–I. sz. homokbánya. A bánya jelenlegi kiterjedése mintegy 12 hektár. A tulajdonosok a bánya jelenlegi üzemi területéhez kapcsolódó bővítést tervezik nyugati és déli irányban a 0410/11 és 0410/12 hrsz.-ú ingatlanokon, míg déli irányban a 0410/9, 0410/60 és 0410/61 hrsz.-ú ingatlanok területén, összességében mintegy 15 hektárnyi területen.

A terület morfológiailag erősen tagolt, mely tagoltság jellemzően a Berettyó egykori mederágaira támaszkodó vízfolyásoknak köszönhető. Az alacsony térszintváltozásoknak megfelelően élő és lefűződött vízfolyások, ezek lefolyástalan, mocsaras zárványai valamint erősen erodálódott hordalékkúpjai jellemzik a tájat. A vizsgált terület két élővízfolyás között található: délen mintegy 1–1,5 km-re a természetes medrében futó Kis-Körös, míg északon a részben szabályozott mederben folyó Dusnok-patak fogja közre a területet.

Nyilvántartott régészeti lelőhely a kérdéses területen nem található, de északról a Nagykereki–Kengyves 1. (KÖH 62272), míg délről a Kígyóshalom (KÖH 42845) lelőhelyek határolják. A kérdéses területről szórványosan kerültek elő őskori kerámiatöredékek, de a régészeti érintettséget ezek kis száma miatt nem lehetett megállapítani.

A pontosabb eredmények érdekében a Beruházó roncsolásmentes, geofizikai vizsgálatot végeztetett. A vizsgálatot az Archeodata 1998. Bt. végezte el. A felmérés alapján a terület kismértékű régészeti érintettsége volt bizonyítható. A jelenlegi kitermelési fázis által érintett területen nyolc olyan anomália jelentkezett, amelyek régészeti jellege feltételezhető volt, így ez a kivitelezést megelőző próbafeltárással volt tisztázható.

A próbafeltárást során ezekre a jelenségekre bontottunk rá. Összesen 11 szondát nyitottunk, amelyekben 12 objektumot találtunk. Ezek közül hat volt biztosan régészeti eredetű, a többi jelenség természetes vagy recens bolygatás. A geofizikai mérésen jelentkező két körárok szerű objektumot nem találtuk meg, azok valószínűleg a szántott humuszba, vagy az alatta lévő szubhumuszba beásott, ismeretlen korú jelenségek voltak. A terület északi részén lévő nagyméretű jelenségek kora bizonytalan, mivel datáló értékű leletanyag nem került elő belőlük, csak az egy-két paticsdarab.

A déli részen feltártunk hat rézkori objektumot. A gödrök tároló és anyaggyűjtő funkciót tölthettek be, majd a település hulladéka került beléjük. Leletanyaguk nagy része kerámiatöredék, de került elő állatsont, patics és kőeszközök töredékei is.

A feltárást alapján nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy Kígyóshalom lelőhely északi pereméhez tartozó objektumokat sikerült megtalálnunk. A geofizikai felmérés alapján több régészeti objektum nem található a területen, de ezt teljes bizonyossággal kijelenteni nem lehet.

Munkatársak: Szabó László, Szabó Mariann (régészek), C. Kiss Ilona, Szabó Nóra (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szabó László

49. Nagykereki, Ádám pusztá 4. (KÖH 62326) neolitikum

Nagykerekitől 4,5 km-re keletre, közvetlenül a magyar – román államhatár mellett helyezkedik el az Ádám-pusztá 4. nevű lelőhely. 2015. évben egy kisebb, mintegy 2000 m²-es részét tártuk fel, amelybe 19 régészeti objektum esett bele. Minden feltárt jelenség a neolitikumból származik, egy település részletét sikerült megtalálni. A 16 kisebb gödör mellett előkerült három nagyobb anyaggyűjtő gödör is, a leletanyag legnagyobb része ezekből származik. Nagyon sok kerámiatöredék mellett, kőeszközök töredékei és állatsontok kerültek elő.

Bőr Gabriella – Szabó László

50. Nagykereki, Szőlős-halom (KÖH 82247) neolitikum, szarmata

Nagykereki községtől északi irányban mintegy 2 km-re, annak külterületén, a Hencida felé vezető út mentén található a Nagykereki–Szőlős-halom lelőhely.

A kérdéses terület morfológiailag erősen tagolt, mely tagoltság jellemzően a Berettyó egykori mederágaira támaszkodó vízfolyásoknak köszönhető. Az alacsony térszintváltozásoknak megfelelően élő és lefűződött vízfolyások, ezek lefolyástalan, mocsaras zárványai, valamint erősen erodálódott hordalékkúpjai jellemzik a tájat. A vizsgált terület két élővízfolyás között található: délen a természetes medrében futó Kis-Körös, míg északon, a részben szabályozott mederben folyó Dusnok-patak fogja közre a területet.

A lelőhely egy északnyugat-délkeleti irányú, 200–300 méter széles, kb. 1000 méter hosszú homokháton helyezkedik el. A hencidai út nyugati oldalán a Nagykereki–I. sz. Homokbánya a lelőhely északnyugati részét korábban elpusztította, és a terület közepén lévő, a dűlőnek és a lelőhelynek is nevet adó Szőlős-halmot is többszörösen megbolygatták.

A lelőhely a leendő autópálya és a Nagykereki – Hencida közötti út szintbeli kereszteződésébe esik, így viszonylag nagy területen érinti a beruházás. Összesen közel egy hektárt tártunk fel a lelőhely északi végén.

Kedvező földrajzi adottságai miatt több korszakban is lakóhelyül választották ezt a dombhátat. Legkorábbi lakói a neolitikumban települtek ide, de feltártunk egy római császárkori (szarmata) településrészletet is. A terepbejáráson talált kora újkori leletek valószínűleg csak szórványként kerültek a helyszínre. 125 régészeti objektumot tártunk fel, amelyből 12 volt szarmata, a többi valószínűleg mind őskori.

A neolitikus település az Alföldi vonaldiszes kerámia kultúra Esztár-csoportjához tartozott. A legjellemzőbb objektumok a nagyméretű anyaggyűjtő gödrök voltak, hatot tártunk fel belőlük. Nagyjából 12 × 5 méteres, ovális alakúak és megegyezett északnyugat-délkeleti tájolásuk is.

Ez a tájolás megfelel az egyetlen feltárt cölöpszerkezetű épületnek is. A gödröket másodlagosan hulladéktárolásra használták, a lelőhelyen talált leletanyag legalább 90%-a ezekből került elő. Nagyon sok paticsot találtunk, ami több felszíni építményre utal, amelyek közül sajnos csak egynek a cölöphelyeit sikerült megtalálni. A kerámiaanyag a korszakban általános bekarcolt vonaldíszítés mellett az Esztár-csoportra jellemző vörös bevonatú és fekete, festett vonalkötegekkel díszített edénytöredékeket és miniatűr, ép edényeket is tartalmazott. Került elő idoltöredék és egy zoomorf edény darabja is. Nagyon sok obszidián- és kovapenge töredéket találtunk.

Az egyetlen épület a feltárás északi végén helyezkedett el. A teljes cölöpszerkezetet nem találtuk meg, csak a középső tengelyben került elő az egész cölöpsor. Szélessége 5 méter, hossza legalább 13 méter, ami megfelel a korabeli lakóházak méretének. Az épület a mellette lévő anyagnyerő gödrökkel valószínűleg egy egységet alkotott, de ezt a szerkezetet a feltárás többi részén egyelőre nem lehetett megerősíteni. Hasonló elhelyezkedésben még három párban figyelhetünk meg anyagnyerő gödröket, de a köztük lévő épületet biztosan nem tudtuk azonosítani.

Az épülettől keletre, attól 10 méterre feltártunk egy bal oldalára fektetett, zsugorított női csontvázat. A gépi nyelés során a váz megsérült, de a bal csuklón sikerült egy hét mészkögyöngyből álló karperecet kibontani. Előkerült egy töredékes gyermek csontváz is a feltárás déli részén egy nagyméretű gödörből. A bontás során sem sírgödört, sem mellékletet nem tudtunk megfigyelni, valószínűleg csak a meglévő gödörbe hantolták el a hason fekvő gyermeket.

Árkot csak egyet találtunk, északnyugat-délkeleti tájolása megegyezik az épületével, és az anyagnyerő gödrök hossz tengelyével.

Előkerült még egy szabadtéri kemence is az előtte lévő munkagödörrel is.

A szarmata településnek az északi periferiáját sikerült feltárni. Csak szórványos és egy-két csoportban elhelyezkedő tárológödörök kerültek elő, a lakóépületek valószínűleg a dombhát közepén, déli részén helyezkedtek el. A 2014-es próbafeltáráson, a mostani területtől 300 méterre, déli irányban kerültek elő sűrűbben szarmata objektumok.

A legjellemzőbb leletek a kerámiatöredékek voltak, de fémeszközök is kerültek elő.

Szabó László

Nagykerek, Dusnok-patak part (KÖH 62314) neolitikum, rézkor, vaskor, szarmata, avar

A lelőhely Nagykerek községtől mintegy 2 km-re, északkeleti irányban, annak külterületén helyezkedik el. A kérdéses terület morfológiailag erősen tagolt, mely tagoltság jellemzően a Berettyó egykori mederágaira támaszkodó vízfolyásoknak köszönhető. Az alacsony térszintváltozásoknak megfelelően élő és lefűződött vízfolyások, ezek lefolyástalan, mocsaras zárványai valamint erősen erodálódott hordalékkúpjai jellemzik a tájat. A vizsgált terület két elővízfolyás között található: délen a természetes medrében futó Kis-Körös, míg északon, a részben szabályozott meder-

ben folyó Dusnok-patak fogja közre a területet. A Dusnok-patak mostani, szabályozott medre és több mesterséges csatorna is észak-déli irányban keresztezi a lelőhelyet.

A Dusnok-patak és a Kis-Körös között elhelyezkedő lelőhely a terepbejárások szerint több mint 66 hektár területen helyezkedik el, és több korszak emlékei (őskor, vaskor, szarmata, avar) kerültek elő a felszínen. A teljes lelőhely mintegy 2 km hosszan nyújtózik kelet-nyugati irányban, legnagyobb észak-déli kiterjedése legalább 700 méter. Mivel egy lelőhelyként van nyilvántartva, mi is egy egységként kezeltük, de meg kell vizsgálni a lehetőségét annak, hogy akár korszakoként, akár lokálisan különválasszuk egyes területeit.

2014-ben itt is végeztünk próbafeltárást, amelyek igazolták a geofizikai felmérés eredményeit, megkönnyítették a megelőző feltárások helyszíneinek kitérését. 2015-ben összesen mintegy 2,7 hektárt tártunk fel négy szelvényben, a nyomvonal kb. 1,6 km hosszú szakaszán. A feltárás során 797 régészeti objektumot tártunk fel, amelyek több korszakból származó települések és temetkezések nyomait őrzik.

A lelőhely nyugati végében tártunk fel 22 jelenséget, valószínűleg egy település keleti szélét találtuk meg. Kisebb gödrök és cölöplyukak kerültek elő, viszonylag kevés leletanyaggal, aminek nagy része kerámia volt a neolitikus Alföldi vonaldíszes kerámia kultúrából.

A késő rézkor Baden-kultúrájából már a 2014-es próbafeltáráson is kerültek elő objektumok, így a megelőző feltárások helyét ezek és a geofizikai felmérések alapján határoztuk meg. A településrészlet a lelőhely keleti felében helyezkedik el, mintegy 800 méter hosszan. A legtöbb feltárt objektum anyagnyerő és tároló gödör volt, amelyek a település életében napi használatban voltak. Ezekből a gödrökből először kibányászták a kerámiakészítéshez és az építmények falához szükséges agyagot, talán tároltak bennük valamit, majd a településsel együtt élve feltöltődtek különböző hulladékokkal. A hulladékok között megtaláljuk az összetört edények darabjait, az elfogyasztott állatok csontjait és a kőeszközök töredékeit. Egyes gödrök speciális funkciót tölthettek be, volt amelyiket egyetlen edény számára ástak ki és a hombár szolgált tárolásra, másokba elhullott szarvasmarhát temettek. Lakóépületeket nem sikerült feltárni, vagy olyan sekély alapjuk volt, hogy a humuszolás során semmisültek meg, vagy az autópálya nyomvonalán kívülre estek. Mindenképpen a közelben kellett lenniük, mert rengeteg kiégett agyagtapasztás került elő, ami az épületek falát alkothatta. Ebben a korban a temetők már elkülönültek a településtől, sajnos a sírok nem estek az eddig feltárt területekre.

Előkerült egy késő vaskori, kelta településrészlet is a lelőhely keleti részén. Feltártunk két épületet, egy nagy anyagnyerő gödört és egy edényégető kemencét. A két épület a korban szokásos felépítést mutatta, nagyjából négyzetes alakúak voltak, félig a földbe mélyítve épültek, aljukba több tárológödört ástak. A közelükben lévő nagyméretű anyagnyerő gödör betöltésében nagyon sok vastöredéket és vassalag darabot találtunk, ami egy közeli kovácsműhelyre utal. A gödörben találtunk egy zsugorítva fekvő emberi csontvázat. Melléklete nem volt, többszörösen bolygatták különféle állatok így a pontos elhelyezkedését és temetésének idejét nem tudtuk megállapítani. A kemencében sok edénytöredéket találtunk.

A szétterülő, nagyméretű lelőhely túlnyomó többségben a szarmata kor emlékeit őrzi, ami összesen 207 objektumot jelent.

A település objektumait házak, gödrök, kutak, füstölők, kemencék és árkok alkották. A telep intenzívnek tekinthető, főleg az első feltárt szakaszban. Itt közvetlenül a telep mellett egy körárkos temetőt is észleltünk. A temetőtől távolodva keletre kezdett sűrűsödni a lelőhely, túlnyomórészt gödrökkel.

Legnagyobb számban gödröket dokumentáltunk a lelőhelyen (169). Ezek leginkább a klasszikus, kerek szájú, méhkas alakú, egyenes aljú, közepesen mély (általában 40–50 cm) gödrök; funkciójukat tekintve valószínűleg terménytárolók lehettek. Ezenkívül egyenes falú, egyenes és változó aljú, sekély és közepesen mély, ovális vagy kerek gödröket figyeltünk meg. Néhány gödörben – nem meglepő módon – részleges vagy egész kutyavázakat találtunk.

A feltárt kutak általánosnak tekinthetők. Általában ovális szájú, egyenes vagy befelé szűkülő falúak és mélyek.

Az első szakaszban feltárt felszínen, több füstölő kürtő és gödör látott napvilágot. Ezek általában jól kiégetett kürtővel, két végükön egy-egy közepesen mély gödörrel rendelkeztek. Több esetben jól megfigyelhető volt a hozzájuk tartozó lejárata is.

A hét feltárt épület, lekerített sarkú, téglalap alakú, viszonylag egyenes aljú, közepesen mély objektum. Általában $4 \times 3,5$ m méretűek voltak. Bennük cölöphelyeket és kisebb gödröket, valamint tűzhelynyomokat észleltünk. Az egyik házban a bontás során egy aláhajlított lábú fibula is előkerült, és nyelés közben néhány darab bronzlemezeket is észleltünk.

Árkokból összesen 14-et dokumentáltunk a lelőhelyen. Ezek leginkább leletanyagban szegény, változó mélységű és szélességű objektumok voltak, általában északnyugat-délkeleti és kelet-nyugati irányúak. Több esetben egymással párhuzamosan futnak, méhkas alakú gödrök és lemélyedések tagolják őket.

A lelőhelyen összesen 11 római császárkori sírt tártunk fel, melyből hét tartozott a temetőhöz. Mindegyik háton fekvő, nyújtott csontvázak temetkezése volt. A tájolásuk dél-északi és délkelet-északnyugati volt. A sírgödrök lekerekített téglalap alakú, egyenes falú, egyenes aljú, változó mélységűek voltak. Átlagos hossz-szél indexük: 3,88. A temetőt nagymértékben, 72%-ban kirabolták. Több esetben még a rablógödrök foltját is észleltük. Ezek, egy kivételével mind a körárkos temetkezéseknél jelentkeztek.

A 11 sírből ötnél a körülárkolás szokását is megfigyelhettük. A körárkos sírok közül csupán egy nem volt kirabolva, ellenben ez a csontváz elég rossz megtartású volt, így alig maradt pár csont a sírgödörben. A körárkok átlagban közepesen szélesek és mélyek, több osztatúak voltak, déli bejáráttal. Egy esetben a sír északkeleti sarkában egy cölöphelyet észleltünk.

Ugyan fa koporsónyomot nem figyeltünk meg a sírokban, de egy esetben a sírgödör északi és déli végében talált vaskapocsból, illetve vas koporsószögéből feltételezzük, hogy koporsós temetkezés lehetett. A sírokban a rablás ellenére maradtak mellékletek, viszont elég rossz

megtartásúak. Főleg vastárgyak maradtak meg, mint vasár, vasfibula, vaskés, de ezek mellett még találtunk orsógombot, paszta-, karneol- és borostyángyöngyöket, ezüst érmét (sajnos nagyon kopottak) és kisebb korongolt edényeket.

Két rendellenes temetkezést tártunk fel. Az egyik egy gyermek volt, akit a nyezett felszíntől kb. 10 cm-re egy kút bontása során találtunk. A csontok rossz megtartásúak, csupán a fej és még néhány apró csont maradt meg az apró kis testből. Észak-déli tájolású valószínűleg. A megmaradt váz, mintha kicsit a jobb oldalára dőlne. Sírgödör nem látszott. Melléklete nem volt, de a kútból és a csontváz mellől szarmata leletanyag került elő.

A másik temetkezés egy közepes méretű, mély gödörbe fektetett csontváz. Mintha lett volna sírgödör föltja, de váz felszedése után a gödör szinte téglalap alakban mélyült tovább. A gödörben szarmata kerámia volt, melléklet nélkül. Érdekes a fektetése: nyújtott csontvázak temetkezés, viszont mintha félig ülő pozícióban lenne. Medencétől lefelé meg van süllyedve a test. Teljesen ép, minden csontja megvan, nagyon jó megtartású, vastag csontú a csontváz. Tájolása kelet-nyugati. A feje északnak néz. A bal karját hajlítva a feje alá helyezték, a jobb karja nyújtva a test mellett, de az alkar enyhén behajlítva észak felé. A kézfeje, ujjai ökolbe vannak szorítva. Koponyája enyhén meglapult és mintha padkára lenne fektetve. Testéhez képest kicsi a medencéje. Lábai egymás mellett nyújtva, szorosan helyezkednek el, térdei összeérnek és bal lábfeje a jobb lábfejére fordul.

A lelőhely keleti felében előkerült néhány avar kori objektum is. Egy település periferiája eshetett a szelvényünkbe, csak néhány gödör, egy kút és egy pár nagyméretű, többszörösen tagolt, kerítőárok került elő. Lakóépületeket nem találtunk.

Szabó László

52. Nádudvar, Hollós (KÖH 25328) ismeretlen

A Nádudvart Kabával összekötő gázvezeték fektetése közben, 2015. november végén – december elején a Déri Múzeum szakemberei régészeti szakfelügyelet után ásatást végeztek. A gázvezeték szélessége egy méter volt, humuszolás közben egy objektumot figyeltünk meg. A sekély, lépcsősen lemélyülő gödör teljes felülete nem esett bele a feltárás területébe. Az objektum nem tartalmazott leletanyagot, így kora kérdéses maradt.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Andirkó Lajos, Balázs Ádám, Szigeti Anna (régészeti technikusok).

Balázs Ádám – Deák Rita

53. Nádudvar, Téglás-kút-dűlő (KÖH 51355) népvándorláskor

2015. november vége – december eleji időszakban a Déri Múzeum Régészeti Tárának dolgozói régészeti szakfelügyeletet végeztek a Nádudvart

Kabával összekötő gázvezeték fektetések. A szakfelügyelettel érintett szakaszon egy méteres szélességben tudunk megfigyeléseket végezni.

A lelőhelyen összesen két objektumot tártunk fel. A két egymással párhuzamosan futó sekély árok közül csak egyikben találtunk leletanyagot. Az objektumot így a népvándorlás korára tudjuk datálni.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Andirkó Lajos, Balázs Ádám, Szigeti Anna (régészeti technikusok).

Balázs Ádám – Deák Rita

Szentpéterszeg, Mályvás-dűlő 3. (KÖH 82223) neolitikum, őskor, késő középkor, ismeretlen

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2015. április 2–21. között elvégezte a teljes felületű megelőző feltárást Szentpéterszeg–Mályvás-dűlő 3. lelőhelyen. A kutatást az M4-es autópálya Berettyóújfalun – Nagykereki (román országhatár) közötti útberuházás munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 2740 m² nagyságú volt, ebből 2640 m² érintett régészetiileg.

A lelőhely Szentpéterszegtől nyugatra, a Berettyótól északra, a Mályvás dűlő határán fekszik. Tágabb környezete kisebb mélyedésekkel és kiemelkedésekkel, halmokkal tagolt, de döntően sík terület. A lelőhely területén korábban már volt a projekthez kapcsolódó terepbejárás (Dani János 2012), melynek során késő középkori településnyomokat regisztráltak a kutatók. A vizsgált területen 2013 telén – 2014 tavaszán geofizikai kutatás történt, ami nem mutatott régészeti jelenséget.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében 2014-ben végzett próbafeltárás során egy ismeretlen funkciójú sekély gödör és egy őskori árok került elő.

A teljes felületű megelőző feltárás során a Berettyó északi magaspártján található lelőhelyen egy középső neolitikumra (Alföldi vonaldíszes kerámia kultúra, Esztár-csoport) keltezhető településrészletet tártunk fel: három nagyméretű agyaggyerő gödröt, kerek, közepes méretű tárolóvermeket, cserzőgödröket, áldozógödröket, néhány cölöphelyet. A leletek (kerámia, patics, állatcsont, kagyló) többsége a nagy agyaggyerő gödrökből került elő. A feltárás északkeleti határának metszésében egy körárok felét is feltártuk. A körárkon belül, a határ metszésében egy újkőkori gödör jelentkezett.

A feltárás déli részén egy őskori sírt tártunk fel. A halottat fejfel keletre, bal oldalára fektetve, zsugorított testhelyzetben temették el. A csontok nagyon rossz megtartásúak voltak. Melléklete nem volt. A sírgödör aljából két kis apró kerámiatöredék került elő. Ezek és a rítus alapján feltehetően a telepjelenségekkel egykorú temetkezésről van szó.

A lelőhelyen 50 objektumot tártunk fel, melyekhez 55 stratigráfiai egységet rendeltünk.

Munkatársak: Hága Tamara (régész), Andirkó Lajos, Bőr Gabriella, Papp Enikő, Volosinovszki György (régészeti technikusok).

Hága Tamara

55. Váncsod, Bojti út-dűlő (KÖH 89207) szarmata

56. Váncsod, Homok-szeg-dűlő (KÖH 89209) Árpád-kor

57. Váncsod, Vasas-dűlő (KÖH 89211) neolitikum

2015. július 16-án, jó minőségű földút mindkét oldalán – kukorica és napraforgóvetésben – Váncsod település határában, régészeti lelőhelyeket észleltem. Az észlelt lelőhelyek a Bojti út-dűlő, Homok-szeg-dűlő és a Vasas-dűlő neveket kapták.

A Bojti út-dűlő lelőhelyen római császárkori (szarmata) telepjelenségeket találtam napraforgóvetésben. A lelőhely közepesen intenzív és egy régi meander nyugati magaspártján található.

A Homok-szeg-dűlő lelőhely Váncsod keleti oldalán, egy alacsony háttas területen található lefűződött régi meanderek közelében. Közepesen intenzív Árpád-kori településmaradványokat, kerámiatöredékeket gyűjtöttünk.

A Vasas-dűlőben neolitikum szórvány lelőhelyet találtunk, obszidián kőeszközt gyűjtöttünk.

Szolnoki László

2016. ÉVI ÁSATÁSOK

58. Biharkeresztes, Birka-út-dűlő (KÖH 61474) őskor

2016 ősztén régészeti szakfelügyeletre került sor Biharkeresztes északi határában, a 42. sz. főút mellett, melyet a Déri Múzeum Régészeti Tára végzett el. A területen térkövet gyártó üzem létesítése előtti alapásás során egy objektumot figyeltünk meg. A sekély, kerek gödör pontos korszakát leletanyaga alapján nem tudtuk megállapítani csak azt, hogy őskori objektum.

Munkatársak: Deák Rita (régész), Balázs Ádám, Janka Edvárd, Szigeti Anna (régészeti technikusok).

Balázs Ádám

28. Debrecen, Bellelő, Balogh-tanya (KÖH 51181) neolitikum, bronzkor, vaskor

A régészeti feltárást a Debrecen Déli Ipari Park (NEMO Projekt) keretében a Kondoros medrének áthelyezési munkálatai tették lehetővé. A lelőhely Debrecentől déli irányban, a 47. sz. úttól kb. fél km-re, Mikepércs közelében található. Az előzetes geofizikai felmérés alapján a humuszolt terület 1800 m², ami közvetlenül az előző évben végzett, az elkerülő gyorsforgalmi út építéséhez köthető feltárás északi oldalánál helyezkedik el, kb. 20 méter szélességű sávot kihagyva. Ez alapján középső neolitikum, késő bronzkori és vaskori (szkíta) jelenségekre számítottunk.

A teljes felületű régészeti feltárást a Debrecen–Bellelő, Balogh-tanya lelőhelyen 2016. április 22–29. között végeztük el. Összesen 33 régészeti jelenséget figyeltünk meg, ezekhez 35 stratigráfiai egység társult. A gépi humuszolás után jól látható kerek vagy ovális foltként

jelentkeztek a régészeti objektumok, valamint két nagyobb méretű amorf gödör. Az előkerült leletanyag alapján, túlnyomó részben a késő bronzkori Hajdúbagos-csoporthoz lehet kötni a jelenségeket. Két gödröt (168., 171. obj.) egyértelműen a vaskori szkíta időszakra lehet keltezni. A feltárt jelenségek között 16 olyan kisebb kerek vagy ovális gödör volt, melyek vagy leletanyag nélküliek voltak vagy csak néhány jellegtelen őskori kerámiatöredék, állatcsont került elő belőlük, datálásuk ezért kérdéses (középső neolitikum, késő bronzkor) maradt. A szelvény keleti végében levő nagyobb, 187. objektum anyaga jellegtelen őskori kerámiatöredékeket tartalmazott, melyek alapján bizonytalanul ugyan, de a középső neolitikum idejére lehet kelteztük. Ennek a gödörnek a közepén egy lemélyedő kutat is megfigyeltünk.

A lelőhelyen Bacskai István (Pelta Bt.) fémkeresős kutatást végzett a feltárás ideje alatt. A megelőző évben talált szkíta kori nyílhegygyűjtemény újabb négy darabbal bővült, emellett több bronzrögöt, öntecset és töredéket talált.

Munkatársak: Cserpák-Laczi Orsolya, Mester Péter (régészek), Balázs Ádám (régészeti technikus), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Mester Péter

59. Debrecen, Bellegelő, Balogh-tanya II. (KÖH 59341) rézkor, bronzkor, török kor, újkor

A megelőző régészeti feltárást a Debrecen Déli Ipari Park (NEMO Projekt) keretében a Kondoros medrének áthelyezési munkálatai tették szükségessé. A lelőhely Debrecentől délre, a 47. sz. út nyugati oldalán, Mikepércs közelében található. A geofizikai felmérés alapján, két szondában összesen 2961 m² nagyságú terület lett kijelölve, mint régészetileg érintett részek.

A lelőhelyen a feltárást 2016. április 25. – május 4. között végeztük el. Összesen 55 régészeti jelenséget figyeltünk meg, ezekhez 67 stratigráfiai egységet rendeltünk. A gépi humuszolás után jól láthatóan jelentkeztek a régészeti objektumok: két északnyugat-délkeleti irányú árok, két cölöpszerkezetű épület és több, különböző méretű és funkciójú gödör. Az előkerült leletanyag alapján a régészeti objektumokat a kora rézkori Tiszapolgár-kultúrához és a késő bronzkori Hajdúbagos-csoport-hoz lehet kötni.

A lelőhelyen Bacskai István (Pelta Bt.) fémkeresős kutatást végzett a feltárás ideje alatt. Előkerült több bronzrög, öntecsek és töredékek, valamint török kori és újkori fémelemek.

Munkatársak: Mester Péter, Szabó László (régészek), Balázs Ádám, Csutak Tünde (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szabó László

60. Derecske, Bányai-dűlő (KÖH 61774) szarmata, újkor

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött szerződés alapján a Déri Múzeum 2016. augusztus 25. – szeptember 15. között elvégezte a teljes felületű

megelőző feltárást Derecske–Bányai-dűlő lelőhelyen. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület 13 252 m² nagyságú volt, ebből 11 852 m² érintett régészetileg.

A lelőhely Derecskétől nyugatra, a Földesre vezető földúttól északra, több, kisebb homokos humuszdombon helyezkedik el, amelyek egy kiszáradt mélyedés köré rendeződnek a Bányai-dűlő nevű határrészben. A terepbejárásokat (2008: Dani János, 2013: Cserpák-Laczi Orsolya) követően a lelőhelyen 2015-ben, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat (Mesterházy Gábor), majd próbafeltárást (Szilágyi Krisztián Antal) végzett. A próbafeltárás során egy római császárkori (szarmata) településrészlet került elő.

A teljes felületű megelőző feltárás során a lelőhelyen két szelvényt nyitottunk, melyekben 125 régészeti jelenséget, egy újkori kutat és egy gödröt, valamint öt kutatászondát tártunk fel. A régészeti jelenségek többsége leletanyag nélküli, vagy igen leletszegény tárológödör, cölöphely volt. Ezen kívül feltártunk két árkot, két épületet, egy agyaggyerő gödröt, három kutat. A keltezhető objektumok többsége egy római császárkori (szarmata) település részét képezte, az egyik kút és egy gödör pedig az újkorra volt datálható.

Munkatársak: Hága Tamara, Szabó Mariann (régészek), Andirkó Lajos, Volosinovszki György, Wiesner Balázs (régészeti technikusok), Czirbik-Gulyás Tímea (geodéta).

Hága Tamara

61. Derecske, Kis-Radó-dűlő II. (KÖH 61780) neolitikum, rézkor, bronzkor, szarmata, népvándorláskor, avar

A NIF Zrt.-vel mint Beruházóval kötött megállapodás alapján, a Déri Múzeum 2016. szeptember 15. – december 9. között elvégezte a Derecske–Kis-Radó-dűlő II. lelőhelyrészben a megelőző feltárást. A kutatást az M35-ös autópálya munkálatai tették szükségessé. A humuszolt terület nagysága: 20 406 m². A régészetileg érintett feltárt terület nagysága: 19 959 m².

A lelőhely Derecske nyugati határában egy csatorna északi partján levő magasparton helyezkedik el. A jelenlegi csatorna (Sárréti-csatorna) helyén korábban valamilyen természetes vízfolyás, valószínűleg a Konyári Kálló folyhatott.

A régészeti terepbejárásokat követően 2015-ben, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Előzetes Régészeti Dokumentáció keretében geofizikai kutatásokat, magnetométeres méréseket végzett, majd ezek alapján próbafeltárásokra került sor. A próbafeltárások és mérések egy nagy kiterjedésű, több korszakot is képviselő régészeti lelőhelyet azonosítottak, melyen több időszak települései is észlelhetők voltak.

A lelőhelyrész a várt intenzitásnak megfelelő sűrűségű volt, neolitikum, rézkori, bronzkori, római császárkori, avar településrész mellett egy gepida temetkezést találtunk.

A neolitikumot néhány kisebb méretű gödörobjektum képviselte a lelőhelyen.

A rézkori településnek csak néhány kisebb, de annál leletgazdagabb gödrét tudtuk feltárni.

A kora bronzkorból néhány hatalmas és leletgazdag gödör mellett három temetkezés is napvilágra került. Az egyik veremben talált ép edények valószínűleg hamvasztásos temetkezésre utalnak. Két olyan gödörben is találtunk emberi maradványokat, melyekben csak állatcsontokat tudtunk megfigyelni az emberi csontok mellett. Ezeket az objektumokat feltételeesen szintén kora bronzkorinak határoztuk meg.

A szarmata települést néhány méhkas alakú, kerek, mély tárolóverem képviselte.

A gepida időszakból egy temetkezést tártunk fel. A kisméretű sírban fekvő emberi csontváz mellett ép kerámiaedényt és egy apró római ezüstpénzt találtunk.

Az avar korszakból egy külső kemencét, árokrendszereket és gabonaveremet, számos cölöplyukat, néhány kopolyakutat és 27 veremházat találtunk.

Munkatársak: Szolnoki László (régész), Balogh Csaba, Koroknai Zsolt (régészeti technikusok), Czibik-Gulyás Tímea (geodéta).

Szolnoki László

62. Hajdúszoboszló, Hegyes-halom II. (KÖH 30615) szarmata, avar

A szakfelügyelet keretében elvégzendő régészeti feltárást az OGD – Hajdúszoboszló-K-1 jelű kutatófúrás létesítése tette szükségessé. A beruházással érintett terület Hajdúszoboszló külterületén, Hajdúszoboszlótól keletre, a Soós-dűlő határrészben található. Teljes területe 14 400 m², ebből 630 m² régészetiileg érintett területen került sor feltárássra, ami a fúrás területén található aknát és környezetét (kb. 230 m²), a szennyvíztartályt és környezetét (kb. 280 m²), valamint a fúráspontra vezető bekötőút egy részét (kb. 120 m²) jelenti.

A Hajdúszoboszló–Hegyes-halom II. lelőhelyen a feltárást 2016. június 15. – július 9. között végeztük el. Összesen 16 régészeti jelenséget figyeltünk meg, ezekhez 20 stratigráfiai egységet rendeltünk. A gépi humuszolás után jól láthatóan jelentkeztek a régészeti objektumok.

A víztározó helyén egy római császárkori (szarmata) település részletét tártuk fel. Előkerült egy kisméretű, téglalap alakú épület az északi oldalán bejáráttal, valamint egy nagy anyagnyerő és hat méhkas alakú tárológödör.

A fúrás területén található akna környezetében egy hét sírból álló, avar temetőrészlet került elő. A hétből három, padmalyos sír volt. Mind-egyiket kirabolták, a legjellemzőbb mellékletek a szarvasmarha-koponyák voltak, két sírban két-két darab is. Előkerültek még vas-, bronz- és ezüsttöredékek, edénymelléklet és gyöngyök. Az egyik jelképes lovas sírban kengyel és zabla volt.

A fúráspontra vezető bekötőút területéről régészeti jelenségek nem kerültek elő.

Szabó László

63. Hosszúpályi, Nagy-Szik-dűlő (KÖH 91835) bronzkor

A lelőhely területén szénhidrogén mélyfúráshoz kapcsolódó létesítmények kialakítását végezték. A földmunkák közben a munkagépek mélyülésének szintje meghaladta a 150 cm-t. A szakfelügyelet keretében elvégzendő régészeti feltárás során a területen a „V” átmetszetű vízvezető árok területén egy helyen és a létesítendő szennyvíztároló akna alatt észleltünk régészeti jelenségeket. A két előkerült, a késő bronzkori Hajdúbagos-csoporthoz köthető, különböző nagyságú gödröt nem sikerült teljes nagyságában feltárni, a létesítmény területén leletmentést végeztünk. A lelőhelyen a korábbiakban terepbejárás alkalmával bronzkori, római császárkori, Árpád-kori és avar kerámiát találtak, így a leletmentés illeszkedik a lelőhelyen meghatározott régészeti korszakok közé.

Cserpák-Laczi Orsolya

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

MEGTORLÁS VAGY JÓVÁTÉTEL?

A gyermek- és fiatalkori bűnözésre vonatkozó szabályozás története Magyarországon az 1900-as években

A gyermek- és fiatalkori bűnözés

A felnőtt társadalom a történelem során sokféleképpen viszonyult a kiskorúakhoz. Magától értetődő, hogy a kor szelleméhez, a társadalom adottságaihoz igazodó kapcsolat a mindennapi szociális érintkezésen túl az emberi felelősség körében is megjelenik. Ez a viszony szolgál magyarázatul a gyermekekkel szembeni bánásmód korszakonkénti változására. A felnőtté válás folyamatában három – a bűnözés szempontjából egységes – korcsoport határolható el. A gyermekek bűnelkövetése csak kriminológiai értelemben nevezhető bűnözésnek, mert a büntetlenséget élvező gyermek cselekménye nem bűncselekmény. Korban fölöttük a fiatalkorú bűnözők állnak, míg a legidősebbek a felnőtt bűnelkövetők. Bekövetkezett az elkövetők fejlődési szakaszok alapján való differenciálása. Azonban a büntetőjogilag releváns életkorok kialakítása sem történelmileg, sem nemzetközileg nem egységes – közös vonásuk, hogy a vonatkozó jogszabályok meghatározzák általában a felelősségre vonás alsó korhatárát, illetve minden esetben a felnőttkor kezdetét – írja Margitán Éva.¹

Jelen tanulmányban a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó hazai szabályozást tekintem át, különös tekintettel az alsó és felső korhatárok, a felelősségi korlátok és az alkalmazható szankciók alakulására az 1900-as évektől az 1978. évi IV. törvény (az úgynevezett „rég Btk.”²) 1995-ös módosításáig.

„A fiatalkorúakra vonatkozó büntető igazságszolgáltatásnak két, egymással nehezen összeegyeztethető szempontot kell érvényesítenie. Figyelembe kell vennie egyrészt azt, hogy az életkori sajátosságok (a szellemi, erkölcsi éretlenség), ha nem is érintik a büntetőjogi felelősség kérdését, de mindenképp eltérő választ igényelnek a büntetothatóságoktól, továbbá el kell különíteni a fiatalkori bűnelkövetést az egyéb fiatalkori devianciáktól, és a büntető igazságszolgáltatás a maga sajátos szankciórendszerével csak az elkövetett bűnre válaszolhat a büntetőjogilag felelősségre vonható fiatalkorú esetében.”³

1. A fiatalkori bűnözés elleni harc kezdetei

A gyermek- és fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények megkülönböztetett elbírálásának igénye már a 15–16. században megjelent.⁴ A 19. század végén az új kriminológiai iskolák már nem a büntetett, hanem a bűnözőt állították a középpontba. A klasszikus iskolával való szakítás során a tetтарыos büntetés helyett a differenciált kriminálpolitika került előtérbe. Ez vezetett ahhoz a differenciálódáshoz, amely során kialakult a fiatalkorú bűnöző kategóriája. „A felnőtt bűnelkövetőkhöz képest a fiatalkorúak esetében a »más elbánásra« lehetőséget biztosító igazságszolgáltatási rendszer Észak-Amerikában és Európában a XIX. század második felében alakult ki. A »más elbánás« lényege: a nevelési eszme középpontba állítása, a speciális prevenció előtérbe helyezése, intézményi szinten a felnőtt bűnelkövetőtől elkülönülő büntető igazságszolgáltatási rendszer.”⁵ Az 1900-as évek elején a legtöbb európai ország külön szabályozást alkalmazott a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények esetében, amely fontos állomást jelentett a modern büntetőjog fejlődésében. A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések általában külön törvényben kaptak helyet, alkalmazásuk és végrehajtásuk pedig önálló intézményrendszerekben zajlott.

Magyarországot az 1800-as évek végén a rendi és a polgári társadalom hatalomért való küzdelme is jellemezte. Bármilyen nagy ütemben fejlődött is az ipar, alapvetően mégis mezőgazdasági jellegű maradt a gazdasági berendezkedés. Az Osztrák–Magyar Monarchiára jellemző gazdasági és politikai függés is sajátossá tette a büntetőjog fejlődését hazánkban.

Már majd’ száz évvel korábban, az 1795-ös Büntető Kódex tervezetében is szabályozni kívánták a gyermekek és fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények speciális elbírálási rendjét,⁶ ezek mégsem épültek be a jogrendbe.

A 19. század közepén újabb próbálkozás történt a bűnözők korosztály szerinti differenciálására. Az 1843. évi indítványok jóval megelőzték a többi európai ország hasonló szabályozását, mégsem emelkedtek törvényi erőre. Itt merült fel például a javítóintézetek kialakításának igénye: „Indítvány tételén, hogy a kerületi börtönökkel »javító iskola« név alatt

1 MARGITÁN ÉVA: A kiskorú jogi felelőssége. In: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban. Szerk. Bognár Péter – Margitán Éva – Vaskori András. Budapest 2005. 11.

2 A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény kihirdetését követően terjedt el a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényre mint „rég Btk.”-ra való hivatkozás.

3 FRECH ÁGNES: Fiatalkorúak bűnelkövetési tendenciái és az ítélkezési gyakorlat alakulása az 1995. évi XLI. törvény hatályba lépése óta. Család Gyermek Ifjúság. (2000) 1 sz. 4.

4 NAGY JÓZSEF: A fiatalkori bűnözésről. Rendvédelmi füzetek (2002) 34. sz.

5 LIGETI KATALIN: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. Büntetőjogi Kodifikáció. (2006) 2 sz. 19.

6 LÁSD: HAJDÚ LAJOS: Az Első (1795-ös) Magyar Büntető Kódex tervezete. Budapest 1971., 165., 261., 398., 430-431.

*olyan intézet kapcsolassék össze, melyben a fiatal. . .*⁷ 1864-ben Aszódon megnyílt az első hazai fiú-javítóintézet, majd 1890-ben a rákospartolai leányintézet.

A Csemegi Kódex (az 1878. évi V. törvény, vagyis a büntető törvénykönyv) német mintára készült, a klasszikus büntetőjogi szabályozás jegyében. Így nem tér ki a fiatalok bünelkövetők speciális elbírálására. Ennek egyik oka, hogy az 1870–1890-es években a fiatalok bünelközése nem öltött nagy méreteket, így társadalmi problémát sem jelentett. Akkoriban a bünelközőknek mintegy 1–2 százaléka volt fiatalok. A másik ok, hogy a klasszikus iskolára jellemző tettbüntetőjogi szemlélet jegyében született, amely az azonos tettért azonos büntetés elvét jelenti. Így tehát a fiatalok sem indokol különleges eljárást, legfeljebb enyhítő körülményként vehető figyelembe. A törvény megállapítja azonban a büntethetőség alsó határát 12 évben. Ennél fiatalabbak ellen nem indítható eljárás. A 12 és 16 év közötti fiatalokra redukált büntetési tételeket szab ki, azaz, az azonos bűncselekményt elkövetett felnőtteknél enyhébb büntetés jár nekik. Továbbá belátási képességhez köti a büntethetőséget, belátási képesség hiányában csak javítóintézeti elhelyezésre ad lehetőséget. Nem rendeli el külön büntetés-végrehajtási intézmények létesítését, azonban a szabadságvesztés letöltését csak a felnőttektől elkülönítve engedélyezi, mert, ahogy Fayer László írja: *„. . . ott a megrogzott gonosztevéktől kellő kiképzést nyerne a büntettek elkövetésének tudományában.”*⁸

2. A 20. század eleji reformok

Az európai országokban kialakuló, fiatalokúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás a büntetőjogi reformmozgalmak hatására bontakozott ki. *„A mozgalomra több tényező hatott. A büntetőjog-tudományokon kívüli tényezők közül meghatározó szerepe volt a felnövekvő korosztályok jellegére, szociális elhelyezkedésére vonatkozó, a korábbiaktól eltérő társadalmi felfogásnak. Ennek lényege: a fiatalok sajátos, átmeneti társadalmi helyzet; a korosztálynak, illetve tagjainak ebből az átmeneti társadalmi helyzetből fakadó, a felnőttekétől eltérő szociológiai jellemzői, illetve pszichés sajátosságai vannak. A tárgyalat tényezőcsoportba tartozik még a bünelközés korabeli növekedése, a pozitívizmus eszmerendszere és a szociológia fejlődése.”*⁹

Az 1880. évi XXXVII. törvénycikk, az első Büntetőnovella (I. Bn.) és a fiatalokúak bíróságáról/bűnelközéséről szóló 1913. évi VII. törvénycikk (Fb.) a reformgondolatok jegyében született és megteremtette a fiatalok büntetőjogát. Önálló szabályozás jellemezte – azaz az 1910. október 10-én hatályba lépett első Büntetőnovellában valósult meg hazánkban először a fiatalokúak büntetőjogának különleges szabályozása. A bün-

tethetőség alsó korhatára továbbra is 12 év maradt, de az ettől fiatalabb bünelkövetőkre a bíró által kiszabható a házi-, illetve iskolai fegyelmi jog által szabályozott büntetés. A fiatalok felső határa 16-ról 18 évre emelkedett. A büntetőeljárás során az elkövetéskori életkort vették figyelembe. A büntethetőséget az ahhoz szükséges értelmi és érzelmi fejlettséghez köti, a korábban alkalmazott belátási képesség – azaz a rossz felismerésének képessége – helyett. Az arányos büntetés követelménye megszűnik. A következő szankciókat engedi alkalmazni: intézkedésként dorgálás, próbára bocsátás, javító nevelés és utólagos javító nevelés (a javítóintézetben 21 éves korig lehetnek), büntetésként fiatalokúak fogháza és államfogház. Ezek közül a fiatalokú személyiségét figyelembe véve azt kell választani, amely a fejlődését leginkább szolgálja.

A valódi fejlődést a büntetések mellett megjelenő szociálpolitikai intézkedések jelentik.¹⁰ Az állami gyermekvédelemben a „klasszikusan” veszélyeztetett gyermekeken túl prevencióssal jellemezhető bünelközés által veszélyeztetett, antiszociális gyermekekkel is törődtek. Őket a hatóság jelzése alapján a gyámhatóság állami gyermekmenhelyen helyezte el. Az ifjúság- és gyermekvédelmi rendszer kiépítése azonban javarészt a gyermekek elhelyezésére szolgáló intézmények szaporodásában merült ki, de így is csak *„mintegy 50 ezer gyermekre terjedt ki, holott 100 ezrek éltek nyomorban.”*¹¹

A gyermekvédelmi rendszert az 1898. évi XXI. törvénycikk, illetve az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikk alapozta meg. A 20.003/1908. I.M.sz. rendelet létrehozta a fiatalok bíróságát, bár csak kísérleti jelleggel. Az 1913. évi VII. törvénycikk (Fb.) jelenti az önálló szabályozás kiteljesedését azzal, hogy bevezeti a pártfogó felügyeletet, illetve a fiatalokúakkal foglalkozó önálló döntőbírókat állít fel. A pártfogói feladatok ellátására patronázs szervezetek alakultak, ilyen volt többek közt a Gyermekvédő Liga, a Szociális Missziótársulat vagy a Munkások Gyermekbarát Egyesülete.

Néhányan, köztük Király Tibor is méltatták a reformtörekvések eredményeit.¹² A legtöbb szakértő szerint azonban a végrehajtás elhibázott volt, ezért a reformtörekvések nem érték célt. Huszár Tibor a próbára bocsátás sikerességét vizsgálva rámutatott, hogy 10 esetből 7 sikertelen.¹³ A sikerességhez ugyanis támogató környezetre van szükség, holott legtöbb esetben épp a környezet hatására lépett a fiatal a bünelközés útjára. Vigh József (1964) szerint pedig a törvények hatására bekövetkezett pozitív eredmények pusztán statisztikaiak. Valójában az I. Bn. hatályba lépését követő tíz évben nőtt a bünelközés, ezen belül is a fiatalok aránya, közülük is a lányok száma emelkedett dinamikusan. Ez azért történhetett, mert nem ismerték fel, hogy az előrelépéshez a társadalmi viszonyok és az életfeltételek megváltoztatása fontosabb, mint a jogi szabályozás. A javító nevelés a deviáns fiatalok átnevelésére és asszimilációjára törekedett, amely azonban csak az ő együttműködésükkel lehetett volna sikeres. Emellett a bíróság gyakran elbagatellizálta a fiatalokúak bűnügyeit,

7 FAYER László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I. rész. Budapest 1896. 117.

8 FAYER László: Büntetési rendszerünk reformja. Adalék a Btk. módosításához. Budapest 1889. 29.

9 CSEMÁNÉVÁRADI Erika – LÉVAY Miklós: A fiatalokúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jog-összehasonlító szempontból. Büntetőjogi Kodifikáció (2002) 1. sz. 12.

10 SZABÓ András: A fiatalokúak és a büntetőjog. Budapest 1961. 60.

11 VIGH József: A fiatalokú bünelközés és társadalom. Budapest 1954. 52.

12 KIRÁLY Tibor: Az új büntetőtörvénykönyv. In: Valóság. 1962. 5. 25.

13 HUSZÁR Tibor: Fiatalokú bünelközők. Budapest 1964.

nem volt felkészült a pártfogói felügyelet, illetve hiány volt a nevelésre alkalmas pedagógusokból is a fiatalok intézeteiben.¹⁴

3. A Tanácsköztársaság szabályozása

A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt is komoly lépéseket tettek a fiatalok kriminalizálódása illetve kriminalitása ellen való küzdelemben, olyan szabályozást vezettek be, amely az európai kriminológiában csak a második világháború után terjedt el. A Forradalmi Kormányzótanács 72. rendeletében vezette be az ún. „Igazságügyi Gyermekvédelmet”. Ez a fiatalok ügyeit a bíróság helyett a gyermekbizottságok hatáskörébe utalja. A büntetés kiszabása helyett csak javító-nevelő intézkedést lehetett elrendelni, ezzel is hangsúlyozva a nevelés elsődleges szerepét a büntetéssel szemben. A szemléletváltást mutatja az is, hogy az Igazságügyi Minisztérium helyett a Népjóléti Minisztérium berkeiben foglalkoztak a fiatalok büntetőügyeivel. A Tanácsköztársaság bukása után a rendeletet hatályon kívül helyezték.

4. Új korszak a törvényhozásban a II. világháború után

A büntetőjogi változásokat a korszak kriminológiai nézetei, illetve a fiatalok bűnözésének változása vonta maga után.

A kriminológiai diskurzusban a pszichológiai irányzat előretörése volt megfigyelhető az egész világon. A bűnözést az irányzat képviselői a szellemi elmaradottság okának tekintették. Magyarországon azonban a faszálódás hatására a tudományos élet megbénult, a nyugaton elterjedt kriminálpszichológiai irányzat helyett inkább a bioszociológia tanaira építettek.

Tekintettel arra, hogy II. világháború után világszerte jelentősen megnőtt a bűnözés a fiatalok körében, az 1951. évi XXXIV. törvényerejű rendelet a fiatalokra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről (Ftrv.) a szigorítás jegyében született. A felelősségre vonhatóság egyetlen kritériuma ismét csak az életkor. A törvény alapján intézkedésként bírói megrovás, próbára bocsátás, javító nevelés (vagy új lehetőségként értelmi fogyatékosok esetén gyógypedagógiai intézet), büntetésként pénzbüntetés, szabadságvesztés fiatalok börtönében (vagy értelmi fogyatékosok esetén biztonsági őrizet) rendelhető el. A nevelő jellegű intézkedéseket pusztán a büntetések kiegészítésére használták. A törvény hatására a legnagyobb visszalépés a komplex kezelés kárára, hogy megszűnik a fiatalok esetében az igazságszolgáltatási és a szociálpolitikai szerep összekapcsolása. A törvény értelmében a bíróság kizárólag igazságszolgáltatási feladatokat lát el, a szociálpolitikai funkciót pedig közigazgatási hatáskörbe utalja. A gyermekvédelmi rendszer átalakulása és szemléletváltása már itt elkezdődik, azonban az igazán nagy változásokra a hatvanas évekig kell várnunk.

Az 1954. évi XXIII. törvény kiköti, hogy 14 éven aluliak esetén a fentebb felsorolt szankciók közül csak az intézkedéseket, 14 év fölött

a büntetéseket is lehet alkalmazni. A felső korhatár tekintetében szigorít, 17. életév betöltése után már nem engedélyezi a javítóintézet kiszabását (hiszen hosszabb időtartamú büntetés esetén az elítélt intézetben tartózkodása idején már jóval túllépi a fiatalkorhatárát), illetve a büntetőeljárás alatt nagykorúvá vált elkövető szabadságvesztés büntetését csak felnőttintézetben engedni lehet.

A szigorítás eredményessége mellett felhozott érv, hogy Magyarországon az 1938-as bázisévhez képest 1961-re felére csökkent a fiatalok elítéltek száma.¹⁵ Ebben a tetemes statisztikai csökkenésben azonban közrejátszanak különböző „formális okok”: a bűncselekmények körét szűkítő jogszabályok és a büntetőeljárás kívüli felelősségre vonás. Az 1953-ban kihirdetett közkegyelem folytán a fiatalok vádlottak egyötödével szemben megszüntették az eljárást. 1955-ben és 56-ban a kihágást és a 200 Ft-ot meg nem haladó vagyoni elleni bűncselekményt szabálysértéssé minősítették vissza. 1961-ben újabb esteket nyilvánítottak szabálysértéssé, ez a fiatalok vádlottak kétharmadát érintette. Kiseb ügyekben 1962-től fegyelmi eljárás és társadalmi bírósághoz fordulásra is lehetőség nyílt.¹⁶

A statisztikai torzítás jelentős voltát támasztja alá az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács Titkárságának 1958. február 20-án kelt jelentése „a fiatalok bűnözés és erkölcsi züllés néhány évető kérdéséről” is. A jelentésben az áll, hogy a bűncselekmény elkövető fiatalok számának csökkenését 1956 után a rendőrség felderítő és nyomozó tevékenységének hatékonyságromlása okozza.

5. A „szocialista Btk.”

Az 1961. évi V. törvénnyel a fiatalok büntetőjoga a Btk. része lett, az általános büntetőjogi szabályokat alkalmazták, a fiatalokra vonatkozó sajátosságok szem előtt tartása mellett. A korosztály büntetőjogának önállósága helyébe a fiatalok viszonylagosan önálló büntetőjoga lépett. Előbbi a fiatalokra jellemző problémák komplex társadalmi megoldását jelenti, míg utóbbi csak a fiatalokkal szemben alkalmazott „más elbánást”.¹⁷ Megszűnt a fiatalok bírósága és ügyészsége. A törvény kimondta, hogy „a tizennegyedik életév előtt senki nem rendelkezik büntetőjogi beszámítási képességgel, a tizennegyedik év betöltése után mindenki, akinél az ellenkezőjét nem bizonyították.”¹⁸ A 12 és 14 év közötti bűnelkövetők nevelését a család és az iskola feladatává tette. A 86. §. megfogalmazza, hogy a fiatalok büntetésének célja, hogy helyes irányba fejlődjenek és a társadalom hasznos tagjává váljanak. A szankciórendszere is ennek megfelelően alakult, főbüntetésként nevelő intézkedéseket, mellékbüntetésként pedig pártfogó felügyeletet és gyógyító intézkedéseket rendel el. „Az 1961-es Büntető Törvénykönyvvel és az ahhoz kapcsolódó jogszabályokkal létrehozott rendszer egyértelművé tette, hogy a fiatalok büntető igazságszolgáltatása »valódi« igazság-

15 Statisztikai évkönyv. Budapest. 1961.

16 VIGH: A fiatalok bűnözés i. m. 125.

17 BOGNÁR – MARGITÁN – VASKUTI: Kiskorúak i. m. 33.

18 BOGNÁR – MARGITÁN – VASKUTI: Kiskorúak i. m. 27.

14 BOGNÁR – MARGITÁN – VASKUTI: Kiskorúak i. m.

szolgáltatás. *Továbblépést jelentett viszont a megelőző rendszerhez képest az, hogy lehetőséget teremtett a bíróságok számára büntetések helyett kevésbé restriktív szankciók alkalmazására, a nevelő intézkedések előtérbe helyezésére.*¹⁹

Az 1973. évi I. törvénnyel bevezették a pártfogó felügyelőség intézményét, amelynek működése inkább csak formális volt.

A korszak gyermekvédelméről elmondható, hogy a szocialista ideológia hatotta át. Nagy közösségekben, sokfunkciós bentlakásos nevelőotthonokban helyezték el azokat a gyermekeket, akinek családjukban való nevelése nem volt kielégítő. Fontos hangsúlyozni, hogy a nevelőotthonok és a javítóintézetek különböző funkciók betöltésére jöttek létre, nem szabad ezeket az intézményeket egybeemosni, bár egyaránt a hibás szocializáció korrekciójára törekedtek és úgynevezett félfázt intézeti körülmények között működtek. A szocializmus gyermekvédelmének hibája éppen az ideológia vezérelte nagy közösség eszméjéből fakadt. A differenciált intézményrendszer nem, vagy csak hiányosan épült ki, ehelyett egy rendszerben foglalkoztak többek közt a veszélyeztetett, fogyatékkal élő, vagy éppen beilleszkedési problémákkal küzdő gyermekekkel.

Az 1960-as évektől kezdve világviszonylatban már látható volt, hogy a gyermekek és fiatalok büntetőjogi felelősségének rendszere átalakításra szorul. Hazánkban a totális rendszer erős kontrollmechanizmusai, illetve a szocialista propaganda negatívumokat elkendőző ténykedése miatt ez kevésbé vált nyilvánvalóvá. Általánosságban elmondható, hogy a gyerekek és fiatalok egyre nagyobb részt tettek ki a bűnözői társadalmon belül, fiatalodott a korösszetétel, egyre gyakrabban követtek el erőszakos bűncselekményeket és nőtt a visszaesők aránya is. Az 1967-es bázisához viszonyítva a fiatalok bűnelkövetése 13,2 százalékkal nőtt, míg a lányoké 11,1 százalékkal csökkent (összességében 2,1 százalékos növekedés volt tapasztalható, miközben az ismertté vált bűnesetek száma mintegy 6,5 százalékkal csökkent). Egy 1970-es adat szerint az ismertté vált bűnelkövetők 13,9 százaléka nem töltötte be a tizenhét éves életévét, és a fiatalok elkövetőknek 12,6 százaléka lány.²⁰ Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan – vagy épp ezeknek hatására – Amerika felől a deviáns fiatalokkal kapcsolatos új szemléletmód kezdett elterjedni. E szerint a fiatalok bűnelkövető autonóm lény, aki felelősséggel tartozik cselekedeteiért. *„A büntetőjog-tudományokon belül a neoklasszikus irányzat és annak egyik alkotóeleme a »megérdemelt büntetés« (»just desert«) elméletének térhódítása pedig megkérdőjelezte a nem az elkövetett bűncselekmény súlyához, hanem a »gyermek/fiatalkorú érdekéhez« igazodó büntetőjogi beavatkozást.»²¹*

6. Az 1978. évi IV. törvény

Bár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény kihirdetéséig hatályos 1978. évi IV. törvény („régibb Btk.”) a hetvenes évek nagy bün-

tetőjogi reformjának jegyében született, alapjaiban nem hozott változást, egészen 1995-ig, amikor jelentős tartalmi módosításokra került sor a törvényben.

A fiatalokra vonatkozó rendelkezések a „régibb Btk.” VII. fejezetében kaptak helyet. A büntetőjogi felelősségre vonás kritériuma a betöltött 14. életéven túl a beszámítási képesség megléte. A szankciók elsődleges célja a fiatal fejlődésének helyes irányba mozdítása. Ezért az intézkedések a törvény értelmében elsőbbséget élveznek a büntetésekkel szemben. Megszüntették a gyógyító-nevelést mint önálló intézkedést. A végrehajtható szabadságvesztések esetében két életkori csoportot különböztetnek meg, a 14–16 év közöttieket, illetve a 16–18 év közöttieket. A szabadságvesztés letöltését fiatalok büntetés-végrehajtási intézetében írja elő. Javítóintézeti nevelés elrendelésére akkor van lehetőség, ha az a fiatalok eredményes nevelése érdekében szükséges, időtartama határozatlan, a nevelés a cél eléréséig terjedhet. A törvény lehetőséget ad még pártfogó felügyelet elrendelésére, önálló keresettel vagy vagyonnal rendelkező fiatalok esetén pénzbüntetés kiszabására, az ítélethirdetésekor nagykorú fiatal pedig közérdekű munkára kötelezhető, illetve eltávolítható a közügyektől.

Vavró István 1974 és 1983 között vizsgálta a gyermekek és fiatalok bűnözésének tendenciáit. A kutatás adatai arra utalnak, hogy a szabályozás elhibázott volt, hiszen a fiatalok által elkövetett bűncselekmények száma és összességében belüli aránya is emelkedett a vizsgált időszak alatt, és az emelkedő tendencia leginkább 1980 és 1983 között rajzolódott ki a legerőteljesebben. Nagy Ferenc²² szerint a szabályozás nem veszi figyelembe a fiatalok fejlődésének sajátosságait az alkalmazható büntetési formák nem megfelelőek, illetve nincs elegendő – a témában jártas – szakember.

A rendszerváltás utáni reformtörekvések hatására megszületett a büntető jogszabályok módosításáról szóló 1995. évi XLII. törvény, melynek jelentőségét a szakértők eltérően ítélik meg. Míg Margitán Éva pusztán jelentős tartalmi változásokat eszközölő kiigazításnak tartja, Csemáné és Lévy modellváltásként definiálja. A szerzőpáros indoklása szerint: bár a megváltozott rendszert továbbra is viszonylagos önállóság övezi, a „más elbánást” markánsabban juttatja érvényre. Törvényi előírásá vált, hogy a fiatalok ügyeiben a szabadságelvonás csak végső eszközként alkalmazható. A javítóintézeti nevelés időtartamát a korábbi korlátlan helyett 1–3 év között határozza meg a bíróság. Bevezetik a vádemelés elhalasztását mint diverziós lehetőséget. Fiatalok letartóztatására csak „különös tárgyi súlyú” bűncselekmény esetében kerülhet sor. Az előzetes letartóztatás javítóintézetben is letölthető, és időtartamát az elrendelt javítóintézeti nevelésbe és szabadságvesztésbe is be kell számítani.²³

„Jelentős javulást hozott az 1997. évi XXXI. tv., amely a nemzetközi kötelezettségekre is tekintettel differenciálta az igénybe vehető gyermekvédelmi intézkedések körét: védelembevétel, ideiglenes hatályú elhelye-

19 CSEMÁNÉ – LÉVAY: A fiatalok büntetőjogának i. m. 24.

20 BORSI Zoltán – HALÁSZ Katalin: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. 1972. 234.

21 CSEMÁNÉ – LÉVAY: A fiatalok büntetőjogának i. m. 13.

22 NAGY Ferenc: A fiatalok büntetőjoga reformjának szükségességéről. Magyar Jog (1994) 5.sz. 285–293.

23 CSEMÁNÉ – LÉVAY: A fiatalok büntetőjogának i. m. 24.

zés, átmeneti nevelésbe vétel, tartós nevelésbe vétel, nevelési felügyelet. Noha a hatályos gyermekvédelmi törvény szociálpolitikai, gyermekvédelmi szempontból feltétlenül korszerűnek tekinthető, szakmailag hiányos. A gyermekvédelmi intézkedéseket érintő módon ugyanis nem a deviáns gyerekekre fogalmazták meg. Ennek ellenére nem kizárt a súlyosan deviáns gyermekekkel való hatékony speciális törődés, de ennek jelenleg hiányoznak a jogszabályi és intézményi feltételei. Utóbbiak megakadályozzák, hogy a gyermekvédelem a szociális, pszichológiai, illetőleg szocializációs veszélyeztetett gyerekek számára megfelelő integrációs, esélyteremtő, gyógyító programokat nyújtson” – írja Ligeti Katalin.²⁴ Ő a „régibb Btk.” szabályozását számos tekintetben visszalépésnek tekinti az I. Büntetőnovellához és a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvényhez képest. „A fiatalkorúakra vonatkozó hatályos büntető anyagi és eljárásjogi szabályok a felnőttekre vonatkozó rendelkezések egyszerű adaptációjaként értelmezhetők. A jelenlegi szabályok nem veszik kellőképpen figyelembe a fiatalokra jellemző fejlődési sajátosságokat. Hiányzik a belátási képesség értékelése a büntetőjogi felelősség körében. Hiányoznak továbbá azok a speciálisan képzett szakemberek, akikre az eljárás résztvevőjeként szükség lenne, és hiányzik a gyermekvédelmi rendszer eszközeinek és a fiatalkorúak büntető jogának összhangja.”²⁵

7. Rövid összegzés – a fiatalkorúak büntetőjogának alakulása Magyarországon 1908-tól 1995-ig Winterdyk modelljeinek tükrében

Winterdyk²⁶ a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásnak hat modelljét különbözteti el, melyek a következők: részvételi, jóléti, korporativista, igazságügyi, módosított igazságügyi és a bűnözés visszaszorításának modellje.

Magyarországon az 1900-as években a korporativista modell kivételével valamennyi megközelítés szellemében született jogi szabályozás: a jóléti modell felől a bűnözés visszaszorításának modelljén, majd az igazságügyi modellen át jutott el az 1900-as évek végére a módosított igazságügyi modellig. Közleményünk ezeket kívánta bemutatni, még ha vázlatosan is.

Felhasznált irodalom

- BORSI Zoltán – HALÁSZ Katalin: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. KJK. 1972.
- CSEMÁNÉ Váradi Erika – LÉVAY Miklós: A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jog-összehasonlító szempontból. Büntetőjogi Kodifikáció (2002) 1. sz. 12–27.
- FAYER László: Az 1843-iki büntetőjogi javalatok anyaggyűjteménye I. rész. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1896.
- FAYER László: Büntetési rendszerünk reformja. Adalék a Btk. módosításához. Budapest: Franklin Társulat Nyomdája. 1889.
- FRECH Ágnes: Fiatalkorúak bűnelkövetési tendenciái és az ítélkezési gyakorlat alakulása az 1995. évi XLI. törvény hatályba lépése óta. Család Gyermek Ifjúság. (2000) 1. sz. 4–8.
- HAJDÚ Lajos: Az Első (1795-ös) Magyar Büntető Kódex tervezete. Budapest: KJK. 1971.
- HUSZÁR Tibor: Fiatalkorú bűnözők. Budapest: Tankönyvkiadó. 1964.
- KIRÁLY Tibor: Az új büntetőtörvénykönyv, In: Valóság. 1962. 5. 25.
- LIGETI Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. Büntetőjogi Kodifikáció. (2006) 2. sz. 19–38.
- MARGITÁN Éva: A kiskorú jogi felelőssége. In: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban. Szerk. Bognár Péter – Margitán Éva – Vaskori András. Budapest: KJK. 2005. 11–51.
- NAGY Ferenc: A fiatalkorúak büntetőjoga reformjának szükségességéről. Magyar Jog (1994) 5.sz. 285–293.
- NAGY József: A fiatalkori bűnözésről. Rendvédelmi füzetek (2002) 34. sz. Statisztikai évkönyv. Budapest: KSH. 1961.
- SZABÓ András: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Budapest: KJK. 1961.
- VAVRÓ István: A gyermek- és fiatalkorúak bűnözésének változása, kapcsolata gazdasági és társadalmi fejlődésünkkel, In: Kriminológiai Közlemények 5. Budapest: MTA Magyar Kriminológiai Társaság. 1985.
- VIGH József: A fiatalkori bűnözés és társadalom. Budapest: KJK. 1954.
- VIGH József: Kriminológiai alapismeretek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 1991.
- WINTERDYK, John A.: Juvenile Justice Systems: International Perspectives. Toronto: Canadian Scholars' Press. 1997.

24 LIGETI: A fiatalkorúak büntető i. m. 23.

25 LIGETI: A fiatalkorúak büntető i. m. 26.

26 John A. WINTERDYK: Juvenile Justice Systems: International Perspectives. Toronto. 1997. Idézi: CSEMÁNÉ – LÉVAY: A fiatalkorúak büntetőjogának i. m. 14.

FEJEZETEK A DEBRECENI GAZDASÁGI EGYESÜLET TÖRTÉNETÉBŐL

Bevezetés

A korszerűsödő hazai mezőgazdaság ismérvei között szerepel a tudomány szerepének a felismerése, amely már jóval többet jelentett a tapasztalati kultúrára hagyatkozó gazdálkodásnál, még ha az a nemzedékek sorát ölelte is föl. Mindez bővült az agrárium egyes ágazatai között kialakult arányok megváltozásával, amely igazodott a társadalom ízlésének a módosulásához, szorosan kötődve a polgárosodás és a városiasodás tényéréséhez. Mindez a gazdálkodás szakosodását indította el, amely hozzájárult a mezőgazdasági termelés mennyiségi növekedéséhez, a termények minőségi javulásához. Fontos szempontnak tekinthető az állami mezőgazdasági politika¹ megjelenése, amely helyesbítette a piac nem mindig megfelelő szabályozó szerepét. Ennek a sokrétű folyamatnak az összetevői között kell számon tartani a szakmai és egyúttal legtöbbször érdekvédelmi testületek megszületését is, amelyeket központi vagy helyi kezdeményezés hívott életre. Ez utóbbi téren a magyar mezőgazdaság történetében az első lépések a reformkorig nyúlnak vissza, noha általánosság csak az 1867-es kiegyezés után váltak, mely korszak a tőkés gazdálkodás kiépülésének időszakát ölelte föl a Kárpát-medencében.

Egy nemzetben gondolkodó arisztokrata

A reformkor nemzedékének kiemelkedő alakja volt Széchenyi István,² a nagycenki földesúr, aki bejárván Nyugat-Európát, ráébredt az ország elmaradottságára, benne a mezőgazdaság siralmas állapotára. Sokrétű tevékenységével az egész nemzetet kívánta felrúzni saját példamutatásával. Noha a lassú haladás elvét követte, mégis nagy horderejű döntéseket hozott és valósított meg a reformkor évtizedei alatt. Mondanivalónk szempontjából csak az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapjainak a lerakásáról teszünk említést, amely elnevezésének változásaitól eltekintve, egy évszázadig országos szerepkört töltött be. Noha a nagybirtok világát képviselte, 1920 után igyekezett figyelembe venni a

paraszti társadalmat is, elsősorban a földtulajdonnal rendelkező réteget. Széchenyi István egy országos szakmai és érdekvédelmi egyesület létesítésével ösztönözte kisebb régiók, helyi egyesületek szervezését, amikor 1827-ben életre hívta a Pályafuttatási Társaságot, amely 1830-ban Állattenyésztő Társasággá alakult át. Mindez azért volt jövőt formáló mozzanat, mert felismerte, hogy az állattenyésztés fejlesztése jelentheti elsősorban a magyar mezőgazdaság modernizációjának alapját. Szakmai felismerése azonban csak a 19. század utolsó évtizedeiben válik széles körben elfogadottá; bár ennek döntő oka az 1870-es években kirobbant mezőgazdasági válságban rejlik, amelyet az egyoldalú gabona (búza, kukorica) termesztés miatt a hazai mezőgazdaságban az Európa piacain megjelenő olcsó tengerentúli és orosz búza okozott. Magyarországnak ez értékesítési nehézséget jelentett, megoldást az állattenyésztés felkarolása, mennyiségi és minőségi fejlesztése kínált. Közélebről a szarvasmarhatartás átalakítására ösztönözött, elsősorban a fajtaváltás végrehajtására sarkalt. Egyúttal hozzájárult a hazai korszerű tejgazdaság kialakulásához a 19. század utolsó harmadától.

Széchenyi kezdeményezése 1835-ben már Magyar Gazdasági Egyesület néven működött, majd 1862 tavaszától vált véglegessé elnevezése: Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE). Működése, szervezettsége, példaként szolgált a helyi, sorjázó kezdeményezéseknek. Szaksajtója³ változatos képet fest, az agrártörténeti vizsgálódások gazdag tárháza.

¹ KECSKÉS 1991, 15. Mezőgazdaságunk modernizációja a bécsi udvar kezdeményezésére indult el az állattenyésztés központi irányításával, amely elsősorban a hazai lótenyésztés fejlesztésére vonatkozott. Mária Terézia és II. József jelentős lépéseket tett ennek érdekében; a reformkorban József nádor volt a közvetítő. A tehéntartás minőségét és az állatállomány létszámának bővítését is rendeletek útján igyekeztek befolyásolni. 1733-ban Budaörsön merinó jellegű törzsjuhászatot létesítettek.

² BARTA 1959, 16–47; KECSKÉS 1991, 20–21., 33–34., 37–39. A fajtaváltásról, tejgazdaságról lásd SURÁNYI Béla, A hazai korszerű tejgazdaság kialakulása (1867–1945) = Agrártörténeti Szemle, 2016. 1–4. LVII. 25–47.

³ TURÁNYI 1958, 39., 42., 66. Lásd még: GAÁL Jenő, A legnagyobb magyar, Budapest, 1930.; ÉBER Antal, Széchenyi gazdaságpolitikájáról, Budapest, é. n.; ÉBER Ernő, A czeni földesúr, Budapest, 1942. „A jobbágyok felszabadítását, a törvény előtti egyenlőséget, az egyenlő teherviselést, a magyar nyelv hivatalos elismerését és a szigorúan alkotmányos életet éppen úgy Széchenyi kezdeményezte, mint a magyar nyelv és tudomány művelését, a Magyar Tudományos Akadémiát, a mezőgazdasági és ipari hitelt, a gazdasági egyesületeket, a szövetségi mozgalmat, a [z Országos Magyar] Gazdasági Egyesületet, a társas- és gazdaköröket [...], a magyar lótenyésztés, a bor- és selyemtermelés föllendítését.” = SCHARNDL Károly, Előszó in FEKETE József – VÁRADI József szerk., Széchenyi vallomásai és tanításai, Budapest, 1943, (2. kiadás), 5.; GALGÓCZI 1879, 41–51. Széchenyi kezdeményezése Erdélyben is termékeny talajra hullott, így 1844-ben az első alapítónak Teleki Domokost lehet tekinteni (Erdélyi Gazdasági Egyesület). 1854-től állandósult működése Mikó Imre jóvoltából, amely időpont az újrazedés éve volt. Névváltozásra 1939-ben került újból sor és Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületként folytatódott tevékenysége. 1994-ben pedig Romániai Magyar Gazdák Egyesületeként emlékeztek meg a 150 éves évfordulóról. Minderről azért szükséges szót ejteni, mert a helyi szakmai testületek alapítását Erdélyben is egy központi szerveződéssel ösztönözte, lásd FARKAS Zoltán szerk., 1844–1994: EGE, EMGE, RMGE története, Kolozsvár, 1994, 288. Lásd még: SOMAI József szerk., Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából I–II., Kolozsvár, 2001, 2004.

Elsőként a *Gazdasági Tudósítások* (1837–1839) látott napvilágot, amelyet a *Magyar Gazda* (1841–1848) követett és 1849-ben lépett színre a *Gazdasági Lapok* című szaklap (1849–1880, 1882–1924). A leghosszabb pályáiva a *Közteleknek* volt, amely összekötötte az 1891–1944 közötti évtizedeket. Kiváló szerkesztők, rovatvezetők keze alatt a magyar mezőgazdaság modernizációjának forrásaként vonult be a hazai agrártörténetbe. Ez a viszonylag sokszínű szakajtó a testület égisze alatt kiadott ún. társlapokkal, betétközleményekkel egészült ki. Mindez hozzájárult a helyi gazdasági testületek rendszeresen megjelenő szakajtajának megszületéséhez.

„Utunk Európába”⁴

A török hódoltság másfél évszázadának kedvezőtlen következményeit az ország lassan heverte ki, amit tetézett az, hogy hosszabb időszakot vett igénybe a Kárpát-medence politikai, hatalmi egységének megszületése – noha a törökök itt léte gazdasági növények, háziállatok és -fajták meghonosodását eredményezte, sőt művelési módok átvételére is sor került.

A magyar mezőgazdaság modernizációja már közvetlenül a török után, a 18. század végétől sürgetővé vált. Tartalmát illetően⁵ „a modernizálás a felzárkózás ideológiája és az eredményesség fokozására irányuló eszközrendszer volt. A modern természetes módon a tradicionális, a hagyományoszerű ellentéte volt, s mivel ez Nyugaton valósult meg, a tradicionális formák felszámolásában is a nyugati minták közvetítésére ösztönöztek.” Az „új mezőgazdaság” meghonosodása – eltekintve most a társadalmi feltételektől és a közgazdasági értelmezéstől – a termelés tudományos alapokra történő helyezését igényelte. A nem egységes fejlődésű nyugat-európai mezőgazdaság és az amerikai utas agrárium között helyezkedett el a magyar mezőgazdaság, amely maga is eltérő fejlettségű, kisebb-nagyobb régiókkal rendelkezett.⁶ Az Alföldre tevődött át a gabonatermesztés súlypontja, beleértve a kivettelt is. Mindehhez hozzájárult az, hogy a kukorica és a burgonya a Felvidéken és Erdélyben meghonosodott, és ezzel a két térség az említett gazdasági növényekből önálló lett. A külterjes állattartás alól az Alföldön „kifogyott” a legelő, de egyúttal a búza-kukorica termesztés jó szolgálatot tett a sertéstartás terjedésének. Egyidejűleg a Dunántúl a szarvasmarhatartás központjává vált. A hazai állattartás modernizációját elindító juhtenyésztés (fajtaváltás: merinó) idővel a világgiazi veszélynek esett áldozatul. A Dunántúl a Kárpát-medencén belül az egyes nagytájak mezőgazdasági szerkezetének átrendeződéséből győztesként került ki, kialakítva egy Nyugat-Európa-hoz is mérhető, arányos szántóföldi növénytermesztés-állattenyésztés közti megoszlást. Amint Gaál László írja,⁷ a 18–19. század fordulójától megjelenő pallérozódó szántóföldi művelés a 19–20. század fordulójára a gyakorlatban is megvalósult. A belterjesedő növénytermesztést egy-

részt a nemesített növényfajták térhódítása, másrészt az uradalmakban a takarmánynövények művelésének bővülő aránya jelentette. Ami az előző időszakhoz képest szintén a változásra utalt, az a 19–20. század fordulójától a kerti növények, elsősorban zöldségfélék szántóföldi művelésének a megindulása.⁸ Az ugarolás fokozatos háttérbe szorulása az addigi vetésszerkezet átalakulásával járt, társulva az általánossá váló fajtaváltással, illetve a hazai növény-nemesítés ütemének felgyorsulásával. Mindezek ellenére, amint Gunst Péter írja,⁹ a termesztett növényfélék egyes növénycsoportjaiban bekövetkező módosulások ellenére is „a szántóföldi termelés továbbra is külterjes maradt [...], [az 1929–1933. évi] világgazdasági válság az egyik oldalon ugyan elősegítette a belterjesedést, de ugyanekkor aláta az értékesítési lehetőséget, s ezzel még a korábbinál is extenzívebb irányba tola a fejlődést.” A második világháború befejeztével lezárult egy korszak, amely azonban már túlmutat a mondanivalónkon.

Amint már említettük, a 150 éves török jelenlét konzerválta a magyar agrárium hagyományait, főleg a hódoltsági területen, és ez alól nem jelentett kivételt az állattartás sem. De a 18. század ezen a téren is sorsfordítónak bizonyult. A fejlődés csírái a század közepén már kikapinthatók, elsősorban a felvidéki uradalmakban. Észak-Nyugat-Magyarországon, beleértve a Dunántúl északi tájait – Bécs vonzáskörzete – az uradalmi szarvasmarha- és juhtenyésztés már bizonyos ágazati megoszlást mutatott (hizlalás, tejtermelés, tenyészállattartás stb.). De javult a lóállomány minősége is, bár ez a Kárpát-medence más tájain is érvényesült, kiegészülve a sertéstartás térhódításával, amely egyre inkább a mangalica terjedését jelentette, kötődve a kukoricatermesztés mind szélesebb körű térnyeréséhez. Mindez beleillett abba az elsősorban Nyugat-Európában már korábban kibontakozó képbe, amely azzal jellemezhető, hogy „a haszonállatok győzelme a gabona fölött az újkor elején következett be.”¹⁰

1848/49 történései, a bukás ellenére is, másfél évtized múltával – az európai politika a magyarok számára kedvező fordulatával – kiegyezésre készítették Bécsset, és ez a mozzanat egy fél évszázadra megszabta az ország mezőgazdasági fejlődését is. Egy viszonylag „egységes középhatalom” született meg – megoldatlan problémák halmazával, de Magyarország szempontjából számos előnyt kínálva. Gazdasági téren – az agráriumot tekintve – elősegítette a hazai mezőgazdaság modernizációját.¹¹ Az ország az új politikai és gazdasági szerepkörben az állattenyésztés terén is nagyot lépett előre. Kevésbé ismert, hogy 1890–1914 között a mezőgazdaság fejlődésében az állattenyésztés vitte el a pálmát. Ebben az időszakban a szarvasmarha az ágazati rangsorban az első helyet foglalta el. De nem volt kisebb a ló szerepe sem, hiszen a Kárpát-medencében szinte teljesen átvette az igaerő szerepét, egyúttal a haderő céljait is szolgálta. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az ágazat szervezeti felépítése még 1920 után is vezető szerepet játszott szervezettségben és

4 GYIMESI 1993, 103.

5 OROSZ 1989, 821.

6 OROSZ 1988, 20–22.

7 GAÁL 1978, 472.

8 FÜR 1976, 220.

9 GUNST 1970, 301.

10 POUNDS 1997, 316.

11 BEREND – SZUHAY 1973, 72.

hatékonyságban. A juhállomány jelentősége fokozatosan visszaesett, egyúttal egy újabb fajtaváltásra is sor került. Az ún. selyembirka kora leáldozott. A régi hagyománnyal bíró tej- és húshasznosítás már csak a parasztság berkeiben élt tovább. A kizárólag húshasznosítású fajták honosítása még a 20. század első felében sem játszott komolyabb szerepet. Míg a szarvasmarha a kisbirtok, addig a juh a nagybirtok állata volt. A sertéstartás zömmel a mangalicára épült, amelynek kora az 1950-es években áldozott le. A baromfi súlya a kisüzemekben érvényesült, majd csak a 20. század második felétől változott a kép, a hibridizáció beköszöntével, amikor a nagyüzemi – iparszerű – tartás vált általánossá. Gasztronómiai adalék a hazai fogyasztásban az, hogy a 19. század második felétől sertéshúsfogyasztóvá váló társadalom a broiler-korszak beköszöntével csirkefogyasztóvá lett, a 20. század utolsó évtizedében pedig a pulyka fogyasztása ugrott meg jelentősen. A marha- és birka-hús ritka alkalmak szereplője lett, elveszítve századokkal korábbi kedveltségét.

Debrecen mezőgazdasága a 19-20. században (1950-ig)

A magyar mezőgazdasági kultúrában Debrecen sajátos vonásokat képviselt, tükrözte a civis mentalitásból és a gazdálkodás természeti feltételeiből eredő lehetőségeket. Elmondható, hogy a város mezőgazdasága, elsősorban az állattenyésztése, jószerével egyet jelentett a Hortobágy állattartásával, amely az 1945-öt követő néhány koalíciós év után történelemmé vált.

Debrecen gazdálkodásában „a hagyományos és az új elemek”¹² párharca az országos összképnél erőteljesebben domborodott ki, jóllehet ez alól nem mentesek az Alföld más tájai, sőt az egész Kárpát-medence sem. Debrecen esetében a határhasználat rendje alkalmazkodóképességéről tesz tanúságot. A műveléstechnika magába zárja az évszázados elemeket és a piaci alkalmazkodás újszerű megoldásait. A nagy birtokhatár termőföldi adottságai és kialakulásának történelmi körülményei magukban hordozzák pl. az eltérő tanyatípusok megszületésének lehetőségeit. Ezen a téren a korábbiakhoz képest változás csak a 20. század elején következett be, amikor az erdőpusztákon megjelentek az ún. kiscgazda tanyák. A szántóföldi növénytermesztés vetésszerkezete változott ugyan, de nem az újvilági növények javára, ami alól kivételt csak a kukorica jelentett. Egyúttal a 19. század második felében az addig kerti művelésben lévő gazdasági növények szántóföldi termesztésűvé váltak (lóherés [vöröshere], lucernás kertek). A terméshozamok terén látványos áttörés nem következett be az országos átlaghoz képest. De a talajművelés technikai eszközei változtak. Az 1870-es évektől általánossá vált

a vaseke, sőt megjelentek a gőzekék is, elsősorban a nagyobb birtokon. Sőt, az első világháború évei alatt nem ment már ritkaságszámba a traktor sem. Ezekben az évtizedekben álltak munkába a cséplőgépek is, noha hiányoztak a járgányos cséplőszekrények. A talaj táperejének fenntartását szolgáló trágyázás az agrotechnika gyenge pontját képezte, amelynek hátterében elsősorban az állattartás hagyományainak továbbélése húzódtott meg. A nagyállattartás súlyát jelentő szarvasmarha takarmányozása a legelőre hagyatkozott és a szaporulat szabta meg a hasznosítás irányát, amely évszázadok óta jellemezte a magyar állattartást és legtovább a paraszti gazdálkodásban élt, mellőzve más állati termékek hasznóvételét. Sajnálatos módon a trágya, mint fontos állati melléktermék még a két világháború közötti évtizedekben is tüzelőként értékesült a pusztán (pusztabrikett).

„Az állatlétszám, a népesség és a szántóterület növekedése 1880 táján volt arányos. A hagyományos gazdálkodás rendjében kialakított struktúrát Debrecen eddig az időig tudta megőrizni.”¹³ A belső legelő felosztása felgyorsította a fajtaváltást is, amely állatfajonként eltérő ütemben zajlott le. Mindent egybevetve azonban az állattartásban a hagyományörzés mellett az új elemek jobban kirajolódtak, mint a szántóföldi növénykultúrában. A mezőgazdaság belterjes ágazatát jelentő kertművelés, gyümölcs- és szőlőtermelés színvonalá elmaradt a Duna-Tisza közén fekvő homokvidék kertés tanyás gazdálkodásától. Ez az állapot a 20. században sem változott. Egy korábbi összeállítás foglalkozott ezzel a témakörrel.¹⁴ A szántóföldi művelésben az 1960–1970-es években alapvó változás nem következett be a vetésszerkezet terén, de volt bizonyos módosulás, hiszen néhány egykori kerti növény – pl. borsó, paradicsom stb. – bővítette a szántóföldi növénytermesztés választékát.

1945–1950 között Debrecen közigazgatási határán belül a mezőgazdaság által hasznosított terület több mint a felére csökkent (49%), ami érzékenyen érintette a város állattartását, mert elveszett Debrecen gyepterületének 9/10 része. A megmaradt mintegy 46 ezer hektárból a megalakuló szövetkezetek kb. 18 ezer hektáron gazdálkodtak, a 15 ezer hektár erdő állami kezelésbe került. A fennmaradt 13 ezer hektárból állami gazdaságok, tanácsi vállalatok, egyéni gazdálkodók és kiegészítő gazdaságok részesedtek.¹⁵ Az 1945. évi földosztás – több lépcsőben végrehajtvá – a kisparaszti birtokok számának bővülését eredményezte. A termelés megindulását hátráltatta a mezőgazdasági eszközök és az új gazdák szakismeretének a hiánya. Mindezt tetézte a kedvezőtlen időjárás,

12 OROSZ 1997, 9–13. Lásd még: GUNST Péter szerk., Debrecen története 3. 1849–1919, Debrecen, 1997, 77–232.; TOKODY Gyula szerk., Debrecen története 4. 1919–1944, Debrecen, 1986, 104–112.; GAZDAG István, A mezőgazdaság fejlődése Debrecenben 1945–1948 között, in A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1978, Debrecen, 1979, 235–249.; VERESS Géza szerk., Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből (Debrecen története 5.), Debrecen, 1997. – Ez utóbbi kötetben a mezőgazdaság nem kerül terítékre.

13 OROSZ 1997, 11–12. Noha végleges választ a tudomány eddig még nem adott, de annyi bizonyos, hogy a tágabb értelemben vett Debrecen és Hortobágy térsége a régi háziállataink közül a magyar szürkemarha és a rackajuh egyik fontos kialakulási színtere volt. A szürkemarha révén új tartási és hasznosítási mód jelent meg, a legelőn történő hizlalás és az értékesítéssel foglalkozó tözsérkedés, mint vállalkozás. Az állatok lábán való terelését, védelmét, fiatal legények, a hajdúk látták el. Lásd TÖZSÉR János – BEDŐ Sándor szerk., Történelmi állatfajtáink enciklopédiája, Budapest, 2003, 107–109., 144–145. A napjainkban divatosá vált őshonosság fogalmának egyrészt nincs tudományos meghatározása, másrészt az eddigi adatok csak pár száz éves múlttól tanúskodnak a két állatfaj esetében.

14 SURÁNYI 2017, 29–46.

15 SURÁNYI 1994, 228.

amely miatt alacsony volt az egységnyi területre jutó hozamok nagysága. Egyre súlyosabb terhet jelentett az agrárrolló, amely előrevetítette a kommunista párt jövőben követendő agrárpolitikáját, mivel a mezőgazdaságra hárult az ésszerűtlen iparosítás anyagi terhe. A háborús károk felszámolása szintén jelentős erőforrásokat kötött le. Az egypárti diktatúra kiépülése a gazdasági életet az ideológia, a napi politika síkjára terelte. Mindez együtt járt a szakmai szerveződések fölszámolásával, mert ezeket az egyesületeket az előző rendszer képviselőinek tekintette az MKP. A kiteljesedő hidegháború ösztönözte iparosítás a mezőgazdaságot „kizsákmányolta” és a lakosság életszínvonalának süllyedését váltotta ki.

Gazdasági egyesületek Debrecenben

A cívisváros gazdaközönsége a 19. század közepén szükségét érezte annak, hogy a mezőgazdaság körében szakmai, egyúttal érdekvédelmi egyesületeket alapítson, amely jórészt független volt az állami fenntartású szakigazgatástól. Köztes megoldást kínált a kamarai szervezett életre hívása, amelynek alapjait az 1920. évi XVIII. tc. rakta le.¹⁶

Elsőbbséget élvezett az 1861-ben alapított **Debreceni Kertészeti Egyesület**.¹⁷ Alapításától kezdve gyakran rendezett kiállításokat, kertészeti mintatelepet létesített, szervezte a kerti termékek értékesítését. Az 1930-as években is tevékeny szerepet vállalt, a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamarával közösen. Alapításának ötlete, amely már 1859-ben napirendre került, Hetényi Kovács János tudós kollégiumi tanár személyéhez kötődik. Kovács Jánost természettudományos érdeklődése hazai és külföldi utazásokra vezette, amelyek végzetével Debrecent választotta működése színterének. Vass Pállal karöltve életre hívták a hosszú időt átívelő egyesületet, amely azonban végső formáját csak 1861-ben nyerte el. A *Debreceni Gazdasági Lapok* – a Debreceni Gazdasági Egyesület közlönye – 1937. évi számában megjegyezte, hogy „*Debrecen határában sikeresen lehet gyümölcs- és zöldségtermesztéssel foglalkozni*”. A város nem volt híján egyes kertészeknek, amire bizonyíték a makói torma. Ez az ún. Bíró-féle torma volt, amely a városból származott el a Maros partjára. De említhető a debreceni kóty néven termesztett, helyi nemesítésű turkesztáni dinnyeféleség is.¹⁸ Kovács János vezetése alatt az egyesület sokat tett a debreceni eredetű gyümölcsfélék (Simonffy piros, alföldi borizú, búzás, nyest almafajták, debreceni kajszibarack, csigakörte stb.) hazai megismertetéséért. Amint már korábban említettük, 1920 után a TiMeKa égisze alatt folyt a kertészeti egyesület hagyományainak felélesztése a város kertkultúrájában. Pohl Ferenc¹⁹ színrelépésével egy új időszak következett, amely az 1940-es évek végéig tartott. Az egyesület fennállása alatt Hetényi Kovács János és Pohl Ferenc volt a két kulcsfigura Debrecen kertművelésében.

Debrecen juhtartása²⁰ egyik fontos szegmense volt a korabeli magyar állattenyésztésnek. Annak ellenére, hogy a reformkor idején már utat tört magának a merinó juh fajta Debrecen határában is, a rackajuh még sokáig tartotta hadállásait. Mindez nem jelentette azt, hogy ezen a tájon ne vezetett volna eredményre az új fajta tartása és hasznosítása. Sőt az ún. selyembirka nem is játszott szerepet, hanem a durvább gyapjas ún. fésűs juhok váltak népszerűvé, amely egy újabb fajtaváltás képviselőjeként terjedt el az ország egyes tájain. Általában elmondható, hogy a múltat idéző rackafajta visszaszorulása nem kapcsolódott szorosan a gyapjúkonjunktúra megszűnéséhez, mivel a merinófajta és változata, a fésűs merinó egyébként is háttérbe szorította a rackát, ami viszont nem érvényesült más régi fajták esetén, az ország peremvidékein. A 19. században lecsengő gyapjúkonjunktúra elsősorban a merinófajtát érintette kedvezőtlenül hazánkban. A füvespuszták hasznosításában – a fajtától függetlenül – a juhtartás a két világháború közötti évtizedekben továbbra is szerepet játszott. Annak ellenére, hogy a juh elsősorban az uradalmak gazdasági állatának számított, Hajdú megyében, így Debrecen vidékén is, a kisgazdaságok birtokolták a juhállomány mintegy 40 %-át. Kirívó példa az egri püspökség juhászata, amely több tízezres állománnyal rendelkezett, és takarmányozása zömmel a legeltetési igényben a hortobágyi pusztához kötődött. A visszaszoruló rackafajta elsősorban a debreceni gazdák kezén volt. Kevésbé ismert tény az, hogy a juh elnevezés a rackára vonatkozott, míg a birka a merinófajtát és fajtaváltozatait jelölte. Ugyanakkor birkapörkölt volt azon kedvelt étel megnevezése, amely napjainkban is csemegének számít, függetlenül attól, hogy racka- vagy merinófajta húsból készül.

A **Debreceni Juhtartó Gazdák Egyesületének** levéltári forrásai az 1920-as évek elejétől állnak rendelkezésre. Működési területe felölelte az egész Tiszántúlt, ami utal meghatározó szerepére. Alapítási évről eltérő adatok tanúskodnak,²¹ újjáalakításának időpontja 1921. Első megnevezése ellenére – Debreceni Juhtartó Gazdaság –, a célját tekintve a juhászat minden ágának szakszerű fejlesztését igyekezett szolgálni, vagyis a 19. századi elképzeléssel azonos volt. Az újrakezdés székhelye a Szent Anna utcán volt, Trássy Géza vezetésével. Az egyesület működése már a két világháború közötti időszakban sem volt zavartalan, amelyen alapszabály módosításával igyekeztek úrrá lenni 1941-ben. Szerény pénzügyi keretek között folytatták tevékenységüket. Székházukat a Debreceni Gazdasági Egyesülettől bérelték a Hatvan utca 1. szám alatt. A háborús idők „jövőt féltő” évei alatt igyekeztek elejét venni a rackafajta teljes kipusztulásának. A szakmai háttér erősítését szolgálta az akkoriban Debrecenben munkálkodó szakemberek megnyerése, közülük is kiemelkedett Csukás Zoltán. A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamarával is szoros szakmai

16 SURÁNYI 2007, 174–176. A területi kamarák, köztük a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara (TiMeKa) hatásköre a szakmai útmutatáson túl az érdekvédelmi képviselőre is kiterjedt, az illetékességi területén belül.

17 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 308. Lásd még SURÁNYI 2007, 168–170.

18 SURÁNYI 2007, 169.

19 Lásd 14. jegyzet

20 SURÁNYI 2007, 171–173.

21 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 308. A monográfia az alapítási évet 1869-re teszi. Más források 1877-et tekintik alapítási időpontnak. A levéltári források datálása szintén 1877-hez kapcsolódik. Az újjáalakítás 1921-ben következett be, megerősítése a minisztérium részéről 1923-ban történt, lásd RADICS 2002, 49–50; BALOGH István, Debreceni Juhtartó Gazdák Egyesülete = Debreceni Képes Kalendárium, 1938, 134–135.

kapcsolatot építettek ki. 1945 után azonban kérdésessé vált az egyesület működése. 1946-ban belügyminiszteri rendelet felfüggesztette és 1947 tavaszán véglegesen megszűnt tevékenysége. A vele kapcsolatos utolsó adat 1948 végéhez kötődik, amikor az újonnan életre hívott Hortobágyi Állami Gazdaság megvásárolta az egyesület még meglévő ingóságait.²²

A **Debreceni Gazdasági Egyesület** (DGE)²³ egy átfogó testületi forma volt a város mezőgazdasági életében. Működése nyolc évtizedet ívelt át 1867–1947 között, majd az 1945 utáni korszak kezdetén a többi társadalmi, szakmai szervezethez hasonlóan, az egypárti hatalom belügyminiszteri rendelettel felszámolta. Megalakulásáról Szűcs István²⁴ az alábbiakban tesz említést. *„Debreceni gazdasági egyesület. Keletkezett 1865. évben. T. i. Kiss Lajos és többeknél egy gazdasági egyesület alakításának nemes eszméje megszülemlvén, miután Kiss Lajos a Hortobágy című hírlapban [1865. júniusi szám] a város polgáraihoz ide vonatkozó lelkes felszólítást intézte, oly számmal jelentkeztek tagok, hogy 1865-dik év június 11-kén tartott közgyűlés az egyesület megalakulnak nyilvánítván, Kiss Lajost ideiglenes elnökül, Nagy Ferencet ideiglenes jegyzőül kérte föl. Az 1866-ik év december 9-kén véglegesen megalakult egyesület Kiss Lajost elnökül; első alelnökül Molnár Györgyöt, második alelnökül Harsányi Gábort, pénztárnokul Makó Istvánt, jegyzőül Nagy Ferencet megválasztotta.”* A végleges alapítás időpontja – Szűcs István adatától eltérően – 1867. június 11.²⁵ Ez utóbbi időpontot kell elfogadni, mert a *Köztelek* – az OMGE hetilapja – 1927-ben az egyesület alapításának 60. évfordulójáról számolt be.²⁶ Kiss Lajos (1814–1885)²⁷ ügyvédet 1861-ben polgármesterré választották, de az önkényuralom (provizorium) miatt lemondott posztjáról. Érdemei között, korabeli politikai állásfoglalásán túl, életre hívta a város gazdasági egyesületét, amely fontos fegyverténynek számított. A testület feladatának tekintette a város mezőgazdaságának fejlesztését, a tisztas anyagi gyarapodás elősegítését. Az 1870-es években²⁸

már a m. kir. Felsőbb Gazdasági Tanintézet tanárai is kivették részüket a DGE-ben folyó munkából, részt vettek annak irányításában. Köztük található Tormay Béla igazgató, Lakner József, Deininger Imre, Schwarczer (Vedrődi) Viktor, Domokos Kálmán, Pekár Imre, Máté Sándor, Virág Elek, Böllman János, Molnár Lajos, Szecsey István tanintézeti tanárok. Meghatározó szerepet játszott Békessy László (1844–1918),²⁹ aki Keszthelyen kapta kézhez gazdatiszti oklevelét, majd Münchenben szerzett állatorvosi diplomát, s aki 1872–1892 között az egyesület titkári posztját töltötte be. Az egyesület közlönye – *Debreceni Gazdasági Lapok* – nekrológiájában méltatta Debrecen gazdasági fejlődésében kifejtett munkásságát. Életpályájából öt évtizedet ajándékozott a városnak gazdasági tanárként és közéleti emberként. Ő indította el és szerkesztette az egyesület közlönyét: *Közlemények a Debreceni Gazdasági Egyesület köréből* (továbbiakban: KDGEK), amelynek első száma 1873. május 31-én hagyta el a nyomdát. A havilapként megjelenő sajtótermék tudomásunk szerint csak 1873–1874-ben élt, bár egyes források szerint 1881-ig létezett.³⁰ Békessy László a KDGEK lapindító cikkében a következőkben indokolta a közlöny megjelenésének szükségét: *„a mezőgazdaság sem képzelhető el szakirodalma nélkül [...] lelkiismeretes kezekben a sajtó tájékoztató [célja, hogy] az országos gazdasági érdekek felkarolása s előmozdításával a közügynek szolgáljon, [így] közelebb visz azon közös célhoz, melynek neve anyagi jólét.”*³¹ Tormay Béla elnökként papírra vetette a DGE alapelveit, a „miértéket” és a „hogyanokat”³² s az első alapszabály is nyomdafestéket kapott, Tormay Béla és Békessy László aláírásával.³³ Békessy László felkészültségét az állattenyésztés terén jelzi, hogy a m. kir. Természettudo-

22 Lásd 20. jegyzet

23 GEM 1896, 691.

24 SZŰCS 1871–1872, III. 1091.; ZELIZY 1882, 916.; HBML X. 301/9: 1867. június 11-én alakult meg a DGE.

25 RADICS 2002, 57.

26 Köztelek 1927, 951–952.

27 SZINNYEI 1899, 365–366. Az egyesület szervezése körüli teendővel rendszeresen foglalkozott a Hortobágy című hetilap, amely 1861-ben lépett színre és 1867 nyaráig jelent meg. Lásd Hortobágy, 1865. IV. évf. 17. sz., 26–27. sz., 28–29. sz. A DGE eltérő alapítási időpontján túl, az is zavaró tényező, hogy a nyolc évtizedet átvéelő testület történetéről szóló összeállítás, amely az egykori egyesületi főtákar, id. Rácz Lajos tollából, 1927-ben jelent meg a város kiadásában, könyvtárakban nem lelhető föl. Az OSZK sem rendelkezik megőrzött példánnyal. Hasonló gondok övezik a levéltári forrásokat is. Egyrészt csak az 1928–1948 közötti időszakról lelhetők föl korabeli dokumentumok, másrészt tartalmuk kevés szakmai forrást tár az utókor kutatói elé. Az 1945 utáni korszak tovább szűkítette a hozzáférhető adatok körét. Így nem véletlen, hogy semmilyen hosszabb-rövidebb összeállítás nem jelent meg az elmúlt időszakban a Debreceni Gazdasági Egyesületről, így nem szerepel a rendszerváltás éveiben befejezett várostörténeti monográfia intézmény-jegyzékében sem.

28 SZŰCS 1871–1872, III. 1091. Lásd még: SZÁSZ Gábor szerk., A Debreceni Agrártudományi Egylet 125 éve, Debrecen, 1994, 253.

29 SURÁNYI 2007, 33–36. Több mint 30 évvel ezelőtt vetődött fel a jelen összeállítás szerzőjében Békessy László kapcsán, hogy foglalkozni kellene a DGE szerepével. Szerény keretek között erre most kerül sor.

30 TURÁNYI 1958, 59. A szerző szerint a lap 1873–1881 között jelent meg, de az általa említett évek számairól nincs tudomásunk. Ettől eltekintve, az elérhető példányok hasznos forrást jelentenek, mert képet lehet nyerni az egyesület életéről, sőt arról is, hogy milyen kérdések foglalkoztatták a debreceni gazdákat, továbbá milyen gazdálkodási újdonságokat kínált a világ. Békessy László szakírói szerepe azért volt fontos, mert a Debreceni Gazdasági Lapok (továbbiakban: DGL) csak 1899-től indult útjára, s folytatta a megkezdett szakmai felvilágosítást a gazdatársadalom körében. A hivatalos közlöny szerkesztői között szerepelt id. Rácz Lajos (1899–1918), Jóna István (1931–1937), Vajda István (1937), Polgár István és Kertész Kálmán (1938–1944). A KDGEK utódaként megjelenő DGL 1918. december – 1930. április között szünetelt és 1945 után megszűnt. Lásd TURÁNYI 1958, 17–18. A DGL legteljesebb állománya a TtREK Nagykönyvtárban lelhető föl, további számok pedig az OSZK és a DEENK gyűjteményében.

31 KDGEK 1873, 1.

32 KDGEK 1873, 2–4. Az egyes szakosztályok választmánya és vezetése az alábbiak szerint alakult (1873. május 7.):

1./ Földművelési szakosztály: 24 fő – elnök: Deininger Imre

2./ Állattenyésztési és egészségügyi szakosztály: 16 fő – elnök: Koszorus Lajos

3./ Erdészeti szakosztály: 5 fő – elnök: Rácz György

4./ Erdészeti, méhészeti, selyemhernyótenyésztési szakosztály: 5 fő – elnök: Kovács János

5./ Szőlészeti szakosztály: 3 fő – elnök: Schwarczer (Vedrődi) Viktor

6./ Gépészeti és építészeti szakosztály: 6 fő – elnök: Pekár Imre

7./ Közgazdasági és kereskedelmi szakosztály: 17 fő – elnök: Szepessy Gusztáv

33 KDGEK 1873, 4–6.

mányi Társulat megbízásából – hazánkban elsőként – megírta *A tejgazdaság és a sajtőkészítés* című munkáját,³⁴ amelyben alapvető ismereteket közölt, a korszak nemzetközileg is elfogadott színvonalán. Megírása időszzerű volt, mert a búzaválság rádöbbentette a hazai gazdatársadalmat, hogy az állattenyésztést fejleszteni kell, s benne a tejtermelést szükséges előtérbe állítani, mert ez a záloga a magyar mezőgazdaság fennmaradásának és gazdaságosságának. A szerző példát kívánt mutatni, hogy a debreceni gazdák is törekedjenek a belterjes állattenyésztés megteremtésére, főleg a szarvasmarha tejhasznosításának felkarolására, ami viszont fajtaváltást és a takarmányozás messzemenő javítását igényli.

A DGE az alapítás után kivette részét Debrecen mezőgazdaságának modernizációjából. Rendszeressé váltak a kiállítások, díjazások, birtokszemlék, amelyek egyúttal a számvetésre nyújtottak alkalmat, vagyis mit értünk már el, s mi a további tennivaló. Ezek a seregszemlék kiváló lehetőséget nyújtottak eredményesebb művelési módok, új gépek, növény- és állatfajok bemutatására, ösztönözve a gazdálkodókat ezek alkalmazására. „*Nincs Debrecenben olyan alkotás a földművelés terén vagy az állattenyésztés körében, hol ebben az egyesület tevékenyen nem szerepelt volna.*”³⁵ Az alapszabály előírása szerint a DGE elnöke a lótenyésztő bizottságnak és a juhtartó gazdaságnak is elnöke volt. A város gazdasági bizottságában is jelen voltak a DGE küldöttei. Az egyesület tevékenységében kiemelt szerep jutott a Hortobágy hasznosítására adandó megoldások számbavételének, amelynek gerincét a pusztai szarvasmarhatartás mennyiségi, minőségi javítása képezte. Már az alapítástól kezdődően az elsődleges feladatok közé tartozott az érdekvédelem, a vásárrendezés. Élő kapcsolat fűzte a DGE-t a gazdasági tanintézethez, a tanári karhoz. A város gazdaközönsége tapasztalatcserék, szakmai összejövetelek során megismerkedhetett a tangazdaság termelésével. A szántóföldi növénytermesztés modernizálása érdekében az egyesület rendszeressé tette a nagyobb hozamú gazdasági növények vetőmagjának eljuttatását a gazdák körébe. Így honosodott meg pl. a Chevalier árpa, a Szent Iván vagy János rozs, a hazainál magasabb hozamú kukorica- és zabfajták, stb. Noha már a századforduló előtérbe került a kapásnövények ekekapás művelése, csak az 1920-as évektől vált széles körben elfogadottá. Ez azzal az előnnyel járt, hogy a sorközök gazolására lóvontatású ekekapát vettek igénybe és csak a növény sorok gondozására kellett a kézikapát használni. A DGE szervezésében ún. mintagazdaságok álltak a gazdálkodók rendelkezésére Szepesen, Ebesen, Elepen és Macson. Terjedt a gazdák körében a kalászosok soros (gépi) vetése, művelése. Egyre többen hagytak föl a dohány szabadban történő szárításával, mindezt dohánypajták építésével igyekeztek felváltani.

A DGE kísérletet tett a Hortobágyon a sajtermelés beindítására, amelyet kizárólag a juhtejre alapozták volna. A térhódító merinófajtát szinte kizárólag gyapjúhasznáért tartották és szakmai berkekben az a téves felfogás terjedt el, hogy az anyaállatok fejése kedvezőtlen,

mert ettől a gyapjú mennyisége kisebb lesz és rosszabb minőségű is. Ez a szemlélet csak az 1930-as években változott meg, Schandl Józsefnek köszönhetően. Egy dologról feledkezett meg a hazai gazdatársadalom, hogy a juhok kellő takarmányozása esetén ez a kérdés rögtön okafogyottá válik. Másrészt a DGE tervével kapcsolatban elmondható, hogy a még meglévő rackaállománynak nagyon alacsony volt az egyedi tejhozama, valamint a magyar szürkemarha is szinte csak a borjú felneveléshez szükséges tejet volt képes megtermelni. Ezen felül az is problémát jelentett, hogy a külterjes tartás miatt, egyáltalán fejték-e a teheneket. Az egyesület a 19. század végén tervbe vette a hortobágyi juhállomány részére egy gyapjúmosó üzem létesítését, ennek megvalósulásáról azonban adatok nem állnak rendelkezésünkre. A DGE legeredményesebb tevékenységei közé tartozott az új mezőgazdasági gépekből álló ún. géppark felállítása és fenntartása, amely nagy érdeklődést váltott ki a debreceni gazdák körében. Az egyesülethez kötődő évfordulókat összekapcsolták állapotmutatókkal és díjazásokkal, amely a későbbiek során sem enyészett el. Szívén viselte az egyesület a város erdészetének helyzetét, számon tartotta a tapasztalt hiányosságokat.³⁶ A századforduló körüli évtizedekben az erdőből egyre nagyobb területet irtottak ki majd vettek igénybe növénytermesztésre – főleg kukorica és burgonya – továbbá erdei kaszálók kialakítására. A városi erdőterület csökkenése jelentős jövedelemtől fosztotta meg Debrecent. A DGE a lótenyésztés ügyét is figyelemmel kísérte, s javaslatban kérte a város vezetését, hogy a tenyészkancák részére jelöljön ki 200–300 kat. hold legelőt³⁷ az épülő méntelep közelében, ami egyúttal megkönnyíti a fedeztetést is.

Az eredmények mellett már az alapítást követő években kritikai vélemény is megfogalmazódott.³⁸ „*Nagy számmal vannak középosztályú földművelő polgárok, az okszerű földművelést, mezőgazdálkodást célszerű útmutatások, példaadások által buzdítva előbb segíteni s kellőbb virágzásra juttatni; de fájdalom, reményeink mindez ideig teljesületlenül maradtak. Terméketlenül s meddőn vonultak el egyetlen felett az évek, parlagon maradt a tevékenység mezeje.*” Amint a panaszos írta, az volt a célja, hogy életet leheljen az egyesület működésébe, hiszen „*nem elegendők csak jó szándékú szavak és íráskok, ahhoz áldozat és áldozat kívánatlik, földalap [a kertészeti egyesület példáját követve] és pénz, szakértelem, buzgó tevékenység, szorgalom és erő.*” „*Közös erővel, vállvetve bizonyítsuk be, hogy a gazdasági egyesület az előítéletek dacára is, nem halt meg, csak aluszik.*” Mindebből kiviláglik, hogy a hagyomány és az újszerűség viadala nem volt ismeretlen és végig kísérte a várost történelme során.

34 BÉKESSY László, *A tejgazdaság és a sajtőkészítés elméleti és gyakorlati szempontból*, Budapest, 1885.

35 GEM 1896, 704–705. Lásd még ZELIZY 1882, 637.

36 KDGEK 1873, 25–26. „A hiányosságok között városunkra nézve az erdőrendezés ügye már-már a legégetőbb életkérdések egyikévé kezd válni.” Az okok között említették a pazarlást, az újra-erdősítés elmaradását, a gazdaságtalan erdőirtást és a mind szélesebb körben elterjedt, az irtásokon folyó gazdasági növények termesztését, ami egyúttal csökkenti az erdőgazdálkodás jövedelmezőségét.

37 KDGEK 1873, 50–51.

38 KDGEK 1874, 6–7. Sántha István választmányi tag tollából.

A 19–20. század fordulójára idején³⁹ a DGE működési területe 183.208 kat. holdra terjedt ki. A város birtokában 94.237 kat. hold volt, a gazdálkodók és a testületek 88.971 kat. hold fölött rendelkeztek. Ebből a szántóföld aránya 45,24 %-ra, a rét 10,95 %-ra és a legelő 25,83 %-ra rúgott. Az erdőpuszták kaszálóinak területe 800 tulajdonos között oszlott meg és kiterjedése 17,661 kat. holdat ért el. Érdemes említést tenni a századforduló termelési szerkezetéről, hiszen ezek az évek voltak a történelmi Magyarország utolsó békeévei a nagy világégés előtt, és az ország mezőgazdasági fejlődésének látványos időszakát jelentették. A főbb szántóföldi termények közé tartozott a kukorica, búza, rozs, árpa, zab, repce. De ismert volt még a hajdanvolt kásakultúra növénye, a köles, kiegészülve a takarmányrépával, lucernával, zabosbükönnyel, mint keveréktakarmánnyal, és a széles körben elterjedt dohánnyal. A város határában fekvő homokos talajok a burgonyatermesztésnek kedveztek. A korábban honos len és kender művelésével a gazdák felhagytak. Az ugarolás már a múlté volt, helyette ún. kanugart hagytak az aprómagvak betakarítása után, melyet kétszeri szántással előkészítettek a repcetermesztésre. Az állatállomány megoszlása a következő képet mutatta:

Szarvasmarha: 18.715 db = 13.328 db számos állat
(egy számos állat: 500 kg súlyú élőállat)

Ló: 10.000 db = 6.324 *

Juh: 62.366 db = 7.795 *

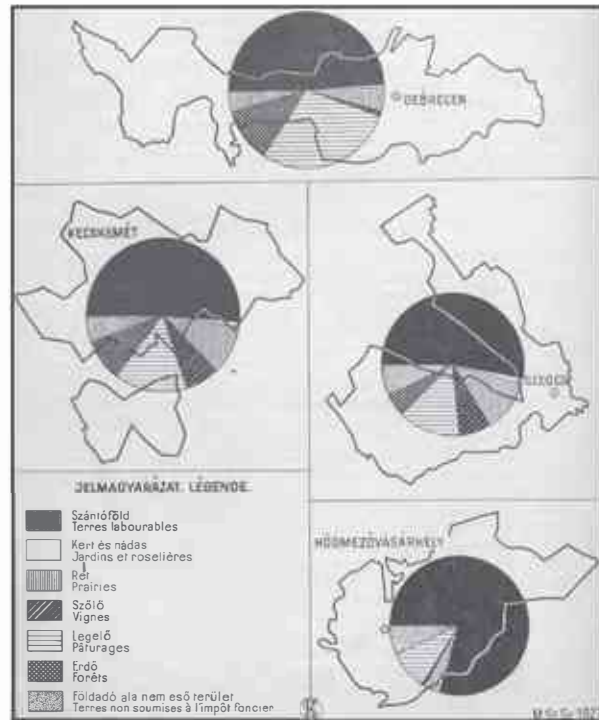
Sertés: 54.110 db = 6.764 *

A DGE szakmai javaslataiból hiányzott a szántóföldi takarmánytermesztés ösztönzése, arra hivatkozván, hogy elegendő rét, legelő és kaszáló áll a gazdák rendelkezésére, amely a kiterjedését tekintve valóságnak tűnt, de hozamát tekintve is kevésnek bizonyult, nem beszélve a tápértékéről. Ez jelentősen befolyásolta az állattartás jövedelmezőségét. „Az azonban nem állítjuk, hogy a létszám minden tekintetben arányban áll a fajták nemességével.”⁴⁰ Vagyis a takarmányozás színvonalához „igazodott” az állatállomány genetikai háttere. Mindez rávilágít Debrecen ál-

39 GEM 1896, 692–703. Lásd még: SZÜCS Mihály, Debrecen mezőgazdasága. = DGL 1901. (3. évf.) 1. sz. 2–6., 2–3. sz. 10–15., 5. sz. 34–36., 6. sz. 42–43., 7. sz. 50–52., 9. sz. 66–67., 10. sz. 74–75., 14. sz. 106–108., 15. sz. 114–116., 16. sz. 122–124., 17. sz. 130–131.; SURÁNYI Béla, A Hortobágy hasznosításának kérdése a 19–20. században. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1988, Debrecen, 1990. 97–127. Amint már szó esett róla, 1945-ig a hortobágyi állattartás volt Debrecen állattenyésztése. Kivételt a háznál tartott sertés és a baromfi jelentett. Változott viszont a kép a bellegelő felosztásával, így a kihajtható állatok – főleg a legeltetési időben – kikerültek a pusztára, vagy jászolra fogva, természetesen takarmány biztosította ellátásukat. 1901-ben a Hortobágyon lévő állatállomány faj szerinti megoszlása a következő volt. Szarvasmarha = tehén: 5753 db, tenyészbika: 120 db, jármos ökör: 1407 db, szűzgyula: 969 db, növendék bika: 589 db, éven felüli tinó: 2514 db, éves borjú: 3641 db, törzsgyula: 130 db. Ló = tenyészkanca: 1134 db, vegyes állomány: 3367 db. Sertés 2352 db, Juh 24.974 db. A pusztán legeltetett éves állomány nagysága 1901-ben 52.803 egyedet foglalt magába. A korábbi időszakban az állatlétszám meghaladta a 70.000 darabot. Ez az állomány nagyság a folyószabályozás és a belvízrendezés előtti állapotot tükrözi. Lásd: DGL 1901. (3. évf.) 17. sz. 130–131.

40 GEM 1896, 703.

lattenyésztésének korabeli színvonalára. Árnyalja a képet a négy alföldi város összehasonlítása, amely szemléletesen ábrázolja a művelési ágak megoszlásában mutatkozó különbségeket, egyúttal jelzi az állattenyésztés takarmányellátásában fellelhető eltéréseket.

A négy legnagyobb mezőgazdasági jellegű város határának művelési ágak szerinti megoszlása 1925-ben (forrás: CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 280. 1. ábra)

Az országos szakvélemény kifogásolta, hogy a magas arányú legelő- és réterület „a mostaninál nagyobb arányú állattenyésztésre”⁴¹ nyújta a lehetőséget (ami jellemezte a várost a nagy környezetátalakítás előtt). Továbbá a rét kiterjedése is elmaradt a négy város rangsorában. „Pedig Debrecennek nagyon sok olyan belvizekkel küzdő része van, ahol okszerű rétműveléssel pompás réteket lehetne teremteni [...], [de] a meglévő rétek is többnyire gondozatlanok, e téren nagy fejlesztő munka szükséges.”⁴² Egyúttal magas arányban részesedett a természetlenek tekintett (földadó alá nem eső) területek nagyságából, amelyek egy részét javítani és ezáltal hasznosítani lehetett volna. Nincs tudomásunk arról, hogy e fontos kérdéssel a DGE foglalkozott volna, noha a TiMeKa több alkalommal lépéseket tett ezen a téren. Óvatosan megfogalmazható az a vélemény, hogy 1920 után számos, a város mezőgazdaságát érintő probléma feltárásában, sőt orvoslásában, a TiMeKa átvette a DGE szerepét. De pl. a nemesített vetőmag felhasználása érdekében a DGE jóval a TiMeKa előtt síkra szállt. Véleményünk szerint az utóbbi szervezet hatékonyabb volt a szakmai kérdésekben, sőt a városi gazdálkodók érdekvédelmében is. Mindez abból eredhetett, hogy állami elhatározás

41 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 279.

42 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 282–283.

szülötte volt és alapos szakmai háttérrel rendelkezett. A kamara lehetővé tette az egykor virágzó Debreceni Kertészeti Egyesület működését is. Forrással nem rendelkezünk arra nézve, hogy a város kertkultúrájára a DGE vagy a TiMeKa gyakorolt-e nagyobb hatást. Mindez nem cáfolja Pohl Ferenc meghatározó szerepét, elsősorban Debrecen két világháború közötti évtizedeiben.⁴³ Erdemei között szerepel a pallagi kísérleti telepen a canna-nemesítés megindítása, de a hazai nemesítést is személye tette naggyá Debrecenben. Ebben a munkában számos kitűnő szakember vett részt, közöttük is meghatározó szerep jutott Géczy Istvánnak (1911–2004), aki 30 évig élt virágai körében. Pohl Ferenc korszakának híres dísznövénykertészei voltak az Ábel-testvérek, akik hozzájárultak a város zöld arculatának megteremtéséhez.⁴⁴

Az 1914–1918 közötti nagy háború, a vereséget követő békeszerződés, a forradalmak, a katonai megszállás tetemes kárt okozott Debrecen állatállományában is, amely lassan növekedett, de nem érte már el az 1914 előtti szintet.

*Az állatállomány darabszámának alakulása*⁴⁵

	1911	1927
Szarvasmarha	21.890	14.439
Ló	12.454	8.813
Sertés	27.161	25.232
Juh	29.866	15.182

Bár az állatlétszám nem érte el a korábbi évtizedek nagyságát, a Hortobágy hasznosításának ügyében ez nem hozta el a nyugvópontot. A DGE és a TiMeKa mellett a Földművelésügyi Minisztérium (FM) részéről Bíró János is bekapcsolódott, aki a korszak jelentős szakértőjének számított a hazai legelőgazdálkodásban.⁴⁶ A Hortobágy ügye nemzetgazdasági kérdés volt, mivel 1920 után magának az Alföldnek a szerepe értékelődött fel az elveszített területek miatt. Ez nemcsak a gazdálkodásban érvényesült, hanem pl. a mezőgazdasági szakoktatás iskolahálózatának a bővítésében is, elsősorban az alsó- és középfokú szakoktatás terén. De ide sorolandók az iskolán kívüli mezőgazdasági ismeretterjesztés különféle formái vagy a téligazdasági hálózat kiépítése is a gazdálkodó fiatalok számára. Ebben az átfogó kérdéskörben jelentős területet ölelt föl a rét-legelőgazdálkodás, kiterjesztve a szántóföldi takarmánytermelésre. Mindez a város nagy mulasztásai közé tartozott. A TiMeKa ezen a téren átvette a kezdeményezést, amikor megrendezte 1926 őszén a rét-legelőgazdálkodásról szóló kiállítást. A debreceni gazdatársadalom nehezen barátkozott meg azzal az elvárással, hogy „a magyar állattenyésztés jövője sorsa: fejlődése vagy hanyatlása, a legelők javításának feladatával függ szorosan össze.” 1920 után a hegyvidéki legelők elvesztek, a transzhumáló pásztorkodás megszűnt. Még az első világháború előtt Bajorországban újtára indult az ún. zöldmezőmozgalom,

amely eljutott az 1920-as években Magyarországra is, de ez szerény hatással bírt a debreceni gazdák körében; bár országosan sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Noha kiépült helyi és országos szervezete, az ismert helyzeten ez mit sem változtatott. Debrecenben a takarmányozás terén az országos átlagnál kedvezőtlenebb viszonyok uralkodtak.

Ami az egyes állatfajokat illeti,⁴⁷ terjedt a debreceni határban is a magyar tarkamarha, a magyar szürkemarha azonban nem vesztette el korábbi szerepét. Sőt Itáliából maremanne bikákat hoztak be és fajtajavító keresztezést indítottak el. De ebben a folyamatban már több volt a nosztalgia, mint a várható gazdasági előny. A DGE elfogadta Surgóth Jenő javaslatát a magyar szürkemarha törzskönyvezésének elindításáról, amely ugyan késéssel, de 1937-ben kezdetét vette. Annyi bizonyos, hogy a hazai gazdaközösség, közte főként Debrecen, méltatlanul bánt a magyar szürke szarvasmarha jövőjével. Megkésve gondolt javítására. Akkor vette pártfogásba, amikor már körvonalazódott az őt leváltó magyar tarkamarha térnyerése, amelynek „kimunkálásában” oroszánrészt vállalt Wellmann Oszkár, a két világháború közötti évtizedek nagyformátumú szakembere. Az ún. „ötvenes gulyák” kialakítása is erre az időszakra esett. Az FM „kettős politikát” folytatott, mert ugyanúgy támogatta Debrecen törekvését, a magyar szürkemarha megjavítását, mint a magyar tarkamarha terjedését. A régi fajta minőségi javítását szolgálta 1926-ban a Hortobágyon létesített „Debrecen-Hortobágyi Tenyészbikatelep, mint Legeltetési Társulat”, amely Álomzugban volt. Az ott felnevelt tenyészbikák árverését évente tartották. Az eladott tenyészállatokkal a magyar szürke fajta köztenyésztését kívánták javítani. A néhány hajdúsági uradalomban és nagyobb gazdaságban magasabb volt a tenyésztési színvonal, ennek megfelelően az egyedi tejhozam is, a magyar tarka fajtának köszönhetően.

Debrecen loállománya a nóniusz fajtára épült. Az 1929–1933 közötti évek világválsága veszélyeztette a debreceni méneket is, de végzetessé a világháborús harci cselekmények váltak az állomány számára 1944 őszén.

A sertéstartás hasznonvétele 1920–1950 között a zírsertésre – mangalica – szorított. 1942-ben a város sertésállományának 96 %-a ebbe a típusba tartozott. Rácz Mihály akadémiai tanár az 1930-as években összeállította a mangalica bírálati szempontjait. A Mangalica-tenyésztők Országos Egyesülete tiszántúli csoportjának a TiMeKa adott otthont. A mangalica utáni nagy áttörés csak az 1960-as évek második felében következett be (1967: hússertés program), amely kizárólag a hússertést részesítette előnyben Debrecenben is, s amely végül elvezetett a nagyüzemi tartású hibridfajták széles körű térhódításához.

A város juhállománya 1935-re több mint 40 %-kal csökkent. A rackafajta visszaszorult, az állomány gerincét a durvább gyapjas fésűs merinófajta jelentette. A gyapjúhasznosításon volt a hangsúly. 1921-ben törzsjuhászat létesült a Hortobágyon fésűs merinófajta állománnyal. Ennek a fajtának a tartására a 20. század elejétől kezdtek áttérni. A rackafajta kuriózum maradt, de szerencsére nem pusztult ki, történelmi állatfajtáink egyik jeles képviselőjeként vonult be mezőgazdasági kultúránkba.

43 SURÁNYI 2007, 155–157.

44 SURÁNYI 2007, 151–154.

45 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 294.

46 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 295–299.; lásd még 39. jegyzet

47 CSOBÁN – CSÜRÖS 1931, 301.; SURÁNYI Béla, Az állattenyésztés története. Egyetemi jegyzet, Debrecen, 2010, 93–99.

A baromfitartás 1945-ig megmaradt kizárólag a házkörüli tartás szintjén. A Debrecen és környékén lévő fajták beleillettek az országos tenyésztés irányába, amelynek kialakítása a 19. század utolsó harmadában indult útjára, háziállataink közül utolsóként.

1931-ben az év elején tartott választmányi gyűlésen a Jóna István vezette DGE-ben⁴⁸ újból állást foglaltak a törzsgulya és a törzsménes fenntartása mellett. Határozat született abban is, hogy az OMGE kisüzemi számtartási osztályát az egyesület támogatja. A két világháború közötti évtizedekben született meg az a felismerés, amely a korábban figyelmen kívül hagyott gazdálkodási adatok begyűjtésére és értékelésére irányult, hiszen ez adott hiteles képet a termelés jövedelmezőségéről, netalán veszteségéről. Ez a munka elsősorban a kisüzemeket vette célba, mivel ez elhanyagolt területnek számított. Bár az FM 1920-ban létrehozta az Országos Mezőgazdasági Intézetet,⁴⁹ ebbe a munkába bekapcsolódott az OMGE is. Ennek keretében dolgoztak a gazdasági akadémiák – köztük Debrecen is – továbbá a Közgazdaságtudományi Egyetem üzemtani tanszéke. Egyúttal a területi mezőgazdasági kamarák is kivették részüket a gyűjtésből és az értékelésből. Az értékelések Rómába kerültek, ahol a „korabeli FAO”, a Népszövetség szakmai testülete – napjainkban az ENSZ Mezőgazdasági Szervezete – évkönyvekben jelentette meg azokat. A kiadvány németül jelent meg, vagyis elsősorban a külföldnek készült. A számtartás, mint „új tudományág” munkálatai 1930-ban indultak meg Pallagon, s ebben jelentős szerepet vállalt Keszytús Lajos. A DGE állásfoglalása jelezte, hogy az egyesület is fontos kérdésnek tekintette a megkezdett munkát.

1931-ben⁵⁰ került sor a Bihar-Hajdúmegyei és Debrecen Városi Cukorrépa-termelők Szövetségének a megalakulására, amely a DGE és a TiMeKa közös erőfeszítésének volt az eredménye. Az egyezmény a szerződéses termelés feltételeit és az átvételi árat rögzítette. A DGE részéről a tisztségviselők sorába Vásáry Józsefet és Vajda Istvánt delegálták.

A DGE fennállása 60 éves évfordulójának ünnepi ülésére 1927-ben került sor Debrecenben, amely országos sajtóvisszhangot kapott.⁵¹ A jubileumi ünnepségen minisztériumi tisztségviselők, államtitkárok, kamarai elnökök, országos hírv szakemberek vettek részt. Az értékelő beszédet Vásáry József alelnök tartotta. Schandl Károly FM államtitkár hangsúlyozta, hogy „az ország első mezőgazdasági városának gazdasági szervezete egy pillanatig sem kapcsolódott ki abból a mozgalmából, amelyet a gazdaközösség a léteért, az országért folytat.” Az ország mezőgazdaságának egyoldalúsága, végső soron gazdasági sebezhetősége mellett tette le a voksot, amikor hangsúlyozta, hogy a magyar mezőgazdaság jövője a búza jövőjétől függ: „a magyar búzával áll vagy bukik a magyar gazda és vele az ország.” Ez a korabeli hazai agrárpolitika talán legnagyobb hibájának tekinthető, hatása napjainkig sem enyészett el. Politikai szinten is konzerválta a magyar mezőgazdaság szerkezetét. Mindez társult az elmaradt földreformmal. Kevésbé ismert, hogy a korabeli birtokszer-

kezet Európa legelmaradottabbjai között szerepelt, jó érveléssel adva az 1945 után megszületett diktatúrának. Az ünnepi ülést színesítette a DGE és a TiMeKa rendezésében összeállított növénytermelési és állattenyésztési szakkiállítás, amely a sokoldalú hazai agrárium képét rajzolta meg, miközben a korabeli állami agrárpolitika a búza-központúságot hangsúlyozta. Tette ezt az állam akkor, amikor kiviteli nehézségei voltak az országnak az agrárszerkezet elmaradottsága miatt. Termékeink már a megtevesztő háborús konjunktúra éveiben találtak piacra a fasiszta Itáliában és a náci Németországban, összeomlásra készülve. Az európai államok zöme önellátásra törekedett, kiváltképp a környező új államalakulatok.

1942-ben ünnepelte a DGE a 75. évfordulót,⁵² amelyet már beárnyékoztak a háborús évek. A hadsereggel kapcsolatos problémák uralták a mezőnyt a mezőgazdaság terén is, így a lótenyésztéssel kapcsolatos kérdések. Micsky Imrének, a debreceni méntelep parancsnokának a szolgálati ideje ezen a poszton lejárt, de nem vonult nyugdíjba, hanem az új alapítású keleti (katonai) lótenyésztési területi parancsnokság vezetésével bízták meg. A méntelep vezetésére pedig Kátay István méneskeri százados kapott megbízást. A DGE keretein belül megszervezték a lótenyésztési szakosztályt, az elnöke Polgáry András lett, talán a DGE akkori elnökének, Polgáry Istvánnak a testvére. Az ügyvezető igazgatói poszt pedig Veress Gézának, a város gazdaságügyi tanácsnokának a hatáskörébe került. Az új testület intézőbizottságában Kertész Kálmán, a DGE alelnöke is szerepelt.

Az 1930-as évek közepén a belügyminiszter 154.060/1936.VII.a. számú leirata a DGE ellen vizsgálatot rendelt el.⁵³ Ez idő alatt az egyesület tevékenységét felfüggesztették. Az elnököt támogató tábor a miniszterelnökséghez fordult 1937 februárjában, kérve az ügy tisztázását. A békétlenség már az 1935. évi költségvetés tárgyalása során kirobbant. Bizonyára előfordultak szabálytalanságok a DGE működésében, de ezek nem lehettek olyan horderejűek, hogy miniszteriális beavatkozást vontak volna maguk után. Az egyik ilyen konfliktus volt a hortobágyi bikatelep haszonbérleti szerződésének meghosszabbítása, amely ellen Jóna István elnök felemelte a szavát. (A forrásokból nem derül ki, hogy mi volt a kifogásolt rész.) Az állandósult ellentétek miatt jelentős számú tag kilépett az egyesületből. Felrótták a vezetőségnek, hogy pl. a közgyűlések időpontjáról nem mindenki kapott tájékoztatást. Sajnos pártpolitikai háttér is meghúzódott a személyi súrlódások mögött. Jóna István ellenlábasai

48 Köztelek 1931, 68–69.

49 SURÁNYI 2007, 72–74.

50 Köztelek 1931, 68–69.

51 Köztelek 1927, 951–952.

52 Köztelek 1942, 470. A részletekről a HBmL X.301/9 ad részletes leírást. A lótenyésztési szakosztályt az FM 138.941/1942. IV. fő. szám alatt jegyezte be. Az Intéző Bizottságban Polgáry András elnök, Kölcsény Sándor és Jóna Sándor társelnökök voltak tagok. Tagjai közé tartozott még Kertész Kálmán, a DGE alelnöke. Az ügyvezetői posztot Veress Géza gazdasági tanácsnok látta el a város alkalmazottjaként. Az Intéző Bizottság választott tagjai között 14 fő szerepelt, mind helyi birtokos volt. A Bíráló Bizottság állományában a DGE két küldötte szerepelt. A Debreceni Gazdasági Egyesület országos testületekbe is küldött képviselőket, így az OMGE igazgatói választmányába Debrecen 6 személyt delegált, a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségében pedig a helyi testület 2 fővel képviseltette magát.

53 HBmL X.301/9. A meglévő levéltári források a BM véleménye szerinti alapszabályellenes működésről adnak számot, amely végső soron Jóna István, a DGE akkori elnöke ellen irányult.

beadványukban szóvá tették azt is, hogy gúnyt űznek azokból, akik a Bethlen István vezette Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja tagjai sorába tartoznak. A DGE működésének felfüggesztéséről országos hír született. A *Köztelemek*⁵⁴ – az OMGE hivatalos közlönye – rövid közleményben taglalja az eseményeket. Nyilatkozik a felfüggesztés okairól Jóna István is, mint a DGE élén 1918 óta álló elnök. „*Nem tudom, miféle visszaélésekről lehet szó. Az tény, hogy egy gazdacsoport részéről már másfél esztendő óta működnek azon, hogy az egyesület elnökségéből engem eltávolítsanak. A tavaly [1935-ben] megtartott vizsgálat sem az ügyek vitelében, sem a pénzkezelésben semmiféle hibát nem talált és erről a polgármestertől átíratot is kaptunk. Meglep az, hogy a belügyminisztérium ezeknek az aktáknak nem nézett utána, hanem egyszerű vádaskodásra a hét évtizedes múltra visszatekintő egyesületet jónak látta ilyen helyzetbe hozni. Nyugodtan tekintek a fejlemények elé és a dolgot néhány politizáló egyén aknamunkájának vélem. Az egyesületet senki politikai szolgálatba nem állíthatja, minthogy nem állította a mostani elnökség sem. Tízennyolc éven keresztül az egyesület napi politikába bele nem ártotta magát, csupán a gazdák érdekében küzdött. [Már] a Bach-korszakban alakult. Azóta minden zavar és felsőbb gazdasági beavatkozás nélkül folytatta tevékenységét a gazdaságtársadalom érdekében.*”

Az más kérdés, hogy Jóna István a hagyományörzők táborát bővítette, hiszen pl. az igazgatói választmány nem tartotta időszerűnek a Hortobágyon felállítandó magyar tarkamarha gulyát, mert szerintük nem szolgálta volna a fejlődést. Ez nem meglepő, ha tudjuk, hogy az álamozgi magyar szürkemarha-bikatelep munkájában érdekelt volt.⁵⁵ A forrásokból kiviláglik, hogy az „egységpárti” kortesek nyomulása ellenére a kisgazdák nem tartották érdemtelennek Jóna Istvánt a DGE elnöki vezetésére. Kévsébé ismert, hogy az akkori elnökkel szembenálló gazdacsoport „vezére” a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja helyi titkára, Balogh István volt. A vizsgálat lezárult, az 1937. február 28-i közgyűlésen Polgáry István 131 szavazattal elnyerte az elnöki széket. Jóna István 63 szavazatával elveszítette addig elfoglalt pozícióját, és egyik tisztségviselői bizottságban sem nyert tagságot. 1937 nyarán visszaállították a DGE önkormányzati működését.⁵⁶ 1938-ban a BM elfogadta a DGE módosított alapszabályát és 176.984/ 1937.VII. a. szám alatt nyilvántartásba vette.

Az egyesületen belüli személyi súrlódások a szakmai munkát, a más szervezetekhez fűződő kapcsolatokat is súlyosan érintették. Többek között az 1936. évi, a TiMeKa által rendezett májusi búzabemutatón a debreceni gazdák nem vettek részt.⁵⁷ De említhetnők a Tiszántúli Gazdák Értékesítő és Beszerző Szövetkezetével való kapcsolatot is, amelytől Jóna István elnöksége alatt a DGE vezetősége elzárkózott. A háborús időszak éveit – főként 1943 után – noha „személyi problémák már nem terhelték”,

a szakmai megoldásokat háttérbe szorították.

1943-ban a vezetés az alábbi személyek kezében összpontosult:

elnök: Polgáry István
alelnökök: Kertész Kálmán, Arany János
pénztáros: Balogh Sándor
ellenőr: Tóth István
ügyész: Miszty Károly
titkár: Lovász László

A választmány 66 főt számlált és a számvizsgáló bizottságban 3 fő szerepelt.⁵⁸

Az 1945 utáni évek átírták a Debreceni Gazdasági Egyesület történetét. A belügyminiszter 493.804/1946.IV/3. BM. rendeletével az egyesületet feloszlatta, törölték a nyilvántartásból. 1947. május 28-i dátummal bekérték az egyesület leltárjegyzékét és 1947. június 11-én a DGE ingóságai a Parasztszövetség Simonffy utca 1/a alatti székházába kerültek. Az egyesület ingatlan vagyonnal nem rendelkezett. A leltári jegyzőkönyvet a Parasztszövetség részéről Kovács István vette át. Ezzel lezárult a debreceni gazdák egyesületének nyolc évtizedes múltja, amely mint látható, nem volt töretlen, de szerepet játszott egy nagy múltú város mezőgazdasági kultúrájának alakításában.⁵⁹

54 Köztelemek 1936, 538. A fennmarad levéltári források zöme az egyesületen belül folyó konfliktusról szól.

55 HBmL. X. 301/9. A DGE felfüggesztése alatt heteken keresztül folyt Jóna István kihallgatása, amelyről részletes leírás olvasható. Az Új Magyarság hasábjain „lázító” írások jelentek meg az akkori vezetőség, közte az elnök ellen.

56 Ua.

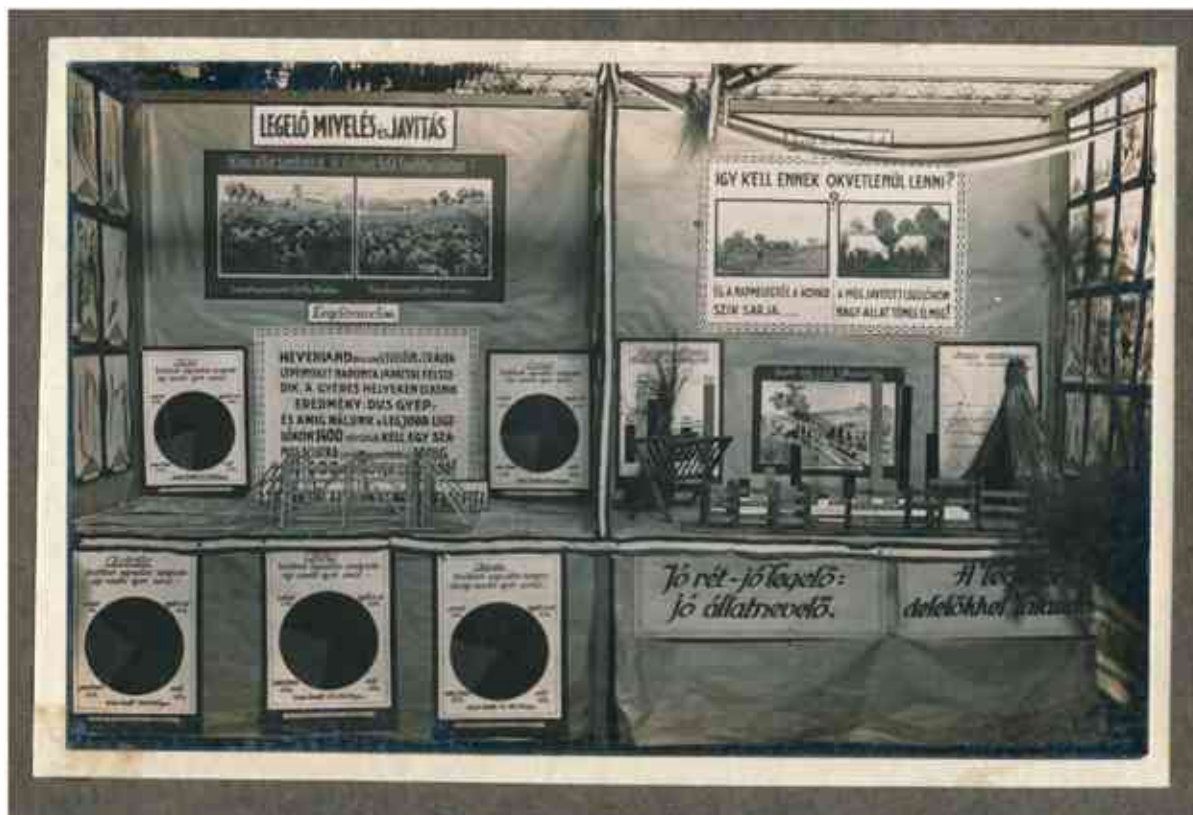
57 Ua.

58 Ua.

59 Ua. Az utódnemzedék képviselőiben felmerülhet a gyanú, hogy az 1945 utáni hatalmat politikai szándék vezérelte, amikor döntött a megőrzendő források tartalmáról. Ezt bizonyítja az a kevés és célzott forrásokat hordozó dokumentum, amelyek napjaink kutatójának rendelkezésére állnak. Mindezek ellenére, az összeállítással az utókor nevében kívánunk tisztelni és köszönetet mondani a nagy múltú egyesület hajdanvolt tagjainak és munkájuknak, hibáik és mulasztásaik dacára.

Irodalom

- BARTA 1959: Barta István: Széchenyi István válogatott írásai. Budapest
- BEREND – SZUHAY 1973: Berend T. Iván – Suhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848–1944). Budapest
- CSOBÁN – CSŰRÖS 1931: Csobán Endre – Csűrös Ferenc szerk.: Magyar városok fejlődése. Debrecen sz. kir. város – Budapest
- FÜR 1976: Für Lajos: A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón (1890–1914). In: A magyar mezőgazdaság a 19–20. században. Budapest
- GAÁL 1978: Gaál László: A magyar növénytermesztés múltja. Budapest
- GALGÓCZY 1879: Galgóczy Károly szerk.: Az Országos Gazdasági Egyesületek emlékkönyve. Budapest
- GUNST 1970: Gunst Péter: A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Budapest
- GYIMESI 1993: Gyimesi Sándor: Utunk Európába. Budapest
- KECSKÉS 1991: Kecskés Sándor: A magyarországi állattenyésztő szervezetek története. Herceghalom
- OROSZ 1988: Orosz István: Szerkezeti változások a 19. századi magyar mezőgazdaságban. Budapest
- OROSZ 1989: Orosz István: A mezőgazdaság modernizálása. Magyar Tudomány, 10–11. sz.
- OROSZ 1997: Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. Doktori értekezés tézisei. Debrecen
- POUNDS 1997: Pounds, N. J. G.: Európa történeti földrajza. Budapest
- RADICS 2002: Radics Kálmán szerk.: Debrecen város egyesületi katasztere 1833–2001 között. Debrecen
- SURÁNYI 1994: Surányi Béla: A szántóföldi növénytermesztés szerkezete Debrecen mezőgazdaságában (1920–1990). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992. Debrecen
- SURÁNYI 2007: Surányi Béla: Emberek, művek, események. Tallózás Debrecen agrármúltjában. Debrecen
- SURÁNYI 2010: Surányi Béla: Az állattenyésztés története. Egyetemi jegyzet. Debrecen
- SURÁNYI 2017: Surányi Béla: Debrecen kertkultúrája és Pohl Ferenc. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2016. Debrecen
- SZINNYEI 1899: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Reprint 1980–1981. Budapest
- SZŰCS 1871–1872: Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. I–III. Debrecen
- TURÁNYI 1958: Turányi Kornél szerk.: Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája (1796–1899). Budapest
- ZELIZY 1882: Zelizy Dániel szerk.: Debreczen sz. kir. város egyetemes leírása. Debrecen
- valamint
- GEM = Gazdasági Egyesületek Monográfiái, Budapest, 1896
- HBmL X.301/9. A Debreceni Gazdasági Egyesület fondjegyzéke.
- KDGEK 1873 = Békessy László szerk.: Közlemények a Debreceni Gazdasági Egyesület köréből. Debrecen
- Köztelek 1927 = Köztelek 37. évf. 48–49. szám
- Köztelek 1931 = Köztelek 41. évf. 5–6. szám
- Köztelek 1936 = Köztelek 46. évf. 53–54. szám
- Köztelek 1942 = Köztelek 52. évf. 19. szám

A legelő talajjavítását bemutató tárló a kiállításon

Képek a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara I. Országos Legelő-rétgazdasági és Takarmánytermesztési Kiállításáról – Debrecen, Arany Bika díszterme, 1926. október 2–5. (ismeretlen fényképész felvételei, Déri Múzeum)

A trágyázás előnyeit bemutató tárló a kiállításon

A Debreceni Gazdasági Egyesület gyűjteményes kiállítása a hortobágyi közlegelről, fényképekben

NUMIZMATIKA

A KORONA JEGYÉBEN

Válogatás a Déri Múzeum koronaértékű pénzeiből

A trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma sokakat fordít a századelő történelme felé. Vajon milyen pénzt használhattak akkor? Milyen kihívásokkal kellett szembenéznie a magyar pénzügyigazgatásnak? Jelen írásban nem vállalkozhattunk arra, hogy újabb kutatási eredményeket tegyünk közzé a korona-fillér pénzrendszerrel kapcsolatban. Célunk inkább az, hogy emléket állítsunk a közel száz éve a forgalomból eltűnt korona pénznemnek, illetve bemutassuk a Déri Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye ide vonatkozó darabjait. Tesszük ezt úgy, hogy röviden bemutatjuk a valuta történetét: bankjegyeket, pénztárjegyeket, táborpénzeket, szükségpénzeket és okmánybélyegeket ismertetünk. Szemléltetésként gyűjteményünkéből egy-egy darabot képpel is közlünk. A numizmatikai szakirodalom alapján lábjegyzetben további útmutatást kínálunk az érdeklődőknek.

Az osztrák-magyar korona születése

A kiegyezést követően Ausztria és Magyarország között vám- és kereskedelmi szövetség jött létre. Ettől kezdve az osztrák érteken vert ezüst forintosok és váltópénzek – illetve államjegyek – kerültek forgalomba magyar és osztrák változatban. Az ezüstalapú forint azonban nem

bizonyult értéktartónak, hiszen a 19. század második felétől rohamosan növekedett az ezüst kitermelésének mértéke, ami az ezüstalapú valuták értékcsökkenését vonta maga után. Európában sorra tértek át az aranyalapú pénzrendre. A pénzreform a Monarchiában is egyre sürgetőbbé vált, míg nem 1892-ben a 17. számú törvénycikk nyomán bevezették az aranyalapú koronaértéket az ezüstalapú osztrák érték helyett. Forgalomba kerültek az arany 10 és 20 koronások, az ezüst 1 koronás és a nikkeltől készült 10 és 20 filléresek, valamint a bronzból készült 1 és 2 filléresek. Később a 2 és 5 koronás ezüstök és két évben a 100 koronás aranyak is.¹

¹ A történeti áttekintésre lásd röviden és összefoglalóan: LEANYFALUSI Károly–NAGY Ádám: *A korona-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei*. Pénztörténeti áttekintés. Budapest, MEE, 2006. 6–8. A pénzreformra bővebben: RÁDÓCZY Gyula: *Adatok a legújabbkori magyar pénztörténehez I. A korona-pénzrendszer. Az Érem 27.* (1971) 2. szám, 14–26.; BEREND T. Iván – RÁNKI György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972. 10–101.; KÁRBIN Ákos: *Az Osztrák-Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. Történelmi Szemle 59.* (2017) 1. szám, 19–45.

100 koronás aranyveret elő és hátlapja (Leltári szám: DM DFNGY 2139.)

Egy arany 20 koronás 1900-as verete (Leltári szám: DM IV.1950.2.) és egy arany 10 koronás 1892-es verete (Leltári szám: DM DFNGY 2144.)

Az új pénznemre való áttérés hosszú, de problémamentes volt. A bank- és államjegyek beváltása 1910-ig tartott, egy forintra két koronát számoltak és 1 krajcárra 2 fillért. 1900. január 1-től volt kötelező a koronában való számítás. Az első koronaértékű bankjegyek is ebben az évben jelentek meg, március 31-i keltezéssel a 10, 20 koronás bankjegyek. 1902. január 2-i keltezéssel az 50, 100 és 1000 koronás. Az egyes címleteket több ízben lecserélték még a világháború előtt, az új 10 koronásra 1904-es dátum került, a 20 koronást pedig két alkalommal is cserélték, először 1907-es, majd 1913-as kelettel bocsátották ki az új bankjegyeket. 1912-ben új 100, 1914-ben pedig új 50 koronást nyomtattak. A már több évtizedes szokás szerint a bankjegyek kétnyelvűek voltak.²

Az 1900-as 20 koronás nőalakjai: Ausztria és Magyarország (Rudolf Rössler rajzai, DM IV.1923.91.2. — LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 66–67.)

Érdekes egy pillanatra itt megállnunk, és szemügyre venni a bankjegy szereplő női alakokat. Az 1900-as sorozat 20 koronásán Ausztriát és Magyarországot szimbolizáló női portrék szerepeltek. Az 1902-es sorozat esetében az 50 koronáson ismeretlen női modellek, a 100 koronáson pedig az oktatás, a gyermeknevelés allegorikus ábrázolásaként láthatók női alakok.³ Érdekes az 1000 koronás nőalakja. Egyes katalógusok szerint a női arckép tervezője Rudolf Leffler volt, a modell pedig Maria Meisel, müncheni hölgy.⁴ Ezzel szemben több bejegyzés szól arról, hogy a tervező személye azonos az osztrák festő Heinrich Lefflerrel, a nőalak pedig valójában Mina Wiesmüller operaénekesnő, a grafikus felesége.⁵ Egyik vagy másik állításra magam nem találtam megdönthetetlen bizonyítékot, így ezt a kérdést a gyűjtők és kutatók a jövőben tudják majd eldönteni.

Az 1902-es 1000 koronás női modellje. (DM VIII.85.259.1.)

- 2 A pénzrendszer katalógusának egyik legújabb kiadása: LEÁNYFALUSI–NAGY: A korona-fillér pénzrendszer... i. m.; ADAMOVSKY István: *Magyar Bankjegy Katalógus 1759–1925*. Budapest, Adamo, 2009.; Résztanulmányok: RAÍMAN János: Az osztrák-magyar korona bankjegyek magyar tervezőiről. *Az Érem* 54. (1998) 2. szám 23–24. AMBRUS Béla–KUPA Mihály: A volt monarchia papírpénztervezetei (1790–1918). *Numizmatikai Közlöny* 60–61. (1961–62) 77–81.
- 3 RÓZSA Gábor: A „kékhasú” százkoronás bankjegy és alkotója: Hegedűs László festőművész. In: *Numizmatika és társtudományok III.* Szerk. Ulrich Attila. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum 1999. 331–338. (336.)
- 4 A tervezőre: RÁDÓCZY Gyula–TASNÁDI Géza: *Magyar papírpénzek 1848–1992*. Budapest, Danubius Kódex Kiadói Kft. 1992. 136. A modellre: LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 106.

A címletcserét követően a 20, 50 és 100 koronásokon ismeretlen női modellek szerepeltek Josef Pfeiffer, Kolman Mojer, Ferdinand Schirnböck tervezők művei alapján. A sorozatot indító 1904. január 2-i keltezésű 10 koronáson szereplő kislányos arc tulajdonosát a kutatás egy hercegnőben véli felfedezni. Bár a feltevés nem igazolt, de a kutatók szerint nem kizárt, hogy az előkelő régi breton származású Rohan család egyik tagjának ifjúkori képét festették meg. A család Rohan–Guémené–Rochefort ága a Monarchiában élt, az udvari életben meghatározó szerepet játszottak. Az 1868-ban Teplicében született Berthe de Rohan (Maria-Bertha Franziska Felicia Johanne de Rohan–Guemene) hercegnő fiatalkori arcképe lehet a 10 koronás bankjegyén.⁶

Berthe de Rohan fotója és az 1904-es 10 koronás női modell. (Kép forrása: Museo Cerralbo (nr. 06178), Spanyolország, illetve DM IV.1924.133.E.)

Hadifogolytáborok pénzei

A nagy államalkulatok közül – az Orosz Birodalmat leszámítva – gazdaságilag leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve az első világháború okozta nehézségekre. Emiatt már 1915–16-ban válságba került az osztrák–magyar korona. Az államháztartás hiánya folyamatosan nőtt, amit bankjegykibocsátással igyekeztek enyhíteni. Csökkent a korona vásárlóértéke, és a forgalomból hamar kikoptak a fém váltópénzek,⁷ így kisebb címletű bankjegyekre volt szükség. 1914-ben megjelent az első 2 koronás, majd 1916-ban az első 1 koronás, 1917-ben pedig újabb 2 koronás került forgalomba.⁸

Az állami kiadások legnagyobb részét természetesen a hadügyi terhek tették ki. Külön tételt jelentett a cs. és kir. hadügyminisztérium számára a hadifoglyok kezelésének ügye. Az első világháború időszakában a hadifogság szabályrendszere az 1907-es hágai nemzetközi konferencia végzéseire alapult. A megállapodás 4. cikkelye kimondta, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni és a *személyi tulajdonukat meg kell hagyni*. A 6. cikkely megengedi, hogy mértékkel dolgoztassák őket, de ez nem lehet összefüggésben a hadműveletekkel. *A munkáért díjazás jár, amit részükre ki kell fizetni*. A 7. cikkely előírja, hogy a fogságban tartó állam köteles viselni a hadifogság költségeit, és a *hadifoglyoknak az adott állam katonáinak megfelelő ellátás jár*.⁹

A fenti rendelkezések betartása értelemszerűen plusz terhet rótt a költségvetésre. Ezért kísérleti jelleggel a felső-ausztriai tartományban található Mauthausenben működő hadifogolytáborban tábóri pénzeket helyeztek forgalomba. A kísérlet pozitívan zárult, hiszen 1916-ban a Monarchia területén felállított hadifogolytáborokban sorra vezették be a rendszert. A hivatalos indoklás szerint az orosz, szerb és olasz foglyoktól a szökést megnehezítendő elkobozták a náluk lévő valutákat, azt koronára váltották át (pl. egy rubel nagyjából három koronát ért), és tábóri pénzben fizették ki nekik. Ugyanígy jártak el a hadifoglyok otthonról kapott pénzeivel is. A elkobozott pénzt „letétbe” helyezték, legalábbis erről tanúszkodnak a szükségpénzek feliratai, a hágai megállapodással összhangban. Ugyanakkor tudjuk, hogy – bár nyilvántartották – a hadi kiadásokra fordították. A világháború végén a foglyok követelték is vissza a pénzüket, ehhez azonban csupán nagyon kevesek jutottak hozzá.¹⁰

Zalaegerszeg Cs. és Kir. Hadifogolytábor 10 korona 1916. Kibocsátás: 1916. augusztus 15. Nyomatás helye: Budapest. Bankjegy mérete: 135 × 75 mm. Sorszám: Serie 5, No. 0613. (Leltári szám: DM IV.1941.34.30.)

5 A német Wikipédián: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Lefler (letöltés ideje 2020. május 31.); A MÉE Baranya Megyei Szervezetének honlapján Garami Erika írásában: http://pecsidenar.hu/9_melleklap.php (letöltés ideje 2020. május 31.); SZON portálon Holmár Zoltán írásában: <https://szon.hu/helyi-kozelet/noi-modellek-a-magyar-bankjegyeken-2690896/> (letöltés ideje 2020. május 31.). Mindezek forrását a nyomtatott szakirodalomban nem sikerült fellelnem.

6 LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 56.; RADÓCZY–TASNÁDI: Magyar papírpénzek... i. m. 178.

7 Kincsfelhalmozásnak, thesaurálásnak nevezik a kutatók azt a folyamatot, amikor válság idején az ércpénzek (leginkább az arany és ezüst veretek) eltűnnek a forgalomból, mivel értékállóságuk miatt egy elhúzódó válságban biztos tartalékot jelentenek. A szükségpénzekről: KAHLER Frigyes: A szükségpénz fogalma és funkciói. *Az Érem* 30. (1974). 1. sz. 33–36. (34.)

8 LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 8.

9 NÉGVESI Lajos: Az esztergom–kenyérmezői első világháborús hadifogolytábor. *Esztergom Évtalaja* (2017) 71–88. (71–72.)

10 Néhány kiragadott példa a téma általános irodalmára: GOHL Ödön: Magyarországi hadifogolytáborok papírpénzei. *Numizmatikai Közöny* 15. (1916) 63–64.; Uő: Magyarországi hadifogolytáborok papír- és ércpénzei. *Numizmatikai Közöny* 16. (1917). 110–123.; *Hadifogolytábor pénzek. (Katalógus)*. Budapest, M. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala – Globus nyomda, 1918.; AMBRUS Béla–KUPA Mihály: Magyarország hadifogolytáborpénzei az első világháborúban (1914–1918) 1–4. rész. *Az Érem*, 1. rész: 16. (1960) 15. sz. 250–253., 2. rész: 17. (1961) 16. sz. 271–276., 3. rész: 17. (1961) 17. sz. 307–311., 4. rész: 18. (1962) 19. sz. 354–357. Újabbban: FECSKÓ Csaba: *A hadifogolytábor pénzei (Kenyérmező)* című előadása a 31. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetemen Esztergomban, >>

Zalaegerszeg Cs. és Kir. Hadifogolytábor 10 korona 1916.
Kibocsátás: 1916. augusztus 15. Nyomatás helye: Budapest.
Bankjegy mérete: 135 × 75 mm. Sorszám: Serie 5, No. 0613.
(Leltári szám: DM IV.1941.34.30.)

A Magyar Királyság területén jelen tudomásunk szerint 12 hadifogolytábor adott ki szükségpénzt:¹¹ Boldogasszony, Csót, Dunaszerdahely, Hajmáskér, Kenyérmező, Nagymegyér, Nezsider, Ostffyasszonyfa, Somorja, Sopronnyék, Városszalónak, Zalaegerszeg. További két munkatábor működött Antalócon és Leibicben, ahol a munkaadók adtak ki szükségpénzeket a hadifoglyok részére. A Lékán működő tábor nem bocsájtott ki önállóan szükségpénzt, a városszalónaki darabokat bélyegezték felül. Zömében papírpénzekről beszélhetünk, de néhány táborban vertek fémpénzeket is. Általában 10, 20, 50 fillér és 1, 2, 5, 10, 20 korona címletekben készültek a papírpénzek, de ismert 1, 2 filléres és 50, sőt 100 koronás címlet is. A tábori pénzek kétnyelvűek (magyar és német), az értékét azonban oroszul és olaszul is feltüntették. Sorszámokkal látták el, melyek mindig a német oldalon kaptak helyet, viszont mindkét oldalon szerepelt a tábori előjárók aláírása. Az 1916-ban kiadott darabok kifejezetten igényes grafikai kivitelezéssel a budapesti Globus Műintézet és Kiadóvállalat nyomdájában készültek.¹²

Leibic [Leibicz] rendezett tanácsú város polgármesteri hivatalának pecsétje a hadifogoly munkatábor 2 koronás pénzének hátoldaláról
(Leltári szám: DM IV.1919.217.6.)

Bár minden címleten szerepelt, hogy csak a tábor területén érvényes a szükségpénz, a hadifoglyok a civilekkel való érintkezés során sokszor fizettek ezekkel olyan áruért, amit a táboron belül nem tudtak beszerezni. Így hamar használatba jöttek a polgári világban, kis részük regionálisan cirkulált, illetve gyűjtőkhoz került. A gyűjtői igényeket felismerve a Hadsegélyező Hivatal MS (múzeumi széria), vagy GyS (gyűjtői széria) betűjel rányomásával áruba bocsájtotta gyűjtők és múzeumok számára a tábori pénzeket.

Ostffyasszonyfa Cs. és Kir. Hadifogolytábor 1 korona 1916.
Kibocsátás: 1916. június 1., Nyomatás helye: Budapest,
Bankjegy mérete: 100 × 58 mm, Sorszám: Serie MS, No. 0130.
(Múzeumi széria) (Leltári szám: DM IV.1941.34.21.)

>> 2019. június 16-án. Az előadás megtekinthető a Galileo Webcast YouTube csatornáján: <https://www.youtube.com/channel/UCSgU61d69fqaGeofaj4NVuw> (Letöltés ideje 2020. május 31.)

11 Legfrissebb katalógusuk: ADAMOVSKY István: Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959. Budapest, Adamo, 2008. 251–264. (Továbbiakban: Adamovszky)

12 Az egyes táborok pénzeivel részletesebben az alábbi tanulmányok foglalkoztak: Ostffyasszonyfa és Városszalónak: AMBRUS Béla–KUPA Mihály: Vasi szükségpénzek. *Vasi Szemle* 18. (1964) 4. sz. 563–564.; CSAK Zsófia: A fogolytábor saját pénze és levelezőlapja. In: *Az Ostffyasszonyfai hadifogolytábor története 1915–1918*. Szombathely, 2006. 34–38. Zalaegerszeg: BARTAL Géza: Hadifogoly tábori pénzek az I. világháborúban, kiemelten a zalaegerszegi tábor pénzei. *Az Érem* 65. (2009) 2. sz. 15–17.; RAYMAN János: Hozzászólás Bartal Géza: Hadifogolytábori pénzek az I. világháborúban, kiemelten a zalaegerszegi tábor pénzei című írásához. *Az Érem* 66. (2010) 1. sz. 47, 49. Kenyérmező: RAYMAN János: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. *Numizmatikai Közöny* 18–109. (2009–2010) 133–146.

Ostffyasszonyfa Cs. és Kir. Hadifogolytábor 1 korona 1916. Kibocsátás: 1916. június 1., Nyomtatás helye: Budapest, Bankjegy mérete: 100×58 mm, Sorszám: Serie MS, No. 0130. (Múzeumi széria) (Leltári szám: DM IV.1941.34.21.)

Múzeumunk Csót, Nezsider, Városszalónak illetve Antalóc és Léka kivételével mindegyik táborból rendelkezik néhány példánnyal. Ezek zöme egykoron forgalomban lévő címlet, kisebb része a gyűjtői szériák darabja. Alább egy rendező táblázatban mutatjuk be a múzeumunkban őrzött példányokat, és egy-egy darabot képpel is közlünk.¹³

¹³ A teljes digitalizált anyag elérhető a MuseuMap rendszerében.

Tábor neve	Címletek	Hivatkozás	Megjegyzés
Boldogasszony	2, 10 fillér, 1, 10 korona	Adamovszky: HHB-1.1.2.; 1.2.2.; 1.3.2.; 1.4.2.	MS – Múzeumi széria
Dunaszerdahely	10, 20 fillér, 1, 2 korona	Adamovszky: HHD-2.2.1.; 2.3.1.; 2.4.1.; 2.5.1.	
Hajmáskér	1, 2 korona	Adamovszky: HHH-1.1–2.	Az első kiadás (1914)
Kenyérmező	1, 2, 5, 10, 20, 50 korona	Adamovszky: HHK-1.6–11.	Az egyik 1 koronás címlet két soros tábori bélyegzővel pecsételve
Nagymegyer	10, 20, 50 fillér, 1, 2, 5, 10 korona	Adamovszky: HHN-1.1–7.	
Ostffyasszonyfa	10, 20 fillér, 1, 2, 5, 10, 20, 100 korona	Adamovszky: HHO-2.1.3.; 2.2. és 2.2.3.; 2.3. és 2.3.3.; 2.4.3.; 2.5.3.; 2.6.3.; 2.7.3.; 2.8.3.	MS – Múzeumi széria, a 10 és 20 koronásból forgalmi példány is
Somorja	10, 20 fillér, 1, 2, 5, 10, 20 korona	Adamovszky: HHS-1.1.1.; 1.2.1.; 1.4.1.; 1.5.1.; 1.6.1.; 1.7.1.; 1.8.1.	
Sopronnyék	2, 10, 20 fillér, 1, 2, 10, 20 korona	Adamovszky: HHP-1.1–7.	Álló téglalap alakú
Zalaegerszeg	20, 50 fillér, 1, 2, 5, 10 korona	Adamovszky: HHZ-1.2V–7V.	
Leibic	1, 2, 10, 20 fillér, 1, 2 korona	Adamovszky: HHL-1.1–6.	

A Magyar Postatakarékpénztár pénztárjegyei

A Nagy Háború után, az Osztrák–Magyar Monarchia pénzrendszere rendkívül kaotikussá vált. Az őszirózsás forradalomban hatalomra jutott Károlyi-kormány az infláció következményeként megnőtt bankjegyforgalom miatt a jegybank bécsi központjából kért és kapott bankjegykészítést, egy 200 koronás és egy 25 koronás, valamint papírt a bankjegyek készítéséhez. Így került forgalomba az új, 1918. október 27-i keltezésű egyoldalas, német–magyar nyelvű, 200 koronás bankjegy. Az ún. fehér bankjegyekből a Károlyi-kormány ideje alatt, 1918 végén és 1919 elején 1.765.280.000 koronaértékben készítettek a Magyar Földrajzi Intézet nyomdájában. Emellett megkezdődött az önálló magyar jegybank felállítás és saját bankjegyek tervezése.

Az ún. 25 koronás fehér bankjegy előoldala, melyet a Tanácsköztársaság ideje alatt nyomtak, erre utal a 3000 fölötti sorozatszám (3115). Bankjegy mérete: 135 × 80 mm. (Leltári szám: DM IV.1931.63.)

A Monarchia utódállamaiban már 1919-ben megkezdődött az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek felülbélyegzése. A Károlyi-kormány éppen március 21-én tervezte a felülbélyegzés megkezdését, ennek azonban gátat vetett a kommunista Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása.¹⁴

A Magyar Postatakarékpénztár 5 koronás pénztárjegyének előoldala. Nyomatás: 1919. május 15. Kiállítás helye: Budapest. Bankjegy mérete: 132 × 80 mm. (Leltári szám: DM IV.1923.11.)

Az új államszervezet saját fizetőeszközök forgalomba hozatalát tűzte ki célul, amelyek kibocsátásával a Magyar Postatakarékpénztárt bízta meg. Az előkészítés nem bankjegyeket, hanem pénztárjegyeket hoztak forgalomba 1919. május 15-i keltezéssel 5, 1919. július 15-i dátummal pedig 10 és 20 koronás értékben, de tervbe vették 100 és 200 koronások kibocsátását is, amelyekből próbanyomatok és fázisnyomatok maradtak az utókorra. A Postatakarékpénztár a Tanácsköztársaság augusztus 1-i bukása után, a Peidl-kormány alatt 1919. augusztus 9-i keltezéssel, szeptember 14-től továbbra is forgalomba hozta a 10 és 20 koronásokat. Ezek elődeiktől színük árnyalatában (világosabb) és aláíróikban tértek el. Míg a Tanácsköztársaság idején kiadottakat Pogány György, dr. Grauber Ignác és Duma Béla írta alá, addig a későbbiek már Pogány mellett dr. Bajor Lajos és Baross Gábor.

Magyar Postatakarékpénztár 10 koronás 1919. július 15-i és augusztus 9-i pénztárjegyének előoldala. Bankjegy mérete: 142 × 88 mm (Leltári szám: DM NGY.2019.11.1.A.)

¹⁴ LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona–fillér pénzrendszer... i. m. 9.; RÁDÓCZY–TASNÁDI, Magyar papírpénzek... i. m. 13–15. Részletesebben: KUPA Mihály–AMBRUS Béla: A Magyar Postatakarékpénztár pénzjegyei 1919-ben. *Az Érem* 25. (1969) 47–48. sz. 22–25.

Magyarországon csupán 1920-ban került sor arra, hogy felülbélyegezzék az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek példányait, jóval azután, hogy a bank jegybanki jogosultsága 1919. december 31-vel lejárt. A bélyegzés nem vonatkozott egyebek mellett a postatakarékpénztári jegyekre sem, így azok 1923. január 8-ig forgalomban maradtak.

A magyar felülbélyegzés egy 1913-as kiadású 20 koronás bankjegyén.
(Leltári szám: DM IV.1923.8.2.)

A soha nem volt debreceni szükségpénzek 1919-ből

A román csapatok 1919. április 23-án megszállták Debrecent. A Tanácsköztársaság hatalma ezzel a Tiszántúlon megszűnt. A politikai élet, a közigazgatás, a gazdasági tevékenység, s nem utolsósorban a pénzgazdálkodás, a megszálló 16. román királyi hadosztály parancsnokának közvetlen irányítása és ellenőrzése alá került. A város polgármesteri teendőit de facto Csóka Sámuel főjegyző látta el. A világháború utolsó éveiben jelentkező ellátási nehézségek, az egyre fokozódó infláció, a román csapatok ellátása, a hadiárvak és özvegyek, a munkanélküliek sokasága súlyos gazdasági terhet rótt a városra és a vármegyére.

A Tanácsköztársaság pénzügyi intézkedései Debrecenre és Hajdú megyére nem terjedtek ki, itt az ún. kék pénz (osztrák–magyar korona), valamint a fehér pénz, és a román lei volt forgalomban. A városvezetésnek 1919. április második felétől két súlyos pénzügyi kérdést kellett megoldania. Az egyik a közpénztáraknál fellépő relatív bankjegyhiány, a másik a már előre látható súlyos költségvetési deficit. A helyzet stabilizálására tett törekvések nem enyhítettek a helyzeten, az aprópénz május végére csaknem teljesen eltűnt a forgalomból. A helyzet rendezése érdekében született meg az ország számos városában és üzemében ekkoriban már használt szükségpénz bevezetésének ötlete.¹⁵

15 A szükségpénzekről: KAHLER Frigyes: A szükségpénz fogalma... i. m. passim. Gyűjteményünk számos város és megye szükségpénzéből őriz egy-egy darabot, mint

A kisebb debreceni pénzintézetek igazgatóinak sugallatára július 12-én a város és a vármegye tisztikara elfogadta a helyhatósági szükségpénz kibocsátásának tervét. 1, 2, 10, 20, 100 koronás címletekben összesen 2 millió 500 ezer koronaérték kibocsátására kértek engedélyt a román katonai vezetőkől. A szükségpénz célja a költségvetési deficit mérséklése és az aprópénzhiány enyhítése volt. Azonban a román megszálló hatóságok a bankjegyhiányra az Osztrák–Magyar Bank lebélyezett bankjegyeinek forgalomba hozatalában, a költségvetési hiányra rendkívüli adók bevezetésében látták a megoldást. Végül a megszállók tiltása – és részben a városi vezetők politikai előrelátása – miatt nem került sor a szükségpénzek forgalomba hozatalára. A grafikai tervek azonban elkészültek. Július 23-án Keresztessy István, a városi nyomda vezetője a szükségpénz kivitelezésére alakított külön bizottság ülésén bemutatta az elkészült 1, 2, 10, 20 és 100 koronás címletű bankjegyek tervezetét. Mintasorozatot a Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata készített.

A Debrecen Szab. Kir. Város és Hajdú vármegye által kiadott szükségpénz előoldala 1 korona értékben, aláírással. Nyomatás: 1919. július 15. Kiállítás helye: Debrecen. Szükségpénz mérete: 113 × 72 mm. (Leltári szám: DM IX.74.142.)

A pénzek leírását Kahler Frigyes adta közzé a Déri Múzeum 1972-es Évkönyvében.¹⁶ Eszerint az 1 koronás mindkét oldalon zöld színű, szabálytalan mintával, ovális, vonalakkból összeállított fekete kerettel. A 2 koronás alapszíne kék, a címerek és a szöveg fekete. A 10 koronás mindkét oldalának felső harmada zöld, a középső harmad piros, míg az alsó harmad kék alapszínű. A hátlap színei az előlapnál halványabbak. A 20 koronás alapszíne mindkét oldalon azonos, a felső és az alsó egynolcad részben szürkészöld, a közbeeső mező halványpiros. A 100 koronás alapszíne mindkét oldalon a felső és az alsó harmadban barna, a középső harmadban zöld. Mindegyik címleten szerepelt Debrecen város és Hajdú vármegye fekete vagy barna nyomású címere.

például Szombathely, Zalaegerszeg, Sopron, Mosonmagyaróvár, Győr, Esztergom, Pápa, Pécs, Kecskemét, Miskolc, Szeged vagy Sárospatak. Budapesten a legtöbb nagyvállalat saját szükségpénzt bocsátott ki.

16 Az egész kérdéskört részletesen tárgyalta és minden címletről fotót közölt: KAHLER Frigyes: Debrecen város és Hajdú vármegye szükségpénzei 1919-ből. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1972 [1974]) 323–344. leírások: 130. Vö. Adamovszky: DEB-2.1–5.

Debrecen Szab. Kir. Város okmánybélyegei 3, 5, és 50 korona címletben
(Leltári szám: DM IV.1924.29.A–B. E.)

Múzeumunk a sorozat minden darabjából rendelkezik több példánnyal. Érdekességként megjegyzendő, hogy létezik a főjegyző és az alispán által aláírt, és aláírás nélküli példány is.

A Debrecen Szab. Kir. Város és Hajdú vármegye által kiadott szükségpénz hátoldala 20 korona értékben, aláírás nélkül. Nyomatás: 1919. július 15.

Kiállítás helye: Debrecen. Szükségpénz mérete: 145 × 90 mm.
(Leltári szám: DM IX.74.145.)

A román megszállás idejében a debreceni ügyintézéshez szükséges okmánybélyegek is készültek 3, 5, 6, 12, és 50 korona értékben. Múzeumunk gyűjteményébe egy-egy sor mindegyikből a városi tanács ajándékként került, 1924-ben. A 3, 5, 50 koronáson kék-sárga illetve piros-kék színekben a város címere szerepel, a 6 és 12 koronáson egy pásztor látható szűrben piros és barnás színben nyomtatva. A szükségpénzek hátterében található minta visszaköszön a bélyegek hátterében is, kivéve a 12 koronás bélyeget.

Debrecen Szab. Kir. Város okmánybélyegei 6 és 12 korona címletben
(Leltári szám: DM IV.1924.29.C–D.)

A korona utolsó évei

Mint ahogy a fentiekből is egyértelműen kiderült, a magyarországi pénzviszonyokban nagymértékű kuszaság alakult ki, ami nem csak a kutatóinak, gyűjtőinek, de a korszak hétköznapi embereinek is gondot okozott. Emellett a papírkorona értéke folyamatosan romlott. A Monarchia utódállamai közül Magyarország kezdte meg utoljára az Osztrák-Magyar Bank papírpénzeinek felülbélyegzését. Emiatt az országba nagy mennyiségű papírpénz szorult, aminek nem volt megfelelő arányú nemesfém fedezete. 1918-ban egy aranykorona értéke megegyezett egy papírkorona értékével. 1920-tól kezdve ez az aránypár lassan elvált egymástól. A politikai helyzet stabilizálódását követően a kormányok pénzügyminiszterei hozzáálltak a pénzrendszer szabályozásához is. 1921-ben határoztak a régi bankjegyek cseréjéről és önálló magyar jegyintézet felállításáról. Létrejött a pénzügyminiszter felügyelete alatt működő Magyar Királyi Állami Jegyintézet. A Magyar Nemzeti Bank létrejöttéig (1924) ez az intézmény látta el a központi bank szerepét. A felülbélyegzett bankjegyek helyébe ezzel az ugyanolyan névértékű magyar korona lépett. Ezzel a lépéssel hivatalosan is megkezdődött az osztrák-magyar korona kivonása. Új államjegyeket nyomtattak, melyeknek nagyobb címleteire nemzeti hőseink kerültek. Az 50 koronásra II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a 100 koronásra Hunyadi Mátyás király, az 500 koronásra Árpád fejedelem, az 1000 koronásra pedig Szent István király.¹⁷

Az új államjegyek nyomtatásával csak rövid ideig rendeződött a helyzet, 1925-ben 1 aranykorona már 14.442 papírkoronát ért. Megoldást egy új aranyalapú pénz nem bevezetése jelentett, mely az 1927. január 1-jén forgalomba került pengőben valósult meg.

A korona-fillér pénzrendszer eme rövid áttekintése is jól mutatja a századforduló, az első világháború és a forradalmak korának pénzügyi kihívásait. Bár a korona inflációja meg sem közelítette a majdani pengő hiperinflációját, a saját korszakában ez is meglehetősen jelentős pénzromlásra ment át. Egyúttal megfigyelhető ennek a pénzeszköznek a metamorfózisa. A nemesfém fedezet helyettesítésére először bankjegyeket adtak ki, majd ezek helyettesítésére táborpénzeket, szükségpénzeket vezettek be, amelyek már saját idejükben elveszthették pénz funkciójukat és árucikké váltak (gyűjtői szériák). Ez részben annak köszönhető, hogy grafikai terveik magas színvonalúak. A gyűjtők körében az éra pénzei kedvelt darabok lettek, ezért a fémpenzek gyakran nemesfémértéküknél is sokkal többet érnek. A ritkább papírpénzekért akár használatlan is több tízezer forintot kérhetnek az aukciós házak, a cikkünk elején képpel bemutatott 100 koronás aranyveret pedig kétségtelenül gyűjteményünk legértékesebb 20. századi forgalmi pénze.

Az 1920-as keltezéssel kiadott 50, 100, 500, és 1000 koronás államjegyeken szereplő személyek arcképei.

17 Emellett az 5000 koronásra Hungária Istenasszonya, a 10.000 és a 25.000 koronásra Patrona Hungariae került. Az 1923-as sorozatban a 25.000 koronásra Szent László király. Szimbolikus épületeink is helyet kaptak: a 10 koronáson a Lánchíd, a 20 koronáson a budavári Nagyboldogasszony templom (Mátyás templom) szerepelt.

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

REFORMÁTUS EREKLYÉK, STALLUMOK ÉS LÁTOGATÓBARÁT FEJLESZTÉSEK

A nyírbátori református templom egyházművészeti és vallásturisztikai vizsgálata

„Nyírbátorban a műemlékeknek egész különleges érdekessége van. Az első az, hogy megvannak, nem pusztultak el. . . Nyírbátor egy csodálatosan gazdag egykori mezőváros, olyan műemlékekkel, amelyek nemcsak itt helyben lényegesek, hanem amelyek valóban országos jelentőségűek. A második érdekesség az, hogy milyen magas színvonalon vannak ezek a műemlékek.”¹ Entz Géza megállapítása pontosan tükrözi Nyírbátor kiemelkedő helyét a magyar műemlékek sorában. Ezt a kiemelkedő pozíciót a korabeli források is egyértelműen alátámasztják, s igazolják, hogy a mai megnevezéssel kulturális vallási turizmus már kezdetektől fogva fontos szerepet játszott a település életében. Tanulmányomban a nyírbátori református templomba irányuló vallási turizmust determináló művészet- és művelődéstörténeti értékeket, valamint az azt befolyásoló műemléki kutatások, feltárások és látogatóbarát fejlesztések mentén végbement belső, illetve külső változásokat, helyreállításokat mutatom be.

A nyírbátori református templom építése

A Tokaj felől Erdélybe és Debrecen felől a Szamoshátra vezető utak keresztesződésénél fekvő Nyírbátor² templomát először 1326-ban említik a források, amikor a helyi főnemesi családok hatalmi harcainak következtében az épület leégett.³ Egy 1433-as keletkezésű „osztálylevélből” tudjuk, hogy ekkor még a településen állt egy Krisztus testének szentelt, valószínűleg 13. században épült, kerek kápolna.⁴ Az 1480-as években igen élénk és nagyszabású építkezések zajlottak Nyírbátorban a Báthory⁵ család felemelkedésének köszönhetően, mely másfél évszázadon át a vezető magyar családok közé tartozott, országbírók, erdélyi fejedelmek, lengyel királyok kerültek ki tagjai közül.⁶

A település történetében kiemelkedő jelentőséggel bír a felvonult csapatok létszámát és az embervesztésüket tekintve a Mohács előtti magyar hadtörténelem legnagyobb török-magyar ütközetének számító⁷

1479-es kenyérmezei csata. Ecsedi Báthory István, későbbi erdélyi vajda 1479. október 13-án Kinizsi Pál hathatós segítségével győzte le Isza bég török seregét és az ahhoz csatlakozó havasalföldi vajda seregeit, s az e csatában szerzett hadizsákmányból kezdte el a bátori templomok építését.⁸ Az építkezések anyagi háttérét a korabeli felemelkedő mezőváros egzisztenciális potenciálja is biztosította.⁹

A nyírbátori református templom elődjét, a Szent György templomot eredetileg családi sírhelynek, mauzóleumnak szánták.¹⁰ A templomépítés pontos intervalluma nem ismert, valószínűleg az 1480-as években zajlott, a Báthory család több tagja patrónusi tevékenységének köszönhetően.¹¹ Ezt támasztja alá Geréb László erdélyi püspök 1484-ben kelt levele, melyben a mezőváros tizedjövödelmét átengedi az erdélyi vajdának és az általa alapított Szent György plébániatemplomnak,¹² s ugyancsak ezt erősíti a déli kapu fölött elhelyezett, 1488-as évszámot mutató Báthory-címer is.¹³ Entz Géza szerint az építkezés 1488-ban lényegében befejeződött, a szentélyzáródás déli támpilléreinek északi szögletében megmaradt eredeti kőlabazat parkányába vésett gótikus, 1494-es évszám alapján azonban minden bizonnyal még később,¹⁴ több Báthory-generáción át is folyt a munka.¹⁵ Jelentősebb munkálatok zajlottak még az 1520-as években Báthory András idején, így az akkor készült járulékos részekben már egyértelműen a reneszánsz művészet uralkodik. Miután Báthory György 1550 körül áttért a kálvini hitre,¹⁶ az egykori családi mauzóleumnak szánt Szent György templomot átadta a református gyülekezetnek, mely így református templommá vált.¹⁷

¹ ENTZ Géza 1986: 87.

² ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 5.

³ ENTZ Géza 1994: 1.

⁴ ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 14.; ENTZ Géza 1994: 1.

⁵ A Báthory család tagjainak névhasználatában, a „Báthori” és a „Báthory” alak között olykor különbséget tesznek, elsősorban az ecsedi és a somlyói ág tekintetében, melyet azonban a történetkutatás nem támaszt alá egyértelműen, illetve a történetírók is teljesen eltérően alkalmaznak. Így tanulmányomban, az intézményneveket leszámítva egységesen a Báthory formát használom.

⁶ ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 14.

⁷ ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András 2002: 260.

⁸ ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 7.

⁹ SZAKÁLY Ferenc 1995: 399–400.; BARÁTH Béla Levente 2008: 28.

¹⁰ ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 15, 23. Lefler Béla már 1915-ben megjelent munkájában határozottan cáfolta azt a korábban általános véleményt, miszerint a templom egykor szerzetesi templom lehetett. Lásd: LEFFLER Béla 1915: 264.; Vö. GRÓH István 1893: 416.

¹¹ BARÁTH Béla Levente 2008: 34.

¹² ENTZ Géza 1994: 1.

¹³ A déli kapu felett található felirat szerint a templom talpköve 1484-ben „tétetett le”, építése pedig 1511-ben „végeztetett el”. Idézi: LEFFLER Béla 1915: 262.

¹⁴ ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 25.

¹⁵ Buzás Gergely szerint megdőlt az az elmélet, hogy a nyírbátori református templomot Ecsedi Báthory István építtette fel mai formájában, „és bizonyosnak tekinthető, hogy a későbbi református templom nagy kiépítése nem hozza, hanem unokaöccséhez, Báthory Andrásához köthető. András, aki maga is a korabeli politikai élet egyik meghatározó tagja volt, az 1520-as években átépíttette a templomot és a családi rezidenciát is.” Forrás: https://muemlekiem.hu/magazin/nyirbator_palota_kotar_kiallitas_buzas_gergely Letöltés ideje: 2020.04.21.

¹⁶ BARÁTH Béla Levente 2008: 39.; CSOHÁNY János 1986: 76.

¹⁷ Forrás: <http://www.vknyirbator.hu/sites/default/files/filepicker/3/reformatustemplom.pdf> Letöltés ideje: 2020.04.21.

A nyírbátori református templom a késő gótika egyik legnagyobb szabású magyar alkotásának számít. Az egyhajós, szokatlanul karcsú, magas épület délnyugati szárnyához kisméretű, négyzetes alaprajzú lépcsőtorony kapcsolódik, mely a hajó főpárkányáig ér, eredendően csupán a padlós megközelítésére szolgált. Mellette a középtengelytől kissé északra tolvadva nyílik a gazdagon díszített, csúcsíves nyugati kapu,¹⁸ melynek gazdag pálcaműve a szászországi késő gótikával rokonítható. A kapu fölött falazták a kőből faragott, reneszánsz sárkányos Báthory címet.¹⁹

A lépcsős tagolódású támpillérek a homlokzatot hét mezőre osztják a lépcsőtorony déli oldalától számítva.²⁰ A nyugatról számított első mezőben kis, négyzetes, kőkeresztes reneszánsz jellegű ablak biztosítja a karzat világítását. A belső térbe a hazai egyhajós templomok sorában kiemelkedő nagyságú,²¹ háromszögletes, tagolt kávájú, *csúcsíves ablakok* „ontják a fényt”, melyeknek csúcsát négyosztatú, halhólyagos, későgótikus kőrácsok díszítik.²² A gótikus építészeti jellegzetes boltozati formájának, a hálóboltozatnak egyik legszebb magyarországi példája a nyírbátori református templom kettősen hornyolt szarvasbordákkal, egymást váltó szamárhátívekkel díszített, *csillagrácsos hálóboltozata*.²³ A gyönyörű későgótikus faszervezetek páratlan hazai mintapéldánya a bátori templom ácsolt tetőszerkezete. A gerendakötéseknél sok helyen korabeli, gótikus ácsjegyek találhatók, melyek az egymáshoz illesztendő gerendák megjelölésére szolgálnak.²⁴

A harmadik mezőben nyílik a főbejáratul szolgáló, az évszázadok során többször átépített, a 15–16. század fordulójára egyik legszebb magyar reneszánsz darabjának számító *déli kapu*, melynek szemöldökébe vésett latin felirataból tudjuk, hogy a templomot Szűz Mária és Szent György vértanú tiszteletére²⁵ Báthory András építtette.²⁶ Entz Géza szerint „a tiszta reneszánsz stílusú díszítés a későgótikus építészeti keretben történő megjelenése” a visegrádi palotával való párhuzamra enged következtetni, és felveti egy Visegrádon dolgozó mester tervezését és építését a nyírbátori templom esetében.²⁷

A sokszögletű egykori szentélyben, a katolikus templomokra jellemzően, kizárólag a délkeleti oldalon nyíló ablakból kapja a fényt az itt talál-

ható egykori oltár, a déli falon a firenzei quattrocento finom rajzossággal faragott formáit és arányait mutató *papi ülőfülke*, illetve vele szemben, ugyanazon mester által készített,²⁸ kőbe keretezett *pasztofórium*, szentélyfülke. A templom észak-keleti oldalához, közvetlenül a szentélyzáródás mellett, később megnyitott, eredetileg emeletes sekrestye földszinti része kapcsolódik, belsejében későgótikus *kézmosófülke*. A sekrestye fölött kegyúri *oratórium* céljára szolgáló emelet, belső szoba került kialakításra, melynek készítőiként Entz Géza helyi művészeket jelöl meg.²⁹

1640-ben épült a templom délnyugati oldalán a kiváló művészi érzékkel kialakított, fiatomyos, zindelytetű, sűrű gerendaszerkezetű *harangtorony*. A torony tetején tornác fut körül, melynek mellvédedszékai és váltakozó pikkelydíszes ívei illetve könyöklői a magyar építészeti fafaragás legidősebb és legszebb emlékei közé tartoznak Entz Géza szerint.³⁰ Szintén 1640-ben öntette a feliratos harangot a templomtorony számára Bethlen István és fia, Bethlen Péter az eperjesi Wierd György mesterrel, amely a négy evangélista domborművével ékesített.³¹ A második, egyszerű harangot 1866-ban öntötték.³²

A nyírbátori templomot már a 18. században is többször javították, átépítették. II. Rákóczi Ferenc titkára, Beniczky Gáspár, aki 1708-ban járt Nyírbátorban, diáriumban már igen romosnak festi le a templom sekrestyéjét és északi kápolnáját, lévén ezek a térelemek a reformátusok számára már – Entz Géza szavaival élve – érdektelenné váltak. A kápolna Entz szerint már valószínűleg a 18. században teljesen eltűnt, a sekrestyének azonban megmaradt a földszintje.³³ 1722–24 között a régi gótikus boltozat helyén barokk boltozatot építettek, 1766-ban az ablakokat javították meg, és készítették el az új ajtószármakat.³⁴ A 18. század második felében építették a déli előcsarnokot, melynek oromzatába gótikus és reneszánsz faragványokat falaztak be.³⁵ A 18. századi átalakítás előtt a Báthory címerkő a főkapu lunettája fölött helyezkedett el, akkor vették ki az eredeti helyéről, és falazták be a „*rococo pitvar*” oromfalába.³⁶

A térség több települését is érintő, 1834-es földrengésben megsérült nyírbátori templom „*reparatiojára*”,³⁷ külső³⁸ és belső felújítására,³⁹ 1837-

18 Gróh István feltételezése szerint egykor ez a nyugati bejárat lehetett a főbejárat. Lásd: GRÓH István 1893: 419.

19 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 23–24.; ENTZ Géza 1994: 5–6.

20 Gróh István feltételezése szerint a faloszlopokat akkor megszakító szoborfülkék rendeltetése nem lehetett más, mint szobrok befogadása. Lásd: GRÓH István 1893: 419. Vö. „Nagy kár, hogy a karcsú oszlopok kivágásaiból a szobrok hiányoznak. A pazar berendezéssel együtt ezek is eltűntek.” Lásd: Sz. n. 1931: 6.

21 LEFFLER Béla 1915: 268.

22 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 24.

23 ENTZ Géza 1994: 7.

24 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 29.

25 Entz Géza szerint a védőszent neve talán az alapító Ecsedi Báthory István tetteire utal, aki Kenyérmezőnél Szent György lovagként győzte le a török sárkányt. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 32.

26 A szöveg némiképp félrevezető, mivel Báthory Istvánról nem tesz említést; Báthory Andrásra valójában a templom befejezése és a berendezés elkészítése maradt. Lásd: ENTZ Géza 1994: 7.

27 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 32.

28 LEFFLER Béla 1915: 273.

29 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 26–28.

30 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

31 ENTZ Géza 1994: 2.; ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

32 LEFFLER Béla 1915: 287.

33 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

34 ENTZ Géza 1994: 3.

35 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

36 GRÓH István 1893: 421.

37 „az 1834dik esztendőben mikor Sz. Ekklézsiánk tehetségéhez képezve az Isten háza megromladozván szükségképpen megújításáról gondoskodván bizonyos szám zindelyeket szerzett. . . .” Lásd: Nyírbátori Református Egyházközség iratai. Jegyzőkönyvek. Felsőbbhatósági rendeletek. 1818–1895. TtREL I.296.b. (37.)

38 „... a templom teteje hova hamarabbi olly megigazittatására. . . .” Lásd: TtREL I.296.b. (67.) „... a Templomháttullyához az alkinba (?) álló két köllabakon kívül még egy harmadik köllabnak csináltatása is szükséges lenne.” Lásd: TtREL I.296.b. (69.)

39 „Templomainknak belső romlásai Jó Istenünk segedelméből már ekkorra helyre hoztatván.” Lásd: TtREL I.296.b.67.

ben került sor. A kovácsmunkák elvégzésére egy helyi lakost, Majer István kovácsmestert fogadták fel,⁴⁰ az építész, Rachbauer József azonban már Debrecenből érkezett,⁴¹ ahogyan az alapanyag is, vagyis a „*templom igazításához megkívántató vasakat*” is Debrecenben vásárolták meg.⁴²

A templomot és a haranglábat 1897-ben vették fel az országos műemlékek közé,⁴³ s ugyanebben az évben a Vallás és Közoktatási Minisztérium 1500 forintot ítelt meg a „*Báthory fejedelmek idejéből származó s nagy műtörténelmi és régészeti beccsel bíró ev. ref. templom helyreállítási költségeinek fedezésére*”.⁴⁴

Kripták, sírlapok és a templomi berendezés

A református templom sokáig a Báthory, majd később az iktári Bethlen család nyugóhelyeként szolgált. A kriptákat részben a hajóban, részben a szentélyben építették. Báthory István országbíró és zsoldárfordító 1603-ban kelt végrendeletéből tudjuk, hogy ősenek, Báthory István erdélyi vajdának síremlékét az akkor már feldúlt kolostortemplomból átvitette a református templomba.⁴⁵ Báthory Gábor 1628-ban temetetti el Bethlen Gábor fejedelmi pompával a nyírbátori családi templomban.⁴⁶

Az egykori oltáron pihent a 2008–2011-es felújításig Ecsedi Báthory István vajda vörösmárvány sírlapja. A közepén kettétört, mégis alapvetően jó állapotban lévő sírlap Entz Géza szerint Kinizi Pál nagyvázsonyi várban található sírlapjával azonos kőfaragóműhelyben készült.⁴⁷ A sírlapot igen sokáig Báthory Gábor fejedelem sírszobrának tartották,⁴⁸ Entz Géza

1959-ben azonban már egyértelműen Ecsedi Báthory István vajdának tulajdonítja.⁴⁹

1556-ban⁵⁰ a Pátraşcu román vajda vezette zsoldoscsapat felégette Nyírbátort, és kirabolta a református templomot is. A feljegyzések szerint⁵¹ ekkor rabolták el a Báthory család fegyvereit, csatákban gyűjtött „*drága kincseit*” és a kenyérmezei csatában szerzett győzelmi jelvényeit, Ecsedi Báthory István csontjait pedig „*kivonszolták sírjából, és meztelenül hagyták heverni*”.⁵² Sajnos azonban nemcsak a havasalföldi portyázó hadak bántak méltatlanul a templomi berendezésekkel és a sírokkal, az említett vörösmárvány sírlap a 18. századi feljegyzések szerint is sérült volt. *Weszprémi István* debreceni orvos a század közepén járt Nyírbátorban, s már ő is lejegyezte, hogy „*a templom keleti részén a világosság felé fordítva, földre támasztva látható*” vörösmárványlap sarkai „*a templom parochusainak gondatlansága folytán le vannak csorbítva*”.⁵³ A márványlap kettétörésének esetét ugyancsak *Weszprémi* írja le, miszerint „*egy súlyosan megsebesült katona a márványlapra golyót lőtt, mely visszapatlant a fejéhez, sőt magát ölte meg; mire a katonák parancsnoka a súlyos bántalmat megtorolni akarván, a kilencz arasz hosszú szobrot szentségtörő kezével a földre döntötte le*”.⁵⁴ Sajnos a lövöldözés motivációjáról, idejéről és nem mellékesen az eset konkrét forrásáról sem tudunk meg részleteket, vélelmezhetően a helyi visszaemlékezésekre, szóbeli közlésekre alapozva idézi azt *Weszprémi*.

Báthory István országbíró kívánságának megfelelően a nyírbátori templomban helyezték örök nyugalomra,⁵⁵ szarkofágja, melyet Báthory Gábor emelt, vélelmezhetően már kezdetektől fogva a szentély keleti felén, az akkor még befalazott sekrestyeajtó előtt állt.⁵⁶

A nyírbátori református templom berendezése, melyről *Leffler Béla* művészeti író szavaival élve „*igazán nem kímélték az anyagi áldozatot*”, Báthory András fiai, Báthory György főlovászmester, Báthory István nádor és Báthory András idején,⁵⁷ Entz Géza szerint 1511-ben, véglegesen elkészült. Ez a dátum az eredeti templomi berendezést tekintve elsősorban a híres stallumokra vonatkoztható csupán, a berendezés többi darabjának készítése ideje a kutatás jelenlegi állása szerint nem ismert.

A nyírbátori templom legismertebb darabja a *stallum*, melynek jelentőségét Entz Géza elsősorban abban látja, hogy gyűjtőpontjaként szolgált a reneszánsz faragás terjedésének.⁵⁸ A stallumok legérzékenyebb

40 TtREL I.296.b. (59.)

41 TtREL I.296.b. (69.)

42 TtREL I.296.b. (61.)

43 KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 41.

44 A Felső-Szabolcsi Ev. Ref. Egyházmegye 1897. április hó 27–28-ik napján Nyíregyházán tartott Köz- és Bírósági gyűlésének jegyzőkönyvei. Nyíregyháza, Rácz Gyula e. m. aljegyző. 1897. 10. (Forrás: TtREL I.32.d. 1897.). Az építkezésre vonatkozó korabeli „munkanaplókat” lásd: TtREL I.296.13.) A számadási adatokból tudjuk, hogy a helyi gyűlekezeti tagok mellett debreceni kőművesek is részt vettek a munkálatokban. Lásd: uo.

45 ENTZ Géza, 1994, 2. Ennek ellentmond Entz Géza egy korábbi munkájában, ahol még arról ír, hogy „*sírja az egykorú források szerint a XVI. századtól kezdve a mai református templom volt*”. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 33.

46 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 9.; SZABÓ Péter 2009; Entz feltételezése szerint, mivel a sírlaphoz tartozó feliratok e lapon semmiképpen sem férnek el, valószínűleg a síremlék eredetileg szarkofág volt, ha azonban a felirat epitáfium volt, akkor csak sírlapról lehet szó. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 9.

47 ENTZ Géza 1994: 9. A teljes lovagi páncélban ábrázolt, életnagyságú alak feje brokát pármán nyugszik, jobbujjában tormalándzsát, baljában pallost tart, lábával oroszlanra támaszkodik. A pallos alatt késő gótikus pajzson a Báthoryak sárkányfogas címere látható. A későgótikus elemek ellenére a sírlap nem szimbolikus jellegű gótikus ábrázolás, hanem realiztikus, a ravatalon fekvő halottat ábrázoló reneszánsz dombormű, egyértelműen reneszánsz jellegű sírkötagozatokkal. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 33.; PROHNENKO Igor – ZSILENKO Mária – BUZÁS Gergely 2016: 13.

48 Erről tanúskodik egy 1809-es nyírbátori egyházi jegyzőkönyv (lásd: SZABADI István szerk. 2017: 41.), illetve a Nyírbátorban 1811-ben járt bizottság feljegyzése is. Lásd: FARKAS Lajos 1892. *Leffler* 1915-ben azonban már úgy fogalmaz, hogy „*az állítólagos Báthory Gábor összeterevezett vörös márványszobra*”. Lásd: LEFFLER Béla 1915: 266.

49 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 33.

50 LEFFLER Béla 1915: 264. Entz Géza tévesen az 1587-es dátumot jelöli meg Pátraşcu vajda betörésének, ami azért sem lehetséges, mivel a vajda 1557-ben meghalt. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 9.

51 Miles Mátyás *Siebenbürgischer Würg-Engel* című, 1670-ben megjelent munkájára hivatkozik ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 9.

52 Uo.

53 WESZPRÉMI István 1774. Idézi LEFFLER Béla 1915: 283.

54 Uo.

55 LEFFLER Béla 1915: 285.

56 Uo. *Lehoczy Tivadar* 1869-es leírása szerint már akkor az egykori főoltár helyén a szentély „*záradékában*” feküdt a szarkofág. Lásd: LEHOCZY Tivadar 1869: 174.

57 LEFFLER Béla 1915: 264.

58 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 33.

művészettörténeti leírását, muzeológiai bemutatását a Magyar Nemzeti Múzeum egykori munkatársa, Bárányné Oberschall Magdolna közölte 1937-ben.⁵⁹ A szerkezetileg három részből álló⁶⁰ nyírbátori stallumok eredetileg L alakban voltak felállítva, amit bizonyít Wespriemi István híres debreceni orvos 1774-es feljegyzése is, aki még így, „félkör formában, mintegy szentélyt képezve” látta a stallumokat.⁶¹ 1933-as elszállításukkor viszont már a szentély két szemközti fala mentén felállított 12–12 ülésként helyezkedtek el.⁶² A stallumok alsó sorát eredeti helyükről 1867-ben mozdíthatták el, amikor a bátori templomot új székekkel látták el.⁶³ A templom hossz tengelyére merőlegesen állt a stallumok második, kissé alacsonyabb szinten fekvő sora, melyeket hajópadnak vélték. Ezek a kisebb stallumok, melyek nehezebbek, „nem oly finomak” s nagyobb elemekből állnak, Gróh szerint ugyancsak a nagy stallumokat készítő mester kezei közül kerültek ki.⁶⁴

A stallumok készítőjének pontos személyét és felállításának eredeti helyét mind a mai napig bizonytalanság övezi, s csak a híres firenzei Via de Servi reneszánsz műhelyéhez való kapcsolódása tűnik biztosnak.⁶⁵ Voit Pál kutatásai alapján valószínűsíthetően Roberto Marone vagy valamelyik testvére készítette, s Marone biográfiai adatai alapján Voit felveti annak a lehetőségét is, hogy Marone vagy a Via de Servin működő műhely egyik mestere 1502–1511 között megfordulhatott Nyírbátorban, sőt a minorita konvent műhelyének élén állhatott.⁶⁶

A 2015-ben Kőfalvi Levente által végzett dendrokronológiai vizsgálat megállapította, hogy a stallum 1509–1526 között készült, vélelmezhetően máramarosi tölgyfából,⁶⁷ a Szent György templom fedélszékeéhez és harangtornyához hasonlóan.⁶⁸ Ez Papp Szilárd művészettörténetész értelmezése szerint azonban azt is jelentené, hogy egy „elsőrangú, olaszos műveltséggel rendelkező asztalosműhely működött (ideiglenesen)

1. kép: A nyírbátori baldachinos stallum. DF2677
A fotót készítette: Kozmann Leó, 1933.

Nyírbátorban”, ami a rendelkezésre álló forrásokat, „a Jagello-kor forrásdömpingjét” ismervé Papp szerint nehezen elképzelhető.⁶⁹ A településen tartósan működő ilyen jellegű asztalosműhely lehetőségének cáfolataként értelmezhetünk egy pár évtizeddel későbbi feljegyzést is. Nágocsi Gáspár váradi ferences gvardián 1549. június 9-én kelt levelében ugyanis arról értesítette Báthory Andrást, hogy kiküldte a bátori kolostor javítási munkálatainak végzésére kért bognárokat,⁷⁰ vagyis még az ilyen jellegű helyreállítási munkálatokhoz is Váradról érkeztek mesterek. Ennek ellenére, leginkább Voit fentebbi állítására alapozva, teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki, hogy átmenetileg mégis a településen működött volna egy firenzei mester, aki az említett máramarosi tölgyfából készítette el a későbbi református templomban elhelyezett stallumok intarziáit.

A stallumok felállításának eredeti helyét Bárányné Oberschall Magdolna a református, egykori Szent György templomot jelöli meg.⁷¹ Voit Pál az intarziák készítői alapján már felvetette, hogy a stallum eredetileg a minorita templomba, a szerzetesek számára készült.⁷² Entz Géza szerint az a tény, hogy 1603-ban átvitték Ecsedi Báthory István sírját a minorita templomból az akkori Szent György templomba, szintén alátámasztja azt a feltevést, hogy csak ekkor kerülhettek az eredetileg a minorita templom számára készült reneszánsz stallumok is a mai református templomba.⁷³ Papp Szilárd amellet foglalt állást, hogy a stallumokat eredetileg is a Szent György templomba szánták, s ezért a támpilléreket eleve úgy alakították ki, hogy alattuk elférjen a stallum,⁷⁴ továbbá felveti annak a lehetőségét, hogy a stallumok egy a Báthoryak által alapított, a Szent György-kultuszra épülő lovagrend reprezentációs céljaira készülhettek.⁷⁵ A 2008-ban,

59 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna: 1937.

60 A stallumok három részből állnak, az ülésre szolgáló alsó részből, a középső, pilasterek által egymástól elválasztott négyzet alakú háttámlákból (dorzálék), illetve a félköríveken nyugvó baldachinból (mennyezet, koszorúpárkány). Lásd: BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 9.; GRÓH István 1893: 421.

61 Az egy síkban 14 ülést úgy kapták, hogy a fordulatot világosan jelző hasábot kettéfűrészelték, és két faragott lapját egymásnak háttal összeillesztették. Az így keletkezett válaszfal, mely a két utolsó ülést egy, egészen a baldachinig felérő egyenes falként választotta el a többi üléstől, mindig érthetetlen volt Oberschall szerint. Lásd: BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 14, 17.

62 Az egymással szembefordított 12-12 üléshez derékszögben, háttal a hajónak és szemben az oltárral még két-két ülés csatlakozott, mely mintegy elzárta a stallumot a hajó népétől. A teljes stallum 12 ülésével egyvonalban állt a fordulat két ülése is, és így egy síkban 14 ülés volt, összesen 50 férőhellyel. Lásd: C. TÓTH Norbert 2006: 159.

63 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 17.

64 GRÓH István 1893: 424.

65 Már Leffler Béla felvetette, hogy a nyírbátori stallumokat, mint „nagyobbarányú megrendelést”, nem készíthette el egy ember, ezért feltételezte, hogy azok műhelymunka formájában készültek el. Lásd: LEFFLER Béla 1915: 279.; ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 32–33.

66 VOIT Pál 1961: 123–127.

67 KŐFALVI Levente 2015.

68 PAPP Szilárd 2019.

69 PAPP Szilárd 2019.

70 BARÁTH Béla Levente 2008: 36.

71 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 15.

72 VOIT Pál 1961: 125.

73 ENTZ Géza 1994: 2. Entz Géza korábbi munkájában még azon a véleményen volt, hogy a stallumok eredetileg a minorita templom szentélyében álltak, és csak a 16. század második felére, a „templom üresen hagyása után”-ra tette a stallumok átszállítását. Lásd ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 33.

74 PAPP Szilárd 2005: 74.

75 PAPP Szilárd 2005: 75–76.

Simon Zoltán vezette régészeti falkutatás egyértelműen bebizonyította, hogy a faloszlopok sohasem futottak lentebb, vagyis oda eredetileg valóban szántak valamit, Simon szerint azonban egyértelműen nem a stallumokat, mivel a déli hajóablak könyöklőinek magasságát éppen a később a templomba hozott stallumok miatt kellett megemelni, a már meglévő szerkezeteket átalakítani.⁷⁶ C. Tóth Norbert történész az intarziák mintakincse alapján is azt vélelmezi, hogy a stallumot nem a mai református templomba szánták. A készítettő személyét illetően felveti, hogy – miután sem Báthory György, sem Báthory István, sem Báthory András nem tanult külföldön, holott a stallum számos eleme Itáliára és az antik világra utal –, az nem lehet más, mint az Itáliát megjárt testvér, Miklós püspök. C. Tóth felveti annak lehetőségét is, hogy Báthory Miklós eredetileg püspökségének székhelyére, a váci székesegyházba szánta a stallumokat, mivel azonban a püspök a stallumok elkészülte előtt meghalt, azt testvére, Báthory András, végül a Szent György templomban helyeztette el.⁷⁷

A nyírbátori templomberendezés többi darabjának korai történetét kevésbé ismerjük. A jelenlegi szószék 1767-ben készült el, mely Entz Géza szavaival élve „*vézna formáival és gyenge kivitelével kevésbé illik bele a gyönyörű templomtérbe.*”⁷⁸ A berendezés 1809-es leírásáról a korabeli egyházi jegyzőkönyvek tájékoztatnak. Eszerint a férfiaknak ekkor 35, „*az asszonyi nemek szükségére nézve*” 42 szék áll rendelkezésre, s a jegyzőkönyv természetesen megemlíti az „*egy-egy ember ülésére alkalmaztatott 28, olasz munkával készült székeket*” is.⁷⁹ A leírás szerint ekkor a templomba belépve szemben helyezkedett el a 16 ülésből álló stallum, „*melly üléseknek középső táján egy hársfa igen régi táblára ez íratottat vagy metzetet ki: . . . 1511*”.⁸⁰ A prédikátor, a rektor és a gyermekek számára volt fenntartva egy pad, „*egy quadrát, mellybe áll egy Catedra is, és az éneklő fa oltár*”, amely 60 gyermek befogadására volt alkalmas.

1809-ben, a jegyzőkönyvek szerint, „*három oltára van a templomnak*”, az egyikén áll a fent említett „*quadratba emelt katedra, a másikon a persely és a mellette ülő férfiaknak letétni szokott süvegek, a harmadikon pedig, a nagy oltár focusán semmi most nintsen hanem contigue az előtt a nagy oltár előtt tétetett a Báthory Gábor képe veres márványból fel pántézoltatva.*”⁸¹ Az úrasztaláról szintén az 1809-es feljegyzés tájékoztat, miszerint a „*bé posztóztatott szép asztalt a templom közepén, pro rebus factis, és azon egy keresztelő edény be keszkenőzve.*” Az úrasztalához szükséges „*Sz. Ruhákat, Abroszokat, Kesz[ke]jnőket, Tálakat, Tányérokat és 5 darab Kannát*” ládában tartották.⁸² Itt kell megemlíteni, hogy a templom legrégebbi felszerelési tárgya a Duskás András által készített virágos

2. kép: A nyírbátori református templom szószéke. DF2678
A fotót készítette: Kozmann Leó, 1933.

rezenzáns díszű, aranyozott ezüst úrvacsorai kehely 1609-ből, illetve az 1610-ben készült kenyérszító tányér.⁸³

1867-ben jelentős felújításon esett át a nyírbátori templom berendezése, illetve ekkor rakták ki a padlózatot Debrecenből hozott téglával is.⁸⁴ Ekkor készítették el a templom „*népi ülő padsorait*”, mivel elhatározták, „*az összevont székek helyett egészen új, és a jelen korszak szellemével összefekvő . . . székek beállítasanak haladék nélkül való foganatba vételét.*”⁸⁵ Az új berendezés, mely 2500 forintba került, igen komoly anyagi terhet rótt a gyülekezetre, olyannyira, hogy meg is kellett emelni a telkes gazdák és házas zsellérek egyházi adóját. Szintén ekkor került sor a „*templomban lévő régi metszett és ritka faragványú székek kipackolására és kellően ezeknek ki tisztítására és lakkal való kiszépitésére*”, illetve az akkor százéves szószék átfestésére is.⁸⁶ Az előbbire Diószegi Pál helybeli asztalos mestert 120, a szószék és a Mózes-szék „*régiség érdeméhez alkalmazott készen kifestésére*”, vagyis restaurálására pedig Klein Gusztáv debreceni szobafestőt bízták meg 110 forintért.⁸⁷ Ezt a szószék testének

76 SIMON Zoltán 2009: 152.; C. TÓTH Norbert 2009: 160.

77 C. TÓTH Norbert 2009: 162–164.

78 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

79 SZABADI István (szerk.) 2017: 41.

80 SZABADI István (szerk.) 2017: 41. Vö. ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 41., 29.

81 SZABADI István (szerk.), 2017: 41.

82 Uó 43.; P. SZALAY 2009: 196.

83 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35. Ezúton is köszönöm Báthory Gábor múzeumigazgató szíves segítségét.

84 TtREL I.296.b. (1867. február 24. jegyzőkönyv)

85 TtREL I.296.b. (1867. január 1. jegyzőkönyv)

86 KOZMA – TÁRNOK – CSIHA-SZEGEDI 2000: 30.

87 TtREL I.296.b. (1867. augusztus 11. jegyzőkönyv)

belsejében lévő fehér, „*Klein Gusztáv 1867*” felirat is megerősíti. Az úrasztala elkészítésére szintén Diószegi Pált kérték fel,⁸⁸ ez azonban ekkor – a kutatás jelenlegi állásánál ismeretlen okból – nem valósult meg,⁸⁹ az úrasztalát majd csak 1912-ben készítette el Bertók Kálmán helyi asztalos, Diószegi 1867. évi tervei alapján.⁹⁰

A hármás csúcsíven nyugvó, újjótitikus nyugati orgonakarzat 1897-ben készült el Sztehló Ottó építész tervei alapján.⁹¹ Ekkor készült el az orgona is közadakozásból, a pécsi orgonakészítő, Angster József munkájaként. Az orgonát a karzaton egy neogótikus szekrényben helyezték el.⁹²

A népszerűség átka: református ereklyegyűjtések, romló állapotú stallumok

A nyírbátori templomot már a 17–18. században is igen sokan „*látogat-ták és csodálták meg*”,⁹³ amit a korabeli közhivatalnokok, diplomaták úti-naplói és leírásai is alátámasztanak, így az 1660-as évek második felében Miles Mátyás nagyszabadi városi tanácsosnak, Kemény János fejedelem magántitkárának,⁹⁴ az 1681-ben Apafi Mihály erdélyi fejedelmet kísérő Czegei Vass Györgynek,⁹⁵ illetve az 1708-ban II. Rákóczi Ferenc fejedelem kíséretében Nyírbátorban járt Beniczky Gáspárnak beszámolója. Utóbbi, megtekintve az „*emlékezetre méltó régi két szép templomot*”, a református templom „*szép és cifra boltozata*” mellett a stallumokra is felhívta a figyelmet: „*Balkéz felől a Preadicáló szék mellet Cserfábul mesterségesen metezett székek. . .*”⁹⁶

Entz Géza szintén a templomot felkereső intenzív látogatóforgalom tanújeként értelmezi a falba és a bútorokba karcolt neveket, feliratokat is, vagyis „*az a tény, hogy oly sokan bekarcolták vagy felírták neviüket az épület legkülönbözőbb részeibe, bizonyítja, hogy az érdeklődés általános lehetett*”.⁹⁷ A legtöbb évszámot a nyírbátori templomtorony két felső emeletének belső vakolata őrizte meg, de a kapukon, kegyúri ülőfülkén is találhatóak hasonló karcolt bejegyzések.⁹⁸ A látogatók társadalmi összetétele alapján azonban feltételezhetjük, hogy csupán a helybeli, templomba járó fiatalok, vallásgyakorlók „*hagytak nyomot*

maguk után”,⁹⁹ a berendezést vendégeknyvként használva, karcolt neveket ők hagyták mementóként a nem feltétlenül hálás utókorra. Bárányné Oberschall Magdolna szintén annak a véleményének ad hangot, hogy „*víg kedélyű ifjak dühittal jegyzik fel neveiket szerteszt a falakra, emlékekre, melyek már csak úgy hemzsegnek a sok névtől*”.¹⁰⁰

A nyírbátori templomba irányuló, a magyarországi református vallási turizmus korai megnyilvánulásaiaként is értelmezhető, 17–18. századi templomlátogatások természetesen még nem a mai értelemben vett tömegturizmus formájában zajlottak. A korszak más turisztikai ágazataihoz hasonlóan, elsősorban a felsőbb társadalmi rétegek köréből kerültek ki a templomturisták. A templom iránti nagy érdeklődés azonban nem csak előnyrel, de hátránnyal is járt. Leffler Béla művészeti író „*az ereklyéket látogatók által véghez vitt barbárságnak*” idézi Wespriémi István 1774-es leírását. „*A Báthoryak szelleme iránt való kegyelet tiltja, hogy elhallgassam, midőn 30 évvel ennek a nagyszerű templomépületnek a megtekintése végett ott megjelentem, láttam a templom nyugat felől való szögletében néhány szabályszerűen bebalzsamozott hullarészeket, amint megcsontkítva a porban heverték; nem is restellem bevallani, hogy én is többi úti-társammal együtt a jobb kéznek egyik ép ujját elvittem magammal s fadobozban szekrényembe zárva óvatos gonddal őrzöm, egyébiránt más utasok is bírnak efféle a Báthoryak nevéhez fűződő elcsent ereklyéket*”.¹⁰¹

„*A műemlékekért igazán lelkesülő férfiak kemény támadásai*”-t megelégedve a barbárságnak minősített ereklyegyűjtésre vonatkozóan, az illetékes egyházmegye elhatározta, hogy „*elejét veszi a pusztításnak*”, s „*bizottságot küld ki*”. A Felső-Szabolcsi Református Egyházmegye 1810. augusztus 10-i ülésén foglalkozott a nyírbátori műemlékek romlásával,¹⁰² s az ekkor felállított bizottság december 20-án „*jött össze*” Nyírbátorban, hogy annak „*templomában romladosásban lévő márvány képét Báthory Gábor fejedelemnek vizsgálják meg és róla oly proiectumot tegyenek, hogy az több-több romladosásnak ne legyen kitéve, hanem inkább mint fejedelem momentuma illendő helyen s illendő gondviselés alatt tartódjék*”.¹⁰³

A bizottság vizsgálata nem csak a márványképre, hanem „*egyúttal magára a templomra, annak régiségére és a Báthory családnak ott található más momentumára is kiterjedt*”.¹⁰⁴ Az 1810-es bizottság szerint

88 TtREL 1.296.b. (1868. március 5. jegyzőkönyv)

89 Vélelmezhetjük a szükséges anyagi források hiányát, mivel egy hónap múlva a templom helyreállításához vásárolt, és kimaradt fenyőfát árverés útján értékesítették, ami azt is bizonyítja, hogy a gyülekezet ekkor már nem tervezte az úrasztala elkészítését a megmaradt faanyagból. TtREL 1.296.b. (1867. szeptember 7. Jegyzőkönyv)

90 KOZMA – TÁRNOK – CSIHA-SZEGEDI 2000: 31.

91 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 36.; Entz Géza 1994: 3.

92 KOZMA – TÁRNOK – CSIHA-SZEGEDI 2000: 29.

93 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 34.

94 MILES 1670. Hivatkozik rá: BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 15–16.

95 „*Voltunk urunkkal önagságával a bátori templomban, melynél szebb templomot soha életemben nem láttam, nem is hiszem, hogy nagy darab földön csinálásra nézve mássá legyen; az Báthory Miklós testét is láttam abban a templomban*”. Lásd: LEFFLER Béla 1915: 264.; Entz – Szalontai Was Györgyként szerepeltetik nevét. Lásd: ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 34.

96 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 15.

97 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 35.

98 Uo.

99 Hasonló véséssel találkozunk a vajai református templomban is, ahol a templom falába írtak egy 1609-es évszámot, amire a helyi idegenvezető – jó érzékkel – minden alkalommal külön felhívja a látogatók figyelmét, ő azonban azt emeli ki, hogy „*Ekkor még kiváltsága volt az embereknek, hogy írni tudtak*”. B. T. közlése, Vaja, 2017.

100 Lásd: BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 17.

101 WESPRIÉMI István 1774. Idézi: LEFFLER Béla 1915: 265. Leffler Béla 1757-re teszi az idézett mű keletkezését. Lásd: Uo.

102 „*... menjenek el Bátorba, vizsgálják és ítélik meg, mit kelljen ezen dologban cselekedni, hogy a mostani nép a maradéktól érzéketlenséggel, tiszteletlenséggel és háládatlansággal ne vádolassék. Tegyenek olyan rendelést, hogy valahol (a hol illendőnek látják) a fejedelem képe a templom falával valami vékony fallal összefogaltassék*”. Lásd: FARKAS Lajos 1892: 1; GRÓH István 1893: 413.

103 Uo.

104 Uo.

Báthory Gábor márványképeinek „ily elhagyott állapotban tartásáért a maradék a mostani életet érzéketlenséggel, tiszteletlenséggel és hálátlan-sággal válthatná”, ezért elrendeli, hogy tegyék fel arra a „suggestusra, melynek most az alján fekszik”, és egy „kőműves munkás által foglaltassék minden oldalról úgy oda, hogy mozdulatlanul álljon”.¹⁰⁵ Ezenkívül kemény-fából koporsófedélszerű, sarkainál nyitható, felemelhető tetővel fedték le, „mely csak akkor nyitassék fel, midőn a képet érdemes személyek akarják megnézni”.¹⁰⁶ Továbbá rendelkeztek a márványlapon keletkezett sérülésekről, így az ábrázolt alak orránál illetve a test középső részein esett sérülésekről, „mely egy bizonyos darabon bizonyos erőszakos törés által levált . . . ahhoz értő képfaragó által gipszből kipótálják, és marmozáltassanak”.¹⁰⁷ A márványsírlap fakoporsóval való letakarását Leffler azért tartotta problémásnak, mert azt így „sem lefényképezni, sem lerajzolni, sem alaposan megtekinteni nem lehet”.¹⁰⁸

3. kép: Báthory István szarkofágja 1933-ban, mellette a még ekkor is letakart márványsírlap, illetve a kisstallumok. DF2679
A fotót készítette: Kozmann Leó, 1933.

Bár a bizottság 1810-ben befalaztatta a kriptákat,¹⁰⁹ azokat mégis többször kifosztották. Leffler Béla szerint az 1834-es földrengés okozta károkat helyreállító kőművesek is feltörték a sírboltot, és az ott talált selyemruhákat elrabolták.¹¹⁰ Leffler hasonló felháborodással írja, hogy az egyház valamelyik szolgálója 1867 körül borotvaélesítővel egy darabka bőrt hasított ki az egyik Báthory karjából, s amikor a megyegyűlés felháborodására vizsgálatot indítottak az ügyben, kiderült, hogy az egyik kriptában lévő bebalzsamozott karról valóban hiányzott a „kérdéses darab bőr”.¹¹¹ Bárányné Oberschall Magdolna már konkrét adattal szolgál a nevezetes „ereklye” sorsáról. Eszerint Báthory Gábor lehasított bőrdarabkája később a Magyar Nemzeti Múzeumba került, mely Oberschall feljegyzése szerint

Petényi [János], Pozsony vármegye alispánjának 1810. október 20-án kelt „bizonylata” szerint Mosoczy Mihály pozsonyi kereskedő „megbízható gyűjtéséből” származik, és amelyet Scultéty Pál pozsonyi ügyvéd adott át a „Ritkaságok Nemzeti Intézetének”.¹¹²

1867-ben Jósa András jegyzi le, hogy a templom belsejében akkor zajló kisebb felújítások idején a nyírbátori kurátor a „nemzeti ereklyék ellen” kezeletértést követett el. Eszerint a kurátor „két mesteremberrel hátra maradva, bezárkózott, s kincsszomj által vezéreltetve, hozzá láttak a sírbolt feldulásához. Találtak is, szemtanuk állítása szerint, egy teljes épségben levő bebalzsamozott lábszárat, melyről azonban a bőrt lehúzták s széthurcolták, továbbá egy bársonymentét s egy nehéz selyem kelme-darabot, mely vörösszínű, aranyfál áttörve; a ruhadarabok hasonlókép széttéptettek, s most a nép kezén forognak. A mi el nem hozatott: az összevissza egymásra hányva betemetetett.”¹¹³

Az itt felsorolt, haszonszerzés céljából elkövetett sírrablásoktól – természetesen nem felmentő célzattal – érdemes külön kezelni Weszprémi István 18. századi, naturális, mai szemmel valóban barbárságnak minősülő tettét, mely azonban a korban nem számított egyedi esetnek, hiszen elég csak az ereklyegyűjtő zárandokokra gondolni, akik a szentek csontjait, bőrdarabkáit, hajszálait igyekeztek minél nagyobb számban magukkal hozni újtukról. Ezek az esetek inkább az utazókra ma is jellemző szuvenírgyűjtés előzményeként értelmezhetők: a zárandokokat tekintve a szentek, a nyírbátori kultúrta Weszprémit tekintve pedig a nemzeti hőskért, a műemlékekért túlzottan rajongó „gyűjtőgetővel” állunk szemben.

A Jósa András által 1867-ben végzett feltáráskor a hajóban lévő ötös csoportban elhelyezett sírhelyeket szakszerűen megvizsgálták, s az említett fosztogatásokat igazolta, hogy csak egy kislány maradványait találták épen, a többi holttest mind súlyosan sérült volt.¹¹⁴ Jósáék a templom alatt nem találtak boltozatos altemplomot, hanem csak sírhelyeket, amelyek két ötös csoportban voltak elhelyezve a templom hajójában.¹¹⁵

Az idő s az emberi kéz sajnos a híres stallumokat sem kímélte, ahogy Oberschall Magdolna megjegyezte: „A templom és berendezése, valamint a nagyhírű családok síremlékei és azoknak pusztulása századokon át foglalkoztatták az utasok leírásait.”¹¹⁶ Beniczky Gáspár fent említett, 1708-ban készült útinaplójából tudjuk, hogy már akkor sem voltak teljesen ép álla-

105 FARKAS Lajos 1892; GRÓH István 1893: 420.

106 Uo.

107 Uo.

108 LEFFLER Béla 1915: 283.

109 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 34. Érdemes megjegyezni, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* 1822. évi 2. száma ezzel külön foglalkozik; Entz Géza szavaival „az itt közzétett jelentés érdekes adalék műemlékvédelmünk előtörténetéhez”. Lásd: uo.

110 LEFFLER Béla 1915: 266.

111 Uo.

112 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 16. A vonatkozó bőrdarab jelenleg is a Magyar Nemzeti Múzeum Ereklyegyűjteményében található. Ltsz. 61.1380, leírása: „Báthory Gábor bőrének darabja, papírba csomagolva, egykorú latin felirattal”. Ezúton is köszönöm Gál Vilmosnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára tár-igazgató-helyettesének, történész-szakmuzeológusának a segítségét.

113 JÓSA András 1867: 222–223.

114 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 34.

115 Leffler véleménye szerint valószínűleg egy nagyobb sírűreg volt az oltár alatt, amely még nem volt felbontva. Lásd: LEFFLER Béla 1915: 281. Az 1931-es feltáráskor emlékezett vissza Bertók helyi asztalosmester az 1867-es ásatásokra, aki akkor maga is lent járt a kriptában. Az asztalos visszaemlékezése szerint akkor még megvoltak a koporsók, benne a halottak, sőt még kincseket is találtak, amiket Bertók állítása szerint a Nemzeti Múzeumba és a nyíregyházi múzeumba szállítottak. Lásd: Sz. n. 1931: 5.

116 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 15–16.

potban a széksorok, amit Beniczky a törökudulásnak tulajdonított.¹¹⁷ Ennek ellentmond Weszprémi vonatkozó leírása, miszerint a „székek érintetlenül állanak”, s Bárányné Oberschall Magdolna értelmezése szerint ekkor még meg lehetett a csonka stallumok baldachinja is.¹¹⁸ Ebben az esetben Weszprémi nem elég alapos „állapotfelmérése” mellett felmerülhet, hogy a 18. század elején esetleges kisebb helyreállítási munkálatok történtek a stallumokon.

Szini Károly újságíró 1855-ben is „pusztulásról és meg nem becsülésről” ír a stallumok kapcsán, és felszólítja „az erre vetődő, régiségeket gyűjtő tisztelt urakat, nézzék meg és vitessék a nemzet régiségtárába az emlékeket, megmentve az elvesztéstől, mert arra érdemes, hogy a nemzet tulajdona legyen.”¹¹⁹ Szini mint elsomorító tényrt írta le, vélelmezhetően a kisebb stallumokkal kapcsolatban, hogy „e székekben most a városnak sansculotte fiatalága alias a suhanczok ülnek, fejük felett szomorúan elmélkednek a székek koronái. . . . Szegény művész! Szegény dicső fejedelmi ősök!”¹²⁰

Jósa András közlése szerint a stallumok, faragott padok egy részét fűtőanyagként használták fel.¹²¹ Jósa aggodalmát fejezte ki a szarkofág kapcsán is.¹²² A stallumok rossz állapotára Rómer Flóris is felhívta a figyelmet a *Vasárnapi Újság* hasábjain 1860-ban,¹²³ majd 1869-ben Lehoczky Tivadar ír ugyanezen újság hasábjain a nyírbátori templomról, amelyet a máriapócsi búcsút követően tekintett meg.¹²⁴ Az uradalmi főügyész, régész-történész a vallási eseményen való részvételt kihasználva, mondhatni a korabeli vallási és a kulturális turizmus klasszikus összefonódásaként, a szomszédos Nyírbátor műemlékeit is felkereste. Lehoczky a berendezésből csak a „díszesen faragott, mozaik kirakatu tölgyfa karszékeket” említi meg, s a templommal kapcsolatban megjegyzi, hogy az „meglehetősen elhagyott állapotban van, s azt kissé tisztábban és nagyobb gondnal lehetne fenntartani”.¹²⁵ Jósa mellett Lehoczky is felhívja a figyelmet a két síremlékre is, amelyet már ekkor „megrongált állapotúnak” talál.¹²⁶

Az egykor a szentélyben elhelyezett díszes, stallumokhoz hasonló székek kapcsán Gróh István 1893-ban szintén azoknak múzeumi elhelyezését veti fel, mert bár „nem oly finomak, mint a stallumok. De azért

mind megannyi megérdemelné, hogy sokszorosítsák, vagy még inkább, hogy nyilvános múzeumba kerüljön”.¹²⁷ Ebben az esetben az állagmegóvó szándék mellett már a fokozottabb nyilvánosság érvényesítésének szándéka is megjelenik. Az északi fal stallumain 1893-ban már csak négy intarzia maradt, hat már akkor is hiányzott.¹²⁸ Gróh szerint a még épségben maradt hat, két háromüléses és négy kétüléses szék „sem részesült kellő gondozásban”, mivel a volt szentélyben állnak „össze-vissza s a buzgó vasárnapi közönség öntudatlanul is folyton károsítja”.¹²⁹

1889-ben a Műemlékek Országos Bizottsága (továbbiakban: MOB) rendes ülésének keretében tárgyalta a nyírbátori stallumok ügyét, és megbízta Möller István építész, a Budapesti Műegyetem Középkori Építési Tanszékének egyetemi tanárát, a MOB tagját, hogy a nyírbátori templomszékekről a helyszínen vázlatot készítsen, és részletes jelentést nyújtson be,¹³⁰ majd decemberben felkéri Möllert, hogy készítsen részletes felvételeket a székekről és gipszmásolatokat a faragásokról.¹³¹ Möller jelentése alapján Bárányné Oberschall Magdolna úgy vélte 1937-ben, hogy 1890 óta nem történt nagyobb pusztulás a stallumokban.¹³² Möller jelentésében nem javasolja a stallumok elszállítását a nagy méretek miatt, csupán az alsó, már amúgy is elmozdított széksornak az Iparművészeti Múzeumba való szállítását. Ezek közül a széksorok közül három töredékes darabot Bárányné szerint már ekkor el is vitt magával Möller, és azok akkor az Iparművészeti Múzeumba kerültek letétbe.¹³³

A stallumokat a 19. század végén próbálták megjavítani, bár Gróh szerint az intarziákat körbeölelő növényi ornamentikák „kihullott részeit” az asztalos „bundára való virágokkal igyekezett kijavítani”,¹³⁴ vagyis feltehetőleg, hogy az asztalosmester nem szakszerűen, a korhű reneszánsz motívumokat követve próbálta „restaurálni” a stallumokat, hanem népművészetből táplálkozó mester lévén, inkább a népviseleti elemeket, hízműmintákat használta fel munkája során. Hasonló attitűd figyelhető meg a templomfalakat festő mesterek esetében is, így például a csarodai templom 1642-es falfestményei egyértelműen követik a korabeli hízműmintákat.¹³⁵

Sajnos a stallumok állapota később sem változott, Myskovszky Viktor 1898-as memorandumában, melyben a pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fenntartása érdekében emelte fel szavát, a nyírbátori stallumokat is megemlíti, melyeknek „intarziáit szórakozásból kimetszik és rongálják”, és melyeknek Myskovszky szerint a budapesti Múzeumban

117 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 16.

118 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 17.

119 SZINI Károly: 1855. (ldézi BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 17.)

120 SZINI Károly: 1855.

121 LEFFLER Béla 1915: 266.

122 „Azonkívül itt látható Báthory Istvánnak egy emlékszóbra, mely azonban, ha el nem vitetik, itt tönkre megy, mert nem becsülik; máris sok sérülést szenvedett.” Lásd: JÓSA András 1867: 223.

123 RÓMER Flóris 1860.

124 „A mária-pócsi híres búcsúra rándulván s e vendégszerető rend pócsi kolostorában szept. hónapban néhány napot töltvén, innen kirándulásokat tettem Szabolcsmegye különféle tájaira s különösen Nyírbátorba is.” Lehoczky kiemeli, hogy „a gótikus ablakból beáradó fény mennyire megvilágosítja a templomot”, ami „szokatlanul megalapítja a sötétes, homályos templomokhoz szokott utazót”. Lásd: LEHOCZKY Tivadar 1869: 714.

125 LEHOCZKY Tivadar 1869: 714.

126 Uo.

127 GRÓH István 1893: 424.

128 GRÓH István 1893: 422. A déli stallumok akkori rossz állapotát Gróh így írja le: „Mit is írjak a déli fal mentén elterülő stallumokról? Az ember szíve elszor, ha radjok néz, oly állapotban vannak. Egész felső mennyezetes része, le egész a pilasterekig hiányzik. Pedig a templom nem égett le, nem pusztították. . . . de a remekművet nem bírták megóvni a lassú, darabonként való elfogyástól.” Lásd: GRÓH István 1893: 423.

129 GRÓH István 1893: 424.

130 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 17.

131 Uo.

132 Uo.

133 Uo. Az idekerült stallumrészek sorsáról a kutatás jelenlegi állása szerint nem rendelkezünk további információkkal.

134 GRÓH István 1893: 423.

135 FELHŐSNÉ Csiszár Sarolta 2005: 454.

volna a helye.¹³⁶ 1915-ben Leffler Béla leírja, hogy az északi fal stallumai „nagyjában még állnak”, míg a déli oldalon lévő „legfőbb díszétől, koronájától megfosztva siralmas látványt nyújt”.¹³⁷ A stallumok 14 hátfalából csak 6 maradt meg, a többit Leffler szavaival élve „elvittek emlékképpen a műpártolók”.¹³⁸ A stallumok hátlapjának hiányát, „a lelkiismeretlen gondozást, amelyben a székeket részesítették” úgy igyekeztek megoldani, hogy kiszedték az üllőpadok alatt lévő lapos faragású táblákat, és ezeket szegeztek rá az üresen maradt keretekre.¹³⁹ Leffler a stallumok korabeli állapotán keseregve Jósza András szóbeli közlése alapján jegyzi meg, hogy „Annál nagyobb szégyen az utódokra nézve, hogy ezt a jeles művet pusztulni hagyták, s talán a faragványok nagyrésze, a melyekért Báthory György, István és András csengő aranyakat fizettek, valamelyik falusi harangozó kemenczéjében hamvadt el.”¹⁴⁰

Templomfelújítások, régészeti feltárások és látogatóbarát fejlesztések

A nyírbátori református egyházközség presbitériuma már 1917-ben tárgyalást folytatott a Nemzeti Múzeum részéről Harsányi Istvánnal arról, hogy a gyülekezet a „templomi székeket” a Nemzeti Múzeumnak engedje át 30.000 koronáért, a nevezett székek helyett pedig azoknak teljesen hasonló másolatát készítették volna el, és szállították volna az eredeti helyébe.¹⁴¹ Bár az okokat mindeddig nem ismerjük, tekintettel a későbbi fejleményekre, az eladásra és rekonstrukciók elkészítésére ekkor nem került sor.

1931 májusában a nyírbátori presbitérium a templom restaurálása ügyében Möller István kiküldéséről, illetve a templom alatt lévő kriptá felbontásáról kezd tárgyalásokat,¹⁴² melynek eredményeként megkezdődnek a templomban a régészeti feltárások Möller István vezetésével.¹⁴³ A templom padlózatát három helyen megbontották és a kripták egy részét is megnyitották. Az egykori főoltár előtt található kriptában ekkor már nem találtak semmit, mivel „*azt évszázadokkal azelőtt teljesen kirabolták . . . a széthányt csontokat is elvitték, és a kriptát még ki is söpörték.*”¹⁴⁴ A bedeszkázott tetejű főoltárt újra megvizsgálták, s egyértelműen megállapításra került, hogy az Báthory Gábor fejedelem hamvait takarja, tetemeit azonban nem sikerült megtalálni.¹⁴⁵ A templom közepe alatt lévő kriptában két koponyára és csontokra bukkantak,

a koponyákat felvitték Budapestre további vizsgálatokra, illetve ugyanitt, a járószint alatt korábbi falakra bukkantak.¹⁴⁶ A karzat előtt felbontott padlózat alatt nem kriptára, hanem egy korábban ismeretlen, nyugati irányba vezető folyosóra bukkantak, melynek feltárását egy vasajtó zárta el. A folyosóban Mátyás korabeli, szokatlanul nagyméretű téglákat találtak. Az előkerült leletekből Möller István megállapította, hogy a templom építését valószínűleg 1484 körül kezdték meg, s 1511-ben fejezték be.¹⁴⁷ A helyreállítási munkák során a kriptajáratokat véglegesen megszüntették,¹⁴⁸ az üres kripták értelemszerűen nem tették szükségessé a lejárat fenntartását, a kor technikai lehetőségei pedig nem tették lehetővé a biztonságosan elzárható, mégis az érdeklődő turisták által megtekinthető kriptajáratának szakszerű bemutatását.¹⁴⁹

1934 nyarán kezdődtek meg a templom külső és belső helyreállítási, restaurálási munkálatai.¹⁵⁰ Elsősorban szerkezeti megerősítések folytak, így az 1834-es földrengéskor megrepedt, és a nehéz tetőszerkezet által még inkább szétnyomott falakat vasbetonkoszorúval illetve átfogó vasbetontartókkal fogták össze, amivel a kijavított boltozatot a tetőszerkezet súlyától is igyekeztek mentesíteni.¹⁵¹ Átépitették a tetőzetet illetve elkészültek a külső faragott kőrészletek javításai és cseréi.¹⁵² Felmerült a nyugati orgonakarzat 1897-es építésekor¹⁵³ befalazott nyugati ablak kibontása, melyre azonban ekkor még végül nem került sor.¹⁵⁴ Megtörtént a templomkapuk kijavítása és a templom padozatának újbóli kikövezése is.¹⁵⁵

A templom berendezésében is jelentős változások történtek. A szószéket, a baldachinos Mózes-széket és az alacsonyabb támlájú, jellemzően a lelkészcsalád ülőalkalmatosságaként funkcionáló, az elé helyezett pulpitus alapján feltételezhetően a felújítás előtt a lelkész által használt, ún. papné székét¹⁵⁶ a déli falról az északira helyezték át. A szószék eredeti kőlábazatát és a hozzá nem illő, esetleg még korábbi talpazatát eltávolították, helyette a Mózes-székekkel harmonizáló, faragott talpazattal és lépcsővel látták el. Az addig a templom közepén, szabadon álló úrasztalát a szószék elé helyezték és korláttal vették körül.

A leglátványosabb változás természetesen a stallumok eltávolítása volt. A fent említett állagromlásukat csak fokozta, hogy 1933 előtt

136 Uő. 17–18.

137 LEFFLER Béla 1915: 276.

138 Uő. 277.

139 Uo.

140 LEFFLER Béla 1915: 281.

141 Nyírbátori Református Egyházközség. Presbiteri jegyzőkönyv, 1917. szeptember 2.

142 Nyírbátori Református Egyházközség. Presbiteri jegyzőkönyv, 1931. május 10. 19. sz.

143 Möller István a nyírbátori református egyházközség presbiteri gyűlésén külön megemlékeztek róla, mint aki „*kívül-belül restaurálta a templomot.*” Lásd: Nyírbátori Református Egyházközség Presbiteri jegyzőkönyv, 1934. október 14.

144 Sz. n. 1931, 5.

145 Uo.

146 SIMON Zoltán 2009: 137.

147 Sz. n. 1931: 5.

148 KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 36.

149 Vö. A kismarjai Bocskai kriptával, ahol a feltárások után látható maradt a kriptá. Lásd: MÓDYNÉ Nepper 2005.

150 Nyírbátori Református Egyházközség. Presbiterijegyzőkönyv. 1934. június 17. 1–3. sz.

151 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 36.

152 ENTZ Géza 1994: 3.

153 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 36.

154 Felmerült ekkor a karzat lebontása is, miszerint „*a templom stílusához teljesen idegen és értelmetlen kórust le kell bontani.* . . .” A korabeli sajtóanyagból tudjuk, hogy a sekrestyét ekkor magtárnak használták, ahol szükséges eljárásként merült fel az elszaporodó gomba kiirtása is. Lásd: Sz. n. 1931: 6.

155 Ezeket a munkálatokat „*házi kezelésben*” javasolta Möller István elvégeztetni, mivel az úgy 30%-kal olcsóbb. Lásd: uo.

156 ZENTAI Tünde 2014: 17.

4. kép: A nyugati orgonakarzat, felette a befalazott nyugati ablak körvonala. DF2675. A fotót készítette: Kozmann Leó, 1933.

nagy kiterjedésű rovarfertőzés érte őket.¹⁵⁷ Elszállításuk még az utolsó pillanatban is megosztotta az illetékeseket. Lechner Jenő egyetemi tanár, műépítész határozottan javasolta, hogy a stallumokat minél előbb múzeumba helyezték, mert „Nyírbátorban tönkre mennek”. Kertész K. Róbert államtitkár, annak ellenére, hogy az Országos Műemlék Bizottság gyakorlata szerint minden műemléket eredeti helyén szoktak megőrizni, szintén a stallumok múzeumba vitele mellett foglalt állást. Kálnoki Bedő Sándor országgyűlési képviselő kijelentette, hogy az egyház nem gördít akadályokat az áthelyezés elé, „a stallumokra rituális szempontból nincs szükség, mivel már évtizedek óta nem ülnek beléjük, viszont tönkremenésükért kár, mert a maguk nemében egész Magyarországon páratlanok és művészi szempontból roppant értéket képviselnek”.¹⁵⁸ Egyedül Möller István ellenezte a stallumoknak múzeumba történő szállítását, mivel „a stallumok hozzátartoznak a templom szépségéhez, itt van a helyük, itt kell, hogy maradjanak a jövőben is”.¹⁵⁹ Végül Petry Pál államtitkár döntése értelmében a stallumok egy része a Magyar Nemzeti Múzeumba került, amit a korabeli sajtó a következőképpen kommentált: „A főpapok [sic!] ájtataskodó helyéből megcsodált műemlék lesz és a Tiszántúl megint elveszti a magyar tudás egyik legszebb kiteljesülését.”¹⁶⁰

157 Sz. n. 1931: 6.

158 Uo.

159 Uo.

160 Uo.

1933-ban Varjú Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya akkori vezetőjének kezdeményezésére a Vallás- és Közoktatási Miniszter által „megváltott” stallumokat nyilvántartásba vették, (leltári száma: 67/1933) „felállítására”, kiállításban történő bemutatására 1936-ban került sor.¹⁶¹ Az 1931–34-es felújítások során a stallumokat a lehetőségekhez mérten helyreállították.¹⁶² Mivel a háttámlák közül sajnos igen sok megsemmisült, az összes megmaradt, berakott táblát egy stallumon helyezték el, Oberschall Magdolna megfogalmazása szerint, hogy „legalább az egyik oldalon teljes képet kaphassanak”.¹⁶³ Azonban még így is hiányzott két berakott tábla, amit az ülés alól kivett táblákkal pótoltak, „mint ahogy azt a nyírbátori templomban is tették”.¹⁶⁴ A stallumok mellett a Nemzeti Múzeum közvetlen felügyeleti jogát kiterjesztették a szentélyben lévő szentségfülkére és papi ülésre is.¹⁶⁵

A stallumok korabeli elszállításának körülményeit a szakirodalom igen homályosan, félreértésre okot adva tálalja. Entz Géza szerint „A nagyobbik, ép padsort 1931 óta a Magyar Nemzeti Múzeum, a hiányosat pedig előbb a debreceni Déri Múzeum, majd 1968 óta a nyírbátori múzeum őrzi.”¹⁶⁶ A nyírbátori egyháztörténettel foglalkozó Tárnok – Kozma – Csiha–Szegedi szerzőhármas már 1933-at jelöli meg a stallumok Nemzeti Múzeumba történő elszállításaként.¹⁶⁷ Az 1931-es végleges elszállítást Kozmann Leó, a Déri Múzeum munkatársa által készített, 1933-as datálású fényképfelvételek is egyértelműen megcáfolják.¹⁶⁸ A félreértést valószínűleg az adhatta, hogy a régészeti feltárások miatt a stallumok már 1931-ben kikerülhettek a templomból, Budapestre történő szállításuk azonban csak 1933 végén történt meg.

A csonka stallum Déri Múzeumba történő szállításának pontos dátumát azonban egyik szerző sem közli. Bár a fenti megfogalmazások azt sugallják, hogy már 1933-ban a Déri Múzeumba kerültek a csonka stallumok, erre csak az 1950-es évek elején került sor. Az 1933-as debreceni befogadást a korabeli levéltári adatok és múzeumi jelentések sem támasztották alá, egyáltalán nem említették meg a nyírbátori stallumot a gyarapodások között, ami egy ilyen jelentős egyházi darab esetében az 1950-es évek politikai viszonyai közt talán még előfordulhatott volna, az 1930-as években azonban elképzelhetetlen. 1937-es tanulmányában

161 BÁRÁNYNÉ Oberschall Magdolna 1937: 18.

162 Uo. 14.

163 Uo. 10.

164 Uo.

165 KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 33. Érdemes megjegyezni, hogy szintén a Magyar Nemzeti Múzeumban látható a Báthory András által készített Madonna. Amikor Báthory István idejében Nyírbátorban megszűnt a katolikus egyház, a szertartások felszereléseit, berendezéseit felszámolták. A Báthory Madonna előbb a katolikus vallásának maradt somlyói Báthory családnak, majd ezt követően „kalandos úton” jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba, s annak történelmi kiállításán került bemutatásra. Lásd: Uo. 32.

166 ENTZ Géza 1994: 10.

167 „A stallumok 1931-ig voltak itt a református templomban. 1933 óta a Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeuma, illetőleg a másikat 1968-ig a Debreceni Déry [sic] Múzeum, ezt követően a Nyírbátori Báthori István Múzeum őrzi és ott láthatók.” Lásd: KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 32.

168 DF 2675, 2675a, 2677, 2678.

rádásul Bárányné Oberschall Magdolna mindkét stallumot bemutatja, ami alapján feltételezhetjük, hogy a csonka stallum is a Nemzeti Múzeumba került.

A stallumok 1954-es debreceni érkezését Balogh István 1948–1956-os évekre vonatkozó múzeumi jelentése mellett¹⁶⁹ a levéltári források is egyértelműen megerősítették. 1954 márciusában a II. emeleti kiállítóter raktárhelyiségként való használatát megszüntették, a helyiségeket kiürítették, mivel azokat a múzeum „teljes egészében képtári kiállításnak kívánja berendezni, ami által a körforgalom a második emeleten is lehetőségessé válik”.¹⁷⁰ E kiállítás koncepciójában a 16–17. századi bútorokat, textíliákat, ötvösmunkákat és építészeti emlékeket bemutató fényképreprodukciók mellett a nyírbátori stallum is szerepelt, melynek leszállítását már márciusban kérelmezték, hogy az „ideiglenes felállítás után a szükséges restauráló munkálatok idejében elvégezhetőek legyenek”.¹⁷¹ Így vélelmezhetően restaurálva kerültek bemutatásra a Déri Múzeum új állandó kiállításában, ami egyébként már májusban megnyílt volna, de a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztályának döntése szerint a nyári hónapokban a Budapestről érkezett *Csehszlovák képzőművészet* című kiállítást kellett bemutatni, így az állandó kiállítás megnyitását ősre tolták át. A csonka stallumok az 1962-es újjárendezés során a II. emeleti képzőművészeti kiállításból az I. emeleti helytörténeti kiállításba költöztek. Debreceni vendégségük 1968-ban ért véget, amikor végérvényesen visszautaztak Nyírbátorba, ahol jelenleg is a Báthori István Múzeum állandó kiállításában láthatóak.¹⁷²

A nyírbátori templomban 1931–34 között zajló felújítási munkálatok gyakorlatilag több mint hetven évre meghatározták a nyírbátori templom térszerkezetét, „ezt a hangulatot szokták meg gyülekezeti tagok és turisták generációi”.¹⁷³ A 20. század második felében zajló feltárások és helyreállítási munkálatok már kisebb mértékben érintették a templom külső és belső szerkezetét, illetve a gyülekezet életét, fontos művelődés- és művészettörténeti jelentőségüknek köszönhetően azonban a helyi turizmusra egyértelműen pozitív hatást gyakoroltak. 1958-ban a templom észak-nyugati fala mellett álló egykori kápolna alapfalait tárták fel, amelyet szerkezete és formai jegyei alapján a fentebb említett, 13. században épült, Krisztus testének szentelt, kerek templommal azonosítottak.¹⁷⁴

169 „az 1954-ben újjárendezett képzőművészeti kiállítás . . . az 1951-ikihez viszonyítva minden vonatkozásban bővült. Az új kiállításban ugyanis nemcsak a képző-, hanem az iparművészet is helyet kapott. A történeti múzeum által átengedett, XVI. század elejéről származó nyírbátori stallum mellett néhány, ugyanebből a századból származó bútor . . . is bemutatásra került.” Lásd: BALOGH István 1957: 12. A „történeti múzeum” kifejezés kapcsán meg kell jegyezni, hogy Balogh egy másik bejegyzésében is Történeti Múzeumként említi a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályát.

170 HBML VIII.700.53. A debreceni Déri Múzeum iratai, 1954. március 8.

171 Uo.

172 Forrás: <https://bathorimuseum.hu/index.php/hu/kiallitasok-hu/allando-kiallitas/3-nyirbator-evszazadai> Letöltés ideje: 2020. június 5.

173 Báthori Gábor közlése, Nyírbátor, 2017.

174 A kápolna támpillér nélküli, sokszögzáródású, szentélyből, nyolcszögletes hajóból és négyszögletes homlokzati toronyból állt, a később épült templommal nem volt egybeépítve. Elfalazott szemöldökgyámos ajtaja a hajófalban belül ma is látható.

5–6. kép: A nyírbátori stallum a Déri Múzeum II. emeleti kiállításában. DF12211–212. A fotókat készítette: Süle Antal, 1957.

A feltárás tényére illetve az egykori kerek templom vélelmezett helyére a református templom nyugati oldalába helyezett emléktábla is külön felhívja a turisták figyelmét.

1963–64 között zajlottak az Országos Műemléki Felügyelőség kutatással egybekötött, az eredeti állapotot rekonstruáló módosítással végzett helyreállítási munkálatai. Kibontották, és kiegészítették a nyugati kapu feletti négyosztású gótikus ablakot, melyet már 1934-ben is tervbe vettek. A második, negyedik, ötödik és hatodik szakasz ablakai alatt lévő egyméteres befalazást is kibontva illetve a szentély északi oldalán lévő csúcsvis ablak alsó felét restaurálva, „a templom művészi hatását kint is, bent is jelentősen emelték”.¹⁷⁵ Jelentős változáson esett át ekkor a főbejáratként szolgáló¹⁷⁶ déli kapu is. Egyrésztől áthelyezték lunettájába az 1488-ban

Lásd: ENTZ Géza — SZALONTAI Barnabás 1982: 26.

175 ENTZ Géza — SZALONTAI Barnabás 1982: 24.

176 LEFFLER Béla 1915: 266. Itt kell megjegyezni, hogy ezt a bejáratot ma már csak a nagyobb ünnepekkor, illetve a turistacsoport kifejezetten a déli bejárat felől való érkezésekor használja a nyírbátori gyülekezet. T. T. közlése, Nyírbátor, 2017.

készült, korábban az előcsarnok homlokzatába falazott sárkányos Báthory-címer.¹⁷⁷ Másrészlől lebontották a 18. században épült, oromzatos előcsarnok deszkamennyezetét,¹⁷⁸ megoldva a tető részleges felülvilágítását, így „a reneszánsz ajtó teljes szépségében érvényesülhet”.¹⁷⁹ Ekkor került elő a sekrestye északi homlokzatán egy feltételezhetően 17. századi egyszerű ablaknyílás, a sekrestye délnyugati belső sarkában pedig a már említett késő gótikus *lavabo*, kézmosófülke.¹⁸⁰ Továbbá építészeti-
leg is megjelölték a szentélyre nyíló, később kibontott oratóriumi erkély félkörívű körvonalát és korlátjának balusztereit is jelezték. 1964-ben került sor az 1958-as feltárások eredményeinek, a kápolna alaprajzának bemutatására is.¹⁸¹

1986-ban megtörtént a templom teljeskörű külső tatarozására, majd a szükséges belső javítási-karbantartási munkálatok elvégzésére is sor került.¹⁸² A település és a gyülekezet számára fontos zenei élet s a kulturális turizmus szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy 1995-ben egy hárommannuális, 37 regiszteres és két szélmalommal működő, elektromos vezérlésű hangversenyorgonát helyeztek el, felhasználva és beépítve az előző orgona sípjait, illetve neogótikus orgonaszekrényét.¹⁸³

Az eddig ismertetett templomépítésekhez és felújításokhoz szükséges pénzüsszegeket elsősorban a gyülekezeti tagok, a patrónusok teremtették elő vagy egészítették ki az egyházközségek ingó- és ingatlan vagyonából származó bevételeket, a központi költségvetési, jellemzően műemlékvédelmi forrásokat. Az egyházközségek fiskális erőforrásai azonban jelentősen átalakultak az évszázadok során. A műemlékvédelmi szervezetrendszer kiépülése és jelentőségének növekedése után a templomok állagmegóvására leginkább a felújításokhoz kapcsolódó pályázatok, illetve a régészeti feltárások mentén volt lehetőség. Ekkor azonban a szakrális objektumok turisztikai hasznosítása hazánkban csak sporadikus jellegű és másodlagos jelentőségű volt, az állagmegóvó vagy feltáró munkálatok tudatosan nem párosultak turisztikai attrakciók kiépülésével.

A pályázati potenciálok expanziója és átalakulása mentén, alapvetően az Európai Unió csatlakozás után a szakrális objektumok felújítását az elegendő anyagi erőforrással nem rendelkező gyülekezetek gyakran csak a turisztikai jellegű pályázatok révén tudták megvalósítani. A vallási turizmus iránti fokozódó európai érdeklődés¹⁸⁴ mentén a nemzeti turizmusfejlesztési stratégiákban megfogalmazott célok és azok meg-

valósítására kiírt pályázatok egyre több gyülekezetvezető figyelmét irányították a vallási turizmus felé, amit természetesen a más gyülekezetben tapasztalt eredmények is tovább erősítettek. A pályázatok egyik fontos célja és eredménye a templomfelújítás mellett olyan turisztikai attrakciók kialakítása volt, amelyek sikeresen hozzájárultak a látogatói idő növekedéséhez. E felújításokat régészeti feltárások előzték meg, melyek gyakorlatilag a műemléktemplomok turisztikai hasznosíthatóságának alapját is megvetették. A fejlesztésekkel járó látogatóbarát átalakítások révén a szakrális műemlékek turisztikai attrakcióvá váltak, ami a felújítás nyújtotta lehetőségek és előnyök, az új látogatói közeg befogadása illetve elfogadása mellett különböző szintű *térhasználat- és térhasználat-változással* járó nehézséget is jelentettek a helyi gyülekezetek számára.

Nyírbátorban ez a 2009–2011 között megvalósuló *Hit és egészség* című projekt során következett be.¹⁸⁵ A magyarországi vallási turizmus koncepcionális átalakulásának egyik előfutáraként, a zarándoklaton túlmutató, a vallási turizmus egyéb területeit és a református egyházat is érintő, első nagyobb léptékű hazai fejlesztésként kezelhető beruházás, a megszokott nyírbátori templomtérré drasztikus változásokat hozott: „*nagyon hozzányúltak a belső hangulathoz*”.¹⁸⁶ A projekt címében a hit szó egyértelműen kiemelte a vallási turizmust, az egészség pedig a település fürdőjének felújítását jelentette: „*ép testben ép lélek*”. A pályázatban a turisztikai hangsúlyt kellett érvényesíteni a templomok esetében is, mivel önmagában véve műemlékek felújítását nem támogatta az Unió, s olyan új turisztikai elemeket építettek be, ami jelentős látogatószám-emelkedést indukálhatott. Nyírbátor esetében fontos kiemelni, hogy „igen jó alapról indult” a település, hiszen több évtizedes turisztikai múltat tudott felmutatni. A település művészet-, illetve művelődéstörténeti ismertségének köszönhetően hosszú évtizedek óta a térség legfontosabb kulturális turisztikai desztinációjának számított, másrészt sok látogatót vonzott az 1966 óta megrendezett *Nyírbátori Zenei Napok* rendezvénysorozata is. A projekt eredményeként valósult meg a műemléktemplomok felújítása mellett az a történelmi sétány is, aminek az előzménye már az 1960-as években felmerült Szalontai Barnabás múzeumigazgatóban: miként lehetne összekötni a nyírbátori történelmi emlékeket.¹⁸⁷ A történelmi sétánynak köszönhetően a református templom és a múzeumban látható egykori berendezése is összekapcsolódik.

A felújítás előtt, 2008-ban, Simon Zoltán vezetésével zajlott a templom részleges régészeti feltárása, amely mindössze nyolc napig tartott, mialatt a templom végig használatban volt, így a belsőben alapos kutatásra nem volt lehetőség, s „*a falkutatás lehetőségek mértéke is messze*

177 ENTZ Géza 1994: 7.

178 Leffler Béla szavaival élve „minden művészi érzék nélkül, csak a czélszerűséget tekintve előcsarnok, jobban mondva szélfogó.” Lásd: LEFFLER Béla 1915: 262.

179 ENTZ Géza 1994: 7.

180 Uő. 35.

181 ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 26.; Ekkor helyezték ki Az Országos Műemlékfelügyelőség 1963-as datálással egy emléktáblát is a templom külső falára „*Műemlék a Báthory István által az 1480-as években épített későgótikus teremtemplom jelentős 1500 körüli reneszánsz részletekkel*” felirattal.

182 KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 41.

183 A hangversenyorgona elkészítését még 1985-ben Lehotka Gábor orgonaművész vetette fel. Lásd: KOZMA János – TÁRNOK Ferenc – CSIHA-SZEGEDI István 2000: 30.

184 Az Európai Unió turizmuspolitikájáról lásd: PALLAI László 2015.

185 „Hit és Egység”. Máriapócs és Nyírbátor összefogása a vallási turizmus fejlesztéséért, ÉAOP 2.1.1/E számú Versenyképes turisztikai termék- és attrakciófejlesztés kiemelt projekt. Forrás: https://www.palyazat.gov.hu/unios_forrasok_mariapocs_es_nyirbator_turisztikai_fejleszteseert2 Letöltés ideje: 2012. augusztus 2.

186 Báthori Gábor közlése, Nyírbátor, 2017.

187 Báthori Gábor közlése alapján, Nyírbátor, 2017. Vö. ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás 1982: 5.

elmaradt a szükségéstől.¹⁸⁸ A feltárás során a szentélyben, illetve annak északi oldalán húzott kutatóárok egyértelműen bebizonyította, hogy a kápolna eredeti szentélye patkóívvvel zárult. Ez, és a hajó ívesen ábrázolt déli fala igazolta, hogy valóban a református templom helyén állt a levéltári források által említett, 1433-ban épült, később poligonálissá átépített rotunda.¹⁸⁹ A déli oldalon a nyugatról számított harmadik támpillér falvizsgálatából kiderült, hogy két különböző korú falazat találkozása rejlik mögötte. Mindezek alapján, Simon feltételezése szerint, a templom „korai” falának keleti vége az előcsarnok keleti falába foglalt támpillér mögött található.¹⁹⁰ A még az 1930-as években a templom belsőjében feltárt két sírkamra alapján Simon arra a következtetésre jutott, hogy azoknak fala „hozzásimul” az ún. első periódusú templom déli és nyugati falainak alapozásához. Így feltételezhető, hogy a templom belsőjében feltárt sírkamrák kialakításakor ezeket a falakat ismerték, vagyis a sírkamra északi és keleti fala valójában egy-alapozású, amely az első periódusú templom szentélyzáródásának alapozása. Ebből kifolyólag a szentély csakis egyenes záradékú lehetett. Az egyenes záródású szentély alapján, ahogy Simon fogalmaz, kizárólag logikai úton lehet következtetni egy 13. század második felében épült templomalapra.¹⁹¹ Itt érdemes analógiaként ideemlíteni a már említett kismarjai templom 2006-ban feltárt, szintén egyenes záródású, hasonlóan 13. századnak vélt szentélyének alapjait.¹⁹²

A 2008-as falkutatások igazolták, hogy a templom falával egykorú a jelenlegi sekrestye, s hogy a sekrestye fölött egykor volt oratórium. Kiderült, hogy az oratóriumot nem boltozat, hanem gerendás mennyezet fedte, ugyanis előkerült a mestergerenda fészke a szentély falában. Az oratórium visszabontott nyugati falának csorbázata nem fut végig a szentély északi falán, hanem a főpárkány aljától mért hét méter körül eltűnik, ettől lejjebb ép téglasorok futnak. Ebből pedig Simon Zoltán egyértelműen arra következtet, hogy az oratóriumot egy külső lépcsővel közelítették meg, a lépcsőnek a sekrestye nyugati fala előtt kellett emelkednie, s mivel a sekrestye oldalfalain bekötő lépcsőfokok helye nem mutatkozott, feltételezhetően fából készülhettek.¹⁹³

A kutatás egyértelműen megállapította, hogy a déli reneszánsz kapu jelenleg másodlagos helyzetben van, annak helyén más, Simon Zoltán feltételezése szerint egy késő gótikus kapuzat állt. Ennek értelmében a déli kapu feletti feliratos kőelem sem lehet eredeti helyén, s valószínűleg nem a jelenlegi reneszánsz kapuhoz tartozott, de nincs semmiféle információ arról, hogy honnan került ez a kő a mai helyére. Mindezekkel összefüggésben Simon Zoltán felveti, hogy a templom építését későbbi időpontra, 1500 körüli évekre kell tenni.¹⁹⁴

7. kép: A kőszarkofág és a vörös márványlap az egykori sekrestyében a felújítás után. A fotót készítette: P. Szászfalvi Márta, 2017.

A református templomot érintő legfajszülősebb változtatás egyrésről a sekrestye és az onnan vezető belső terem, az oratórium visszaépítése volt. A sekrestyét egy intimebb sírkamrává alakították át, ahova áthelyezték Báthory István addig az egykori oltár helyén álló szarkofágját. A másik komoly változás a gótikus tetőtér látogathatóvá tétele volt, ahova most már lifttel tudnak felmenni és az ács munkákat megtekinteni a látogatók. Ez a két nagyobb látványosság, új attrakció egyrésről megnövelte a látogatási időt, másrésről a térelemek külső, a szakrális teret nem érintő megközelítése lehetőséget teremtett arra, hogy a látogatói forgalom ne zavarja az istentiszteleteket: az előteret üveggallal és -ajtóval választották le, a sekrestyéből vezető belső szoba pedig a külső lépcsőről is elérhető.¹⁹⁵

188 SIMON Zoltán 2009: 134.

189 Uo. 137.

190 Uo. 138.

191 Uo. 139.

192 MÓDYNÉ Nepper Ibolya 2005: 20.

193 SIMON Zoltán 2009: 146.

194 Uo. 150.

195 Báthori Gábor közlése, Nyírbátor, 2017.

8.

9.

10.

8-10. kép: A nyírbátori református templom szakrális tere 1933-ban, a 2008-as felújítás előtt és után¹⁹⁶

A mostani felújítás drasztikusabb változásokat is eredményezett a nyírbátori gyülekezet tagjai számára. A szakrális rész szerkezeti átalakítását, melynek eredményeként az úrasztala körüli korlát kikerült, ezáltal az úrasztala könnyebben áthelyezhető lett, ami a folyamatos koncertek miatt kiemelt fontosságú volt, a gyülekezet szinte természetesnek tekintette. A rendelkezésünkre álló fotók alapján ráadásul vélelmezhetjük, hogy a '34-es felújítás előtt is ez a szakrális térszerkezet élt a templomban.

11.

12.

11-12. kép: A felszakrális rész 1933-ban (Fotó: Kozmann Leó, 1933., DF2681) és üvegfallal lezárva, háttérben a lifttel 2017-ben (Fotó: P. Szászfalvi Márta, 2017.)

¹⁹⁶ 8. fotó: Forrás: Nyírbátori Református Egyházközség; 9. fotó: Forrás: <http://reformacio.mnl.gov>. Letöltés ideje: 2019. július 3.; 10. fotó: P. Szászfalvi Márta, 2017.

Problémásabb elem volt a lift, a mosdó és a szokatlan megjelenésű lámpatestek. A lift és mosdó esetében a gyülekezeti tagok részéről való fokozatos igénybevétel, „a praktikus hasznosíthatóság” elve azonban gyorsan felülírta a kezdeti ellenérzéseket. A három lámpatest azonban „kiverte a biztosítékot”, mivel megtörték a gótikus hálóboltozatra való zavartalan rácsodálkozást, ráadásul „nagyon katolikus hangulatot teremtettek a református templomban.”¹⁹⁷ Ezek a fenntartások és ellenérzések azonban a kínálózó lehetőség, a felújítás, az állagmegóvás szükséges rossz tényezője mellett a külső érdeklődés, az összességében abszolút pozitív visszacsatolás eredményeként lassan háttérbe szorultak, és a helyiek számára fokozatosan lokális és vallási identitásuk megerősítéseként is szolgáló előnyös akcióvá alakultak át.

13. kép: A felújítás után elhelyezett lámpatest, háttérben a feltárt oratórium.
A fotót készítette: P. Szászfalvi Márta, 2017.

A kiemelkedő művészettörténeti értékű nyírbátori református templom példája is jól reprezentálja, hogy a különböző régészeti feltárások, műemlékvédelmi helyreállítások közvetlenül is milyen jelentős hatást gyakorolnak a helyi örökség- és vallási turizmus kialakulására, illetve folyamatos fejlődésére. Láthatjuk azonban, hogy a „népszerűségnek gyakran ára van”, hiszen a sokat emlegetett havasalföldi portyázó hadak idején elszenvedett károk mellett a túlzottan érdeklődő, utazásukról egyedi

módon megszerzett szuvenirrel, református ereklyével hazatérni kívánó kultúrturisták, illetve a haszonszerzés céljából a sírrelablásra, vagy vélelmezhetően megszorult helyzetükben stallumégetésre vetemedő helyiek is komoly károkat okoztak a templom értékeiben. Az elődök hanyag eljárását azonban az utódok méltó módon pótolták a 20. századi felújítások és fejlesztések révén.¹⁹⁸

A nyírbátori templomi berendezési darabok „kalandos múzeumi utazása” kapcsán felmerül az egyházközségi javak múzeumba kerülésének összetett, jelen tanulmány keretein túlmutató kérdésköre is. Miként hatott a templomok javainak világi múzeumba kerülése a vallási turizmus hazai fejlődésére? Milyen mértékben befolyásolta a turizmust, hogy a művészettörténeti értékkel bíró, látogatói érdeklődésre számot tartó egyházi javak nem a templomokban láthatóak, így nem növelhetik a templomi attrakciók számát és a templomban töltött látogatói időt? A stallumokkal kapcsolatban leírt, állagmegóváásra vonatkozó problémák azonban sajnos felvetik a műtárgyvédelmi előírások egyházközségi szinten történő betartásának nehézségét, ami a rendelkezésre álló korlátozott anyagi erőforrások miatt még napjainkban is vállalhatatlan sok egyházközség számára. A kölcsönzési szerződések révén azonban lehetőség nyílik a gyülekezetek számára, még ha erősen ellentmondásos jogi viszonyban is, saját javaik hosszabb-rövidebb ideig történő visszakölcsönzésére, kiállítására, a restaurálási költségek terhe nélkül.

Irodalom

BALOGH ISTVÁN

1957 Jelentés a Múzeum 1948–1956. évi működéséről. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. (1948–1956) Debrecen

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDOLNA

1937 A nyírbátori stallumok. *A Magyar Nemzeti Múzeum Művészettörténeti Kiadványai*. Budapest, Magyar Történeti Múzeum.

BARÁTH BÉLA LEVENTE

2008 Adalékok az Ecsedi Báthoriak 16. századi patrónusi tevékenységéhez és Nyírbátor reformációjához. *Egyháztörténeti Szemle*. 2. 26–52.

C. TÓTH NORBERT

2009 Észrevételek a nyírbátori stallum egykori elhelyezéséről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. 43. 1. 159–164.

CSOHÁNY JÁNOS

1986 A reformáció elterjedése a Nyírségben. In Dám László (szerk.): *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez*. Folia historica et ethnographica I. Nyírbátor. 71–80.

ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS

2002 *Magyarország története. 1301–1526*. Budapest, Osiris Kiadó

197 Báthori Gábor közlése, Nyírbátor, 2017. Érdemes megjegyezni, hogy a debreceni Nagytemplom esetében is volt ilyen elem, az új padlózat az első találkozáskor komoly visszatetszést keltett a „nagyvárosi” gyülekezeti tagokban is. O. I. közlése, Debrecen, 2013.

198 Legutóbb, 2014-ben, a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorai, Lencz Balázs és Antal Marianna végzett el jelentős állományvédelmi munkát a nyírbátori múzeumban található stallumon. Lásd: LENCZ – ANTAL 2014.

ENTZ GÉZA

1986 Nyírbátor műemlékei. In Dám László (szerk.): *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez*. Folia historica et ethnographica I. Nyírbátor. 87–92.

1994 *Nyírbátor. Református templom*. Budapest, TKM Egyesület

ENTZ GÉZA – SZALONTAI BARNABÁS

1982 *Nyírbátor*. Budapest, Corvina Kiadó

FELHŐSNÉ CSISZÁR SAROLTA

2005 Népművészetünk emlékei középkori templomaink falfestészetében, a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In Szabó Sarolta (szerk.): *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére*. Nyíregyháza. 441–454.

FARKAS LAJOS

1892 A nyírbátori ref. templom multjából. *Nyírvidek*. 38. 1–2.

GRÓH ISTVÁN

1893 A nyírbátori ev. ref. templom. *Archaeologiai Értesítő*. 413–425.

JÓSA ANDRÁS

1867 Cím nélkül. *Századok*. 1867. 222–223.

KOZMA JÁNOS – TÁRNOK FERENC – CSIHA-SZEGEDI ISTVÁN

2000 *A nyírbátori református egyház és templom története*. Nyírbátor, Nyírbátori Református Egyházközség Presbitériuma

KŐFALVI LEVENTE

2015 A nyírbátori stallum faanyagának dendrokronológiai elemzése és származási helyének meghatározása.

Forrás: http://kornyezet.elte.hu/cimlap/hu/MSc/Vedes_prez/150616/KofalviLevente.pdf.

Letöltés ideje: 2020. június 16.

LEFFLER BÉLA

1915 A nyírbátori ref. templom. *Archaeologiai Értesítő*. 261–287.

LEHOCZKY TIVADAR

1869 Még néhány szó a nyírbátori templomról. *Vasárnapi Újság*. 714.

LENCZ BALÁZS – ANTAL MARIANN

2014 Restaurátori rész-jelentés. Dokumentáció a nyírbátori csonka stallumon történt restaurátori beavatkozásokról. I. rész.

Forrás: https://www.rakoczimuzeum.hu/downloads/Stallum_BIM_Szakmaibesz.pdf.

Letöltés ideje: 2020. május 6.

MÓDYNÉ NEPPER IBOLYA

2005 Bocskai kriptája Kismarján. *Magyar Múzeumok*. 2.19–20.

P. SZALAY EMŐKE

2009 Úrihímzéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében. A Magyar Református Egyház javainak tára. XIII. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület

PAPP SZILÁRD

2005 A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Budapest, Balassi Kiadó

2019 Egy reneszánsz rejtély: A nyírbátori stallum.

Forrás: <http://regmult.blogspot.com/2019/07/egy-reneszansz-rejtely-nyirbatori.html>

Letöltés ideje: 2020. június 16.

PALLAI LÁSZLÓ

2015 Turizmuspolitika az Európai Unióban. In Szonda István (szerk.): *A víz szakralitása. Vallási terek, vallási migráció és a vízkultusz*. Debrecen, Ethnica. 76–85.

PROHNENKO IGOR – ZSILENKO MÁRIA – BUZÁS GERGELY

2016 A nyálábvári Perényi-sírkő. *Archaeologia – Altum Castrum Online*.

Forrás: <https://archeologia.hu/content/archeologia/371/nyalabvar.pdf>

Letöltés ideje: 2020. április 21.

RÓMER FLÓRIS

1860 Nyir-Bátori templom faragványai. *Vasárnapi Újság*. 33. (1860. augusztus 12.) 400.

SIMON ZOLTÁN

2009 Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. 43. 135–154.

SZABADI ISTVÁN (szerk.)

2017 A Máramarosi és Szabolcsi Református Egyházmegyék vagyonszerzési jegyzőkönyvei. 1809. Debrecen

SZABÓ PÉTER

2009 Báthory Gábor újratemetése 1628-ban. In Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet – Erdély-Történelmi Alapítvány. 45–52.

SZAKÁLY FERENC

1995 *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai polgárosodás kérdéséhez*. Humanizmus és reformáció 23. Budapest, Balassi Kiadó SZ. N.

1931 Az Országos Műemlékvédelmi Bizottság kutatásai Nyírbátorban. *Debreczeni Újság*. 1931. július 14. 5–6.

SZINI KÁROLY

1855 Magyarországi ügyek. *Magyar sajtó*. 15.

VOIT PÁL

1961 Műhely a Via dei Servin. *Művészettörténelmi Értesítő*. 3–4. 97–130.

WESZPRÉMI ISTVÁN

1774 *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographie*. Lipcse

ZENTAI TÜNDE

2014 *A Dél-Dunántúl himes templomai*. Pécs, Pannónia Könyvek

14. kép: A nyírbátori református templom. A fotót készítette: P.Szászfalvi Márta, 2017.

FOTÓTÖRTÉNET

MEZEY LAJOS FESTŐ-FÉNYKÉPÉSZ BICENTENÁRIUMÁRA

2020-ban Mezey Lajosnak, a magyar fotótörténet egyik úttörőjének kétszerezesen kerek évfordulójára emlékezünk: 200 éve, 1820. október 3-án született és 140 éve, 1880. július 29-én hunyt el. Nagyvárad jeles polgára mindkét ágon régi bihari családok leszármazottja volt: apja a családi hagyomány szerint hajdú ősöktől született Debrecenben.

Mezey Lajos annak a festőművész-nemzedéknek volt tagja, amely a fotótörténetben festő-fényképész gyűjtőnév alatt képviselteti magát: ők voltak azok, akik szembesülve az új ábrázolási módnak a közönségre gyakorolt vonzó hatásával s látva annak az olcsóbb portrékészítetés felé való tömeges átpártolását, úgy döntöttek, saját eszközével veszik fel a harcot az új technikával. Egyéni művészi látásmódjukat próbálták hozzáadni a vizitkártya-iparban sablonossá váló műtermi ábrázolásokhoz – más kérdés, hogy a kifinomult, aprólékos munka a gyors képkészítés lényegének szegült ellen, így üzletileg nem volt túl kifizetődő.¹

Mezey fényképészként éppúgy autodidakta volt, mint festőként, hiszen festészeti tudását is vándorfestőként, külföldi tanulmányutakon, képmásolással alapozta meg, nem rajziskolákban és festőakadémiákon (s e módszer olyan sikeresnek találta, hogy saját tanítási gyakorlatában is ezt alkalmazta, így például Szinyei Merse Pál első mestereként). A fényképezés iránt sem üzleti megfontolásból érdeklődött kezdetben, pusztán a kíváncsiság vezethette, hiszen már az 1850-es években készített/készítettetett családtagjairól dagerrotípiákat, s kipróbálhatta a dagerrotípiával párhuzamosan feltalált Talbot-féle papírnegatív eljárását is.²

Mezey végül 1864-ben vágott bele a hivatásos fényképezésbe, hogy az arcképfestés gyenge jövedelmét a portrékészítés e divatos módjával egészítse ki. Ennek éppúgy látott neki, mint hajdan a festésnek: Bécsbe utazott, ahol Székely József műtermében gyorstalpalón elsajátította a szükséges alapokat, beszerezte a felszerelést, majd hazatért és e célra átépített saját házában megnyitotta a fényképezőműtermet. A kezdetben jól, majd a konkurencia növekedésével egyre kevésbé prosperáló műterem tíz évig működött, akkor kénytelen volt megválni tőle – az anyagi csődöt így sem kerülhette el.

A műteremben készült képekből alig néhány száz maradt fenn magán- és közgyűjteményekben. A hagyományos műtermi beállításokat ismétlő, a megrendelők igényeit kielégítő, elsősorban vizitkártya méretű felvételek mellett, a képkészítés technikai lehetőségei iránti kíváncsiságát mutatja néhány kettős expozícióval készült trükkfelvétele vagy sztereoképeinek sorozata, s fennmaradt néhány, a fényképet mintegy „művészetté emelő”, miniatúrának beillő munkája is, amelyek a lányairól készített vizitportrék olajfestékkel történt aprólékos átfestésével készültek. A képkészítés szenvedélyét családjára is átörököttette: Mihály nevű unokaöccse a váradi Műkedvelő Fényképészek Körének elnöke volt; fia, ifjabb Mezey Lajos biharnagybajomi gyógyszerész pedig apja fényképeszeti felszerelését is megörökölve rögzítette élete végéig családjá és faluja életét.³

Mezey Lajos mind festőművészként, a megye számos templomába, közintézményébe és polgári otthonába készült portré-, táj- és oltárképe, mind a váradi polgárság mindennapjaiban és ünnepeiben való aktív részvétele révén, vagy rajzitanítói eredményei és a rajzolni igyekvők megsegítésére tett végrendeleti jótékony alapítványa révén – s nem utolsósorban úttörő fényképeszi tevékenysége miatt, melyek közül egy is elegendő lenne, mindenképpen érdemes rá, hogy emlékezetét a kései nemzedékek számára is fenntartsuk.

2020 októberében Nagyváradon ünnepélyes események sorával készültek megemlékezni Mezey Lajosról, emléktáblák állításával és munkásságát tárgyaló rövid szimpóziummal.⁴ Erre az alkalomra készült az alább némileg bővített szöveggel közölt két előadás, amelyek a fényképész Mezeyt mutatják be. A tárgyalt művek a leszármazottak tulajdonában vannak.

¹ Mezey nemzedéktársai e csoportban a kor legnevesebb festői voltak: Barabás Miklós, Borsos József, Brodsky Sándor, Molnár József és mások – de festőként kezdte az inkább fényképészként jeleskedő Simonyi Antal és Gondy Károly is. Minderre lásd FARKAS Zsuzsa, *Festő-fényképészek 1840–1880*, Kecskemét, 2005.

² Az ezzel az eljárással készült – részben a családnál, részben a Déri Múzeumban őrzött – fennmaradt képek esetében, a verzőkon olvasható rájegyzések szerint, a fényképész nem Mezey volt – ami azonban nem zárja ki, hogy ő maga is készített volna hasonlókat.

³ Ezt a gazdag negatív-üveglemez hagyatékot immár a Déri Múzeum Fotótára őrzi.

⁴ Az eseménysorozat az egészségügyi vészhelyzetre való tekintettel egy későbbi időpontra halasztották, illetve annak csak bizonyos részei valósultak meg.

FARKAS ZSUZSA

MEZEY LAJOS MOSOLYA

Ezen előadás keretében az arc lényegiségének kutatásához a fényképezett portrék narratíváján keresztül közelítünk. Olyan műtermi portrékat kerestünk, amelyek érzelmeket tükröznek, általuk a mosolygás történetéről szólhatunk. Többféle kérdés adódik: milyen helyzetet kell kialakítani ahhoz, hogy a fényképezkedő „fesztelenül” képes legyen egy kedvesnek ítéltető (nem merev) mosolyt varázsolni az arcára? A 19. században a fényképezett portrék reprezentációjának nem része a vidámság, mert az az Én komolytalanságát sugározná. A magabiztos én a portréiban saját társadalmi státuszát igyekezett hangsúlyossá tenni. Az emberek önképük megteremtése, kedvessé varázsolható lényük érdekében, később pedig a boldogság látszatának felmutatásához használták a mosolygást, mint eszközt.

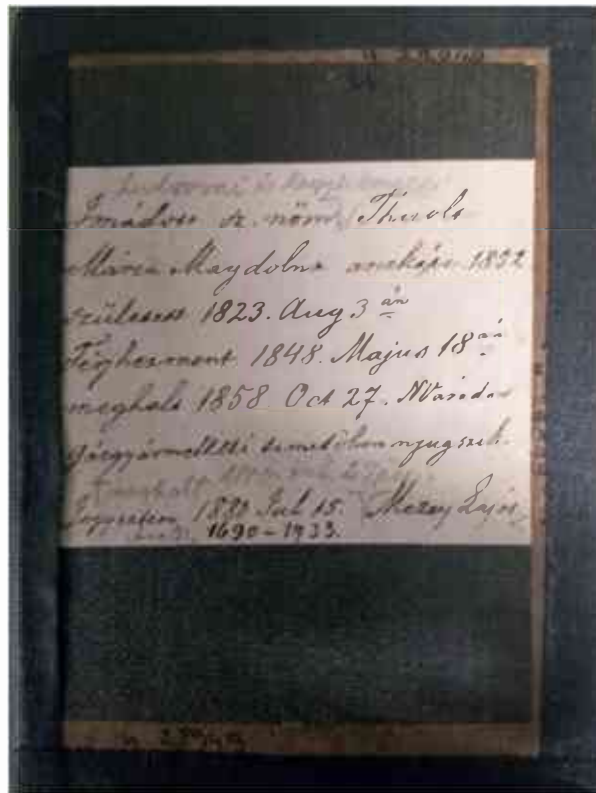
Egy portré elkészítése egy művésszel nem más, mint az egyénnek a társadalmi nyilvánosság előtti megjelenítése, szimbolikus formában. A nyilvánosság által kontrollált és az akadémiai kánon által elfogadott módszer az, amely a modell családjának, társadalmi rétegének és hovatartozásának a megfogalmazásával, a szokásrendszer bemutatásával elfo-

gadottá vált. A korai portrék az arc helyettesítői vagy emlékeztetői voltak, olyan esetben, amikor a reprezentációt a néma képre bízta a megrendelő. A portrék a saját, a helyi kánont leképező arkkultúra kollektív mintáit képviselik. A művészek a képekben átöröklődött kulturális klisék mentén alkották meg műveiket. A portréban ábrázolt arc az Én tematizálása, mely a láthatóság és a fiziognómiai hasonlatosság határainak átlépéséhez vezetett. Ehhez a művésznak szüksége volt olyan eszközökre, melyek segítették kifejezni a személyt, ilyen volt a mimika, a tekintet, a gesztusok és a pózok rendszere.

Mezey Lajos tehetséges művészként felmérte az emberek viselkedésének mibenlétét, sokféleségét. Egy fényképész általában az általa felkínált módokon leplezhette a helyzeteket, és igyekezhetett a modellekből áradó túlzó vagy árulkodó jeleket eltakarni, átalakítani. Olyan példákat kerestünk most, amelyek által áttörhetővé válhat az a fal, mely a képen eltakarja az embert. A nem verbális kommunikáción keresztül az emberek megmutatták a rejtett érzéseiket. Arra keressük a választ, hogy vajon

Mezey Lajos egész alakos képe Ilka lányával és a tárgy verzója, 1852 (MNM)

Mezey Lajosné térdképe és a tárgy verzója, 1852 (MNM)

a fényképező mester hogyan ismerte fel ezeket és hogyan korigálta, különösen a szélsőséges látványok vagy megnyilatkozások esetében?

A fényképi portréábrázolások történetében lassan jelent meg a mosolygás. Ennek kezdetben technikai akadályai voltak, hiszen hosszan kellett kitarítani a mosolyt. A technika fejlődésével ez a gát megszűnt, de mégis igen kevés mosollyal találkozhatunk a fényképezett portrékon. Az ilyen műveket összegyűjtve alapvető kérdéshez jutunk: vajon a modell volt jókedélyű, vagy annak akart látszani, vagy a fényképész teremtett jó helyzetet. A Mezey Lajoshoz köthető, kiváló dagerrotípiák bemutatásával ezekre a komplikált kérdésekre adható válaszokat keressük.

Mezey Lajosról nem sokat tudunk, míg a leszármazott, Mezey András 1996-ban megjelent könyve alapján megismerhettük hagyatékának egy részét, majd 1998-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett kiállítás alkalmából láthattuk is azokat. A monográfia fotókatalógusa 130 tételt dolgozott fel, mely 45 illusztrációt is tartalmaz.¹ A festő hagyatékával először a *Festő-fényképészek* című, 2005-ben a kecskeméti Fotográfiai Múzeumban rendezett kiállítás és a hozzá megjelent kötet kapcsán foglalkoztam. Akkor nagyon szembetűnő volt, hogy Mezey József és Mezey Lajos tevékenységét, számos festményét összekeverik, és ezért számtalan ellentmondásra figyelhettünk fel.²

A magyar fotografiai múlt feltárása a hazai sajtóban megjelent híradások alapján jól halad, ezekből, továbbá a művész fennmaradt levelezéséből tudható, hogy Mezey Lajos 1843 tavaszától 1844 tavaszáig Nifont de Rarke panoráma-mutatványossal dolgozott együtt. Mezey apró kis képeket festett, amelyeket nagy sikerrel mutattak be Pesten is.³ Tisztában volt az optikai illúziókkal, azok elkészítésének mechanizmusával és azok hatásával az emberekre. Miután megvált mesterétől, szeretne volna elkezdni bécsi akadémiai festészeti tanulmányait, de nem volt pénze beiratkozni. Az akadémia hivatalos jegyzékében nem szerepel a neve, de levelezéséből tudjuk, hogy a császári képtárba, a Belvedere-be járt másolni, tanulmányozta Rubens, Rembrandt, az ifjabbik David Teniers festményeit. 1846 őszén tovább vándorolt, eljutott a müncheni festőakadémiára, Párizsba, Velencébe és Rómába is – nekrológja szerint.⁴ Szívesen tartózkodott Velencében, az ott látott műremek mély hatással voltak rá.⁵ 1847-ben tért vissza Nagyváradra, s bár menyasszonyának szülei ellenezték a házasságot, 1848. május 18-án feleségül vette Thuolt Mária Magdolnát. A szabadságharc után kényszerűen hirdette magát a *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő*ben, tudatta a közönséggel, hogy a szállá-

¹ MEZEY András: Szinyei Merse Pál nagyváradai mestere: Mezey Lajos festőművész és fotográfus élete, művészete. Budapest, 1996. 21.

² FARKAS Zsuzsa: *Festő-fényképészek*. (H. n.), Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005.

³ FARKAS Zsuzsa: Panorámák és ködfátyolképek az 1840–1850-es években Pesten és Budán, in KIRÁLY Erzsébet szerk. *Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére*. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001. Budapest, 2002. 139–147.

⁴ Napi hírek – Halálkozás, Pesti Hírlap, 1880. augusztus 1. 6.

⁵ Napi hírek, Bihar, 1880. augusztus 1. 3.

Mezey Lajosné Ilka lányával és a tárgy verzója, 1852 (magántulajdon, fotó Lukács Tihamér)

sát megváltoztatta és a Kapucinus utca Egyedház 69-ik szám alá helyezte át.⁶ 1852-ben a város központjában, a Közép utca 3. szám alatt vásárolt telken épített házat. A házaspárnak hat gyermeke született, de egyik fiuk kétéves korában meghalt.

Mezey saját műtermében dolgozott, arcképfestőként és restaurátorként bejárta a környéket. Nagyváradon ismerkedett meg 1852-ben Döbler mutatóványainak működési elvével, azt viszont pontosan még nem tudjuk, hogy kinél ismerkedett meg a dagerrotípizálással olyan magas színvonalon, mely arcképén is jól tükröződik. Vándorlásai alkalmával ezt számos helyen megtehetette, de mivel ez a fajta technika csupán öt családi képre korlátozódik hagyatékában, feltételezhetjük, hogy e képkészítési módszer felé csak kíváncsisága hajtotta. Ilyen irányú képzettségét nem hirdette és talán nem is gyakorolta. Ezek a fennmaradt képek a kiváló magyar dagerrotípiák közé tartoznak, a Nemzeti Múzeumba a II. világháború előtt bekerült két művet számos alkalommal szerepeltették fotótörténeti bemutatók alkalmával is.

Mezey András monográfiája az 1850-es évekre 33 festményt datál. Feleségéről készített, aprólékosan megfestett, kiváló portréja élete egyik fő művének tekinthető. Az 1850-es években készült fotografíák a fotókatalógusban a „korai képek” között kerültek felsorolásra, 11 tételben. A kötetben szereplő adatok a dagerrotípiák őrzési helyére vonatkozóan helytelenek, mert azok nem a Budapesti Történeti Múzeum tulajdonában vannak. Kettő közülük a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtárában található, ezek közül az elsőn Mezey Lajos és kislánya, a másodikon Mezey

Lajosné látható.⁷ A festőt gyermekével ábrázoló dagerrotípiát nagyon sok helyen közölték,⁸ hátoldalán felirat: „*És csakugyan velem legjobban lehetett levenni Illkát Mezey 1852*”. A feleségét ábrázoló mű hátoldalának felirata: „*Imádott sz. nőm Thuolt Mária Magdolna arcképe 1852. / született 1823. Aug. 3-án / férjhez ment 1848. Május 18 án / meghalt 1858. Oct. 27 NVáradon. / Gázgyár melletti temetőben nyugszik. Jegyzetem: 1880. július 15. Mezey Lajos*” Ceruzával kiegészítve „*meghalt 1880. július 29 én.*”⁹ Ez utóbbi megjegyzés a festőre utal, melyből pontosan látjuk, hogy halála előtt két héttel készítette azokat a kis papírcédulákat, melyeket felragasztott a dagerrotípiákra.

7 Mezey Lajos unokája, ifj. Mezey Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott hat művet 1933-ban.

1. Ltsz. 1689-1933 Mezey Lajos kislányával, dagerrotípiá, becsértéke 5 pengő

2. Ltsz. 1690-1933 Mezey Lajosné, dagerrotípiá, becsértéke 5 pengő

(1-2. tétel mellett található megjegyzés: valószínűleg nem Mezey Lajos felvételei.)

3. Ltsz. 1691-1933 Mezey Lajos „sajátkezűleg átfestett fénykép”; hátoldalán levő felirat: „Mezey Lajos festőművész arcképe, melyet ő festett meg egy fénykép után”, ambrotípiá, becsértéke 5 pengő

4. Ltsz. 1692-1933 Mezey Lajos mellképe, fénykép, becsértéke 2 pengő

5. Ltsz. 1693-1933 Haan Antal festőművész fényképe, Mezey Lajos felvétele, Nagyvárad, becsértéke 0,5 pengő

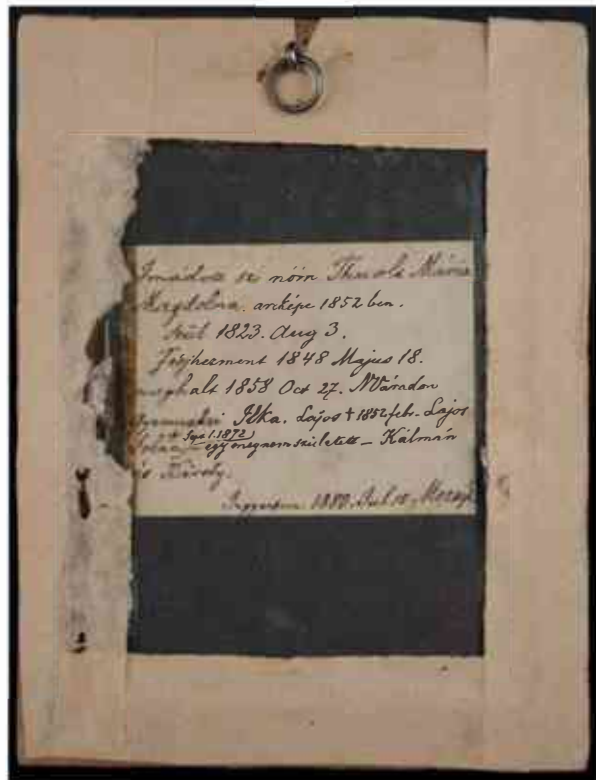
6. Ltsz. 1694-1933 Mezey Lajos egész alakos fényképe, dr. Székely és Tsa, felvétele, Bécs, becsértéke 0,5 pengő

(A képekhez tartozó szövegeket ifj. Mezey Lajos jegyezte fel Biharnagybajomban, 1933-ban.)

8 Lásd pl. STEMLERNÉ Balogh Ilona: Történelem és fotográfia. Budapest, Osiris, 2009. 22.

9 Köszönöm Baji Etelka segítségét.

6 Hirdetés Kép-író címmel, Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1850. október 6. 1.

Mezey Lajosné térdképe és a tárgy verzója, 1852 (magántulajdon, fotó Lukács Tihamér)

A leszármazottaknál van további két dagerrotípiá, mely Mezey Lajosnét ábrázolja kislányával és önállóan Mezey Lajosnét.¹⁰ A művek feliratai igen sokat elárulnak a készítési problémákról is. A kettős kép hátoldalának felirata: „*Ilkámát édesanyja szorítja magához, de nem sikerülvén, azon reményben, hogy velem tovább marad nyugodtan, újra próbálta a Daguerrotypeur. Mezey 1852.*”. A felesége portréjának felirata: „*Imádott sz. nőm Thuolt Mária Magdolna arcképe 1852-ben. / Szül 1823. Aug. 23. Férjhez ment 1858 Oct. 27. NVáradon / Gyermekei: Ilka, Lajos + 1852 febr., Lajos, Jolán + Szept 1 1872 – egy megnevezett – Kálmán és Károly. Jegyeztem 1880 júl 15. Mezey L.*”¹¹

A Mezey Lajosnét ábrázoló két kép alig különbözik egymástól, csak vállának iránya, illetve arcának és tekintetének változása figyelhető meg. A két múzeumi kép jó állapotban van, míg a magántulajdonban lévő, általam elemzett képeken apró foltok jelentek meg. Az ötödik dagerrotípiá Mezey András tulajdonát képezi, Ilkát egyedül ábrázolja, sajnos nagyon rossz állapotú.¹² E mű felirata: „*Ilkámát szegény daguerrotypeur sehogy sem volt képes pajkossága miatt levenni, de ezt mégis elhozta tőle. Mezey Lajos 1852.*”¹³

A feliratok szerinti olvasat egy speciális mesterre utal, akitől az optikai illúziók iránti érdeklődő Mezey Lajos akár meg is tanulhatta a fortélyokat. Szabó Anna Viola fotótörténész véleménye szerint, miután Mezey mint

egy harmadik személyről beszél a fényképező mesterről, feltételezhető, hogy Mezey ebben a fényképezkedési akcióban csak mint modell volt jelen. Szabó Anna Viola Lojanek Jánosra (1816–1877) gondol fényképezésként, aki vándorútján 1852-ben Debrecenben hangzatos hirdetést jelentetett meg.¹⁴

Lojanek János Photograph Daguerrotyp készítő és másoló Debrecenben.

Működik naponta reggeli 9 órától kezdve egész délutáni 4 óráig – semminemű időváltozás által nem akadályoztatván. – készít Photograph daguerrotyp képeket néhány perc alatt színezve vagy a nélkül a legkisebb alakban, mellképtől kezdve egész 5 hüvelyk nagyságú ezüstlapokon, valamint egyes személyeket, úgy csoportokat is 2-től egész 12 személyig. – Hasonlóképpen mindennemű arcképek, festvények, egész tájékok természetű lemásolását is elfogadja. –

*A lemásolt arcképek hasonlatosságáról s tartósságáról kezeskedvén, reményli: hogy a t. c. közönség számos megrendeléssel fogja szerencsésíteni, annival is inkább, minthogy itten átutaztában csak néhány napig mulatand. Lakása van Németutca 1808. szám a. özvegy Varga Józsefnő asszony házában.*¹⁵

10 A kettős kép mérete: 8,8x12 cm, a feleség portréjának mérete: 8,3x10,8 cm.

11 Köszönöm Kiss Anna segítségét.

12 A kép reprodukcióját lásd MEZEY, i. m. 84.

13 Köszönöm Mezey András segítségét.

14 Köszönöm Szabó Anna Viola segítségét és hogy lehetővé tette tanulmányai elolvasását.

15 Hirdetés, Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1852. szeptember 30. [2.]

Mezey Ilka, 1852 (magántulajdon, ofszet)

Lojanek János nagyváradi első műterméről csak 1863-tól találunk adatokat,¹⁶ így ez a dátum még levéltári megerősítést igényel.

Mezey Lajos életrajzának eddig ismert töredékessége, feldolgozatlansága nem enged mélyebb bepillantást ezekre az évekre. A házvásárlás, Ilka kislányának növekedése biztos pontok, amelyek megkönnyítik az érzelmi hálón keresztül megközelíteni a képeket. A máig fennmaradt magyar dagerrotípiák között különleges helyet foglalnak el, hiszen nagyon kevés teljes alakos kép készült, mert a mesterek általában csak mellképeket készítettek. Mezey alakja, természetes, laza beállítása üde színfoltja a portréfénykép-művészetben belüli kettős képek hagyományának. A kettős képek között az anya gyermekével a gyakoribb, ahol a kisgyermek az anyja ölében ül. Ez az ikonográfia a Madonna a gyermekkel klasszikus kompozicionális rendjét követi. A Mezey Lajosné kislányával ábrázoló képen az anya kezével megtámasztja a gyermek fejét, hogy ne kelljen azt hátulról, fa fejtámasszal rögzíteni. A feleség kedves mosolya predesztinálta azokat a kutatásokat, amelyek a mosolygás történetét tárgyalják. Az „Arc-konferenciára”¹⁷ készülve, Borda Márton Áron gyűjtő sokadik felszólítására próbálkoztam meg a Mezey-kötet hátsó, belső borítóján szereplő barnított reprodukció eredetijének felkutatásával. Nagy élmény volt végül látni a művet, hiszen ezáltal megerősítést nyert, hogy a festő és modellje közötti szoros, komoly kapcsolat eredményezte ennek a képnek a létrejöttét.

„Mezey Lajos úr közép termetű alak, élénk tűzű szemekkel és jóságos arcvonásokkal. [...] Mint művész szülővárosának és az egész vidéknek méltó büszkesége, mint ember önzéstelen lelkéért, megnyerő társalgásáért köztiszteletnek örvend, s azon nemes hév, mellyel róla ismerőseinek széles köre beszél, őszinte mély szeretetről tesz tanúbizonyságot.”¹⁸ – jellemezte a *Hajnal naptár*. Az életrajz melletti arcképén a művész mosolyog, így megtaláljuk a kulcsát annak, hogyan tudott olyan helyzetet teremteni, hogy felesége mosolya természetes, kedves, meggyőző legyen. Nekrológiájában így jellemzik: „Noha küzdött az élet terheivel, de kedélye mindig vidám, ruganyos, szíve jó, jelleme feddhetetlenül becsületes volt.”¹⁹ Ez az emberi tulajdonság általában hamar elfelejtődött, pedig a saját kora ezt nagyra értékelte: „örökké vidám kedélyű, kedves társalgású ember volt, kit minden körben szerettek” – írta a *Független Hírlap* is halálakor.²⁰ Mezey Lajos lénye határozta meg a róla és családjáról készült műveket, melyekkel mint kedves, megnyerő modellek a magyar portréművészet különleges alkotásait teremtették meg. Bár ezeket talán nem is a nyilvánosságnak szánták, pusztán kísérletek voltak, de egy új, modern látásmód felé való orientáció árulkodó állomásai.

16 MIKLÓSI-SIKES Csaba: Fényképezés és műtermek Erdélyben 1839–1916. Székelyudvarhely, 2001. 167–169.

17 FARKAS Zsuzsa: Az arc misztériuma. Az érzelmek ábrázolása a magyar fényképezett portrékon keresztül. Előadás Az arc misztériuma – másság & reprezentáció című konferencián, PPKE BTK – Sophianum, 2019. április 11–12. (megjelenés alatt)

18 SARKADY István szerk. *Hajnal*. Arcképekkel és életrajzokkal díszített naptár 1864-re. Pest, 1863. 80.

19 Napi hírek, Bihar, 1880. augusztus 1. 3.

20 Művészet – Mezey Lajos, *Független Hírlap*, 1880. augusztus 1. 3.

VÁRAD AZ ABLAKBÓL

Mezey Lajos sztereoképei

1843 májusában a festőnek még csak készülő, ifjú Mezey Lajos Nagyváradon csatlakozik a Kolozsvárról Pestre tartó Nifont de Rarke panorámafestőhöz, hogy gyakorlatot szerezzen a tájképfestésben.¹ A panorama mobilizált változatával, az ún. kozmorámával utazó vándormutatóvándoroknak az egy-egy állomáshelyen olykor 15x is cserélődő, alkalmanként 12 különböző témát bemutató kiállításaihoz változatos és nagy mennyiségű táj- és eseményképre volt szüksége. Az ember nagyságú, sötét dobozok belsejében, kb. 60 cm nagyságú képekből² félkörívben összeállított látványokat: széles völgyeket, városi piactereket, bányák és templomok belsejét, a világ csodáit vagy tömegeseményeket: ütközeteket és temetési meneteket,³ óriási, kerek nagyítóüvegeken keresztül lehetett megtekinteni. A minél hatásosabb perspektíva alapján válogatott, s a képnéző rögzített nézőpontjából megfestett, majd a kép hangulatához illően megvilágított és többszörös nagyításban-torzításban szemlélhető tájak térélményt nyújtottak, így a közvetlen megtapasztalás, az ottlét illúzióját keltették.⁴ A kozmoráma üvege a beletekintő ember számára keretként kizárja a környező világot, a képen kívüli valóságot, a perspektíva bevonzza a nézőt a képbe, a szemlélés ideje alatt a feltáruuló látvány válik az egyedüli, megfogható valósággá, s ez lehetővé teszi a távoli tájak és történelmi események személyes élményként való megélését.⁵ A csaknem egy évig Rarke mellett dolgozó Mezey több ilyen illuzórikus tájképet festett, így pl. előkép alapján a londoni Temze-álagutat, amely végtelenségével a mélységérzet szédítő hatásának fölkelésére különösen alkalmas lévén, a hasonló mutatóvándorok kedvelt témája volt.⁶ A korabeli közönség számára az ilyen látványosságok „optikai teremutazások” jelentették a világ megismerésének lehetőségét.⁷

Mezey pesti tartózkodása alatt más optikai illúziók előállítását is megtanulta: tudott transzparens képeket készíteni – még ha csak Rarke

ablakra szerelt, átvilágító reklámtáblája gyanánt is⁸ – vagyis egy áttetsző felület, olajjal átítatott papír vagy könnyű textil két oldalára lazúros technikával két különböző képet festeni, hogy a látvány a megvilágítás irányától függően változhasson, a képelemek mozgásának (például egy napfelkeltének) hatását keltve. Hasonló képeket használtak a színház-szerű diorámában is. A pesti tartózkodásával egy időben a városban fellépő híres bűvész, Ludwig Döbler ködfátyolképmutatóvándorait is látta Mezey, amelyhez kétlencsés laterna magicát használtak, úgy, hogy az egymást váltva kivetített színes üvegek mintegy szétfoszolva tűntek át egymásba. Ha a képeket ráadásul gőzgolyóra vetítették, szintén némi mozgás-illúziót kelthettek.⁹ Mezey egy későbbi kirándulása során a ködbe vesző

1. Mezey Károly sztereoneézővel

* Honderű, 1843. március 4. 318, június 10. 783, Világ, 1843. szeptember 6.
 2 Mezey maga nevezi a panorámába festett képeit „rőfnyieknek”. Mezey Lajos levele Thuolt Máriának, 1843. szeptember 17, in MEZEY András, Mezey Lajos festőművész és fotográfus élete, művészete, Budapest, 1996, 15.
 3 Rarke kiállításainak témáit a korabeli újságcikkek alapján listázza FARKAS Zsuzsa, Panorámák és ködfátyolképek az 1840–1850-es években Pesten és Budán, MNG Évkönyv 1997–2001, Budapest, 2002, 140.
 4 KOLTA Magdolna, Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete, Kecskemét, 2003, 38–43.
 5 FÖLDÉNYI F. László, Képek előtt állni, Pozsony, 2010, 157.
 6 KOLTA, i. m. 37, 134; Világ, 1843. szeptember 6.
 7 Honderű, 1843. szeptember 9.

8 Mezey Lajos levele Thuolt Máriának, 1843. október 5., kézirat, magántulajdon (részlete közölve MEZEY, i. m. 16.); Nemzeti Újság, 1843. október 25.
 9 KOLTA, i. m. 66–71, 78–87; FÖLDÉNYI, i. m. 135–137.

2. Mezey Lajos kisgyermekai fényképalbumot nézegetve, illetve Mezey Károly sztereonézővel

Királyhágó hegy-völgyeinek váltakozva előbukkanó látványait Döbler mutatványához hasonlította, hiszen az illuzórikus utazás élményében hamarabb volt része, mint a személyes tapasztalásban.¹⁰

Az 1851-ben nyilvánosságra hozott új találmány, a kozmorámák helyébe lépő sztereoszkóp, már nem festett, hanem fényképezett tájak nézegetésével, a világgjárás e módjára kínált új lehetőséget, azzal a különbséggel, hogy ehhez immár a lábat sem kellett kitenni otthonról, elég volt hazavinni az aktuális eseményeket vagy a világ nevezetességeit

Hogy a vizuális leképezés minden változata iránt fogékony Mezey már igen korán beszerezhetette a saját sztereonézőjét, azt az egyik képen is látható készülék mutatja, amely még a feltaláló, David Brewster által fejlesztett típus. (1–2. kép) A polgárság köreiben itthon is villámgyorsan elterjedő, társasági szórakozást jelentő eszköznek az 1850-es években még csak egyik használója lehetett Mezey maga is, ám ahogy fényképezőgép került a házba, rögtön megpróbálkozott a sztereoképek saját kezű előállításával.

3. Ifj. Mezey Lajos és Kálmán a szomszéd fiúval – a két felvétel között bemozduló kezek, lábak, arcok

bemutató képsorozatokat, amelyekből mindenki tetszése szerint válogathatott. A sztereoszkópra még inkább igaz volt, mint a kozmorámára, hogy „e szobáiban megutazása földgömbünknek [...] valóságos ázsiai kényelmet nyújt”.¹¹

¹⁰ Mezey Lajos levele Thuolt Máriának, 1852. július 30, in MEZEY, i. m. 19.

¹¹ Honderű, 1843. november 18.

A sztereokép keltette térhatású illúzió abból adódik, hogy az azonos tárgyról készített majd egymás mellé ragasztott két képet az ember két szeme közötti bizonyos szögbeli eltérést rekonstruálva veszik fel, s a képeket a sztereonézőbe pillantva az agy egyesíti, a valóságoshoz közelítve a látvány térbeliségének érzékelését. A sztereonéző prizma-ja által a távlatot síkban ábrázoló fénykép elemei mintha lemezekre válnának szét, amelyek egymás mögé sorakozva, mintegy megeleve-

nedve teremtik meg a mélységélességet. A kettős képet legcélszerűbb kétobjektívessel géppel felvenni, hogy a két képen, a szögbeli eltérést leszámítva, pontosan ugyanaz a látvány rögzüljön; az ilyen gépek azonban csak az 1860-as évekre kerültek forgalomba. Korábban a fényképezőgépet sínre kellett szerelni és a második kép elkészítéséhez kissé arrébb csúsztatni és el is forgatni.¹² Mezey is ezt a módszert alkalmazhatta, mert képpárja-in látszik a két felvétel között eltelt néhány pillanat, miközben a járókelők arrébb mennek, az istállóba bekötik a lovat, a kisgyermekek fészkelődnek, pislognak, elmosolyodnak: ezek az elmozdulások a sztereonézőben homályos foltként jelennek meg, nem biztos, hogy a szerzői szándéknak megfelelően. (3. kép)

A Mezey által készített, mintegy 20 darab fennmaradt sztereokép, a rajtuk látható gyerekei életkorából következtethetően, 1864-65-ben

termi beállítások hagyománya szerint elrendezett zsánerképek a perspektivikus hatás eléréséhez túlságosan egysíkúak, így a sztereonézőben is nehezen érzékelhető a térmélység. (4. kép) Lehetséges ugyanakkor, hogy e képek esetében nem is ez volt az elsődleges cél, hiszen ezek a felvételek párjuktól különválasztva, önálló alkotásokként is előfordulnak a család albumaiban. A láthatóan kizárólag saját használatra készült képek báját a belőlük sugárzó intimitás és harmónia adja; de minden darab tekinthető a művész sajátos önarcképének is. A gyerekekkel beállított jelenetek a Mezey által művelt művészeti ágakat, a művészi önkifejezés különböző formáit mutatják be, azok jellegzetes attribútumaival. Ide sorolható a fényképezőgéppel, fotóalbummal és sztereoszkóppal illetve festőállvánnyal és gipszmásolatokkal pózoló vagy színházat játszó gyerekek képe csakúgy, mint a fotelben olvasva elszunyókáló, asztalnál

4. Mezey Kálmán és Károly, apjuk fényképezőgépével – amely zsánerképek ügyesebb, mint sztereónak

készülhetett, csak Károly fia portréja későbbi mintegy tíz évvel, így feltételezhető, hogy műterme fennállása alatt végig készített sztereókat. A jelenleg ismert darabok mindazonáltal erősen kísérleti jellegűeknek tűnnek, nemcsak az elmozdulások be nem kalkulálása illetve a két kép sokszor nem egyenlő minőségű kidolgozottsága miatt, amely szintén csökkenti a hatást, de elsősorban a rögzített tér perspektívátlansága miatt. Mezey a panorámafestés során megtanulhatta, hogy térhatás akkor jön létre, ha a tér minél rétegzettebb, minél mélyebb, s ha az előtérben valami nagyobb tárgy látszik, amelyhez viszonyítva, előtte és mögötte megképződhetnek a kép rétegei. Mégis, a gyermekeiről készített felvételek során mintha megfeledezett volna e tapasztalatról, hiszen a mű-

verset író vagy saját szellemképével vitatkozó művész jelenete, a gondolat képi megjelenítése.¹³

A sztereó eredeti funkciójának kiaknázása céljából készülhettek viszont a Mezey házának utcájával párhuzamos, Nagy Magyar utca sarkán álló, a Szent László térre néző görög katolikus templom tornyából felvett városképek, amelyek a magaslati nézőpont rögzítésével lehetővé tették a saját város idegenként való szemlélését. Az ég lakóinak szemszögéből való városábrázolás szintén a panorámák hagyománya, hiszen a körpanoráma első megvalósulása már így ábrázolta Londont és környékét. A magaslati nézőpont az isteni mindentlátás képességének illúziójába ringatja az embert, olyan szemszöget nyújt, amelyből a látvány nemcsak befogadható, de minden rápillantó számára külön

12 NEKES, Werner, Az optikai médiumok glosszáriuma, in KÉKESI Zoltán – PETERNÁK Miklós szerk., Pillanatgépek, katalógus, Múcsarnok, 2009, 193–203 (202); KOLTA, i. m. 45–51.

13 A két utóbbi beállítás jelenleg csak szólo-képen ismert, de miután a többi felvétellel egy időben készültek, feltehető, hogy ezeknek is lehetett sztereováltozata.

5. A látkép elemei túl homogének ahhoz, hogy a sztereonézőben a rétegek élesen szétválhatnának, így nem jön létre a térhatás

létrehozandó, megteremtendő. A toronyból széttekintő néző éppúgy benne áll a képben, a város képében, mint egy panorámában, s a körbepillantás lehetőségének ritka alkalmá mindenki számára egy személyes kép megteremtésének lehetőségét nyújtja, hiszen a város ebből a nézőpontból, bármennyire is ismerős, mindenképpen idegen. Mindenki helyett, helyettünk azonban csak a fényképész ment fel a toronyba, s gépével a saját nézőpontját rögzítette: a fényképen látható város így kizárólag az általa látott, általa megteremtett város képe, amely elébe áll a bárki más által láthatónak. A fényképész képet csinált a valóságos látványból, vagyis síkban leképezte és bekeretezte, majd

6. Mezey Lajos a fényképészeti sötétkamra ablakában

ez a kép a sztereonézőben újra megelevenedve, térbelivé válva, helyébe lép a valóságnak. Nagyvárad képe úgy rögzült, belőle annyi és úgy maradt ránk és képezi immár minden rátekintő képi emlékezetének részét, amilyenek Mezey Lajos látta, amennyit a látványból a gépe objektívje kivágott. A sztereonézőbe illesztett városképet nézve a toronyban álló Mezey szemével látunk; így már a kortárs is egzotikumként élhette meg a saját városa látványát, hiszen a pillantás semmiképpen nem lehetett a sajátja.¹⁴

Fentebb írtuk, hogy a panorámáknak milyen kedvelt témája volt a nyílt piacterek bemutatása; talán ez idéződőtt fel a toronyból nyíló kilátást szemlélő és rögzíteni vágyó Mezeyben is. A lehetőséget valószínűleg tűzoltóparancsnok bátyjának köszönhetette, hiszen ebben az időben a város tűzrészégének megfigyelőpontja a görög katolikus templom tornyában volt – a város növekedésével került később egyre magasabb tornyokba.¹⁵ Bár a képek elkészítésének indíttatása talán valóban a korábbi tapasztalatokra és élményekre, az egyedi nézőpont megörökítésének vágyára, a térrel való játékra vezethető vissza, Mezey valószínűleg csak az alkalmi lehetőséggel élhetett, mert úgy tűnik, más tornyokba, magaslatokra nem mászott fel fényképezni, nem kívánta a városképet vagy annak változását módszeresen dokumentálni.¹⁶

A templomtornyóból felvett kettős látképek esetében már némileg jobban megvalósul a mélységi hatás eléréséhez szükséges rétegzettség, mint a műtermi felvételeknél, bár sokszor túl homogén ahhoz a láthatár, hogy a szem, akár a prizma segítségével is, rétegekre tudná választani. A képrétegek közeli, nagy objektumok és erőteljes kontrasztok révén válnak érzékelhetővé a sztereoszkóp lencséje által: ez esetben akkor, ha

14 vö. FÖLDÉNYI, i. m. 143–157; PETERNÁK Miklós, A kép a camera obscurától a computerig, Nappali Ház, 2002/2, 45–53.

15 FLEISZ János, Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában, Nagyvárad, 1996, 89.

7. A Közép utca Mezey műtermének ablakából 1870-ben, a görög templom sisakjának átépítésekor

8. A Szent László templom tornya a műterem ablakából, szépen installálva

az előteret elfoglaló háztetők megteremtik a viszonyítási pontot. Ahol nincs ilyen, ott nem is jön létre a kívánt hatás. (5. kép)

Mezey nemcsak a templomtoronyból, de saját műterme ablakából is fényképezte olykor a várost, talán éppen a sötétkamra kémlelőnyílásából, ahol az egyik sztereofelvétel őt magát is megörökíti (kérdés, hogy ki által?). (6. kép) A mindössze két példából ismert, alacsonyabb nézőpontból felvett képek nem sztereók, hanem szépen installált egyedi nagyítások: ezek nem játéknak, kísérletnek, hanem műalkotásnak készültek. (7-8. kép)

16 Egy adat szerint 1872-ben Cséplő Péter premontrai tanár, nagyváradi múzeumőr felkérte Mezeyt egy fényképsorozat készítésére a váradi várról, annak védetté nyilvánítása érdekében, a lebontástól megmentendő. A feljegyzés azonban sem arra nem tér ki, hogy a képek valóban elkészültek-e, sem arra, hogy Mezey a felkérést azért kapta-e mert más városképei vagy ilyen irányú gyakorlata már ismert volt, vagy csak személyes ismeretségnek köszönhető, vö. LAKATOS-BALLA Attila, „Biharmegye kultúrhivatását férfiasan emeljük...”. Rómer Flóris nagyváradi évei, Nagyvárad, 2015. 62, 81.

9. A Szent László téri kispalotyi piacnapkur, a tere rendezés előtt — jól láthatóak a két fevétel között elmozdulat alá kők

10. A görög katólikus püspöki lak a Közép utca sarkán — az előtői beli nagy épület jó viszonyítási pont a termélység létrejöttéhez

11. Mezey épülő műterme a templomtoronyból – „Bal sarokban az emeletre épülő házunk, mellette jobbról a Bakats-ház” – szerepel a felirat e kép háttalján

Mezey felvételei, bár talán sztereo-mivoltuk révén is kiérdemlik a városbelsi elsőség jogát, de feltehetően egyúttal Nagyvárad legkorábbi fényképi ábrázolásait jelentik. A város korabeli lakói számára még csak a képek nézőpontja, a maiak számára az időpontja mutatja ismeretlen-láthatatlan képét a városnak: a képek az urbanizáció nagy lendülete előtti utolsó pillanatban örökítik meg Várad házait s piacterét, a Fekete Sas régi épületét, amelyeket a következő évtizedek eltüntettek. (9–10. kép)

A kezdődő átalakulás egyik első hírnöke a Mezey fényképészműterme számára éppen átépítés alatt álló, Közép utcai ház. Jóllehet, Lojanek Jánosnak korábban nyílt műterme, mint Mezeynek, de első helyén olyan rövid ideig működött, hogy feltehetően még csak ideiglenes építményről lehetett szó.¹⁷ Mezey azonban a következő évben minden fokozatosság nélkül belevágott a közepébe: egész házát lebontatta és átépíttette az emeleti, üvegszalonos fényképészműterem kialakítása miatt; az övé lehetett az első ilyen a városban.¹⁸ A templomtoronyból felvett sztereoképen az épülő emeletes ház utcafrontja látható: a három földszinti szobaablak mellett a „Bakats[-ház] felől száraz kapu, s ezek tetején az emelet négy szobából”, a műterem fogadótermeinek és laboratóriumának ablaka. A nem látható hátsó fronton, az udvar felől, az üvegezett tornác fölött volt az üvegszalon „éjszakai világítással”¹⁹ és a fényképelő-híváshoz szükséges sötétkamrák. A büszke tulajdonos szerint a ház „min-

den értelemmel és ízléssel, mint tőlem várták, rendezve”.²⁰ Az átalakítás olyan jól sikerült, hogy a műtermet Mezey után két egymást váltó utódja még 12 évig használta.²¹ (11. kép)

Mezey Lajos sztereoképei, a fennmaradt, kevésbé reprezentatív minta alapján ítélve, kizárólag családi játéknak készültek, s nem valószínű, hogy ilyenek tömeges gyártását is felvette volna a műterem szolgáltatásai közé. A városképek éppúgy a közvetlen környezetet, a személyes életteret dokumentálják, mint a műteremben készült családi képek, s mindegyik saját, legmélyebben átélt szerepeinek, a művész, az apa és a hasznos városi polgár szerepeinek metaforája: nem több, de nem is kevesebb ennél.

17 Lojanek János (1814–1877) fényképész első műterme kb. 1863 februárja és 1864 ősze között működött a Közép utcában, ezután költözött át a Fő utcába, ahol élete végéig, majd neve alatt működő utóda kezén 1886-ig; később más helyekre költözve 1910-ig virágzott.

18 Erről lásd a Benedek Mórról szóló kiegészítő írást.

19 Miatán ez a levél csak publikációból, átirásban ismert, könnyen lehet, hogy itt „éjszakai világítás” szerepel az eredeti szövegben, tekintve, hogy a műteremablakok tájolásához ez volt a célszerű, napfény nélkül, tehát éjszaka pedig nem lehetett fényképezni.

20 Mezey Lajos levele Szinyei Merse Pálnak, 1864. november, in MEZEY, i. m. 25.

21 Décsy Ede és Ilka 1874–1884 között, Fekete Sándor 1884–86 között (majd a szemben álló 8. számú házban 1923-ig).

SZABÓ ANNA VIOLA

BENEDEK MÓR, A FANTOM**Megjegyzések az első nagyváradai fényképész kilétének tisztázásához**

Bibliográfiai fantomnak nevezik a könyvtártudomány szakértői a nyomda-termékeknek azokat a soha meg nem jelent, de valamely téves leírás alapján létezőnek tételezett kiadásait, amelyek az évtizedek alatt hivatkozásra hivatkozásra vándorolva, lassan hitelesítik magukat. Látni ugyan senki nem látta e tételeket, de az egymás adatait átvevő bibliográfiák nyomán mindenki ismerni véli azokat.

Ilyen fantom a nagyváradai fotótörténetben az a tény, hogy Benedek Mór fényképész 1862-ben megnyitotta a város első fényirdáját, így ő lenne az első, műtermes fényképész Nagyváradon. Az adat szinte minden, a váradai fényképezés történetével foglalkozó írásban felbukkan, de szerencsére többnyire hivatkozással, így az ősforrást megtalálni lényegesen könnyebb feladat volt, mint a régi nyomtatványok esetében. E forrás Lucia Cornea váradai muzeológus mintegy húsz éve, 1999-ben megjelent könyve, Nagyvárad fényképészműterméinek első módszeres összefoglalása: *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852–1950*, illetve a témáról korábban írt, a váradai múzeum *Crisia* című évkönyvében megjelent tanulmánya.¹ Mindkét munkában szerepel, mind a szövegben, mind a név szerinti felsorolásban a fenti adat, Benedek Mór működési idejének szélső dátumait 1862–1937 között jelölve meg.²

Előfordulhat persze, hogy ugyanazon név alatt működik egy műterem ilyen hosszú ideig, de hogy egyetlen kézben is, az kevésbé valószínű, így már önmagában a 75 évnél hosszabb működési idő is gyanakvásra adhat okot. Egyetlen mester, általában, a leghosszabb ideig is csak 40–50 évig tarthat kezében egy általa alapított műtermet; ha a név továbbra is megmarad, akkor vagy családi vállalkozásról, egymást követő fényképészgenerációkról van szó, vagy a nevet megőrző új tulajdonosokról, akik jó üzleti stratégiának látták a műtermet a híres előd neve alatt üzemeltetni tovább. Ez utóbbi különböző módjaira a magyar fotótörténetből is számos példa hozható. A műtermet átvevő utód betársulhat az öreg mester vagy annak özvegye mellé, előbb csak a Társ anonim, majd lassan saját neve alatt, még évekig feltüntetve, hogy kinek az utódként működik. Olyan eset is van, hogy az utódok végig névtelenek maradnak, s a műtermet az eredeti tulajdonos neve alatt, csak Utódai megjelöléssel működtetik. Nagyváradon és Debrecenben is előfordult azonban az a sajátos eset, hogy az utód a műtermet minden megkülönböztető jelzés nélkül vitte tovább elődje nevében, némileg megtévesztve így a tényekkel közelebbről tisztában nem lévő közönséget.

Nagyváradon Lojanek János halála után a neve alatt működtek további harminc évig a hozzá semmilyen módon nem kapcsolódó utódai,³ e név szerepelt a verzőkon és a cégtáblán, e néven vettek át kiállítási díjakat és jelölték a nyomtatásban megjelent képeket. Debrecenben legalább a keresztnévét nem használták a Ruzicska Gyula műtermét az eladása után még évtizedekig az ő neve alatt vezető fényképészek.

Benedek Mór esetében azonban nincs arról szó, hogy e hosszú idő alatt esetleg a nevért fönntartva más mesterek dolgoztak volna a műteremben. A fényképész 1936-ban halt meg, így természetesen feltehető lenne, hogy 1862-ben már műtermet alapított, bár, ha ehhez minimum húsz évesnek gondoljuk ebben az időpontban, akkor halálakor 95 év körülínek kellett lennie – ami persze nincs kizárva, mégis valószínűtlen, hogy ha a vezetést nem is, de a gyakorlati munkát másnak ne adna volna át. Sajátos ugyanakkor, hogy Benedeknek a 19. század során készült fényképe, albumin vizitkártyája egyáltalán nem lelhető fel, pedig egy ilyen hosszú ideig egy helyen működő műterem esetében ez szinte lehetetlen lenne. Cornea maga is csodálkozik e felett, de ez csak megerősíti abban, hogy az ideiglenes műtermekben készült képek fennmaradását különös szerencsének tartsa.

Az egyetlen kép, amely Lucia Cornea számára a Benedek Mór műtermére vonatkozó következtetésre okot adott, hivatkozása szerint a berettyóújfalui Bihari Múzeum gyűjteményében található. Valószínű ugyanakkor, hogy a képet ő maga nem láthatta, csak a leltárkönyvi bejegyzés birtokába juthatott adatgyűjtése során, amely a verző felirata alapján a képet 1862-re datálja – ha ugyanis látta volna, maga is konstatalhatta volna, hogy a kép nem készülhetett a megadott időpontban. A kép mind formátuma (kabinet), technikája (celloidin, nem albumin) és a karton tipográfiája, mind a képen látható mátkapár hölgy tagja ruhájának szabása és a műtermi díszletek alapján, legkorábban az 1890-es évek végén készülhetett, de inkább 20. század eleji felvétel. A meglehetősen rossz állapotú kártya verzőjén olvasható ceruzás rájegyzés pedig nyilvánvalóan nem a képpel egykorú, hanem a gyűjtéskor kerülhetett rá. A karton grafikája összehasonlításos alapon is megegyezik Benedek századeleji kartonjával.⁴

1 CORNEA, Lucia, *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852–1950*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 1999; uő, *Ateliere fotografice timpurii la Oradea (1852–1884)*, *Crisia* XXVI–XXVII, Oradea, 1996–1997, 119–130.

2 CORNEA, i. m. 1999, 10, 45; i. m. 1996–1997, 119, 123, 128–129.

3 A fenti műveken kívül erről lásd még CORNEA, Lucia, *Vechi ateliere fotografice din Oradea. Atelierul Lojanek János si atelierele succesoare*, *Crisia* XXX, Oradea, 2000, 327–344. A pozsonyi Kozics Ede műtermét ezen a néven legalább az özvegye és szintén Ede nevű fia vitte tovább, némileg több joggal. A példát köszönöm Borda Márton Áronnak.

4 A rektó megegyezik a Cornea könyvében látható 27. képével, vö. i. m. 217.

Benedek Mór tehát bizonyára derék és szorgalmas fényképész volt és fantom sem volt mindig, de az első váradi műterem birtokosának címét nem veheti el Lojanek Jánostól, aki 1863 februárjában nyitotta meg azt a Közép utca 28 szám alatt – míg Benedek a magáét a Kapucinus utcában, majd csak úgy negyven évvel később.

„Eszmeláncolatánál fogva”, hogy a 19. századi napilapokban használt fordulatnál maradjunk, nem érdektelen e helyen bevilágítani a nagyváradi fényképezet történetének korai időszakára – más városokéhoz hasonlóan – jellemző, a források hiányosságából fakadó homályába.

Az első váradi fényképezést kijelölni már csak a kezdeti időkből mutatkozó fényképezőkonjunktúra miatt is igen nehéz, de meg kell különböztetni a fényképezéssel csupán alkalmilag foglalkozó műkedvelőket, a mesterséget vándorfényképezésként művelő, így helyhez nem köthető és az akár ideiglenes műteremmel rendelkező, hivatásos fényképezőket, a város fényképi történetének valódi alakítóit.

Azok alapján a fennmaradt, 1852-ben készült dagerrotípiák alapján, amelyek Mezey Lajost és családját ábrázolják, a szakirodalom és a nagyváradi fotótörténeti hagyomány őt tartja az első ismert váradi fényképezőnek.

A képek verzóján olvasható, magától Mezeytől származó rájegyzések azonban inkább arra utalnak, hogy a felvételek készítője nem ő maga volt, hanem egy meg nem nevezett „Daguerriotypeur”.

Nem zárhatjuk ki, hogy ő maga is próbálkozott volna dagerrotípiák készítésével, de tekintve a technika bonyolultságát és a felszerelés drágaságát, azt nemigen lehetett alkalmilag kipróbálni, legfeljebb egy gyakorlott mester felügyelete mellett, az ő eszközeinek használatával.

A képek készítőjének kilétét keresve, felmerül annak lehetősége, hogy azokat esetleg Lojanek János készíthette, noha erre meggyőző bizonyítékunk nincsen.

Lojanek ugyanis, éppen 1852-ben, vándorfényképezésként jelent meg Debrecenben, mint „Photograph Daguerreotyp készítő és másoló”, aki „itten átútatztában csak néhány napig mulatand”⁵ – s aki Nagyváradot éppen így útba ejthette, ha éppen nem onnan indult (hogy Lojanek honnan származott, arra nincs adatunk, a neve szlovák lehet). Lojanek által készített (vagy szignált) dagerrotípiá ugyan nem maradt ránk, de az ő ekkori fényképezési tevékenységéről a fenti hirdetés legalább írásos bizonyítékkal szolgál – szemben Mezeyvel, akinek ezidőbeli fényképezővölta pusztán feltételezés, hiszen bizonyítéknak éppen a képek nem nevezhetők. Tulajdonképpen saját maga is cáfolja ezt a feltételezést, amikor műtermének megnyitásáról szóló beszámolójában így fogalmaz: „én sok fontolás után elhatároztam fotografizásra adni fejemet, s ezért februárban Bécsbe mentem, bővebb ismereteket szerezvén e tárgyban magamnak”.⁶ Nem azt írja tehát, hogy végleg elhatározta volna magát

Benedek Mór inkriminált felvétele

valamire, amivel korábban is foglalkozott, hanem most szerez a tárgyról ismereteket. És ehhez Bécsbe megy, pedig ha csupán meglévő ismeretei bővítésére lett volna szüksége, azt otthon is megtehetné volna, de neki új technikát kellett tanulnia. Azt persze nem tudjuk, hogy mesterségbeli vagy üzleti ismeretek szerzése volt-e a célja vagy csak egy „rendes” műterem kialakításnak módját akarta megismerlni, hiszen a szöveg az építkezés körülményeivel folytatódik.

Lojanek a következő tíz évet talán még vándorfényképezésként töltötte, mert amikor 1857 nyarán kiállított az I. Felsőmagyarországi Mezőgazdasági és Ipari Kiállításon, ideiglenesen kassai fényképezésként tartották számon.⁷ A nevével jelzett fényképek csak Nagyváradról, s csak az 1860-as évektől maradtak fenn. A következő ismert adat róla, mint

5 Debrecen-Nagyváradi Értesítő, 1852. szeptember 30., október 3.

6 Mezey Lajos levele Szinyei Merse Pálnak, 1864. november, in MEZEY András, Me-

zey Lajos festőművész és fotográfus élete, művészete, Budapest, 1996. 25.

7 RYBÁROVÁ, Kristína, Fotografické ateliéry v Košiciach od druhej polovice 19. storočia do roku 1918, Historica Carpatica 21., Košice, 1990. 53–55.

Mezey Lajos térdképe a Kőrösy József által készített talbotípián, és saját hitelesítése a verzón
(Déri Múzeum, fotó Lukács Tihamér)

fent írtuk, hogy 1863 februárjában műtermet nyitott a Közép utcában – annak az utcának a másik végén, ahol Mezey Lajos is lakott – ekkor már nem ezüstözött rézlemezre, hanem kollódiomos üveglemezre fényképezve: vagyis dagerrotípia helyett negatív alapú papírképeket, elsősorban vizitkártyákat készített, mint ekkoriban már mindenki más. A magát előszeretettel fényképeztető Mezeyt Lojanek is megörököltette, s a két fényképész – mindkettejük természetét kedvesnek és közvetlennek őrizte meg az emlékezet – a városi dalárdában is együtt énekeltek.

1863. július 5-én arról ad hírt a helybeli *Bihar* című lap, hogy a Bihar Megyei Nemzeti Kaszinó udvarán (Fő utca 5.) már meglévő fényképezési műtermet átveszi Kizsel István.⁸ (Kizsel kilétére semmilyen azonosító támpontunk nem lévén, felmerülhet az azonossága a hasonló nevű, 1820–1880 között élt, debreceni származású, Váradon működő orgonaépítővel, akinek életrajza szintén megemlíti e tényt, nem tudván dönteni a kérdésben.⁹ Lehetséges, hogy két munka között ő próbálhatta meg rövid időre a jövedelemkiegészítésnek ezt a módját, de ez esetben valószínű, hogy a műtermet csak bérelte s egy fényképészt alkalmazott, akivel osztozott a bevételen. Kizsel 1862-ben elnyerte a lehetőséget a debreceni Kistemplom orgonájának megépítésére, amelyhez azonban az egyháztanács más tervei miatt 1866-ig nem kezdetett hozzá; 1867 elején költözött végleg Debrecenbe.¹⁰ Ha valóban az ő nevén volt a műterem, e két időpont ki is jelölne annak működési idejét. Kizsel személyének ilyenét azonosítását elbizonytalanítja az a tény, hogy a képek verzóin „Kizsel István fényképész” megjelölés szerepel, ami erre az esetre nem lenne igaz – ha csak Mezeyhez hasonlóan gyorsalpalótt nem végzett maga is.)

Az tehát, hogy Kizsel az üvegműtermet már átvette valakitől, azt jelenti, hogy azt valaki korábban már felépítette és használta – hogy ez Lojanek megtelepedése előtt vagy után történt-e, esetleg ő maga lett volna az, annak tisztázása ismét a történeti sorrend helyesbítéséhez vezethetne el. Kizsel műtermét Cornea 1870-ig működőnek állítja, de adata forrását nem jelöli, a fellelt képek teljesen azonos díszletéből és beállításából azonban az sejthető, hogy egy-két évnél tovább nemigen állhatott fenn. Ezzel összefüggésben két másik műtermet is meg kell említenünk, amelyek szintén ez idő közben alakultak, bár néhány vizitképen kívül más adattal nem bírunk róluk sem. A képek alapján Kizsel István egy darabig közös műtermet visz Kőrösi nevű társával is (ő lehetett korábban az alkalmazott fényképész is?), talán ugyanott s bizonyosan igen rövid ideig – a verzókon nincsen helymegjelölés – illetve Kőrösi egy Sztupa nevű illetővel társulva is dolgozik.¹¹ Hogy e műtermek milyen sorrendben váltották egymást, az, egyéb adatok felbukkanásáig,

kideríthetetlen. Bár Nagyváradon a Kőrösi és a Sztupa családnév is igen gyakori (Sztupa Mihály például a város főjegyzője volt; Andor pedig ekkoriban színész, később jól menő színigazgató), Kőrösi – Cornea sejtése szerint is¹² – azonos lehet azzal a Kőrösy Józseffel, aki a Mezey Lajos-legendáriumban is felbukkan.

Mezey egy 1858-ban róla készült és általa tussal és ceruzával átrajzolt sópapír fénykép hátlapjára felírta, hogy azt „Kőrösy József barátom fényképezte”.¹³ Mezey fia pedig évtizedekkel később, egy művészettörténész kérésére összeállítva apja életrajzait, azt írja, hogy apja Kőrösyvel összefogva („aki már régóta működött vándorfényképészként”) nyitotta volna meg fényképezőműtermét, amelyre valószínűleg 1864. december 1-jén került sor¹⁴ – tehát mintegy két évvel Lojanek után. Hogy ifjabb Mezey ezt saját emlékeire vagy apja elbeszélésére alapozta, esetleg a képen olvasható feliratból következtette, az nem mindegy, de ki nem deríthető. Mezeynek azonban nincsen Kőrösyvel közös verzója, neve kizárólag önállóan szerepel a képein – s láthattuk, ha Kőrösy a társa lett volna, az fel lenne tüntetve azokon, ahogy a másik két esetben is. A segítség lehetősége persze ettől még fennállhat. Mezey az 1870-es évek elején készített Kőrösyről portrét, amely negyvenes éveiben járó, bohém, joviális úrnak mutatja a fényképészt.

Kilépve a kezdeti évek e zűrzavarából, még megemlíjtjük, hogy Lojanek műtermével 1864-ben elköltözött a Közép utcából – bár Cornea ehhez az adatához sem csatol forrást – talán már Mezey építkezését látva, s a Fő utca 12 szám alatt folytatta virágzó üzletét, 1877-ben bekövetkezett haláláig.

A fenti adatok többsége Lucia Cornea írásában is szerepel; ehelyütt nem is új eredmények felmutatása, csak a meglévők más sorrendbe szedése volt a célunk, alaposabb megfontolásra.

8 CORNEA, i. m. 1996–1997, 124.

9 FEKETE Károly, Kizsel István orgonaépítő élete és munkássága (1820–1880), in Tiszántúli református orgonái I. (Magyar református egyház javainak tára. A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga XLI.) Debrecen, 2018, 16.

10 SZABÓ Balázs, A debreceni Kistemplom Kizsel-orgonájának története, in Tiszántúli református orgonái I., 75–78.

11 A képek magántulajdonban.

12 CORNEA, i. m. 1996–1997, 121.

13 DM II. 57.16.1.

14 MEZEY, i. m. 25, 91. A nyitás időpontja a fent idézett levélben mint terv szerepel, de nincs adatunk arra, hogy valóban pontosan ekkor történt-e.

TERMÉSZETTUDOMÁNY

MAGYAR BREHM

Kanabé Dezső (1878–1950) természettudós tanári működése Debrecenben

„Kanabé Dezső professzor Debrecenben közismert ember. A cívisek csodálkoznak, hogy mennyi pénzt és fáradságot öl gyűjteményébe. Bogaras embernek tartják.”
Ismeretlen szerző, Népszava, 1938. január 12.

Abban a nehéz és küzdelmes esztendőben, amikor gróf Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök kormánya az átfogó gazdaságstabilizációs program részeként bevezette a pengőt törvényes fizetőeszközként hazánkban, a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat egy figyelemre méltó környezetismereti munkát adott a honi természetszerető olvasók kezébe.¹ Az *Állataink téli álma* című alkotást szerzője Debrecenben vetette papírra, és a közel százoldalas mű városunkban jelent meg 1927-ben. A fekete-fehér rajzokkal illusztrált, egyszerű, szerény kiállítású kötet alcíme (*Tarlózások a természet háztartásából*) azért sejtetni enged, hogy a könyv tartalmilag némiképp összetettebb annál, amit a főcímből elsőre gondolhatnánk. A körülöttünk élő emlősök viselkedésbiológiáját és az állatélet egyéb érdekes jelenségeit bemutató gyűjteményes mű ma már az antikváriumokban is csak ritkán bukkan fel. Az a kevés, ami megmaradt belőle, szakkönyvtárak és magán bibliotékák féltve őrzött kincse.² Ennek az alig ismert kis könyvnek a szerzője Kanabé Dezső, a méltatlanul elfelejtett debreceni tudor, aki a természettudományok és az élettudományi muzeológia egyik korai képviselője volt településünkön. 300 ezer darabos rendszertani bogárgyűjteménye a bécsi Rotschild után kontinensünk második legnagyobb ilyen kollektója volt.³ Tetű-, poloska- és futóbogár-kollektója jelentősnek számított.⁴

Körös-parttól Nagyerdőig – Nagyvárad, Resicabánya, Debrecen

Kanabé Dezső 1878. február 11-én született Nagyváradon.⁵ Gyermekkoráról és korai diákéveiről keveset tudunk. A pedagógusi hivatást választó fiatalember az Aradi Állami Tanítóképző-Intézetben szerzett oklevelet

1898-ban.⁶ Tanítani 1901-ben kezdett.⁷ Gulyás Pál szerint hosszabb ideig Resicabányán (akkori nevén Resiczán) élt, ahol a helyi állami polgári iskolában tanárként dolgozott.⁸ Egy másik forrás a resicabányai éveket 1905 és 1913 közé teszi.⁹

A történelmi Krassó-Szörény vármegyében található nagymúltú bányaváros és kohászati központ, Resicabánya környezete természeti értékekben föltöbb gazdag terület. Az egykor jelentős rézérckészleteket gyomrukban rejtő bánági hegyek növény- és állatvilága számos különlegességgel kecsegteti az oda látogató természetbúvárokat. Kanabé Dezsőt (akkoriban H. Kanabé Dezsőt) elsősorban a vadregényes Szemenik-hegység¹⁰ rovarfaunája érdekelte. Egyik dolgozatában megjegyezte, hogy nyaranta rendszeresen az 1100 méter magasan fekvő 'Parossa' erdész-házban pihent, és szabadidős tevékenysége részeként ilyenkor entomológiai tanulmányokat is folytatott a környék bükk-, gyertyán- és fenyőerdeiben.¹¹ Terepi vizsgálatai során főleg a havasi cincér gazdag helyi populációi ragadták meg figyelmét.¹² A különösen szép, kékeszürke és bársonyfekete mintázatú rovarok¹³ – melyek főként bükkösökben élnek – olyan nagy számban lepték el az ottani ölfadepókat, hogy alig egy hét leforgása alatt közel félezer darabot számolt össze belőlük írásunk szorgalmas főszereplője.¹⁴ Gyűjtői tapasztalatait és vonatkozó zoológiai adatait – rövid közlemény formájában – a *Rovartani Lapok*ban adta közre 1911 április havában.¹⁵

A nyugodt bánági éveket az első világháború országhatárokat átrendező eseményei követték Kanabé Dezső életében. Az ifjú tanár ismereteim szerint 1915-ben közvetlenül is részt vett a harcokban.¹⁶ A háborút követően főhadnagyi (más forrásokban tartalékos főhadnagyi) minőségben találkozhattunk a nevével. 1926-ban vitézi tiszt címet kapott.¹⁷

¹ KANABÉ Dezső: *Állataink téli álma*. *Tarlózások a természet háztartásából*. Debrecen, 1927. 98.

² A példány, amiből dolgoztam, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára tulajdona (2-7982)

³ Egy „bogarás” tudós. *Népszava*, 1938. január 12. 7.

⁴ Uo.

⁵ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. XVI. kötet. Budapest, 1995. 159. p.

⁶ Uo.

⁷ Kanabé Dezső tanári pályafutásának első állomása jelenleg még ismeretlen előttem.

⁸ GULYÁS: i. m. 1995. 159.

⁹ Kanabé Dezső életrajzi adatai (DMTA/708–2014).

¹⁰ A Szemenik-hegység főleg különböző kristályos palaközetekből, gránitból, kisebb részben mészkövekből áll.

¹¹ H. KANABÉ Dezső: Torzcsápú havasi cincér. *Rovartani Lapok*, 1911. 4. 58.

¹² H. KANABÉ: i. m. 1911. 58–59.

¹³ Havasi cincér (*Rosalia alpina*)

¹⁴ H. KANABÉ: i. m. 1911. 58.

¹⁵ H. KANABÉ: i. m. 1911. 58–59.

¹⁶ DMTA/708–2014. melléklete (212/76. sz. levél)

¹⁷ <http://www.hungarianarmedforces.com/vitezirend/tiszt/index.html> (Sorolási szám: 1661; Irattári szám: 1578)

A rendi tagságát büszkén vállaló Kanabé Dezső rendszeresen feltüntette vitézi címét a nyomtatásban megjelent műveinek szignózásakor. Debrecenben az 1910-es évek végén, mint menekült státuszú tanár került, ahol a nagymúltú Kereskedő-Társulat tanintézetében¹⁸ vállalt munkát 1919-ben.¹⁹

A Debreceni Kereskedő Társulat (legrégebbi ismert nevén Nemes Kalmár Társaság)²⁰ által alapított iskola a település forgalmas központjában, a Ferenc József út 8. szám alatti 4100 m²-es telken volt; ott, ahol a Társaság itáliai reneszánsz stílusban épült székhelye is működött.²¹ A város kereskedelmi és ipari életét sokáig döntően meghatározó kalmár rend tagjai már a korai időktől kezdve anyagilag támogatták (sok egyéb más mellett) a debreceni oktatásügyet. Tudvalevő például, hogy a Jórészt református vallású tagokból álló Társaság tiszta jövedelmének 1/9-ed részére eső jövedelem a 18. század második felében a kollégiumi diákok megsegítésére szolgált.²² Nagybakay (Rickl) Antal írta egyik művében, hogy a Társaságnak mindig volt egy ún. „alumnus” deákja, s e növendék minden tanulmányi költségét a Társaság állta.²³ Szintén Nagybakay jegyezte le, hogy a Társaság éves rendszerességgel patronálta a Kollégium seniorjait is.²⁴ Ha azok például külföldi akadémiákra mentek további tanulmányokat folytatni, a Társaság sokszor útiköltséget szavazott meg részükre, és ún. viaticumot fizetett nekik.²⁵ Ezen kívül esetenként egy-egy nagyobb összegű segílyt is folyósítottak a Kollégium számára, ha az intézmény pénzügyi helyzete ezt sürgősen megkívánta, vagy mondjuk bővítés céljából építkezni szeretett volna az iskola.²⁶ Ilyen jelentősebb adományozások ismertek az 1748, 1802 és 1852-es évekből.²⁷ A debreceni kollégium mellett időnként más hazai református iskoláknak is bőkezűen juttatott segílyeiből a Társaság.²⁸ A sárospataki, pápai és nagyenyedi kollégiumok több alkalommal is a kedvezményezettek között szerepeltek.²⁹ 1857-ben aztán saját iskolát létesített Debrecenben a Társaság.³⁰ Az ekkor alapított vasárnapi kereskedelmi iskola a kereskedelmi szakképzés helyi fejlesztését szolgálta.³¹ Ebből az iskolából később több

oktatási intézmény bontakozott ki, úgy mint fiú felsőkereskedelmi iskola, kereskedő-tanoniskola és kereskedelmi esti szaktanfolyam. A fiú felsőkereskedelmi iskola Magyarország első magyar tannyelvű kereskedelmi tanodája volt.³² 1902-ben polgári fiúiskolát is nyitott a Debreceni Kereskedő Társulat városunkban, ám ennek fenntartását harminc évvel később (1933-ban) – minisztériumi döntés nyomán – átvette tőle a Tiszántúli Református Egyházkerület.³³ A Társulat nagyvonalú vezetése az iskolával együtt akkor minden felszerelését Debrecen városának ajándékozta.³⁴ A mintegy 50 ezer pengő értékű jelentős donációért cserébe csupán azt kérte az adományozó Debreceni Kereskedő Társulat, hogy az ingyen átengedett felszerelést a Város anyagi ellenszolgáltatás nélkül bocsássa a mindenkori iskolafenntartó részére.³⁵ A nemes és felelősségteljes munkát, amit a Társulat a kereskedelmi oktatás és szakképzés előmozdítása érdekében Debrecenben végzett, Nagybakay (Rickl) Antal így összegezte a Társulat 240 esztendő múltját bemutató tanulmányában: „Ezen iskolák szervezésével s fenntartásával a Társulat rengeteg gondot és fáradságot vett magára, de amit, mint a kultúra mindenkori nagy barátja, mindig szívesen és önérzettel viselt vállain”.³⁶

Kanabé Dezső tanári és gyűjteményőri működése Debrecenben

A világháború poklát is megjárt Kanabé Dezső Resicabányára nem térhetett vissza, ezért a Debreceni Kereskedő Társulat által üzemeltetett kereskedelmi tanintézetben, azon belül az intézmény második tagozatát képező polgári fiúiskolában kapott ún. menekült tanári állást 1919. április 1-én. Rendes tanári kinevezését 1919. augusztus 2-án vehette át. A debreceni polgári fiúiskola alapvető célját Fábrián Lajos Mór³⁷ intézeti tanár a következőképpen fogalmazta meg: „A polgári fiúiskola célja, hogy a gazdasági, ipari és kereskedelmi pályára készülő ifjaknak megadja azon értelmi képzettséget és gyakorlatias irányú előismeretet, melyre hivatásuk okszerű és sikeres végzéséhez szükségük van. Mint a népoktatás legfelsőbb intézete, a középiskolák megfelelő osztályainak fókán áll és a gyakorlati ismeretek mellett megadja azt a hazafias alapon épülő általános műveltséget is, melyre a tudományos pályára nem törekvő minden magyar állampolgárnak a közéletben szüksége van”.³⁸

A polgári iskola négyosztályos rendszerben működött. A gimnáziumok és reáliskolák tanulóinak számára lehetséges volt a polgári iskolába történő átjelentkezés, amennyiben a kötelezően előírt különbözeti vizsgálatokat sikerrel teljesítették.³⁹ Az éves tandíj ebben az iskolai tagozat-

18 Debreceni Kereskedelmi Tanintézet

19 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XV. Értésítője az 1926–1927. iskolai évről. Debrecen-Budapest, 1927.

20 A Nemes Kalmár Társaságot 1695-ben alapították Debrecenben. 1844-ben ún. Kereskedelmi Társulattá alakult át. 1851-ben császári parancsra a Társulat feloszlott. Ezt követően, mint „Csász. kir. szab. Kereskedelmi Testület” céhszerűen működött. A céhrendszer több száz éves intézményének 1872. évi megszüntetésével a Társaság ismételtlen átalakult, 1887-től Debreceni Kereskedő Társulat néven folytatta tevékenységét.

21 NAGYBÁKAY (RICKL) Antal: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938. 13.

22 NAGYBÁKAY (RICKL): i. m. 1938. 10. p. és 14.

23 NAGYBÁKAY (RICKL): i. m. 1938. 14.

24 Uo.

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo.

29 Uo.

30 NAGYBÁKAY (RICKL): i. m. 1938. 15.

31 Uo.

32 Uo.

33 NAGYBÁKAY (RICKL): i. m. 1938. 15–16.

34 Jelentés az 1932–36. évi működésről, 9–10.

35 Jelentés az 1932–36. évi működésről, 10.

36 NAGYBÁKAY (RICKL): i. m. 1938. 16.

37 FÁBIÁN Lajos Mór (Kolozsvár, 1851 – ?) kereskedelmi akadémiai tanár, hírlapíró. Debrecenben 1876-ban került. Több dolgozata is megjelent városunkban.

38 FÁBIÁN Lajos Mór: Polgári fiúiskola. In: A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Debrecen, 1907. 44–45.

39 FÁBIÁN: i. m. 1907. a. 44–49.

ban 60 korona volt, ám azok a szegénysorsú diákok, akik szorgalomban kitartóak, dicséretes vagy jó magaviseletűek voltak, továbbá minden tárgyából legalább jó érdemjegyet tudtak előmenetelükben felmutatni, az első félév végétől kezdődően – részben vagy egészben – mentesülhettek a tandíjfizetés általános kötelezettsége alól.⁴⁰ A júniusi tanévzáró ünnepélyeken a Kereskedő Társulat értékes jutalomban részesítette az arra érdemes tanulókat. A dicséretes magaviseletű, kitartó szorgalmú és kitűnő előmenetelű növendékek erőfeszítéseik elismeréséül aranyérmeket és könyveket kaptak.⁴¹ Az a végzős diák, aki sikerrel abszolválta a négy osztályú polgári fiúiskola követelményeit, a negyedik osztályból átléphetett felső kereskedelmi iskolába, közép ipariskolába, mechanikai tanműhelybe, országos mintarajzrodába, m. kir. honvéd-, valamint cs. és kir. hadapródiskolába, cs. és kir. haditengerészeti akadémiára, a fiumei m. kir. tengerészeti akadémiára, a budapesti m. kir. kertészeti iskolába, posta- és táviradi segédtisztai tanfolyamra, valamint tanítóképző intézetekbe.⁴² Természetesen ha valaki nem akart vagy nem tudott továbbtanulni, az állami szféra több területén is eséllyel elhelyezkedhetett.⁴³

Kanabé Dezső 1919-től 1933-ig – tizennégy tanéven keresztül – dolgozott ebben az iskolareszben, mint a mennyiség- és természettudományi szakcsoportra képezett okleveles polgári iskolai rendes tanár. Oktatói és gyűjteményőri munkájáról az éves iskolai értesítők segítségével tájékozódhatunk. Ezek alapján kijelenthető, hogy Kanabé Dezső az iskola különböző évfolyamain a következő tárgyakat tanította: természetrajz, ásványtan-vegytan, mennyiségtan, mezőgazdaságtan, egészségügy és kézimunka.⁴⁴ Hetente megtartott óráinak száma átlagosan 14 és 17 között volt.⁴⁵ A klasszikus természetrajzot három évfolyamon is tanította. A tananyag botanikai, zoológiai, mineralógiai, petrográfiai és geológiai részekből állt össze. Ezek részletes, szöveghű formában történő közlését azért tartom indokoltnak az alábbiakban, mert a leírás segítségével hű képet kaphatunk a polgári fiúiskola természetrajzi tantervéről és az egyes évfolyamokon megkövetelt ismeretekről.

„I. osztály. Állattan: Emlősök, madarak, csúszó-mászók, kétlábúak, halak, puhatestűek, rovarok, pókok, százlábúak, rákok, férgek, tüskebőrűek, tömlős állatok és véglények.

II. osztály. Növénytan: Virágos és virágtalan növények. A virágos növény szervei.

III. osztály. Ásványtan: Általános rész: Az ásványok alaki- és fizikai tulajdonságai. Az ásványok előfordulása, haszna és csoportosítása. Részletes rész: Éghető és sóféle ásványok. Mész- és kovartalmúak. Drágakövek. Nemes és nem nemes fémek. Közöttani rész: A víz alkotó és pusztító munkája, gletszerek, jéghegyek, vulkánizmus, emelkedések,

sülyedések, földrengések, melegforrások, ártézi kutak, gejzirek. Összetett kristályos kőzetek: gránitos, porfirós, bazaltos, trachitos kőzetek. Összetett palás kőzetek. Földtani rész: A föld keletkezése, jelenkor, újkor, harmadkor, másodkor, elsőkör, ókor.”⁴⁶

Az oktatói-nevelői munkáján kívül a természetrajzi, vegytani és mezőgazdasági szertárak gondozása, gyarapítása is Kanabé Dezső feladatkörébe tartozott.⁴⁷ A munkáját lelkiismeretesen és nagy odaadással végző tanár különös gondot fordított a naturália-gyűjtemények szakszerű összeállítására és karbantartására. Az oktatás során rendszeresen használt természeti kollektciók szükségességéről és a hitelesség jelentőségéről ekképpen vélekedett: *„Szakembernek nem kell magyaráznom, hogy milyen nélkülözhetetlen a természetrajz tanításánál egy determinált egyedekből álló kézi gyűjtemény. Ennél fogva összeállítottam a rovarok nagy osztályát, egy-két pókot, scorpiont és százlábút jellemző egyedekből szemléltetés számára négy üveg fedeles, pontosan záródó dobozban. Egy dobozban bogarak (145 drb), a másikban lepkék, a harmadikban szürkületi és éjjeli lepkék (50 drb), a negyedikben hártyszárnyúak és százlábúak (83 drb). Összesen 278 drb. Többet kellett beszereznem, néhányat pedig még pótolnom kell. Ezzel együtt természetrajzi gyűjteményünk nem sok kívánnivalót hagy maga után.”⁴⁸*

Kanabé Dezső mindig örömmel adott hírt a rábizott szertárak éves gyarapodásairól, ugyanakkor sajnálattal jegyezte meg azt, hogy megfelelő méretű szekrények és szabványos tartódobozok hiányában nincs elég hely ahhoz a zsúfolt raktárhelyiségben, hogy az új szerzeményeket elhelyezhessék és szakszerűen tárolják.⁴⁹ Amint arról Kanabé 1928-as jelentésében olvashatunk, a kisebb tartóegységek állandó hiányát leleményes és meglehetősen sajátos módon oldották meg a természetrajzi gyűjteményben: *„Meg kell emlékezni e helyen arról is, hogy tanulóink minden lehető megtettek szertáraink gyarapítására. Többek között százsámra hozták az üres cigaretta-hüvely dobozokat a leltári tárgyak számára, melyekre a címkéket maguk ragasztották fel. Ezeket ásványgyűjteményünkél is fel fogjuk használni”⁵⁰*

Az intézmény változatos naturáliagyűjteményei és Kanabé Dezső saját kollektói egyaránt a természetrajzi oktatás céljait szolgálták a polgári fiúiskolában.⁵¹ A különféle szemléltető eszközök és vegytani kellékek komplex tanórai használata írásunk főszereplője szerint jelentős mértékben képes fokozni a tanári munka hatékonyságát, s emelni annak színvonalát. Úgy vélekedett, hogy a tananyagban szereplő természeti tárgyak valóságban történő bemutatása és a fontosabb kémiai kísérletek látvá-

40 FÁBIÁN: i. m. 1907. a. 52.

41 FÁBIÁN: i. m. 1907. a. 52–53.

42 FÁBIÁN: i. m. 1907. a. 55–56.

43 FÁBIÁN: i. m. 1907. a. 54–55.

44 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola Értesítői 1927 és 1931 között.

45 Uo.; LABAN CZ Mihály: Polgári fiúiskola. Tananyag. In: A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése Debrecen, 1907. 58.

46 Uo.

47 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola Értesítői 1927 és 1931 között.

48 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXV. Értesítője az 1930–1931. iskolai évről. Debrecen–Budapest, 1931. 18.

49 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVI. Értesítője az 1927–1928. iskolai évről. Debrecen–Budapest, 1928. 35.

50 Uo.

51 Uo.

nyos demonstrálása sokkal színesebbé, érdekesebbé teszi a természetrajzi és vegytani foglalkozásokat, melyek által azok lényegesen vonzóbbá lesznek a tanulók számára.⁵² Következésképp a növendékek tárgyszeretete nagymértékben erősödik, ami a diákok tanulmányi előmenetelében és eredményeiben is pozitív változásokat eredményez.⁵³ Kanabé Dezső tanári, pedagógusi elhivatottságát tükrözik 1928-ban írt gondolatai: „Több ízben megtörtént, hogy diákjaim könyvtáramat is használták. Többen is felkerestek azzal a kéréssel, hogy erről vagy arról az állatról avagy egy kísérletről szeretnének bővebben olvasni. Természetesen szívesen bocsátottam rendelkezésükre a megfelelő szakkönyveket. Bár találnék módot arra, hogy minden egyes tanulóban fel tudnók ébreszteni a tudás után való vágyat, érdeklődést.”⁵⁴

A gyakorlati ismeretek átadását kiemelten fontosnak tartó természetrajz-tanárként és az iskolai cserkészcsapat parancsnokaként egyaránt szükségesnek vélte a tanulmányi kirándulásokat, terepgyakorlatokat, műhelyfoglalkozásokat, ahol a földfelszínen történő tájékozódás elsajátítása mellett a természetrajzi gyűjtés és feldolgozás alapvetésére is megtanította diákjait.⁵⁵ Bemutatta nekik a rovarfogás különböző módjait, emellett több taxon esetében az imágók petéből való felnevelésével is eredményesen kísérletezett.⁵⁶ Az iskolai tehetséggondozás jegyében örömmel felkarolta és önzetlenül támogatta azokat az érdeklődő tanulókat, akik a gyűjtőmunkában és a preparálás nagy türelmet igénylő tevékenységében egyaránt dicséretreméltó előrehaladásról tettek bizonyosságot.⁵⁷ Több lelkes diákja annyira kedvelte Kanabé Dezső természetrajz óráit, hogy délutánonként külön kérés nélkül is bejártak hozzá a szertárba, hogy tanáruknak segítsenek.⁵⁸ Ilyenkor a tanulók alaposabban megtekinthették a gyűjteményeket, és „segítettek a preparálás, rendezés, tisztogatás, fertőtlenítés kényes munkáiban, ha nem volt nekik való munka, tanulták következő napi leckéjüket”.⁵⁹ A természet vizsgálatában legjobb előrehaladást mutató fiúk a szabadidejükben tett biológiai megfigyeléseiket, gyűjtői tapasztalataikat is szívesen megosztották szeretett oktatójukkal, aki nemegyszer publikációiban is megemlékezett növendékei észrevételeiről.⁶⁰ Külön is említést tett Neubauer János negyedik osztályos diákjáról, aki – Kanabé idézve – a „determinálás útvesztőinek legelső lépcsőit többször eredményesen elérte”.⁶¹ A példás tanuló – tanára útmutatásait és tanácsait követve – sikerrel felkutatta a *Phytoecia cyliindrica* debreceni élőhelyeit.⁶² Kanabé

Dezső emberi értékeit jól mutatja, hogy a jegyzett kutatói múlttal rendelkező elismert tanár képes volt szívből örülni diákja sikerének és szakmai beszámolójában büszkén ismertette növendéke érdemeit is: „Tizenhárom év alatt e fajtól egyetlen egyet sem fogtam, az idén pedig száz darabnál többet gyűjtöttünk még pedig mindegyiket az erdei turbotyura *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm. nevű növény levelein és virágain, legnagyobb valószínűség szerint ez a tápnövénye. Együtt gyűjtöttük Debrecen s eddig az egész ország bogárfaunájára nézve új *Clyanthus varius* F. Kanabé Heyr. változatot, melyet Dr. Heyrovsky Leo prágai egyetemi tanár írt le”.⁶³

Ahogy arról már korábban beszámoltam, 1933-ban a polgári fiúiskola fenntartási joga a Tiszántúli Református Egyházkerülethez került, így az intézmény ezután a Debreceni Református Kollégium égisze alatt működött tovább.⁶⁴ A Debreceni Kereskedő-Társulat – mely három évtizeden keresztül gondos gazdája volt a tagozatnak – határozott veszteségként könyvelte el a fiúiskola elvesztését.⁶⁵ Mindezek ellenére továbbra is biztosítottak látták a polgári fiúiskola debreceni jövőjét, ami biztos jele a református egyházba vetett mély bizalomnak. „Ezzel az aktuussal lezárult a majd négy éven keresztül folytatott vita és az érzett nagy veszteség mellett teljes megnyugtatásunkra szolgál, hogy az iskolafenntartó jogutód a nagymúltú Református Kollégium, mert benne kellő garanciát látunk arra, hogy azt a hazafias szellemet, melyet mi igyekeztünk tanulóinkba beoltani, ők is ugyanolyan mértékben ápolni és fenntartani fogják.”⁶⁶

Ahogy a fenti rövid idézet is mutatja, a polgári fiúiskola fenntartójának megváltozása korántsem volt zökkenőmentes folyamat. Ebben a bizonytalan kimenetelű átmeneti időszakban (1933–1934. évi tanév) Kanabé Dezsőt már a Kereskedő-Társulati Tanintézet harmadik tagozatát képező kereskedő-tanonciskolában találjuk.⁶⁷ Ennek céljait és társadalmi küldetését Fábián Lajos Mór így foglalta össze: „A kereskedő-tanonciskolát az üzleti életet gyakorlatilag tanuló kereskedő-tanoncok látogatják. Ezen iskola három osztályában a növendékek nemcsak a gyakorlati életben nélkülözhetetlen nyelvi és általános számtani ismeretekben, hanem a kereskedelmi életben annyira szükséges kereskedelmiszámtanból, földrajzból, könyvvitelből, áru-, kereskedelem- és váltóismeretből és keresk. levelezésből is nyernék oktatást. A kereskedő-tanonciskolának jelentősége abban áll, hogy ezen iskola nevel igazi értelemben vett gyakorlati kereskedőket.”⁶⁸

A kereskedő-tanonciskola csak három évfolyamból állt.⁶⁹ Ezeket alsó, középső és felső osztálynak hívták, továbbá létezett még egy előkészítő osztály is.⁷⁰ A tanintézet ezen tagozatán az elméleti és gyakorlati képzés egyaránt a kereskedelmi számtan, könyvvitel, irodai munkálatok és alapvető állampolgári ismeretek átadására irányult.⁷¹ A tananyagban

52 Uo.

53 Uo.

54 Uo.

55 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVII. Értésítője az 1928–1929. iskolai évről. Debrecen-Budapest, 1929. 23.

56 Uo.

57 Uo.

58 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVIII. Értésítője az 1929–1930. iskolai évről. Debrecen-Budapest, 1930. 20.

59 Uo.

60 Uo.

61 A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVII. Értésítője az 1928–1929. iskolai évről. Debrecen-Budapest, 1929. 23.

62 Uo.

63 Uo.

64 Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolája

65 Jelentés az 1932–36. évi működéséről. Debrecen (év nélkül), 10.

66 Uo.

67 Debreceni Képes Kalendárium 1934.

68 FÁBIÁN: i. m. 1907. b. 61.

69 Uo.

70 Uo.

71 LABANCZ Mihály: Kereskedő-tanonciskola. Tananyag. In: A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Debrecen, 1907. 66–67.

nagyon kevés hely jutott a természettudományok számára.⁷² A diákok alsó és középső osztályban tanultak csak földrajzot.⁷³ Alsó osztályban Magyarország, Ausztria és egyes balkáni államok ismertetése volt terítéken, középső osztályban pedig hazánk fontosabb ásványkincselőhelyeit, közlekedésföldrajzát, ipari- és kereskedelmi életét sajtátították el a diákok.⁷⁴ Felső osztályban kis mélységben fizikai ismeretek is szerepeltek a tananyagban.⁷⁵ A természetrajz és vegytan tanítására képesített Kanabé Dezső rövid időt, csupán egy tanévet (1934–1935) töltött a kereskedő-tanonciskolában.⁷⁶ 1935-től 1946-ig a Református Kollégium Polgári Fiúiskolájában, valamint a Református Kollégium Liceumában és Tanítóképző Intézetében tanított.⁷⁷ Utóbbiban mindössze másfél évet. A református polgári fiúiskolában természetrajzot, vegytant, számtant és mezőgazdaságtant tanított, továbbá gondozta a természetrajzi, vegytani és mezőgazdasági szertárak gyűjteményi anyagát.⁷⁸

Kanabé Dezső városunkban negyedik, egyben utolsó munkahelye a Debreceni Református Kollégium Liceuma és Tanítóképző Intézete volt. 1946. március elsejétől az 1946–1947-es tanév végéig dolgozott ebben az iskolában, ahol már csak megbízási szerződéssel foglalkoztatták az idős tanárt.⁷⁹ Kanabé Dezső a természetrajz tantárgyat – Greguss⁸⁰ tankönyve szerint – adta elő heti négy órában a Liceum 1. és 2. osztályában.⁸¹

Kanabé Dezső közel félszáz oktatásban eltöltött szolgálati év után, 72 esztendősen hunyt el Debrecenben, ahol a Köztemetőben kísérték utolsó útjára. Sírját a temető fenntartójának közlése szerint 1998-ban felszámolták.⁸² Az ilyenkor szokásos protokoll alapján az exhumálást követően a tanár úr hamvait közös sírhelyben helyezték örök nyugalomra. Mostani írásommal órá, Debrecen múltjának és oktatástörténetének egyik kevésbé ismert alakjára, a példás természetbúvárra és a kitűnő polgári iskolai tanárra emlékeztem.

*

72 Uo.

73 Uo.

74 Uo.

75 Uo.

76 Debreczeni Képes Kalendárium 1934.

77 Debreczeni Képes Kalendárium 1935–1942.

78 ZILÁHI Zoltán (szerk.): A Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolájának Évkönyve az 1939–1940. iskolai évről, Debrecen, 1940. 15.

79 Óraadói munkával a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke bízta meg a 926/1946. sz. végzésével Kanabé Dezsőt 1946. március 1-én. Lásd KISS Tihamér: Liceum és Tanítóképzőintézet. In: A Debreceni Református Kollégium Liceumának és Tanítóképző Intézetének Évkönyve az 1945–46. tanévről (szerk: D. dr. Kiss Tihamér László), Debrecen, 1946. 103.

80 GREGUSS Pál: Az állatok és növények életmódja (Természetrajz) polgári fiú- és leányiskolák I. osztálya számára. Budapest, é. n.; GREGUSS Pál–KARL János: Az élők világa. A gimnázium és leánygimnázium V. osztálya számára. Budapest, 1939.

81 KISS Tihamér i. m. 1946. 104.

82 A.K.S.D. Városgazdálkodási Kft. telefonos közlése szerint.

Kanabé Dezső nyomtatásban megjelent művei⁸³

1906

A természet iránti szeretet fölébresztése s a természetrajz tanítása a népiskolában. Népoktatás, 1906. XI. 5–8. sz.

1911

Torzcsápú havasi cinczér. Rovartani Lapok, 1911. 4. 58–59.

1927

Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat R-T. Debrecen, 1927. 98.

1929

Debrecen és környéke bogárfaunájának Cerambycidai. Debreceni Szemle 1929. 81–100. pp. és 310–314.

1930

Néhány érdekes természetrajzi megfigyelés. Debreceni Szemle, 1930. február, 71–75.

1932

Debrecen és környéke bogárfaunájának futóbogarak. Debreceni Szemle, 1932. augusztus, 305–307.

A Phymatodes testaceus L. nevű cincérnek néhány ritka változata. Debreceni Szemle, 1932. 240.

Einige neue und interessante Cerambyciden-Aberrationen. Entomolog. Nachrichtenblatt. 1932. 10–17.

1933

A Phymatodes testaceus L. és változatainak determináló táblázata. Debreceni Szemle, 1933. 301–321.

1934

Néhány új és érdekes Cincér (Cerambycidae) változat. Debreceni Szemle, 1934. 370–375.

Egy új bogárváltozat. Debreceni Szemle 1934. 376.

1939

Debrecen és környéke bogárfaunájának Coccinellidái. Debreceni Szemle, 1939. március, 134–135.

1941

A Rosalia alpina L. egyik legújabb változata. Debreceni Szemle, 1941. 166–168.

1943

Debrecen és környéke bogárfaunájának Meloidái. Debreceni Szemle, 1943. 23.

83 A lista az általam fellelt és megismert tanulmányokat, dolgozatokat tartalmazza. Elképzelhető, hogy a felsorolás nem teljes, és a jövőben újabb Kanabé-írások kerülnek majd elő.

Felhasznált irodalom

FÁBIÁN Lajos Mór

1907.a.

Polgári fiúiskola. In: LABAN CZ Mihály (szerk.): A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Debreczen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, 1907. 44–56.

1907.b

Kereskedő-tanonciskola. In: LABAN CZ Mihály (szerk.): A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Debreczen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, 1907. 61–65.

GULYÁS Pál

1995

Magyar írók élete és munkái. XVI. kötet. Argumentum Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1995.

HELLEBRANT Árpád

1906

Paedagogiai repertorium. A magyar paedagogiai irodalom 1906-ban. Magyar Pedagógia, 1907. 413.

KAHLER Frigyes – HÉTHY Zoltán

1977

A Magyar Numizmatikai Társulat Debreceni Csoportjának története (1925–1950). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977. (szerk.: Dankó Imre), Debreczen, 1978. 521–559.

H. KANABÉ Dezső

1911

Torzcsápú havasi czinczér. Rovartani Lapok, 1911. 4. 58–59.

1927

Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat R-T. Debreczen, 1927. 98.

1930

Néhány érdekes természetrajzi megfigyelés. Debreceni Szemle, 1930. február, 71–75.

SZABÓ József (szerk.)

1901

Az Aradi Állami Tanítóképző-Intézet rövid története 1899–1901. tanév végéig. Aradi Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája, Arad, 1901. 93.

LABAN CZ Mihály (szerk.)

1907

A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomda-Vállalata, Debreczen, 1907. 107.

NAGYBÁKAY (RICKL) Antal

1938

A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Kiadja a Debreceni Kereskedő Társulat, Debreczen, 1938. 35.

TELEGDI ROTH Lajos

A Szemenik-hegység É-i része Ferencfalva, Wolfsberg és Weidenthal környékén. (Jelentés az 1895. évi részletes földtani felvételtől)

Egyéb források

A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVI. Értesítője az 1927–1928. iskolai évről. (szerk.: vitéz Csánky Adorján), Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T. Debreczen-Budapest, 1928.

A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVII. Értesítője az 1928–1929. iskolai évről. (szerk.: vitéz Csánky Adorján), Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T. Debreczen, Budapest, 1929.

A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXVIII. Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. (szerk.: vitéz Csánky Adorján), Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T. Debreczen-Budapest, 1930.

A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola XXIX. Értesítője az 1930–1931. iskolai évről. (szerk.: vitéz Csánky Adorján), Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T. Debreczen-Budapest, 1931.

A Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola Értesítői, 1927–1928.

1928–1929.

1929–1930.

1930–1931.

A Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolájának Évkönyve 1939–1940.

A Debreceni Református Kollégium Liceuma és Tanítóképző Intézetének Évkönyvei 1945–1946.

Debreceni Református Kollégium Liceumának és Tanítóképző Intézetének Évkönyve az 1945–46. tanévről. Az intézet fennállásának 91. évében. (szerk.: D. dr. Kiss Tihamér László), Iskolafenntartó a Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreczen, 1946.

Déri Múzeum Természettudományi Adattár

Kanabé Dezső életrajzi adatai. (DMTA/708–2014). Adatközlő: Lovas Márton Levente, autograph kézirat, 1976. 4. + levélmelléklet. 1976. április 28. 1. (Iktatási szám: 212/76)

Egy „bogarás” tudós (Kanabé Dezső). Népszava, 1938. január 12. 7.

Jelentés az 1932–36. évi működéséről. Debreceni Kereskedő Társulat. Tiszántúli Könyv és Lapkiadó r. t. Debreczen (év nélkül), 19.

Zilahi Zoltán (szerk.): A Debreceni Református Kollégium Polgári Fiúiskolájának Évkönyve az 1939–1940. iskolai évről. Debreczen sz. kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debreczen, 1940.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

1. Debreceni Kereskedő Társulat épülete Debrecenben (1930-as évek) / Forrás: Déri Múzeum

2. Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola pecsétje Kanabé Dezső könyvéből / Forrás: TIRE Könyvtára

3. Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiú- és Női Felső vegytani szertára (1930-as évek) / Forrás: LABANCZ Mihály (szerk.): A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése, 1907.

4. Debreceni Kereskedő-Társulati Polgári Fiúiskola egyik osztálya (1900-as évek eleje) / Forrás: LABANCZ Mihály (szerk.): A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése, 1907.

5. Vegytani szertár és laboratórium az iskolában (1900-as évek eleje) / Forrás: LABANCZ Mihály (szerk.): A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése, 1907.

6. Vegytani előadóterem az iskolában (1900-as évek eleje)

Forrás: LABANCZ Mihály (szerk.):
A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése, 1907.

7. Természettani szertár az iskolában (1900-as évek eleje)

Forrás: LABANCZ Mihály (szerk.):
A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése, 1907.

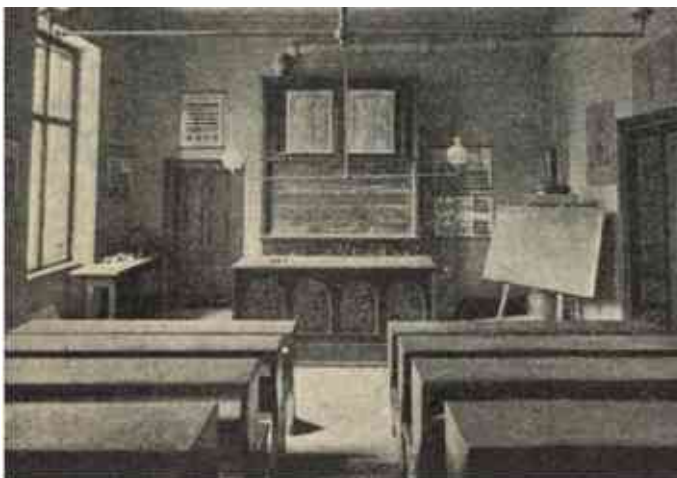
8. Havasi cincér (*Rosalia alpina*)

Forrás: Déri Múzeum, Természettajzi és Környezetismereti
Gyűjtemény

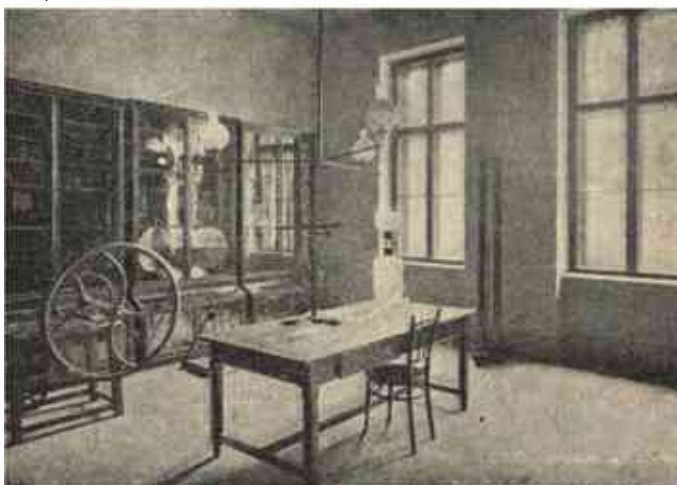
9. Kanabé Dezső könyvének belső címlapja

10. Kanabé Dezső autográf aláírása (1928)

Forrás: Déri Múzeum, Történeti Tár (Ltsz.: I.38/1928)

6. kép

7. kép

8. kép

10. kép

vitex K. Kanabé Dezső

ÁLLATAINK TÉLI ÁLMA

TARLÓZÁSOK A TERMÉSZET
HÁZTARTÁSÁBÓL.

IRTA :
VITÉZ KANABÉ DEZSÓ
POLG. ISK. TANÁR, CSERKÉSZTISZT.

DEBRECEN, 1927
MAGYAR NEMZETI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓVÁLLALAT R.-T.

TERMÉSZETRAJZI ANTOLÓGIA

Részletek Kanabé Dezső *Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából* című, Debrecenben 1927-ben megjelent művéből¹

A szemelvényeket és a fotókat válogatta: Mező Szilveszter

A színes képek néhai T. Horváth Ildikó (1944–2011) felvételei
(Déri Múzeum, Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjtemény)

Szép szélmentes tavaszi reggel van. Lassan emelkedik a Nap a látóhatár fölé, oly méltóságteljes komolysággal, mintha mutatni, avagy éreztetni akarná a természet minden néven nevezendő szülötte előtt azon örök igazságot, hogy létetek csak létezésemtől függ. Sugarai bearanyozzák a messze kéklő ormokat, később az erdő fáit, a mezőt, melynek virágain, mint a csillogó gyémántruhába öltöztetett apró tündérecskék, csillognak a harmatcseppek.

A Nap által szórt melegben életre kelnek a természetnek mindennemű nappali gyermekei. Ha pityumatkor, – mikor még a szerelmes legényfűj hallatja „pityalatty” s „vav-vav” hangját, miközben rögszínű fejecskejét emelgeti, mintha mutogatná torkán lévő ékességét, a hímet jellemző rozsdabarna foltját – megyünk a réten, mit ugyan csak a vadász, avagy a természettudós szokott megtenni. . . csend van körülünk.

A figyelmes szemlélő azonban mintha messze a tisztás végén, a ravasz rókakoma lompos vitorláját látná eltűnni, vagy egy-két denevért lát pihe-nyésre térni, avagy ha kedvez a szerencse, akkor a fák levelei között átszűrődő világosság mellett megpillant száraz ágon ülve egy elkésett baglyot is, mely az éjjeli kirándulásba belefáradva, álmosan hunyorgatja hamvas „szempilláit,” vágyakozva az üdítő álom után, s közbe-közbe oly laposakat pislog, hogy a természet barátja szinte sajnálja szundikálása közben megzavarni. De reccsen a száraz gally, melyre akaratlanul ráléptünk, baglyunk szemhéjait egészen kerekre nyitja, pilla-szőrei mozdulatlanul meredeznek egy pillanatil, mozdulatlanul bámul, azután zajtalanul továbbrepül nyugvóhelye felé, míg végre szemünk elől elnyeli az erdő homálya.

S jó is sietnie, mert az ilyenkor ébredező madárvilág előtt éppenséggel nem szívesen látott vendég. Valószínű, hogy egyszer már megtépázták s azért sietett. De siessünk mi is, mert mindjárt hangos lesz az erdő, emelkedik a Nap, megélnkül a mező s rét, megmozdulni látszik a tó s a pocsolyák vize.

Az erdő dalosai hangversenyre kelnek, a szorgalmas méhek nektár után néznek, majd mindegyik virágon csüng egy-kettő s némelyik jót iszik a kristálytisza harmat vízből. Most egy hatalmas rablódarázs fog el közülük egyet, elvégzi hóhéri munkáját s repül vele elrejtett lyukába.

¹ Kanabé Dezső: *Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából*. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat R-T. Debrecen, 1927. .

Majd előbújik Tücsök Miska is magaásta lyukából sütkérezni s ajtaja előtt álmosan csóválgatja amúgy magyarosan kipedrett hosszú bajuszát. Azután körülnéz, hogy ugyan mi is történik a nagy világban. De zsupsz, mint a villám eltűnik, mert úgy félszemmel megpillantotta a rája vadászó katonabékát, mely reggelire szerette volna megkaparintani. Amott meg a fecske nyilal sietve hazafelé egy kövér hosszú bajusú szöcskével, hogy fiait jól tartsa.

Egy iromba rönk korhadásnak indult bütüjén fürkészek sütkéreznek, izgomozog minden részök, mintha mindegyikük a megtestesült idegesség lenne, némelyik hirtelen mozdulattal helyet változtat, hosszú tojócsövét billegeti, kutat, szimatol, mint a legjobb kopó, zsákmány után, hova petéit lerakhassa, ilyenent nem találva, gyors iramodással tovarepül, hogy utódjának bölcsőt találjon.

Útra kel a csiga-biga is, lassan halad, de biztosan, szarvait előre nyújtva s ha valami akadályba ütközik, rögtön behúzza szarvacskáit és testét a házába, mintha figyelmeztetni akarná a szeles embert arra a közmondásra, hogy gondold meg, mielőtt tennél valamit!

A rengő kalászokkal szegélyezett rét szélén mérges pofával látjuk lyukába sietni a mindig mogorva, rosszkedvű hörcsögöt. Tovább megyünk; éles fütytyöt hallunk s egy pillanat alatt még az imént két lábon álló ürgét elnyeli a föld.

Napsütötte kőrákához érünk, hol hihetetlen gyorsasággal a fűrge gyikokat látjuk eltűnni; a bátrabbak közül egy-kettő kidugja a fejét, de rögtön visszakapja, amint sütkérezésük háborgatóját megpillantja.

A fű között nagy ügyességgel és szakavatottsággal javítja egy nőstény pók rongyos hálóját.

A tó partján lévő nádon, avagy egy száraz kőrön mozdulatlanul pihen egy-két kecses szitakötő s várja az alkalmas pillanatot, hogy a sok közül egy elhízott legyet hatalmába kerítsen.

A tó vize fölött hímes pillangók játszanak s mutogatják díszes ruhájukat s bele-bele pislantanak a tó tükrébe, — mint a hiú fehérmép, — hogy elég csinos-e öltözetük? Némelyik a játékot megunja s leül pihenni s kéjelegve emelgeti szárnyait, miközben észre sem veszi, hogy egy a vízből előbújó kecskebéka martaléka lesz. . .

A loccsanás zaja a vízi molnárkát megijeszti s fűgén tovakorcsolyázik a tó tükörsíma felületén. A tó vizét számtalan rovarfaj élénkíti s ha jobban szemügyre vesszük azt s annak fenekét, ott valóságos vízi állatmenaszériát látunk. Látjuk a különböző vízcsigákat, melyek lassan jönnek a víz felszínére s velök együtt a gőte is, egy kis friss levegőért. S csodálva szemléljük a vízipók ügyes bűvárkodását is

Tovább menve nagy dongás-bongás hangja üti meg fülünket, s ha gyelmesen körülnézünk s ennek a furcsa zenebonának is okát keressük, észre vesszük a fű között egy vakond, avagy egy madárka hült tetemét, a bogárvilág sírásaitól körülveve. Ez már az enyészeté. . . azért, hogy újjak támadjanak belőle.

S ezen kép akaratlanul is eszünkbe juttatja, hogy ember vigyázz! Ez lesz a te sorsod is, használj fel minden pillanatot; dolgozz, tanulj, hogy saját magad jóvoltával másokét is elősegítsd s így szeretett hazánkknak érdemes polgára lehess, mert ütni fog az óra egyszer neked is s veled, a Föld urávszintén éppúgy elbánnak ezen apró sírások, mint a kis madárkával. Ez álomból nincs többé felébredés.

Élet zsbongása hallszik mindenütt kora reggeltől másnap reggelig; a tavasz a természet újjászületése s ekkor a legapróbb parányi bogártól a legnagyobb madárig, avagy emlősig, mind megkezdzi a munkát, melyet az örök törvény értelmében a természet háztartásában végeznie kell s amely igen sokoldalú tevékenységeket kettőre lehet redukálni: egyik a megélhetés, a létért való küzdelem, a másik a fajfenntartás.

Sétánkat, megfigyeléseinket folytatva tölgyesbe érünk. Egyik tölgyfaágon a levelek között átszűrődő napsugárban megvillan egy fényes folt, mely a szivárvány minden színében játszik: hol tűzpiros, hol aranyos, kékeszöld, valóságos sanzsán szín. Jobban megfigyelve látjuk, hogy mozog s mintha e folt előtt s többször a foltra is árnyékot vetve egy rövid, vastag ostor kigyózva mozogna. Most hirtelen testet öltött a folt s kalimpálva esik az avarra, majdnem lábunk elé. Csendesen figyelve látjuk, hogy egyik legszebb és leghasznosabb bogarunk a bábrabló (*Calosoma sycophanta*) hogyan birkózik a gyapjas lepke (*Lymantria dispar*) hernyójával, melyet meg is öl s fel is fal.

E bogarakat, ha jól emlékszem az 1919-es években Amerika Európától kérte és arannyal fizette. Mi is szállítottunk nyirkos moha közé csomagolva élő Calosomákat, úgy a sycophantát, mint az inquisitorokat. Ugyanígy nagyon sok Coccinellát (katicabogarat), mint a levéltetvek természetes ellenségeit szállítottak tengeren túlra. Éppen így a német kertészek pedig a varangyokat, mint hasznos rovarpusztítókat vásárolták.

Valószínű, hogy a debreceni több ezer holdnyi erdő sem lett volna leveltelen, kopasz az elmúlt esztendőben, (1923), ha több benne az éneklő madár s több a *Calosoma*, mely utóbbi se a hernyónak se a bábnak nem kegyelmez, méltóan „inquisitor” nevéhez.

A Nemzeti-Múzeum kiküldöttje már két év óta kutatta s meg is találta e sáska étvágyú s hihetetlen módon elszaporodó hernyók legtermészetesebb ellenségeit az éneklő madarakon kívül a parazitákban. — E hihetetlenül elszaporodó hernyók hírére még Amerikából is jöttek hozzánk érdeklődő entomológusok. Erdőnk június, júliusban olyan tar, olyan kopasz volt, hogy órák hosszágig járva benne zöld levelet csak ott láttunk, hol a *Loranthus europaeus* jókora szakajtókosár nagyságú parazita csokrát, ha nem is gomblyukba tűzve, mutogatta.

Általában kimondhatjuk, hogy bármelyik káros állat rohamos szaporodása többé-kevésbé fordított arányban van természetes ellenségeinek rohamos fogyásával.

Feltúrva az avart, vagy ha egy kidült fát, fadarabot követ felemelünk, helyéről elgurítunk, ezek alatt szintén életet találunk. Ritkán háborgatott helyen ezek alatt *Carabus*okat, *Carabide*akat, futonc féléket is láthatunk, melyek gyorsan menekülnek a nappali világosság elől a fű közé, a lehullott levelek, gallyak alá. Ezek legnagyobb része nappal eldugott helyen alszik, csak este a sápadt Hold sárgás világítása mellett járnak, inkább futnak táplálékuk után, mely a szárnyatlan repülni nem tudó *Carabus*oknál a csigák osztályából kerül ki. Sajnos népünk legnagyobb része e *Carabus*ok hasznosságát sem ismeri s általában a köznépnél a „féreg” neve alatt mint ellenség a csizmatalp alá kerül, eltáposzák.

Előttünk egy rózsaszínű menyasszonyi ruhába öltözött csipkebokor, melyről egy bimbót akartunk szedni, de megrettenve ugrunk vissza, mert

a bokor tövében, a napsütött sziklán az általunk fakéregnek, száraz lombnak, vagy mohának nézett dombocská megelevenedik s ráismerünk a keresztes viperára, melyet sütkérezésében megzavartunk; gyűrűit lassan bontogatva, kétágú nyelvét öltögetve a giz-gazos avar, kövek alá, vagy az esőtől kimosott gyökerek között lassan csúszva eltűnik. Megkönnyeb-
bülten lélekzünk, sietve hagyjuk el e helyet.

Majd a vágás szélén, hol szabadabb kilátás nyílik, hol arcunkat a napsu-
gárban a világyillattól telt enyhe szellő simogatja, mely azt rózsásra festi, kávébarna hullámzó szalagot látunk, mely a terep egyenetlensége szerint, hol emelkedik, hol süllyed; néha jobbra, másol balra szélesedik, melynek vége egy hatalmas tőkénél látszik eltűnni s ennek bütyjéről kíváncsian szemléli e mozgó szalagot a leányka-madár, de észrevéve bennünket ijedt kiáltással, de mintegy búcsúzásul hosszú farkát még egy-kétszer billegetve, kecses mozdulattal tovarebben. E barázdabillegető egyike a leghasznosabb rovarpusztító madarainknak.

Közelebb érve látjuk, hogy e mozgó szalag a vándorló hangyák soka-
sága. — Van itt élet, nyüzsgés-mozgás. Mindegyiknek megvan a maga céltudatos munkaköre. Dolgozik itt mindegyik, egymást segítve, egymást támogatva a közös cél elérésében; a lét és fajfenntartás érdekében. Egyik maga-magánál jóval nagyobb rovarálcát vonszol, de nem bír vele; rögtön a markosabbak közül egy-kettő segítségére siet s az áldozat hiába vicánkol, hogy úgy mondjam árkon-bokron keresztül, tovább vonszolja.

Egyesek levéltetvek körül settenkednek s dédelgetve addig-addig cirogatják őket, míg a tetvek potrohukon mézes anyagot választanak ki, — a hangyák kedves nyalánságát — mely édességet a Formicák lenyalogatják róluk. Sétáink alkalmával, verőfényes napokon a gyalogbodza virágán, a szilvafa és a rózsza hajtásain, levelein sokszor megfigyelhetjük a levéltetvek körül settenkedő hangyákat. Tetűmézre éhes mindegyik.

Hogy pedig a hangyaboly méz, a hangyaboly istálló pedig „fejőstehenek” nélkül ne maradjanak, a hangyák a gyökereken élősködő levéltetveket veszik pártfogásukba. E levéltetveket a hangyák valósággal a legnagyobb gonddal tenyésztik. Nem hiába nevezi Linné a nagy természettudós a levéltetveket rövidesen *Aphis formicarium vacca*-nak. Mézet izzadó „tehenük”

a hangyáknak a bunkós csápú hangyabogár (*Claviger*), melyeket állítólag kellemes szagukért is tartanak és táplálnak a Formicák. Egyes bolyban apró hollyvákat (*Staphylinák*) is találunk, mint háziállatokat. Ezek közül az egyik faj egyedi annyira domesticálódott, hogy egyedül már nem is képesek táplálkozni: a hangyák etetik őket.

Élelmes, körültekintő s felette szorgalmas rovarok a hangyák, intelligenciájuk pedig jóval felülmúlja a méhekét is. Elég, ha a sok közül csak azt említjük meg róluk, hogy céltudatosan rabszolgákat és háziállatokat is tartanak. Valóságos kis állam ez, melynek hangyapolgárai határozott, céltudatos munkafelosztással dolgoznak. Ki a hangyák életét nem ismeri, nem tanulmányozta, az mesének, mende-mondának tartaná a Formicák sokoldalú munkásságát, céltudatos élettevékenységét.

Szaporán hagyjuk el a vágást, árnyéket keresünk, mert a Nap a delelőre érve, melege nagyon is, izzasztóan érezhető lesz. Rekkenő a hőség, titkaszító a meleg, forrón tűz a napsugár, a szellő se lebben, a levél sem mozdul; csak egy-egy kipallérozott szemű vaklégy keresi véres áldozatát, avagy a pöszmék s *Xylocopa* (acélkék színű fadongó) zúgása zavarja meg a rovarvilág s a szorgalmasan gyűjtő méhek egyhangú, alató zümmögését, dongását.

E *Bombusok* a rovarvilág medvéi, (testök hosszú, sűrű szőrrel fedett, melynek alapszíne sárga, vagy rőtveres, fekete gyűrűkkel örvözve) fáradhatatlanul szorgalmas, rendez szoktatott legények, korán kelnek, késő alkonyatig megszakítás nélkül gyűjtenek s nehogy valamelyik édes álmát folytatva rendes időben való fölkelését elmulassza „trombitást” tartanak, ki ha nem is kürttel, hanem erős szárnycsapások okozta zúgással kora hajnalban felkölti a nyugvó népes társaságot. . . [. . .]

Sajnos e sárgafekete színű dongó „medvékkel” földművelő népünk nem sokat törődik, ügyet sem vet rá. Nap-nap után látja — fontosságát, hasznát nem ismeri — megszokja s a megszokás megöli érdeklődését. Pedig, ha tudná, hogy e dongó igen hatalmas, legnagyobb tényező a lóhere megtermékenyítésében, valószínűleg jobban megbecsülné. — Megbecsülte Ausztrália, mert mikor angol fennhatóság alá került s a lóherét termelni kezdték, tapasztalták, hogy ott magot nem hoz, ennek okát a pöszörök

hiányában látták s betelepítették őket; a várt eredmény be is következett. Ugyanígy járt Új-Zeland is a meddő lóherével; azzal érték célt, hogy Angliából Bombusokat vittek át.

Nagyon jól ismerem e Bombusokat, évek hosszú során át gyűjtöttem őket, figyeltem munkájukat, élettevékenységüket, melyekről igen sok adatot küldtem dr. Vogt igen neves szaktudósnak a berlini neurobiológiai intézet igazgatójának, ki az általam felfedezett pösör varietást le is írta s a kihez ezerszámmra mentek a cserepéldányok.

Az izzasztó melegben mintha a természet is ebédutáni álmát aludná, még a *Populus tremula* „rezgő” levelei is mintha megpihentek volna, aludnának. Csend és nyugalom honol körülünk.

De ni-ni egy levél mozog, még pedig eléggé feltűnően; talán lába, szárnya nőtt e levélnek? Nem! Egy ártatlan nevű szörnyeteg az „Ájtatos manó, az imádkozó sáska” (*Mantis religiosa*) hóhéri munkája ez, mely nászát elvégezve éppen most fog kannibál munkájához, hogy párját felfalja; mire odaérünk, már hasát ki is rágta. E Delila szerelmű szörny, van nálunk bőven, de színe olyan zöld, mint a levél s ha nem mozog, gyakorlott entomologus szem legyen, az, melyik észreveszi ezt a zsákmányára leselkedő gyilkos manót.

Nem tudjuk azonban biztosan, hogy természetes ellenségeit e kannibál sáska mimikrije éppen úgy megtéveszti, félre vezeti-e, mint az embert. Én kötve hiszem. Lehet. A mimikriről ugyan köteteket írtak, de a leírásokban inkább maga az alakutánzás, a mimikri, mint ilyen van jellemezve; hogy milyen alakúnak nézi az ember ezt vagy azt az alakutánzó állatot s feltételezik, hogy az állatok, főképpen természetes ellenségeik is ilyeneknek nézik. Ez által megmenti életét s egyelőre megszabadul az örök álomtól.

Lehet, hogy az alakutánzás megmenti az állatot olyan ellenségeitől, melyeknél a táplálék megszerzése körül legfontosabb tényező a szem, de szerepe lehet egyéb körülménynek is, talán az alakot utánzó állatnak szaga, mint ez Fabre kísérleteiből is kitűnik. Mert egy művész által készített a természeteshez csalódásig hű kutyaremek az embert megtéveszti, de a kutyának kutyaszag nélkül bármilyen kutyaremek, nem kutya. Van feljegyzés arról is, mint Marosi Arnold említi, hogy egy fán, midőn a levelek elfogytak, a levélsáskák, melyek talán a legtökéletesebb alakutánzó állatok, egymásnak estek és pedig azonmódon, miként ezt a levelekkel szokták tenni. A levél és botsáskák tenyésztésével s azok megfigyelésével éveken keresztül foglalkozott Dobiasch, zenggi természetbúvár, kinél több ízben volt alkalmam e sáskákat megfigyelhetni.

A fentebb említett kanibálismust megteszi a nagypotrohú keresztes pók-asszonyosság is, midőn a nála sokkal kisebb hím a fajfenntartás hatalmas ösztönétől tüzelve, feléje a „szépet tenni” közeledik és bizony, ha nem eléggé szemfüles, az Argus szemekkel figyelő nőstény hirtelen rárohan, elfogja, felfalja. (Darwin, Fabre, Gourmont, Brehm, Lendl, Merkl Ede.)

Legújabb Kolozsvári Gábor neves szaktudós megfigyelései alapján a szongáriai cselőpók – Magyarország egyik legnagyobb pókja, magásta földalatti lyukakban él, hasznos, mert igen sok bogarat s egyéb rovat pusztít, Arad környékén többet, Debrecen vidékén öt példányt gyűjtöttem – szintén egymást is pusztítja, mert lyukában a bogármaradékok között a cselőpók chitin részeit is találta. Fogságban tartott cselőpókjai egymás között összeülekezve birkóztak, viaskodtak addig, míg valamelyiknek a halálos harapás sikerült.

E munkácskám írása közben (1925. május 25-én) kaptam egy cserkészemtől egy üvegben élő, nőstény cselőpókot, potrohán hatalmas petezsákkal, melyből május 26-án 25 kis pók kelt ki, tekintettel arra, hogy cserkészversenyre készültünk, elhagyott, szabad tisztáson a természet lágy ölére helyezve szabadon engedtem a pókmamát apróságaival együtt, természetesen jövőre alaposan megvizsgálom a helyet, hogy maradt-e hirmondónak belőlük.

Sok pókfajnál megvan e kannibál tulajdonság, de vannak szelidlelkű pók-családanyák is, kik békeességben párosan szövik életük fonalát, vagy legalábbis a pókférj olyan papucs alatt van, hogy e nő tiránnusz megtűri maga mellett élete párját még akkor is, ha máskülönb nincsen rá szükség. Ilyen pók a legújabb neves tudósunk Jablonowski József által leírt, hazánkban is előforduló *Theridium civicum* Lucas, vagy *Dyctina civica* (Luc) nevű pók is, mely a budapesti háztulajdonosok és építőmesterek között pókhálóival igen sok galibát okozott.

A kannibálismus előfordul a házi állatoknál a disznó, macskánál is, de ezek kivételes állapotok. A házi és mezei nyúlánál azonban gyakran fordul elő, hogy úgy a nyúlmama, de különösen a hím fiait felfalja, de ennek okával és magyarázatával itt nem foglalkozhatom.

Megemlítésre méltó a tyúk viselkedése sebesült testvéreivel szemben. Különösen az apró és növendék csibéknél fordul elő, ha valamelyik bármely oknál fogva megsebesült s a seb véres; a többi a szó legteljesebb értelmében „kikezdi”. Az ilyen sebesült állatot igen ajánlatos elkülöníteni, elzárva tartani, míg sebe beheged, mert máskülönb a többi halálra csipkedi.

Sőt az epe nélküli ártatlan galambról, gerléről is vannak feljegyzések s megfigyeléseim, hogy fiát, illetőleg fiait agyonveri.

A rágcsló, magevő hörcsög is, midőn erotikus érzelmei elérik a fajfenn-tartás zenitjét, ha nem is kannibál, de gyakran húsevővé válik. A farka-soknál, különösen, ha egyik-másik társuk megsebesült, nagyon közönsé- ges. A vakond is valóságos harcot vív útjába kerülő fajrokonával s a győző a gyengébbet felfalja. A patkányoknál, különösen, ha fogságba kerülnek, a kannibalismus igen közönséges.

A kaposzta-lepke és a répa-lepke hernyója olyan zöld, s ritkásan pisz- kos, szürkésfekete pettyekkel tarkázott, hogy a kaposzta levelén, — mely a zöldszín sokféle árnyalatával festett, — hacsak nem keressük, alig-alig vesszük észre. De ottlétéről és telhetetlen falánkságáról a rostává lyug- gatott kaposzta, kel vagy karalábénak tövig lerágott levelei tesznek ta- núbizonyosságot. A verebet azonban e mimikri nem téveszti meg. Lerepül a kaposzták közé, alig egy szempillantás, már felrebben, csőrében egy her- nyóval s vízi feneketlen gyomrú apróságainak. Ezt megismétli többször. Ez imponáló verébe még avval sem törődik, hogy pár lépés távolságra vadászterületétől emberek dolgoznak, ő folytatja hernyózüretelését. Ezt minden esztendőben magam is diákjaimmal együtt többször megfigyel- tem kis kertecskémben. Ekkor a veréb hasznat hajt. De így sincs arányban haszna későbbi kártetteivel. Sokkal nagyobb öklémének kártétele, különö- sen akkor, ha szaporodásához az életfeltételek kedvezők, ekkor valóságos csapás, mint ahogy azt a legutóbbi időben a tengerentúli példák mutatják, mert az amerikai ornithologusok, gazdászok valóságos jeremiáddakat írtak a veréb kártételeiről. Ezekről mi is mondhatnók eleget, itt csak annyit, hogy a légyről szóló közismert példabeszédet a kíváncsi verébre is alkalmazhat- juk, hogy „szemtelen, mint a házi veréb”. Az is igen természetes, hogy más- más elbírálás alá esik a tanyai, falusi és a városi veréb.

Volt egy pár nagyon kedves s nagyon kezes korcs postagalambom. A hím, a „Gulgó” a ház és a házhoz járó diákok kedvence, a fejünk tetején valósággal kiturbékolta, kiverkedte kedvenc ételét, a kendemagot, ugyancsak meg- tépázta frizuránkat s össze is csipkedett bennünket, ha élete párját, a tojót megfogtuk s azzal mókáztunk. Házikójához közeledni vagy abban kotorászni, tisztogatni, különösen, ha fiókái voltak, valóságos veszedelem volt.

A tojó etetés közben, egy szem mag légsövembe került, megfulladt. Sírt az egész ház, talán magam is. Tíz-tizenöt napig a „Gulgó” párja nélkül maradt; ez idő alatt állandóan a szobában, az ágy alatt, kályhazugban, nyitva maradt szekrényekben, fejünk tetején bánatos hívó bűgással kereste párját. De emellett becsületére legyen mondván, kis fiókáit felnevelte. Ezek a kamaszok még confidensebbek lettek, mint az apjuk, mert még alig pir- kadt, — legalább a függönyök mögött az ágyban mi így gondoltuk, — már verték az ablakot, hogy hol van a „menasz”. Meglátszott rajtuk, hogy anya nélkül nevelődtek.

A kimult tojót felboncoltam, praeparáltam, kitömtem s kitemtem volt há- zikója elé; a tartó deszkáckát homokkal és maggal decoráltam, nagyon élethűen sikerült, úgyhogy háziasszonyom, kinek e tojó igen becézett ked- vence volt, szemrehányást is tett, miért sirattattam meg, hiszen a „Gulgó” párja él, házikója előtt szedi a szemeket. Tehát az embert megtévesztette a kitömött galamb. A „Gulgót” azonban nem. Mihelyt kitömött párját meglátta, odarepült, bizonytalan kíváncsisággal meg-megnézte, mit több- ször is megismételt azután ügyet sem vetett többé rá.

Egy pár galambom későn költött, nehogy fiókái megfagyjanak, behoztam őket a szobába (kis praeparator műhely). Tömtünk itt a parlagi sástól a kis sólyomig mindenféle nálunk előforduló ragadozót, melyek közül több igen jól sikerült s ezeket szárítás céljából a falra aggattuk, volt néha 5-6 drb is falon felakasztva. E szobában galambjaim szabadon repkedhettek.

Megtörtént több esetben, hogy míg egy-egy ragadozó elkészült, addig e párból egyik vagy másik galambom kint az udvaron szemecskélt a töb- bivel, ha beengedtük, — a ragadozó madár már készen a falon függött — rögtön a fiaihoz repült, vagy párjának tette a szépet, a ragadozókra pedig ügyet sem vetett, úgy annyira nem, hogy egyik éjjel a hím a falra akasztott, kitömött héjának szárnyát választotta ülökének s azon aludt. Pedig, ha e ragadozókat repülni látja, bármilyen magasan is, azonnal észreveszi és fél, ha pedig e ragadozók közül valamelyik tényleg közibük is vág, van ott kavardás, örült menekülés. Egyik menekülő galambom ablakomat is betörte, csakhogy irháját megmenthesse.

Cserkészeim egy kitömött héját hoztak hozzám, kíváncsiságból – látták nálam a kísérleteket ők is megpróbálták – a kocsiút mellett lévő árokba tették a fű közé. Elbújva várták a hatást. Elmondásuk szerint nem sokáig kellett várakozniuk. Pár szekér elment ugyan mellette, egyik kocsis azonban észrevette a fű között lévő kitömött héját; lassított, megállt, leszállt, óvatosan közeledett a „csalíhoz” s ha cserkészeim nem sietnek, aligha tudják a madarat a kapanyéltól megmenteni. Így is bő magyarázatra volt szükség, nehogy bebizonyítva lássák, hogy a kapanyélnak csakugyan két vége van. Pedig a „csali” közelében az árkot szegélyező sövényen a verebek vígan csiripeltek, vagy alig pár lépésnyire tőle az út porában fűrödtek. Igaz, hogy a veréb nagyon szemfüles, hamar kispekulálja magának a kedvező helyzeteket; óvatos, kíváncsi, de ezek mellett gyorsan tájékozódik. Hiszen tudok arról is, hogy a veréb a madárjesztőnek kitett, kipeckelt ócska kabát újjának hónaljába fészkel.

Az estszürkületben, mikor a Nap is aludni készül s lassan merül a látóhatár alá, de visszaverődő, búcsúzó sugarai még annyi fényt árasztanak, hogy látjuk, mint villámgyors nyilallással suhan el mellettünk a kecskefejű, a lappantyú; egész nap aludt, koplalt, siet vacsoráját megkeresni, ez pedig ilyenkor bőven akad, terített asztalra talál, mert az Aphodiusok Onthophagusok, a ganajtúró bogarak most az alkony sötétjében, mely ugyan benyúlik a kora pirkadásig, tartják nászestélyüket, otthagya mocsok nappali tanyájakat, a Vénus tüzetől ittasulva a levegőben a csillagok szelid fényének útmutatása mellett násztársat keresve röpködnek s fittyet hánynak a reájok leselkedő veszedelemnek.

Sok lepke sem álmodott arról nappali szundikálása közben, hogy estére már a kecskefejű feneketlen gyomra lesz a koporsója. A kecskefejű pedig szüretel bőven, mert gyomra tágítható, mint a bagoly és kakuk gyomra.

Egyik nem, a Geotrupes (ganajtúró bogár) egyedei, újj íznyi nagyságúak, sőt ennél is nagyobbak, kékes, sötétlila színű bogarak, kora tavasztól késő őszig erdőn, mezőn gyakran útunkba tévednek, sokszor csendes nyári estén zúgva csapnak el mellettünk.

Rendesen naplemente után csatangol, kóvályog, lehet, hogy nappal a gébicstől (gaborján) fél, mert ha ez elfogja, akkor ennek már igazán beesteledett, elevenen tűzi a galagonya, vagy a vadkörte, kökény töviseire, hol örök álma kezdődik. – Időjősnak is tartják. Csendes nyári estén, ha közülük többet megfigyelhetünk, akkor másnap jó idő várható.

Ezzel ellentétben, ha a légy csendes, verőfényes napokon túlságosan szemtelen, vagy ha galambok fűrödnek, ezután rövidesen esős idő várható. – A keresztes póknak is több tudós olyan hatodik érzéket tulajdonít, mellyel a zivatar bekövetkezését közelesen megérzi s feltűnően nyugtalan viselkedésével előre jelzi is.

Fontos érzék a mély vizekben élő halaknál az „oldalvonal” is, mellyel megérzi a hal a víz mélységét, illetőleg a víz nyomását.

Szavahihető megfigyelők állítása szerint a mókus is jó időjós, mert már fél nappal előre megérzi a közelgő vihart. Ilyenkor kint van, de nyugtalanul ugrándozik s csak ilyenkor hallatott fütyentéssel árulja el izgatóttságát. Az első villámlás, mennydörgés már fészkeben találja, hova rendszeren többedmagával bújjik el s gondosan betömi a fészek viharfelőli kijáró lyukát.

Az eddig említett állatok élettevékenységüket leginkább nappal végzik el, de vannak a természetnek éjjeli munkásai is, melyek nappal alusznak és éjjel dolgoznak, sőt, hogy tovább menjenek, vannak lumpoló is, kik se nappal, se éjjel nem alusznak, csak úgy néha-néha.

Aki nem hiszi, hallgassa végig egy tónak lumpoló lakóit, kik esténként nótára gyujtanak s változatos műsorú hangversenyt rendeznek, különösen akkor, midőn Luna istenasszony szolgál világítással. A vezető nótások a béka úrfiak, mert kevés békafaj nőstényének van hangja; amelyiknek pedig van, az kevésbé csengő és halkabb, mint a hímé. E hangversenynek igen sok tisztelője és hallgatója akad, különösen a cirpelő legények közül, kik tisztes távolból kísérik a lumpoló békahad énekét.

Könnyű nekik, mert őket a rendőrök serege nem fogja csendháborításért megrendszabályozni. S azt is tudják, hogy most az általuk (de csak ilyenkor, avagy a tó fenekéről), igen tisztelt és hán szerett gólya néni, ha nem is tesz fejére főkötőt, róluk álmodva alszik.

No azután, ha egyikök eltéved s más pocsolva-kerületbe jut, különösen ha ott nincsenek jó barátai, van hadd-el-hadd s rögtön megkezdődik a nemzetközi értekezlet.

A német-béka, mint a legszemfülesebb, rögtön észreveszi az idegen jelenlétét s elküldi magát: Kumm, komm, kumm, komm, mire a kisasszony,

ki még nem készült el a toilletjével, ráfeleli: Wartn, wartn, wartn, wartn!
A tót-béka csodálkozva kérdi: Csoje-totó? Csoje-totó?

Mire a magyar-béka megunva a herce-hurcát, dühösen kiált: adta teremtetten, adta teremtetten. Tovább veszekednének, de elhallgatnak, mert egyikök tompa vattogással adja értésére a többinek, hogy ő már többet nem énekel, hacsak a sikló gyomrában nem, mely éppen megragadta s elnyelni készül. Erre a jelenetre még Luna istenasszony is a felhő mögé bújik, hogy ne lássa egy nemzetközi kongresszus ilyen gyászos befejeződését. A közelben lévőek mind a víz alá merülnek. A bátrabbak közül egy-kettő a víz alatt is énekel, lehet, hogy nem akarja kedvenc nótáját abbahagyni, avagy talán megbotránkozásának ad, ha tompa, fátyolozott hangon is, hallható kifejezést. Mert igen a béka víz alatt is szólhat, ha nem is oly erősen, mint szárazon, vagy a víz színén.

S mintha bizonyítaná egy kukik is, hogy haláleset történt, élesen halatlátja a babonától rettegett hangját. Elhallgat a békahad azért, hogy újra kezdje, mert ezek is olyanok, mint az emberek. Egy-egy esetet szájra kapnak, felfújnak, megbeszélnek, meg- s lebírálnak, azután elfelejtik, mintha mi sem történt volna s újabb után néznek.

Amint látjuk, folyik a munka a természet háztartásában éjjel-nappal, mint egy hatalmas gyárban, hol különbnél-különbféle szakmányú munkások dolgoznak. S ezen tevékenység eléri tetőpontját nyár derekán s azután hanyatlásnak indul, mintha a természet gyermekei belefáradtak volna ezen senki által nem kényszerített munkába.

Nyár vége felé lassan, de folytonosan fogynak a természet eme munkásai, míg végre a hegyek közül bekerül a falvakba s a városokba a természet haldoklásának legelső hirdetője, a cinke. Már ilyenkor nem halljuk az erdőben a kakukmadár szólását. S a kislány se számolhatja, hogy hány évig kell még várnia, hogy férjhez mehessen. Itt az ősz! Hullanak a megsárgult falevelek: az esős idő megkezdődik, a nappalok rövidülnek s most csakugyan megkezdzi munkáját a természet egyik rakoncátlan gyermeke, a szél.

Leesik az első hó, mely halotti szemfedőként borítja be a kihalt sárguló göröngyös felületét. A megizmosodott szél rémes sivítással mutatja ereje nagyságát.

Pusztá, sivár lett a mező, erdő. A dér által koronájától megfosztott erdőben csend honol; néha-néha tompán hallszik a harkály kopácsolása, melyet megzavar egy-egy rikácsoló hang, a kis sólyom, vagy a karvaly kiáltása.

Hová lettek az erdő, liget dalosai? Hol vannak a bükkösök bohócai? Hát a málnát szedő öreg úr, a mackó s az erdő remetéje, a borz, mely nyáron holdvilágos éjjeleken párosával dézsmálta a kukorica édestejű termését? Mi lett a tavak, pocsolók lumpoló s nem lumpoló lakóival? S az eddig bennünket mindenütt háborgató szemtelen legyekkel? Meg a nyári alkonator a levegőben fel és alá danázva táncoló szúnyogok hová tűntek?

Meghaltak mindnyájan? ... Elvesztek? ... Nem! Gondoskodott róluk a természet anyai szeretete és a Mindenható által beléjük oltott ösztön. Részben elhaltak, részben elbújtak, avagy sokan elaludtak, hogy ne lássák a természet meghalását s téliálmot alusznak annak elmúltáig, amikor tavasz érkezével a természet újjászületésénél ők is új életet kezdenek.

A költöző madarak – nem a tél hidege elől, avagy költési vágyból, de élelemhiány miatt – melegebb hazába vándorolnak, hol még ilyenkor is a tavaszi, vagy a nyári Nap mosolyog a földre. S mily szerencse rájuk nézve, hogy elmentek s nem maradtak nálunk, mert élelmet alig lehetnének most itt. Hó takarja a mezőt, rétet, melyen végigsöpör a csipős, hideg téli szél. A hideg, a csontig ható szél, erősen fúj; hatalmas erővel rázza meg az erdei fák kopasz üstökét. Mintha játszani akarna, irányt változtat s más oldalról is megrázza a vele mintegy dacolni akaró sudar fenyőt, melynek levelein s ágain lévő havat sivitva hordja széjjel, hogy más helyen megpihenve lerakja.

S ijedten húzódik össze a minden oldalról jól betömött fészében a mókus, még a legkedvesebb s a sarokba összehordott élelemből, a mogyoróból sincs kedve ilyenkor ropogatni.

S a borz is, a mogorva remete, jobban belebújik a maga által összehordott szalma- és falevelalomba, hogy hosszú alvását zavartalanul folytathassa. De sokszor ő is megszakítja alvását és már február elején otthagyja odvát és kijön körülnézni. Róla Németországban elterjedt az a hír, hogy Gyertyaszentelőkor, február 2-án lyukából előbújik s ha is-

mét visszatér oda, zord idő fog még következni, ellenben kinnmaradása hosszas jóidőnek előjele.

A vakond is mélyen a föld alá húzódba csámcsogva fogyasztja télire elkészített élestarából egy-egy fejetlen giliszta gyűrés pecsenyéjét. Úgyes legény a vakond; ő is szereti a húst s az őszön összefogdosott gilisztákat éléskamrájába raktározza s hogy meg ne szökjenek; leharapja fejüket. Így tengeti életét a hét sovány hónapban.

A vakonddal a földi kutya (vak kutya) is gyűjt télire való élelmet, mert ez sem alszik téliálmot, mint ezt többen hitték. Különösen a vereshagymát szereti s ebből, ha alkalma van két-három vékára valót is összegyűjt télire. Debrecen környékén is van, a Nyulasról már három ízben kaptam kifejtett, öreg példányokat.

De nem pihen a csalaftinta szél uram: alig enged annyi időt, hogy az össze-vissza hajlítgatott s ereje által megkuszált faágak és gallyaik eredeti helyzetökbe kerüljenek; újból hozzáfog rémes táncához, pedig a recsegő-ropogó erdei fák sóhajtása, mint fohász hangzik: Szél uram, ne oly kegyetlenül!

Erre kissé megpihen, mire a gubbaszkodó vetési varjak a csupaszigyú akáccon hallatják egyhangú kiáltásukat: kár, kár, kár! Valószínűleg sajnálják a szép őszi napokat, mikor még a rét és a mezők felett a vénasszonyok nyara lebegett. Bizony kár, hogy az is elmúlt!

Cél nélkül, lomhán kovályog egy másik csapat varjú, mintha bámulná a láthatár – a hófehér lepedő – végtelenségét. A szél újból felkerekedik s a hegyoldalba hordott havat felkavarja s szórja szerte-széjjel.

A messze távolból rémésen hangzik egy-egy kiéhezett ordas tompa üvöltése, mintegy visszhangjával az égnek meredő sziklaormon megakadt szél zúgásának.

Ha ilyenkor kint vagyunk s vizsgálódunk, megtörténik, hogy a tó vékony jege, amelyre csak úgy rátévednénk, egyet roppan talpunk alatt. A törtéren felloccsan a víz. Itt azután csakugyan hosszabb ideig megállhatunk vizsgálódni, hogy vajon igaz-e a régiek azon hiedelme, miszerint a vízben élő állatok, melyek télen a hidegben nem pusztulnak el, téli álmat alusznak?

Vizsgálódásunknak meglepő az eredménye. A jég alatt élet van! Azon világítás mellett, melyet a jelenlegi tudomány fátykója terjeszt a jég alá, kimondhatjuk, hogy a régiek a viziállatok dolgában is igen sok dolgot hibásan bíráltak meg.

Erre vonatkozólag felemlíték néhány példát. Legelső sorban is azt, hogy igen nagy számmal vannak vízi állatok, melyeket a tél hidege meg nem öl s nem alusznak téli álmat, hanem elegendő vízmennyiség mellett még télen is folytatják munkájukat. Eről igen egyszerűen bárki is meggyőződhetik, ha télen egy befagyott mélyebb tónak vizét vizsgálja, avagy egy gyorsan folyó patak vizét veszi figyelmes szemlélés alá. Látni fogjuk, hogy igen sok vízben élő állatfaj még a tél hidege dacára is táplálkozik s él.

Ezen különös jelenséggel Bachmetjew bulgár fizikus is hosszabb ideig foglalkozott. Rovarokat, férgeket, halakat, békákat fagyasztott meg s a környezet hőmérsékletének fokozatos emelésével újraélesztette őket. E változó hőmérsékletű állatoknak ezen csodálatos tulajdonságát „anabiosis”-nak nevezte. De Bachmetjew is számos kísérlete után kimutatta, hogy az anabiosisnak is megvan a határa, mert több alacsonyabbrendű állatnál megállapította azt a határhőmérsékletet, melyen túl a megfagyott állatot nem sikerült életre keltenie.

Az anabiosis (lappangó élet), vagyis az aktív élet ideiglenes beszüntetése, főképpen az alacsonyabbrendű állatoknál közönséges. Ha a körülmények életfenntartásuknak nem felelnek meg, életműködéseiket ideiglenesen beszüntetik. Ha a viszonyok ismét kedvezőek lesznek, lassanként újból felélednek és folytatják abbahagyott életműködéseiket. Ezen állatok közül igen sok csak a vízben találja meg életfeltételeit, csak a vízben (mocsár, tócsa, pocsolya) élhetnek. Ha ezek kiszáradnak vagy befagynak, akkor a kiszáradás, elpusztulás ellen úgy védekeznek, hogy betokozódnak, vagy betokozódás nélkül az anabiosis védőpajzsa alá menekülnek. Ezek legnagyobb része apró, „piri” állatocskák, egy csepp vízben ezekből igen sok elfér. Az igaz, hogy az izomtrichina citromalakú tokjai, a pántlikagiliszta borsókái – hólyagféreg – csak fejlődési állapotok, mégis lappangó életet

élnék. Hogy az anabiosis meddig tart, az igazán a körülményektől függ. Ha a kiszáradt pocsolóknak teknői esőzési alkalmával újból vízzel telnek meg, újraélednek benne a tetszalott állatok is. De a kiszáradt teknőkből a szél a vízbe is viheti e parányi állatokat, hol ismét életre kelnek.

A betokozódás, mint védekezési mód, előfordul a gerinces állatok között is, erre kitűnő példa az afrikai gőtehal. (*Protopterus annectens* Owen.) Ez a gerinces állat a halak közé tartozó közel 2 m. hosszúra is megnövő, iszapos vizekben tartózkodó hal, hazája Afrika. A tropusi melegben, ha a víz kiszárad, ez is betokozódik; befúrja magát az iszapba s bőririgyeneinek nedveivel – mint a fecske, fészkének építéséhez nyálával ragasztja össze a sarat – lassanként megkeményedő burkot, tokot készít maga körül s úgy várja a neki megfelelő jobb időket. Ilyen betokozódott állat már több került Európába is.

Hogy a vízcigák alusznak-e téliálmot, avagy nem? Az még a természettudósok között is vita tárgyát képezi. A vízipók (*Argyroneta aquatica*) téliálmot alszik s e célra szereti legjobban az üres csiga héját, melynek száját sűrű szövetekkel igen ügyesen zárja el.

A szárazföldi csigák téliálmot alusznak, a földbe, vagy az avar alá bújnak s a házzal bírók mészfalat készítenek házikójuk nyílására.

A kagylók, rákok legnagyobb része szintén téliálmot alszik; előfordul azonban ezeknél is, mint a többi telelő állatoknál, hogy a tél hidege dacára, ha nem alkalmasak a körülmények az alváásra, ébren tengetik több-kevesebb ideig életüket.

A sikló télen földalatti üregekben, egérlyukban, a hazánkban élő vipera pedig többbedmagával földalatti üregekben alszik téliálmot; úgyszintén a varangy és a zöldbeka is. A gyíkok ősszel sziklák, mohák, levelek közé, vagy földalatti lyukakba húzódnak s ott telnek.

Könnyű nekünk mindezeket meleg szobában olvasni, avagy hallgatni. De mi az? Semmi, csak egy házi tücsök fújja cirpelő nótáját a takaréktűzhely alatt, míg komája kint a réten a föld alatt alussza téliálmát.

De nemcsak a tücsök van velünk egy fedél alatt, hanem a szekrények fenekén, a nagyobb bútorok alján, sőt az ezekben elhelyezett ruhákban is telelnek élőlények, mint pl. a molyok, bolhák, legyek s az apró rovarok nagy száma, természetesen vagy báb, vagy pete alakjában. Legyeket azonban bolhákkal együtt teljesen kifejlődve is találunk, sőt régi bútorokban a „halál órája”; a kopogó bogár is, tik-takjával elárulja jelen- és ébrenlétét. Sőt sok helyen a tisztaságszerető háziasszonyok réme, a szegénylős és szemérmes poloska is, álmunkat megzavarva, elárulja ébren- és jelenlétét.

A többi szárazföldi és téliálmot alvó állat a legkülönbözőbb módon védekezik a tél hidege ellen. A denevérek épületekben, tornyokban, pincékben, barlangokban, faodvakban sokszor százával egymás mellett, hátsó lábuk karmaival megkapaszkodva csüngenek fejfelé s alusszák téliálmukat.

Sokan azt kérdezhették, hogy miért nem költözködik el a denevér, mint vándormadaraink, hiszen ő is tud repülni? Főképpen és tisztán egyedül azért marad télen is nálunk, mert organismusa úgy van felépítve, hogy a vándorlással járó, hosszan tartó utat megtenni képtelen. Repülésük nem hosszan tartó, hanem csak röpködés, hamar kifáradnak s így, ha csak egy pillanatra is, de sűrű időközökben pihenni kénytelenek.

A denevérek nem mély alvók, könnyen felébredhetnek. Az alvó állat meleg szobába hozva felébred s hangtalanul repkedni kezd, kutat alkalmas nyugalóhely után. A fedél alatt tartott bőregereim nyugodtan pihentek, de ha este lámpát, gyújtottunk s ha e helyiségben fűtöttünk is, élénken repkedni kezdtek, sőt a lakószobába is berepültek s oly nesztelenül röpködtek, hogy sokszor csak elsuhanó árnyékukról tudtam meg, hogy lakószobámba is berepültek. Azt azonban egyszer sem tapasztaltam, dacára annak, hogy órák hosszáig nyitva maradt az udvarra nyíló ajtó, hogy a fedél alól a szabadba igyekeztek volna.

Rendkívül éles és finom a denevérek tapintási érzéke. Itt a sok közül felémleltem Spallanzani kísérleteit, ki a denevéreket megfosztotta látásuktól, később hallás és szaglásuktól is és így engedte el őket olyan szobában, hol keresztül-kasul fonalak voltak kifeszítve úgy, hogy ezeknek legkisebb érintése is észrevehető volt. De a röpködő denevérek többszöri kísérlet után sem érintettek egy fonalat sem.

Megemlíthetem még azt is, hogy a denevérek két emlője van a mellen, a mellső végtagok között éppúgy, mint az elefántnál. A denevér téliálmát rendszeren ott alussza, ahol nyáron napközben tartózkodni szokott.

A bátor, tüskés vitéz, a sündisznó sűrű avar alatt, vagy sziklahasadékokban nyugszik. Téli tanyája –, mint Bréhm mondja – szénából, szalmából és mohából összetakolt, belül azonban gondosan kibélelt fészek, melybe az anyagot maga hordja össze, mégpedig igen különös módon. Ugyanis lehempereg az avarba ott, ahol legsűrűbb a lomb s ilyen módon egész rakományt nyársal fel tüskéire. Az első erősebb fagy beálltával vacska mélyére vonul. A telet átalussza.

Vannak olyan téliálmot alvó állatok is, melyek rendes téli lakást készítenek s úgy berendezik éléskamrájukat mindenféle jóval, hogy akármelyik gazdaasszony is megirigyelné. S ha tavasszal fölébrednek, más táplálék hiányában a gyűjtöttön rágódnak. Ilyen például a hörcsög s az ürge.

A hörcsög téliálmot is tart. Mihelyt a föld felenged, gyakran már februárban, de legkésőbb márciusban ébred. Kezdetben még nem nyitja ki betömött folyosóit, hanem nyugodtan földalatti lakásában marad és behordott készletéből táplálkozik. — Több megfigyelés szerint a hörcsög minden 3–4-ik napon fölébred, jóllakik, ismét elalszik. Ez megállapítható a télire behordott — elfogyasztott — és az esetleg megmaradt élelemből.

A rovarok legnagyobb része szintén téliálmot alszik és pedig, vagy kifejldött állapotban telelnak át, vagy pedig az átalakulás valamelyes formájában; nagyrészek azonban petéit lerakva, a tél beálltával elpusztul.

Mindenki előtt ismeretesek a kis és nagy „téli hernyófészkek”; egyikben a galagonyapille, a másikban a sárgafarkú pillangó hernyói telelnak. A kifejldött rovarok a földben, sűrű avar vagy farakások alatt, avagy korhadt fában telelnak át s kora tavasszal az első, meleg napsugár kicsalja őket búvóhelyükről. Azért láthatunk kora tavasszal is pillangókat. A teelő petéket a szülők oly gondosan dugják el, hogy a legnagyobb részük tavaszra is életképes marad és a melegebb napok beálltával kikel s megkezdí életműködését.

A bábok legnagyobb része sűrű szövedékkel van körülveve, mely megvédi őket a tél hidege ellen. Némelyik gubó szövete oly erős, hogy csak késsel lehet belőle a bábót kiszabadítani, ilyen pl. az éjjeli pávaszem gubója. Kamarák gerendáin télen sokat találhatunk ezekből a gubókból.

Pincékben telelnak leginkább a szúnyogok utolsó nemzedékének nőstényei. A hangyák is, mivel téli készletet nem gyűjtenek (pedig a mese a tücsök és hangyáról másképpen mondja), mélyen lehúzódnak a földbe s téli álmot alusznak megdermedve, mozdulatlanul, mint a halottak. De élet van bennük, mert ha meleg helyre viszünk belőlük vagy egyet, lassan-lassan magához tér. Megfelelő táplálék mellett egész télen ébren maradnak.

Az is megtörtént, hogy a sünt, — melyet lakásokban, pincékben tartanak s egerek, csótányok pusztítására használnak — látták, néha-néha télen is vadászgatni.

Sőt próbát is tehetünk. Minden lakásban van olyan védett hely, melyet a tisztaságot szerető gazdaasszony keze fel nem kutathat. Az ilyen helyen, avagy műhelyekben oly helyeken, hol a tisztasággal nem sokat törődnek, a legyek alkalmas alvó helyet találnak s ha nem háborgatják őket, avagy ha meg nem fagnak, tavaszig alusznak. Ha innét egy párat a szobába viszünk, a melegben álmukból felébrednek s az idő mostohaságával mit sem törődve, vígan folytatják az őszen abbahagyott szemtelenkedéseiket. Innen magyarázható az, hogy sokszor télen is háborgatják délutáni nyugvásunkat a legyek.

Azon állatok részére, melyek sem nem alusznak téliálmot, sem pedig melegebb hazába nem költöznek, hanem nálunk maradnak, a természet jó meleg téli bundáról gondoskodik.

Az udvarban tartott mocsári teknős alkalmasabb hely hiányában a virágágy laza talajába magaásta gödröcskében aludta téliálmát. A tavaszi ásás alkalmával egyik helyről a teknőst, nem messze tőle pedig nyolc darab teknős tojást ástunk ki.

Nappal ritkán mutatkozott, csak esős időben, mégpedig minél jobban esett, annál élénkebben mozgatta fejcskékjét, de nyugodt, kimért lépésekkel sétálgatott a vizes udvaron a háziállatok legnagyobb csodálkozására. Este azonban állandóan méregette az udvart a sündisznával együtt. Egy vizsla kölyökkutya hol az egyik, hol a másik nyomában volt s folytonos ugatásával ijesztgette a két vendéget. Néha ijedt vakkantása elárulta, hogy a tüskés vendéghez nagyon is bizalmas közelbe merészkedett.

Később a sünt annyira megszokta a háziakat, hogy midőn az udvaron vacsoráztunk, bátran előjött rejtékéből s szapora kopogásával elárulta, hogy esti körútja megkezdődött. Faluhelyen, különösen erdőkoszorúta falvakban a sünt jól ismerik; többször láthatjuk gereznáját a szopós borjú orrán díszlegni.

Megemlíteném, hogy a nép száján, nemcsak nálunk, hanem más államokban is, sőt a kaputos emberek között is kétféle sünt van: süntkutya és a sündiszna. Leírások is foglalkoztak vele, de az állattan szerint e kétféle alak egy fajnak a hímje és nősténye.

Volt nekem mind a kettő. Az idősebb, a hím, mikor rovarokat praeparáltam, rendszerint előjött rejtekéből. Csomagoló faforgácsban készített magának fekvőhelyet. A hibás – s a neki fogott – rovarokat a padlóra leszórva, felszedegette s olyan jóízűen csámcsogott, akár egy kis disznó.

Megfigyelés céljából házigazdám kertjébe nyolc év alatt 15–20 drb. sündisznót is engedtem szabadon, hol kedvük szerint bogarászhattak, de sem ezek, sem a háznál tartott példányok téli szállását egy ízben sem tudtam megtalálni.

Rüdiger – mint dr. Kertész Kálmán írja – megfigyelt oly sündisznót, mely egy lombgombolyagba a szó szoros értelmében be volt fagyva. Ha botjával érintette, nem adott hangot, hanem kissé jobban összegombolyodott, ha szemhéját felemelte, az ismét lecsukódott; ha ammoniákokat tartott orra alá, fejét elfordította ugyan, de fel nem ébredt. Lélekezete igen lassú volt s néha ki is maradt. Miután hazavitte a meleg szobában nyújtózkodni kezdett, ásított, pislogva nyitogatta szemeit s járása eleinte bizonytalan, tántorgó volt. Több-kevesebb különbséggel magam is ugyanezeket tapasztaltam.

Nem is tételeznék fel az ember erről a kis tötyögő-totyogó állatról, hogy néha, ha a szükség úgy kívánja, milyen gyorsan eltud iramodni. Az eget is elfogja. Bátorsága is van. Mert a viperát is megfogja, hiába marja össze az orrát, arcát, hasát a vipera; mégis a sün a győztes s a legyőzöttet rende-

sen a fején kezdve felfalja. Ezt magam is láttam. Igen erős szervezete van, mert a varangyot is megeszi, a viperamarást fel sem veszi, a kőrisbogarat pedig minden káros következmény nélkül elfogyasztja. A bort, pálinkát sem veti meg, ha hozzájuthat. – Sőt, ha megszorúl, úszik is, mit kevés ember látott és tart valónak. Udvaromon tartott sün egyszer beleesett egy meredekfalú vízzel telt mély fürdőbe s pár percre került míg kihalásztuk, de ez idő alatt akarva, nem akarva, – így ugyanis a vizet nem szereti, – úszni volt kénytelen.

Az emlősök közül téliálmot alszik a medve, borz, sün, denevér, mókus, hörcsög, ürge, marmota és a pelék. A medve és a mókus nem igazi téliálmot alvó állatok. – Hogy ezek közül melyik mikor kezdi meg alvását, folytonosan, egyhuzamban, megszakítással alszanak-e és meddig alusznak, mikor ébrednek fel, azt főképpen az ősz, tél, tavaszi évszak és az akkor uralkodó időjárás milyensége szabja meg. Mert ha az ősz hosszú és enyhe, akkor később, ha a zord idő korán beáll, akkor előbb elbújnak állataink. Erre nem lehet általános szabályt felállítani, mert a különböző, sőt az egyazon állatfaj állatainál a téliálmom kezdete tartama s vége igen-igen sok és még eddig általunk nem ismert körülményektől is függ.

A medve, sün és a mókus is néha csak hevenyében összetakolt vacokban, férőhelyen kénytelenek meghúzódni s a hó eltakarja őket; ez még a legjobb esetek közé tartozik, mert a hó jó szigetelő s e védőtakaró alatt nyugodtan alhatnak az állat, de ha a hóbunda időelött bármilyen oknál fogva megszűnik, akkor újból kezdődik a megfagyás elleni védekezés.

Talán ez is oka annak, hogy télvíz idején is látunk kóborló medvéket, csatangoló mókusokat s röpködő denevéreket. De fölébreszti őket, mint Zuntzt is megfigyelte, a nagyfokú oxigénhiány is. Ez megtörténik az iszapban telelő állatokkal. Erős fagy idején vastag jég keletkezik az állóvíz fölött, ha vastag rajta a hóréteg is, mely nem engedi keresztül a napsugarakat, akkor még a chlorofillt tartalmazó apró szervezetek oxigén termelése is megszűnik és a benne élő, vagy téliálmot alvó állatok is elpusztulnak. Ez a sorsa a téliálmot alvó halaknak is, melyek ilyenkor az iszapot elhagyva a víz felszínére igyekeznek oxigénért, de vastag jégpáncél borítja a vizet s így a felszínen sincs levegő; ennek hiányában elpusztulnak.

Az Alföld tölgyeseiben még nem ritka a komor, mogorva, tisztaságról híres erdei remeténk, a borz. Az erdőgazdaságra inkább hasznos, mint káros erdei állatunk. Sajátságos dugott életmódja, gyanakvó természete miatt életmódja csak nehezen figyelhető meg. Ha gyanús nyomokat, főképp embert, kutyát vett észre vagy szimatolt meg lakása körül, napokig képes magaásta földalatti kastélyában maradni, mely ha nem is olyan csinos, szabályos és művésziesen épített, mint a vakond vára, de kényelmes és igen tiszta, mert remeténk külön latrinát is készít, hova leginkább kicsinyei ürülékét hordja.

A téliálmot alvó állatok között, álmát illetően, legkülönösebb hazánk legnagyobb ragadozója, a cammogó mackó, a dörmögő medve.

Némelyik medve már az ősz végén, a tél legelején elbújik rejtett téli szállására, mely rendszeren eldugott barlangok félreeső helyei. Fekvőhelyét gallyakkal, levelekkel, szénával puhára ágyazza. De találták már a medvének téli fekvőhelyét a viharok által kidöntött fa alatt, vagy igen bozotos, járatlan, elhagyott, eldugott, sűrű bokrok között is, a nagy hótól valósággal eltemetve, hol már előre elkészített, puhára almozott mackó ágyon inkább szundikál, mint alszik.

Hogy mikor kezdi téliálmát a medve, álma meddig tart, mikor kel fel s hagyja el téli tanyáját, erre nézve is sokféle tapasztalat és megfigyelés van feljegyezve. De általában megegyezik mind abban, hogy az anyamedvék kezdek álmukat legelőbb, ezek már novemberben elbújnak. Ezután a meghízott, kövér hímek s csak utoljára a sovány, ösztövére medvék keresik fel téli szállásaikat. Ez utóbbiak hagyják el fekvőhelyeiket leghamarább.

Igy könnyen megérthető, hogy szavahihető megfigyelők leírása szerint télvíz idején, december, sőt januárban is láttak csatangoló medvéket. Ezek rendszeren vén hímek és ami valószínű, hogy ezek főképen húsevők is. Jómagam, ha nem is medvét, de december végén, az aznap esett hóban friss medvenyomokat láttam.

Elégé különös az is, hogy csak a tulajdonképpeni szárazföldi medvék tartanak úgy ahogy téliálmot, míg a jeges, vagy a tengeri medvék a legcsikorogóbb hidegben is kóborolnak, vagy legfeljebb a legszörnyűbb hózivatarban fekszenek csendesen, amikor a hó épít nekik födelet, amennyiben egyszerűen betemeti őket.

Nemcsak a borz, hanem általában a pelék is rejtett életet élnek: éjjeli állatok. Nappal ritkán látni őket, de kártételük különösen erdőkoszorúzata gyümölcsösökben igen érzékeny és látható nyomokat hagy. Némelyik a mókushoz, másik az egérhez hasonlít. Fő táplálékuk: különféle magvak, mogyoró, makk, gyümölcs, rügy, de a bogarakat, madártojásokat, madárfiókákat sem vetik meg, sőt a nálunk eddig legritkábban észlelt egérnagyságú, hosszúfarkú kerti pele harcias, veszekedő természetű, különösen, ha a Vénus tüze hajtja; táplálék hiányában kannibálságra is vetemedik. Álta-

lán nagyon tiszta s tisztaságszerető állatok. Téli készletet is gyűjtenek, hogy az igazi zord idők beálltaig és a hosszú téliálmukból néha-néha, ha rövid időre is felébrednek, legyen mit ropogtatniok. Némelyik már augusztusban, de legkésőbb októberben téli tanyájára vonul. Téli szállásukat a legkülönbözőbb helyeken rendezik be: rendszeren a föld alatt, elhagyott egérlyukakban, fagyókerek között lévő földalatti üregekben, sziklahasadékokban jó melegen kibélelt, puha fészkekben többed magukkal aluszszák téliálmikat. Alkalmasabb hely hiányában, ha ritkán is, de felüti téli szállását magános erdei lak padlásának egy-egy eldugott zugában, sőt elhagyott erdei kunyhókban is találtak alvó pelét. Omladékok repedéseibe is behúzódik.

Igen kedves, csinos, szelíd természetű, nagyon könnyen megszelídíthető az alig házi egér nagyságú mogyorós pele. (*Muscardinus avellanarius* L.). Mint neve is mutatja, legkedvesebb tartózkodási helye a mogyoróbokros bozótok. Dacára annak, hogy nagyon közönséges pele faj, mégis ritkán kerül szem elé. Igen óvatos, rendkívül fürge, élénk állat, a legkisebb neszre, mely játékát zavarja, rögtön eltűnik, puhán almozott fészkebe menekül. Egyes helyeken – különösen Angliában – kis kalitkákban tartva piacon is árulják. Amilyen élénk, vidor, fürge s valóságos kis bohóc e törpe apróság szép, enyhe, sötét vagy holdvilágos nyári estéken, éppen ellentéte téliálma alatt, mert fészkeben összegömbölyödve, minden életjel nélkül, egy-két kisebb megszakítással, hat-hét hónapig alszik. Lehet, hogy Mátyás király lustái a hosszú alvársra a példát a mogyorós pelétől vették. Ha időközben fel-felserken, ez nagyon rövid tartamú, mert ilyenkor az ősz elején gyűjtött készletéből egy-egy magot elfogyasztva, azonnal visszafekszik puha, meleg mohával, szőrrel bélelt vackára.

Ide tartozik még a bojtosfarkú kerti pele (*Eliomis quercinus* L.); farka, mint a hiúz füle szörpamatban végződik. Hazánkban ritka faj, legalább eddig nem sokan figyelték meg. Valósággal hörcsög természetű, bátor, harcias, törpe rabló, testvéreit is megtámadja, sok madártojást s madárfiókát elpusztít, ha az éhség kinozza, kannibál is lesz. (Állítólag fiait is felfalja. De megteszi úgy az anya, mint a hím patkány is, hogy fiait a kölykezés után azonnal, vagy pár nap múlva felfalja, – ez a házi disznónál is előfordul – ezen nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a patkány a nagyon elhízott, magával is majdnem tehetetlen liba – ezt magam is láttam – és sertés szalonájába lyukat rág s van arról is szavahihető feljegyzés, hogy a magára hagyott élő csecsemőt a patkányok halálra marták.) Kitünő kúszó, ebben nem nagyon marad a mókus mögött. Banka természete van, mert fészket nem tisztítja s így tanyája erős, kellemetlen, bűzös szagáról, ha közelébe járunk, könnyen megérezhető. Téli tanyája és téliálma rokonaiéhoz hasonló.

A hörcsög, ürge, denevér téliálmáról már volt szó. A bükkösök bohócáról, lúcfenyveseink ugrándozó majmáról, az erdőt járók izgó-mozgó időjósáról, a mókusról, e kis, sokak által ártatlannak tartott tojás- és madárfiókrablóról, rügypusztítóról még csak annyit, hogy nem alusza egyhuzamban végig a telet, mert sokszor látják télvíz idején is kóborolni.

Nagyon sok ilyenkor pusztul el, mert ha nem találja meg elrejtett élestarát, vagy ha már azt mások teljesen kifosztották, a nagy hó alól nem tudja a lehullott bükk-, tölgyemagot kikaparni; az éhségtől, hidegtől elgyöngülve, – elpusztul, – könnyen lesz halálos ellensége a nyuszt, vagy a ragadozó madarak zsákmánya. Hogy erdeinkben még gyakori, annak főképen élelmessége, nagy óvatossága, rendkívüli fürgesége s bő szaporasága az oka. Egy évben rendszeren kétszer kölykezik, egyszerre 3–6, sőt 7 kölyke is van.

A nedvességtől, esőtől nagyon fél s így úgy téli, mint nyári fészket – akár maga csinálta, akár orozta, rendszeren elhagyott varjúfészkekbe költözködik be, de a ragadozó madarak üres fészkeit is elfoglalja, – alaposan kitartarozza úgy, hogy az eső bele nem eshet. Fészken két kijáró lyuk is van. Maga is tiszta állat, de lakását is tisztán tartja. Téli fészket rendszeren széltől, esőtől védett faodvakban puhára almozva rendezi be.

A marmotáról s ennek téliálmáról igen sokat írtak már. Sajnos, e csinos, kedves állat száma nálunk nagyon megfogyatkozott. Általában sziklás, köves, magas hegyvidék lakója. A napsütéses helyeket szereti. A megfigyelések azt igazolják, hogy ősz végén lehúzódik a mélyebb völgyekbe s alkalmas helyen itt ássa meg téli tanyáját, melyet finom havasi szénával legkényelmesebben elkészít. De nem úgy, mint ahogy azt Plinius után sokan leírták, mint már előbb említettem volt, hanem a fűvet még a nyár végén maguk harapdálják le, szárítják meg s mint száraz, illatos szénát szájukban tartva hordják hosszú, szűk alagúton tágas barlangjukba. A bejáró alagutat kövekkel, földdel, szénával, mohával alaposan betömik, azután az egész család szorosan egymás mellé húzódva minden életjel nélkül, megdermedve alszik késő tavaszig.

Könnyű nekünk, ha módunk is van hozzá; a hideg, zord téli idők bekövetkezésekor zsírosabb táplálékkal élünk és hogy a sugárzás következtében vesztett meleg-mennyiséget minél szűkebb korlátok közé szorítsuk, bundát, csizmát, rossz melegvezető téli ruhát, kesztyűt, sőt karmantyút is húzunk. Ezek nélkül pedig fűtéssel, jó meleg szobával védekezünk a zord télapó hidege ellen. De mit csináljanak azok a szegény állatok, melyeknek se fűtött odujok, se melegtartó téli gúnyójok, de még megfelelő táplálékuk sincs, nemhogy ebben válogatni tudnának? Ezekről gondoskodik az egek Ura s a Teremtőtől beléjük oltott ösztön. Mert e nélkül az örök álom ölelő karjaitól nem menekülhetnének. Az is bizonyos, hogy nagyon kevés állat múlik ki természetes halállal, de míg él, igen sok úton-módon tud a megfelelő határokig védekezni az erőszakos megsemmisülés ellen. Ilyen védekezési mód a téli álom is.

Ha ezek után végre azt kérdezné valaki, hogy ugyan miről álmodhatnak ezen hosszú idő alatt a téliálmot alvó állatok? Feleletet szerintem csak az tudna adni, ki őket teremtette, amely teremtményekben s róluk való gondoskodásban csodáljuk nagyságát s imádjuk szeretetért és kifogyhatatlan jóságáért. Ő a természet és az egek Ura, az Isten.

PAPP LÁSZLÓ

IN MEMORIAM SIROKI ZOLTÁN (1906–1987)¹

Ennyi emberi benyomástól gerjedezett vélemény után, úgy tűnik, nehéz újat és mást mondani, s ha néha felbukkanó ismétlésekkel is, hajdani kedves, idős kollégámnak szeretnék emléket állítani, hiszen én jóval fiatalabbnak sors adta társa lehettem, érzékeltém őt, azt is láthattam életéből, amit mások nem, vagy más oldalról másképp. A természetesen halványodó emlékeim által, a régi eseményeket az elmúló idő ködén keresztül visszanezve szeretném alakját, egyéniségét kicsit megidézni.

Én is, mint annyian, kedves, közvetlen, jó kedélyű, a hívői optimizmust hordozó embernek ismertem meg őt hat évnyi kollegiális és talán atyai jóbaráti viszonyomban, akivel nagyon hamar találtam mindketőknek jóízű témákat. Elsősorban a növényekről, a Nyírség és környékének flórájáról, gyakran a madarakról – hisz én is madarászta, és akkoriban díszpintyeket, később papagájokat is tartottam (és tartok ma is) – és az akkori székhelye, herbáriumi ablakában lévő kaktuszai jóvoltából, a szukkulens növényekről is beszélgettünk. Mindenre, ami élt, nyitott szívű és elméjű, rendkívül érdeklődő, elmélyült tudását és gyűjtői, szinte muzeológusi adottságát és szemléletét szerényen, de tanári jó szándékkal átadni akaró volt. Én elsősorban fajismeretében, terepi gyakorlatában, növénygyűjtői és preparálói alaposágában, szorgalmosságának következetességében fedezhettem fel példát magam előtt, és sokat tanultam tőle, nálunk nem honos madarakról is. Többször megtisztelt azzal (akkor már özvegy volt), hogy meghívott a lakásába, s némi süteményevés után precízen bemutatta a kollektióit, nagyszerű tojásgyűjteményét, amelybe akkor már csak egzotikus madárfajok szaporítóképlete került, a tökéletes rovargyűjteményeit; majd hosszasan elidőztünk legkedvesebb lényei, az ún. díszpintyek (*Estrildidae*) családjába tartozó madarai között. Ha ott voltam, soha sem éreztem, nem érezte, hogy más dolga is lehet, „bársonyon futottak perceink.” Terepen is többször voltam vele, amikor sajátos megjelenése még jobban kidomborodott – az ő illetén való alakja alapján tudtam akkoriban elképzelni nagyhírű botanikus elődeinket – a szükséges felszerelést tartalmazó hátizsákja, növénygyűjtő mappái és rovarhálói által. Sokszor idézte erre utalva Soó Rezsőt, a professzor enyhén rekedtes hangját is utánozva.

1 Az írás közzétételét Mező Szilveszter A „*madarak atyja*”. *Egy élet az oktatás és a természetbúvárlat szolgálatában. Siroki Zoltán (1906–1987)* címmel, a Déri Múzeum kiadásában 2019-ben megjelent kötete indokolja.

Az írás első megjelenése: <http://mta-dab-botanika.blogspot.com/2015/02/emlekezés-siroki-zoltanra-papp-laszlo.html>

A kép forrása: http://kitaibelia.unideb.hu/articles/Kitaibelia_vol201_p3-14.pdf

„– Tudod, Zoltán, mi különbözteti meg a botanikust az idiótától?

– Nem, Professzor úr – válaszoltam rá kerekre nyílt szemmel.

– Semmi – mondta lakonikusan, majd hozzátette néhány másodperc múlva, inkább állítva: Hát nem egyformának hihetnek minket!?”

Ilyenkor tanúbizonyosságát adta növény-, de általános természetismeretének és persze „megszállott” gyűjtői hajlamának is, mely utóbbit a mai eszemmel – kicsiny finomítás után – teljességében értékesnek és fontosnak tartok. Itt derült ki, hogy a rá nem jellemző, de mindenkivel megtörténő pillanatnyi memóriazavart a még kassai éveit alatt elkészített zsebkönyvével tudta bölcsen áthidalni. Ebbe ugyanis beírta alfabetikus sorrendben a nemzetségek neveit és ugyanígy a kárpát-medencei fajok első néhány betűjét, ezáltal pillanatok alatt kimondhatta az ismert, de be nem ugró növény nevét. Jóságos megjegyzésemet a gyűjtői késztetéséről, azzal az emlékemmel magyarázhatnám, és vele egyben emberi értékét bizonyítanám, hogy egy hajdúsámszon–martinkai „excursiónkon”, amikor nagyszerű zombéksásost mutattam neki az ottani híres legelőn, annak közvetlen környékén egy ritka, de nem védett faj két példánya élte túl az akkor már megszűnt libalegeltetést és egyéb bolygatások viszontagságait. Zoltán bácsi arra hivatkozva, hogy nem sok esélyük van a jövőben, be akarta gyűjteni a növényt. Annak ellenére, hogy már akkor is tisztában voltam a gyűjtés jelentőségével, mégis végzetesnek éreztem e faj ilyen helyzetében, s legfőképpen általunk elkövetve ezt a cselekedetet. Felsoroltam az érveimet az életben hagyás mellett, és viszonylag hamar le tudtam beszélni tervéről, miközben engem igazolva azt mondta: „Végül is helyes, igazad lehet, bízunk a jövőben, már jó pár egyedet ragasztottam a herbáriumomba ebből! Talán elég is!” (Sajnos, az ezen az utunkon tőle eredő észrevételünk – bizonyítva társulástani érzékét –, miszerint a zombékos szélén létezett egy jól determinálható növényközösség, amelynek uralkodó fajai a nyúlsás (*Carex ovalis*) és egy szőrmoha-faj (*Polytrichastrum longisetum*), adataink megőrzésével csak megírandó tervünk maradt, Zoltán bácsi halálával és az én grafomániám lanygulásával!)

Azt a biztatást és lelkesedést adta át nap mint nap, amelyet ő is kapott másoktól, így Soó Rezsőtől, akit – bár volt rá kifakadó megjegyzése egy publikációjában, mely szerint a professzor az ő hozzájárulása nélkül közölte adatait – sokra értékelt és hálás volt a tudományos közlésre készítése miatt. Ugyanígy jószívvvel gondolt tanszéki utódjára, néhai Mándi Györgyre is, amikor az megjegyezte, önbecsülését erősítve: „Milyen érdekes a sors, Zoltán, te agrármérnökként végeztél és nem kis mértékben botanikussá lettél, én biológusként (természetrajz-földrajz szakos tanárként) fejeztem be tanulmányaimat és agrobotanikus lettem!”

Engem is gyakran kérdezgetett – mintegy ösztökélve is a florisztikára – milyen új területen jártam, miket láttam, és megtaláltam-e már a Nyírségben a sárga bórókórót (*Thalictrum flavum*)? Ez a faj volt a számára kedves Tóóc menti rétnek az egyik, itt legszokatlanabbika. Érdekes, hogy ezt a növényt elsőknek a Nyírségben Zoltán bácsi halála után néhány évvel, éppen kedves tanárom és kollégám, Pólya László, valamint felesége, Borsos Irén és sógornője, Borsos Olga kíséretében, Nyíraczádon találtam meg, amikor kérésükre nosztalgia-kirándulást tettünk Soó Rezső és tanítványainak nyomdokain.

Siroki Zoltán kitarását és megingathatatlanságát nem csak az akkori Agrártudományi Egyetem Növényteni Tanszéke Herbáriumának szorgalmas átdolgozásával bizonyította, hanem az ezidőtájt, idős kora ellenére is gyakorolt, egyenesszárnúyak órákon át tartó terepi gyűjtésével is, amelyet volt alkalmam megfigyelni, benne részt venni, és eredményének, amelyről lelkesedő örömmel számolt be – „Jó pár, a Nyírségben eddig nem ismert faj is horogra akadt!” – együtt örülni.

A Debreceni Egyetem Botanikus kertjében, mai munkahelyemen is többször találkoztunk, mint másik közös érdeklődésünk, a pozsgás növények legnagyobb hazai intézményi gyűjteményének színhelyén, ahova még madarainak a teletelési lehetősége is vonzotta, amit igazgató elődöm, Nemes Lajos vállalt, madárkedvelőként, örömmel magára. Erre azért is szorult rá Zoltán bácsi, mert az otthonukban – ami az Agráregyetem egy szolgálati lakása volt – a sok teletetendő madár, növény (ezeken belül pozsgások) mellé már nem fért volna több. Korábban, míg tanszékvezető volt, a tanszék üres vagy kihasználatlan helyiségeiben oldotta ezt meg, és szabadságra készülve a kollégáira bízta díszpintyeinek és más madarainak gondozását. Ezek a felkérések többek számára emlékeztetések, hiszen nem csak etetni, takarítani is kellett őket. Azt hiszem, Zoltán bácsi a ragaszkodás, a szeretet és a lojalitás próbájának szánta ifjú kollégái számára e feladatot. Ugyancsak ez utóbiaktól hallottam – akik az elmesélésük már középkorúakká váltak és

meglehetősen édesszájúak voltak –, hogy Siroki Zoltánt születés- vagy névnapján nagy doboz bonbonnal köszöntötték, számítván arra, hogy megkínálja őket vele. Zoltán bácsi régi vágású ember volt, aki az ajándékot megköszönve azt akkurátusan eltette, és egyébbel kínálta meg az őt ünneplőket. Őt ifjan az ajándék megbecsülésére, tartalékolására, nem gyors felfalására tanígtatták – mondta nekem, megmosolyogva e hozzá is eljutott észrevételt. Ez az aktív, tanszék-irányítói időszak a életének, amikor számos hazai madarat, főleg pintyféléket tartott, sőt szaporított, így pl. a volierben tartott süvöltőnél neki sikerült ezt először elérni, úgy, hogy annak minden részletéről beszámolhatott a világ talán legjobb díszmadaras folyóiratában, a *Die Gefiederte Welt*-ben. (E lap haláláig, rá való tekintettel járt az Agráregyetem Növényteni Tanszékére!)

Ő vetette fel nekem – önkritikusan – az általa megtalált két értékes, Debrecen környékén élő faj, az *Iris spuria* és a *Chamaecytisus austriacus* újbóli megkeresését és növényföldrajzi, faji hovatartozási viszonyainak újragondolását is. (Ezt évekkel később sikerült is megtennem, miáltal kiderült, hogy fátyolos nőszirmai nem a Nyírségben, hanem a Hajdúságban élnek. Pifkó Danival együtt tisztáztuk, hogy Zoltán bácsi hajdúszentgyörgyi törpezanót populációja a *Chamaecytisus rochelii* fajhoz tartozik.)

Még egy emlék tornyosul bennem, amelyre írásom elején már utaltam, s amely Siroki Zoltán emberségét, nagyon sok értékes tulajdonságát talán magyarázza. A hazug és emberi lelkeket nyomorító időkben is megmaradt mély hite, ő ezt nem félt kinyilvánítani, Bibliával a kezében összefutván velem és másokkal a templomból kijöve, annak ellenére, hogy karrierje „megtörpanásának” egyik oka éppen ez, jellemi stabilitása, meg nem alkuvása lehetett.

Földi küldetését a teremtett világnak és embertársainak elkötelezve, becsülettel járta be, nem szürke, hanem sokszínű eminenciásként tette gazdagabbá a vele együtt létezők életét.

2015. év február havában

IRODALOMTÖRTÉNET

A CSOKONAI KÖR (1890–1946) „MODERN GESZTUSAI”

A Csokonai Kör vezetői időről időre szükségét érezték deklarálni, hogy nem politizálnak, kívül állnak minden pártérdeken. Ezt az 1932-es alapszabálytervezet 4. paragrafusa is tartalmazza.¹ De a társaság eszmei iránya, múltba forduló irodalompolitikája, gyakorlati tevékenysége kezdetben a fennálló rend, majd a forradalmak után a neobarokk Magyarország kultúrpolitikája szolgálatában állt. Névadójukat is – mint azt Asztalos Dezső megállapította – „mindenek előtt a kör társadalmi érdekeinek megfelelően mutatták be. . .”² Az meg sem fordult a vezetők fejében, hogy megkérdőjelezzék az őket körülvevő világ társadalmi berendezkedését. A Kör esztétikai alapelve a konzervatív népiesség volt, nem érzékelték, hogy ez egy idejétmúlt gondolkodásmód, ami legfeljebb epigonokat érlel. Szabolcska Mihályt Arany Jánossal csaknem egyenrangú költőnek tartották.³ Ezt maga a leghitelesebb tanú, Kardos Albert, a Kör titkára ismerte el a *Nyugat* íróinak szereplésével kapcsolatban: „A *Nyugatnak* tulajdonképpen az volt az óhaja, hogy a felolvasó ülést maga a Csokonai Kör rendezze, és mint saját vendégeit fogadja be a *Nyugat* íróit és költőit. Ez a megoldás azonban lehetetlennek bizonyult, hiszen Debrecen mégis a Szabolcska-kultusz városa volt, és Szabolcska és Adyék között már ‘véres’ csatákban folyt a harc.”⁴ Szabolcska halála után (1930) mozgalom indult, hogy szobrot állítsanak neki Debrecenben, amit anyagiak hiányában a háború lehetetlenné tett el.⁵

Pap Károly elnök (1922–1940) a Kör fennállásának félvív százados jubileuma alkalmából összefoglalta az egyesület tevékenységét,⁶ majd 1943. november 27-én búcsúbeszédet tartott.⁷ A szöveg nyomtatásban is megjelent.⁸ Érdekes összevetni a két dolgozat szövegét, melyek jobbra megegyeznek, de a későbbi változatban nyíltabban fogalmazta meg a társulat működési elveit, eszmei vezérfonalát, nem titkolva a feléje irányuló negatív kritikai megítélést sem. „Vezető elvünk az európaiság és

a magyarság gondolata, és hogy a múltból semmi se menjen veszendőbe, ami becses, viszont a fejlődésben is ápolásra találjon minden, ami értégyarapodást jelent. Így mérsékeltük néha a harc túlzásait, védelmeztük az innen és túl veszélyben forgó értékeket, s a kiegyenlítő fejlődés folytonosságát, javát és igazát a köztudatban. Mindez voltaképp a Kisfaludy Társaság programja, melyet megfelelő formában, viszonyainkhoz alkalmazva mi is követni igyekeztünk. Tehát nem vaskalaposság és nem konzervativizmus, amint egyesek suttogni szerettek, hanem a józan haladás és fejlődés gondolata, a klasszikus hagyományok és a művészi ízlés állandó tiszteletben tartásával.”⁹ A provincializmusba hajló, merev szemléletű társaság azonban fennállása során kétségtelenül tett egy-két gesztust a modern irodalom, így például a *Nyugat* írógárdája felé, ha nem is olyan „éber kritikai érzékenységgel és reakcióképességgel”, tudatos szemléleti egyensúlyozással, mint amelyet Szabó Sándor Géza feltételezett róla!¹⁰ E gesztusokra próbálunk ezúttal rávilágítani.¹¹

Ady a Csokonai Körben

Nézzük elsőnek a Kör és Ady kapcsolatát. A fiatal Ady debreceni újságíró korában, 1899. április 14-én olvasott fel először a Csokonai Kör estjén a Kereskedelmi Akadémia dísztermében, de természetesen akkor még nem lehetett „Nyugatos”.¹² Egyébként ez volt az első nyilvános szerepelése a városban.¹³ A helyi lapok megírták, hogy az öreg Zalai Márk és a fiatal, daliás Jablonczai Kálmán társaságában lépett dobogóra. A beszámoló méltatták a költőt: „Majd a jó nevű poéta, Ady Endre olvasott fel néhányat újabb versei közül. A közönség nagy figyelemmel hallgatta a szép verseket, melyek igazán értékes dolgok. A fiatal költőt pedig zajos ovációban részesítette. Csak helyeselni tudjuk a Csokonai Kör ama ténykedését, hogy felolvasó ülésén tért ad az ifjú tehetségeknek is.”¹⁴ Egy másik lap így referált: „Ady Endre a fiatal, tehetséges poéta, kinek költeményeiben

1 A kör napi politikával nem foglalkozik = ASZTALOS DEZSŐ – LAKNER LAJOS – SZABÓ ANNA VIOLA, Kultusz és áldozat – A debreceni Csokonai Kör, Debrecen, 2005, 265.

2 I. m. 22. Vö. LAKNER LAJOS, Az Árkádia-pör fogságában, Debrecen, 2014.

3 Vö. LAKNER, i. m.

4 KARDOS ALBERT, A *Nyugat* Debrecenben – harminc év előtt, *Nyugat*, 1940/1, 71–74.

5 Szabolcska-szobor felállítását vették tervbe Debrecenben, Debreczeni Képes Kalendárium, 1943, 54.

6 Adalékok a Debreceni Csokonai Kör Történetéhez, Budapest, 1942, és ASZTALOS – LAKNER – SZABÓ, i. m., 512–522.

7 Dr. Pap Károly nagyszabású elnöki magánbeszédet mondott a Csokonai Kör közgyűlésén, Debrecen, 1943. november 28., 7.

8 A Csokonai Kör két évtizede, Debreczeni Szemle, 1944, 42–48.

9 I. m. 44.

10 SZABÓ SÁNDOR GÉZA, *Debreceniek a Nyugatban* = Uő., *Debreceni dac*, Debrecen, 2006, 17–33.

11 A kör történetéhez lásd ASZTALOS – LAKNER – SZABÓ, i. m., amely a társaság fontosabb jelentéseit, megjelenéseit és a sajtóvisszhangot is tartalmazza.

12 A Csokonai Kör felolvasó estélye, Debreczeni Újság, 1898. április 11., 5. és április 13., 4.; Tóth Béla *Ady és Debrecen 1896–1899* című könyvében Kovalovszky Miklósról hivatkozva (II. köt. 46.) tévesen április 9-re teszi a felolvasást.

13 A Csokonai Kör felolvasó ülése, Debrecen, 1899. április 13., 4.

14 A Csokonai Kör felolvasó ülése, Debrecen, 1899. április 15., 5.

határozott egyéniség tükröződik, s kit keresetten mély tartalmú verseiről a lapok útján már ismer a közönség, néhány újabb költeményét olvasta fel nagy tetszés mellett. Minden egyes vers után buzdító taps hangzott fel.¹⁵ Ez a szereplés egyébként fordulatot hozott újságírói pályáján: a *Debreczeni Hírlaptól*, hol volöntör volt, átlépett a *Debreczenhez*, majd év végén Nagyváradra szerződött.

1908 januárjában indult a *Nyugat*, s február 26-án Ady, mint a folyóirat vezérpoétája, a küldöttség tagjaként Debreczenben szerepelt. Ekkorra a költő már országos hírnévre tett szert, és erős támadások pergőtüzében állott. Egykori lapja így konferálta be: „ugyan e felolvasó ülésre várja a kör Ady Endrét, az oly váratlanul országos hírnévre szert tett fiatal költőt, aki Debreczenben kezdte írói pályáját, és akinek pályafutása iránt a debreceni írók és költők különösebb érdeklődéssel viseltetnek”.¹⁶ Ekkor S. Szabó Józseffel, a vallástánárral, konzervatív helytörténeti kutatóval, Jánosi Zoltán papköltővel, és Kuthi Sándorral, Tóth Árpád egykori osztálytársával lépett fel egy műsorban. Nyilván azért vállalkozott erre a szereplésre, mert fűtötte a bizonyítás vágya, s mint *A Maradandóság városában* című, felolvasott verse is sejteti, talán nosztalgiát érzett ifjúsága városa iránt.¹⁷ A beszámoló úgy eltérnek abban, hogy hány költeményt olvasott fel, de annyi bizonyos, hogy a *Halálvirág: a csók* megbotránkoztatta a közönség egy részét, jöllehet Ady ekkor nem megbotránkoztatni akart, sokkal inkább megnyerni a debreceni közönséget. Ez jobbra sikerült neki, mert a fiatal, főleg „hölgyközönség” nagy ünneplésben részesítette a költőt, a lapok mind nyájasan fogadták.¹⁸

Ady másfél év múlva ismét Debreczenbe látogatott, most már hivatalosan is a *Nyugat* követeként, ám nem a Csokonai Kör vendégeként. Móríc Zsigmond azonban megnyerte Kardos Albertet, a Kör titkárát, hogy mondjon üdvözlő szavakat. Módfelett jellemző Kardos Albert liberalizmusára köszöntő cikke. „A *Nyugat* íróinak vasárnapi matinéja elé a Csokonai Kör is nagy érkelődéssel tekint. Irodalmi udvariasságnak tartja, hogy a városunkba érkező írókat, költőket, akik között országos nevek is vannak, meghallgassa, anélkül, hogy ezzel magát a *Nyugat*nak nemcsak új, de sok tekintetben excentrikus irányával azonosítaná.”¹⁹

Az 1909. október 24-i matiné szereplői Ady, Móríc Zsigmond, Tóth Árpád, Ignotus. Jelen volt Osvát Ernő is, de ő nem lépett dobogóra, csak Tóth Árpád verseit válogatta. A matiné napján nagy terjedelmű cikk méltatta Hatvany Lajost, mint mecénást és író.²⁰ Különböző forrásokból tudjuk, hogy Kardos Albert és néhány debreceni író, így Oláh Gábor, a debreceni újságíró Tóth Árpád, Kuthi Sándor már az állomáson várta

az érkező együttest, a Royalban rendezett vacsorán pedig több neves debreceni értelmiségi is részt vett. Többek között a Csokonai Kör elnöke, Géresi Kálmán, aki pohárköszöntőt mondott, melyre Ady válaszolt és Géresire köszöntötte poharát.²¹ A debreceni lapok ezúttal is, kevés kivétellel, lelkesen méltatták az eseményt, Móríc Pál három hasábos beszámolót szentelt a rendezvény, illetve a szereplők bemutatására. Már a cikk címe is rajongó: *Ady Endréék Debreczenben – A Nyugat diadala*.²² A *Debreczeni Újság* kijózanítóbb tudósítást hagyott az utókorra, de nem mulasztotta el feljegyezni, hogy ott volt hivatalból a Csokonai Kör vezetőségének néhány tagja. Az is érdeme a kissé fanyalgó referádának, hogy megőrizte azt a tényt, hogy „délután a vendégek debreceni barátaiak kalauzolásával megtekintették a kollégiumot, a nagykönyvtárat, a nyilvános olvasót; innen a nagyerdőre mentek, este pedig színházba. A részükre fenntartott páholyba jöttek össze, s még az éj folyamán visszautaztak Budapestre.”²³ A *Nyugat* íróinak debreceni vendégszereplését egyébként élcek, gúnyversek is kísérték. A *Debreczeni Főiskolai Lapok* szerkesztőségi cikkel reagált a fellépésre s megtámadta a költőt, amivel megkezdődött a főiskolának vitája a költővel, amely annak haláláig tartott.²⁴ Ady Endrével ezután a Csokonai Kör nem sokat törődött, holott a *Debreczeni Szemle* (1912–1915), a „csokonais” Szathmáry Zoltán folyóirata, gyakran hozott Ady-költeményeket és prózai írásokat.

1918. november 17-én a szokásos Csokonai-ünnepet Géresi Kálmán elnök nyitotta meg. Méltatta a forradalom jelentőségét. „Az új világ szelölője érzett a műsor többi számain, a forradalmat jósló nagy költő, Ady Endre Csokonairól szóló sejtelmesen szép ódáját szavalta el Markovits Lajos, Dr. Kardos Albert pedig a *Nyugat* s az új magyar költészet remekeiben mutatta fel a vonatkozásokat és hatásokat a filológus alaposágával és az esszéista művészetével, bőven hintve tanulmányában az attikai sőt. A felolvasásnak különösen az a része tetszett a közönségnek, melyben az új magyar költők – Ady Endre, Babits Mihály, Nagy Zoltán, Kuthi Sándor és Tóth Árpád – Csokonairól szóló verseit ösmertette, az utóbbinak Csokonairól írt ódáját.”²⁵ Ady halála alkalmából ugyancsak Kardos Albert állt ki a költő életműve mellett. Szép cikkben búcsúztatta, nem titkolva fenntartásait sem. „A Csokonai kör, mint a nemzeti irodalmi hagyományok hű ápolója, természetesen nem hódolt meg Ady merész, sőt forradalmi irányának, de nem is átkozta ki az irodalomból, mint eretneket és nem zárkózott el előle mereven, mint újtó elől”. Felidézi Ady látogatásait és végül Csokonaival, Vörösmartyval egyenrangúként jelöli ki helyét.²⁶ Ez valószínűleg nem testületi, hanem Kardos magánvéleménye volt. Érdekes viszont, hogy 1924-ben a Kör Ady-kéziratot vásárolt.

15 A *Csokonai Kör ülése*, Debreczeni Ellenőr, 1899. április 15., 4. Foglalkozott vele a Debreczeni Újság 1899. április 16-i száma is.

16 A *Csokonai Kör februári felolvasó ülése*, Debreczen, 1908. február 10., 5.

17 BAKÓ Endre, *A maradandóság városában – Egy vitatott vers értelmezéséhez* = Uő., Ágak és hajtások, Miskolc, 2014, 60–68.

18 A *Csokonai Kör ülése*, Debreczeni Újság, 1908. február 27, 4; A *Csokonai Kör felolvasó ülése, Ady Endre Debreczenben*, Debreczen, február 27., 4–5.

19 A *Csokonai Kör és a Nyugat*, Debreczeni Független Újság, 1909. október 22., 3.

20 RADÓ István, *Hatvany Lajos báró*, Debreczeni Független Újság, 1909. október 24., 5.

21 A *Nyugat és a Csokonai kör. Ismerkedés a Royalban*, Debreczeni Független Újság, 1909. október 24., 6.

22 *Ady Endréék Debreczenben – A Nyugat diadala*, Debreczen, 1909. október 26., 1–3.

23 A *Nyugat Debreczenben – Irodalmi matiné a Royalban*, Debreczeni Újság, 1909. október 26., 2.

24 A „*Nyugat*” Debreczenben, Debreczeni Főiskolai Lapok, 1909. 52. 1–4. 30.

25 A *Csokonai Kör felolvasó ülése*, Debreczeni Újság, 1918. november 20., 2.

26 KARDOS Albert, *Ady Endre*, Debreczeni Független Újság, 1919. január 29., 2–3.

Még abban az évben Csobán Endre, a Kardos Albert nyomdokaiba lépett főtítkár azt javasolta, hogy a budapestieket is bevonva, meg kellene állapítani Ady helyét és értékét a magyar költészetben, de a választmány nagy többsége hallani sem akart az Ady-revizióról. Csobán Endre, a Kör kibékítő egyénisége szerint a Kör feladata egyrészt a hagyományok tisztelete és ápolása, másrészt az új irodalmi irányok felkarolása, de ez a kettős tevékenység se maradisággá, se az irodalmi divatok előtt való meghódolássá nem válhat. A kör esztétikai és világnézeti gyökerei a népi klasszicizmusba nyúlnak, onnan szívják fel magatartásuk életnedveit a modern irodalommal szemben is. A Kör Adyt továbbra sem fogadta be, pedig a kurzus már különböző manipulációk segítségével megrostálta és lassan szalonképessé tette életművét, – az 1930-as években az iskolai tankönyvek némelyike is tárgyalta – hangsúlyozva vallásosságát, magyarságát, dzsentri-öntudatát. Adyról az első előadás 1937. április 15-én hangzott el a körben, azon a rendezvényen, melyen a Csokonai Kör nevében Oláh Gábor fiatal debreceni alkotókat mutatott be. (Szabó Magda, Tóth Endre, Gulyás Gábor stb.)²⁷ E rendezvényen Tóth Béla olvasta fel *Ady után, Ady nyomában* című tanulmányát.²⁸ Ezzel a Kör a maga részéről lezárta az Ady-kérdést, amit talán azért is hanyagolt el, mert ezt az 1927-ben létrejött Ady Társaság vállalta magára, s minden évben megemlékezett róla valamilyen formában. Említésre érdemes, hogy a két irodalmi csoportosulás között nem volt konfrontáció.

Móricz Zsigmond, Tóth Árpád

Oláh Gábor és a Csokonai Kör kapcsolatával nem foglalkozunk, részint mert az egyesületnek sokáig alelnöke, kiemelkedő alkotó személyisége, etalonja volt, jóllehet naplóiban több maliciózus megjegyzést tett a Körre és annak elnökére. Évenként tartott előadást, felolvasást, pályája – minden fenntartása ellenére – összeforrt a Kör történetével. De nem foglalkozunk vele azért sem, mert Oláh Gábor, nemzedékéből kivonulva vagy kitaszítva, nem számított törzsökös, „nyugatos”-nak, csak laza, esetleges, sőt ambivalens szálak fűzték a folyóirathoz. Mindezt Kardos Albert egy gondosan kimunkált tanulmányban megírta.²⁹

Móricz Zsigmonddal barátságosabban bánt a Kör, mint Adyval, aminek számos oka volt. Egyrészt Móricz emberileg nem számított extrém figurának, másrészt világa sokkal közelebb állt a kör „magyaros” ízléséhez, hiszen saját vallomása szerint világnézete „debreceni alapon” formálódott. Ismeretesek az író Debrecen-kötődésének, rajongásának dokumentumai. Ehhez képest csak 1909-ben kapott meghívást a Körbe, holott ő már 1902-ben a Csokonai Kör szárnyán szerette volna a repülést próbálgatni. „A kör szelleméhez úgy érzem jogom van közelebb állni, mint bármelyikhez az országban.”³⁰ Első szereplésének beharangozója is

ezeket az érdemeit emelte ki: „Móricz Zsigmond, a népies irodalomnak elsőrangú művelője, akinek írásai a maguk eredetiségében, törzsökös magyarságával egy csapásra meghódították a közönséget.”³¹ 1909. október 24-én Ady Endrével egy műsorban lépett fel íróként Debrecenben, a *Márkus* című novelláját olvasta fel, mely a *Hét krajcár* című kötetben is megjelent.³² Gyakori látogatásai során személyes kapcsolatai újra elmélyültek a város több személyiségével. A Csokonairól szóló drámája is valamiképpen a Kör ösztönzésére született.³³ Később is sokszor toppant be a városba, regényt írt debreceni helyszínnel és szereplőkkel, a Csokonai Színház pedig több darabját is bemutatta. 1924. december 21-én a kör Byron-ünnepén felolvasta *A színészet, mint műfaj* című esszéjét, amelyért 500 ezer korona tiszteletdíjban részesült.³⁴ Ez a bőkezű gesztus ritkaságnak számított a Kör gyakorlatában. Ebben nyilván oroszánrésze volt Csobán Endrének, akivel Móricz bensőséges baráti viszonyt ápolt. Közben más társaságok, egyesületek is hívták vendégszereplésre, de jött hívatlanul is, önszántából. Ismeretesek azok a személyes motívumok (Magoss Olga iránt táplált szerelme-rokonszenve), amelyek a városhoz kötöttek. 1931. január 31-én a Kereskedelmi Csarnok vendége volt ugyan, előadást tartott Arany János anyagi viszonyairól. Az estet Kardos Albert vezette be, ezért félig-meddig a Csokonai Kör rendezvénynek is minősíthető.³⁵ Utolsó felolvasása a körben 1940. február 9-én zajlott le, amikor Oláh Gáborral, Pap Károllyal, Csűry Bálinttal együtt szerepelt, *A magyar sors örök és nagy kérdései* címmel tartott előadást.³⁶ 1942. március 1-én Csokonai Kör rendezésében a hatvanéves Oláh Gábort köszöntötte a Déri Múzeum dísztermében.³⁷ Utolsó debreceni szereplésére 1942 augusztusában került sor, amikor a nyári egyetem írói estjén a spiritisztákról olvasott fel.³⁸

Tóth Árpád, mint láttuk, 1909. november 24-én szerepelt először a Körben. Az egyik előzetesben ezt olvassuk: „A műsor második száma Tóth Árpádé. Tóth Árpádról, a ‘Nyugat’ eme egyik legartisztikusabb poétájáról nem sokan tudják Debrecenben, hogy debreceni fiatalember, aki néhány éve került Debrecenből a fővárosba, ahol előbb ‘A Hét’ című hetilapban keltett feltűnést művészi formákba öltöztetett meleg csengésű lírájával, majd a ‘Nyugat’ belső dolgozótársa lett, s ettől fogva

27 *Fiatalkor a Csokonai Körben*, Debrecen, 1937. április 17., 8.

28 Tóth Béla, *Ady után, Ady nyomában*, Debreceni Szemle, 1938. 5., 32–38.

29 Kardos Albert, *Oláh Gábor s a Csokonai Kör*, Debreceni Képes Kalendárium, 1943, 82–99.

30 Levele Gulyás Istvánnak. *Móricz Zsigmond levelezése*, 49–51. Idézi Szabó Sándor Géza, *Móricz és Debrecen*, Debrecen, 1980, 73.

31 *A Nyugat matinéja. Modern írók felolvasása Debrecenben*, Debreceni Reggeli Újság, 1909. október 24., 2.

32 Móricz Pál, *Ady Endrék Debrecenben – A Nyugat íróinak diadala*, Debrecen, 1909. október 26., 1–3.

33 *Egy Csokonai affér – Móricz (sic) Zsigmond debreceni tanulmányútja*, Debreceni Független Újság, 1913. november 8., 3.

34 *Byron ünnep a Csokonai Körben*, Debreceni Független Újság, 1924. december 23., 2.

35 Debreceni Független Újság, 1931. február 1., 7.

36 Móricz Zsigmond, *A magyar sors örök és nagy kérdései*, Debreceni Újság – Hajdúföld, 1940. február 8., 6.

37 *Bensőséges ünnepséget rendeztek Oláh Gábor jubileuma alkalmából – A Csokonai Körben Móricz Zsigmond mondta az ünnepi beszédet*, Debreceni Újság – Hajdúföld, 1942. március 3., 6. és Móricz Zsigmond, *Oláh Gábor volt az első, aki azt mondta Budapestnek, hogy alászolgája*, Debrecen, 1942. március 1., 7.

38 *Osztatlan nagy siker mellett folyt le az írói est*, Debrecen, 1942. augusztus 18., 4.

a Nyugatban szerez dicsőséget és elismerést a debreceni névnek. Ma az új lírikusok egyik legkedveltebb tagja, akit vasárnap a debreceni közönség ama részének is lesz alkalma megismerni, amely még nem ismeri.”³⁹ A lap október 23-i számában a lokálpatriotizmus gerjesztésével próbál minél több látogatót megnyerni: „Ezek között a maga egyéni szerénységével mellett, mint leheletszerű, finom hangulatoknak poétája kiválik Tóth Árpád. Nem a modern 'gyári termelők' gárdájába tartozik. Tízszers is elvet egy-egy ötletet, amelyről úgy érzi, hogy nem a lelkéből fakadt. Ha aztán megtalálja a maga gyengéd gondolatvilágából azt a hangot, amellyel mondani is lehet valamit, nemcsak dallamosan muzsikálni, megfűroszti egy kis pikánsan mosolygó cinizmussal, s a lágy tónusba öltözött melódiákkal, egy-egy ezüstpapírba göngyölt csipkedő szatírárt ad a legjavából.”⁴⁰ Őt magát testi mivoltában is megörökítette Pavlovits Sándor: „Tóth Árpád [...] vékonykájú, sápadt, kálvinista diák. [...] A poézise még egy kicsit neuraszténiás, ámde kétségtelenül talentum.”⁴¹ A *Nyugat* szerepléséről sokat beszéltek Debrecenben, ki tetszéssel, ki megvetéssel. A hagyományos Csokonai-felolvasóesten Tüdös János elnökhelyettes is kifejezte ellenérzéseit, Szávay Gyula főtitkár pedig három költeményt olvasott fel *Strófák Vitéz Mihályról* címmel. A harmadik verssel otrombán belemart *A Holnapba* és a *Nyugatba*.⁴² Erről Tóth Árpád meglehetősen nyíltsággal számolt be barátjának, Nagy Zoltánnak, „hülye körnek” nevezve a „balkáni” társaságot, a két személyt pedig „buta képviselőnek”, illetve „buta poétának”.⁴³

Ezek után némi meglepetést kelthet, hogy a következő hónapban ismét vállalkozott szereplésre a Csokonai Körben, mint a Kör tagja.⁴⁴ Egy még részletesebb beharangozó írás az ő fellépésében látta a garanciáját annak, hogy zsúfolásig megteljen a Royal Szálloda díszterme.⁴⁵ A felolvasás napján a *Debreczeni Független Újság* beharangozója *kimagasló poétának* nevezi a még kötetlen sem rendelkező költőt, „akinek briliáns poémái éppen nem tévednek lokális területre”.⁴⁶ Az egyik beszámoló szerint különösen *A vén ligetben* című verse aratott sikert, „amely olyan illúzióba ringatott, mintha Chopin-darabot játszottak volna. Tóth Árpád tagadhatatlanul markáns, erős tehetség, aki sohasem téved a bizarrság, a szertelenség útvesztőibe. [...] A kiváló fiatal poétának zajos elismerésben volt része. . .”⁴⁷ Hasonlóan lelkes a *Debreczeni Független Újság* hangja is, de nem hallgatta el a tudósító azt sem, hogy a hangulatba némi diszsonancia is vegyült. Szávay Gyula ugyanis „néhány olyan mondatot is

mondott, melyekről úgy érezhette a közönség, mintha [...] a szereplő fiatalokat is érintené”.⁴⁸ A költő azonban kis tapsokat regisztrált, szerinte jóakarói felmagasztalták. Az eseményt annyira jelentéktelennek tartotta, hogy meg sem írta barátjának, amiért Kardos Albert meg is neheztelt rá. Fellépését ugyanis volt tanára harcolta ki. De az országos hírnévnek örvendő tanítvány immár egyre többet panaszkodott volt tanára konzervatív szemléletére. Az 1911-ben megindult *Debreceni Nagy Újság* nem volt a Kör iránt elkötelezett, ezért a belső munkatársnak szegődött költő részben a főlapban, részben a *Ludas Matyi* című mellékletében a Kör éles bírálóitába kezdett. Például ilyen tréfákat engedett meg: „A Csokonai-kör egy olyan görbe, amelyiknek minden pontja egyenlő távolságra van Csokonaitól”. Az egyesület mégis kereste vele a kapcsolatot. 1912. január 17-én ismét szerepet vállalt egy felolvasóülésen, meghozta két amatőr, a nyíregyházi Pröhle Vilmos és a hajdúnánási Jókay Lajos társaságában. A *Debreczeni* nagy és meleg érdeklődésről számolt be Tóth Árpád szereplésekor: „Végül Tóth Árpád, a kiváló fiatal debreceni poéta olvasott fel egy pár igen hatásos költeményt nagy siker mellett a legközelebb megjelenő verseskötetéből”.⁴⁹ De a *Debreceni Nagy Újság* más nézőpontból regisztrálta az est tanulságait: „Dr. Pröhle Vilmos értekezésében rámutatott, hogy Szulejmán igen diszkrét lírikus volt. Hanem mi köze mindehhez Ady Endrének meg Ignotusnak, kérem szeretettel? Valóban, mélyen elszomorító kultúrtény, hogy manapság még csak a legtávolabb fekvő témájú, legszürkébb értekezésekbe is tendenciózusan is beleviccelik az értekező tanár urak az úgynevezett 'nyugatos' irodalom ellen való fejcsoválásaikat. [...] A publikum irodalom szerető része hála istennek úgylis jobban tudja, mert érzi, hogy ki a külön legény, a lehetetlen esztétikán pepecselő tanár urak vagy Ady Endre. [...] A felolvasóülés befejező pontja Tóth Árpádnak, lapunk belmunkatársának felolvasása volt. A milliós feszélyező tekintet hatása alatt észrevehető kedvetlenséggel olvasta fel néhány rövid versét sajtó alatt lévő kötetéből, mely a Nyugat kiadásában a napokban jelenik meg.”⁵⁰

Tóth Árpádot a méltánytalan helyzet ráébresztette, hogy a Kör és az ő esztétikai felfogása között antagonizmus feszül, ezért mint újságíró ösztözet zúdított az egyesület irodalompolitikájára, rendezvénysorozatára. Később, 1913-ban kevesebbet foglalkozott a körrel. Már távozóban volt Debrecenből, amikor a választmányba jelölték, de nem kapta meg a kellő számú szavazatot.⁵¹

Juhász Gyula, Nadányi Zoltán

1924. december 21-én a kör Byron-ünnepet ült a nagy angol költő halálának emlékére. A világhírű poéta alakját Oláh Gábor idézte fel, a másik

39 *A Nyugat Debrecenben*. Debreczeni Független Újság, 1909. október 20., 4.

40 *Debreceniek a Nyugat írói között*. Debreczeni Független Újság, 1909. október 23., 3.

41 *Nyugatiak-Keleten, Pillanat fölvételek*, Debreczeni Független Újság, 1909. október 31., 1–2.

42 LAKNER Lajos szerk., OLÁH Gábor, *Naplók*, Debrecen, 2002.

43 KOCZTUR Gizella, KARDOS László, KARDOS Pál szerk., *Tóth Árpád Összes Művei 5., Levelek*, Budapest, 1973, 47.

44 *Tóth Árpád felolvasása a Csokonai Körben*, Debreczeni Független Újság, 1909. december 21., 4.

45 *Tóth Árpád a Csokonai Körben*, Debreczeni Hírlap, 1909. december 21., 5.

46 *Tóth Árpád felolvasása a Csokonai Körben*, Debreczeni Független Újság, 1909. december 22., 4.

47 *A Csokonai Kör felolvasó ülése*, Debreczeni Hírlap, 1909. december 23., 2.

48 *A Csokonai Kör felolvasó ülése*, Debreczeni Független Újság, 1909. december 23., 5.

49 *A Csokonai Kör felolvasó ülése*, Debrecen, 1912. január 18., 5.

50 *A Csokonai Körben felolvasnak*, Debreceni Nagy Újság, 1912. január 18., 3.

51 Erről részletesen: BAKÓ Endre, *Tóth Árpád a Csokonai Körben*, Alföld, 1986. 4., 32–36.; BAKÓ Endre, *Tóth Árpád a debreceni porban*, Debrecen, 1992, 45–58.

két előadó Móricz Zsigmond és Juhász Gyula volt. Juhász Gyula, mint költő, ekkor mutatkozott be a debreceni közönségnek. A kritikai kiadás rossz információt rögzít: Juhász Gyula nem Byronról tartott előadást, hanem „saját verseit olvasta fel, melyek, mint maga mondja, Tisza-parti furulyázáshoz hasonlítanak. [...] Most itt volt közöttünk, és aki látta, saját szájából hallotta az ő költészetét, nem felejtette el rendkívül kedves verseit, elragadó szerénységét, hallatlan ünnepeletetését, vonzó megjelenését és rövid idő alatt teljesen híve és tisztelője lett.”⁵² Debreceni szereplése versre ihlette (*Csokonai sírjánál*), amely rövidesen megjelent a *Magyarság* hasábjain Oláh Gábornak szóló dedikációval.⁵³ Néhány év múlva egy interjúban, debreceni kötődését emlegetve, így nyilatkozott terveiről: „Most drámát írok, amelyet a szegedi színház után szeretném, ha a debreceni Csokonai Színház is előadna. Utána pedig megírom azt a régi darabomat, amelyet annak idején az Apolló Színház adott elő, s amely Fazekas Mihályról szól. A darab ugyanis kéziratban elveszett, s most újra kell feldolgozni a témát. A címe a darabnak: *Egy óra sarc*. Ez régi tartozásom a Csokonai körnek, amit azonban hamarosan lerovok.”⁵⁴ A szívélyes kapcsolat ellenére a társaság nem őt, hanem Oláh Gábert és Juhász Gézárt ajánlotta a Baumgarten-kuratóriumnak díjazásra. (Az Ady Társaság viszont őt és Oláh Gábert. Juhász Gyula meg is kapta a díjat.)⁵⁵

Nadányi Zoltán az 1920 nyarától 1926 őszéig tartó egzisztenciális hányattatás éveiben fővárosi és újfalu lapokban egyaránt közölt verseket, de munkatársa lett Szilágyi Imre hegedűművész *Napsugár* című, Debrecenben szerkesztett folyóiratának is. Ennek az adatnak azért van jelentősége, mert később felvetődött, miért nem épültek ki szorosabb debreceni kapcsolatai, hiszen Berettyóújfalu mindössze 36 kilométerre fekszik Hajdú megye székhelyétől. A Csokonai Kör 1926-ban hívta meg először felolvasásra, de a költő közbejött betegsége miatt ez a fellépés elmaradt.

1927. november 17-én végre bemutatkozott a debreceni közönségnek, amely a sajtótudósítások szerint meleg szeretettel, a sajtó pedig tüntetően lelkes rokonszenvvel fogadta. Nemcsak a rendezvény előzetes szövegeiben, de külön cikkekben is felhívták a figyelmet a költő érkezésére, illetve jelentőségére. A *Debreczen* így mutatta be: „Nadányi Zoltán nem bolygója sem az egyik, sem a másik rendszernek, hanem saját pályáját futja saját nehézkedési központtal. Költeményei azt mutatják, hogy formaeszközei között rendelkezésre áll az újabb költői frazeológia teljes készlete. Gondolatvilága azonban nem a nyugatosok politikai és társadalmi célokra törő gondolatvilága. Tisztán költői céljai vannak, amelyek Arannyal és Csokonaival hozzák rokonságba anélkül, hogy modernségéből valamit veszítene.”⁵⁶ Személyes hangvételi Benyovszky Pál írása: „Nadányit nem lehet irodalmi irányok szerint osztályozni. Ő maga távol

áll minden irodalmi divattól: költésze annyira egyéni, annyira bensőséges, hogy eredetiségével szinte frappírozóan hat. [...] Nem dobja félre a tradíciókat, tudatos művésze a rímnek, a formának, de a versek hangszerezésében egészen újszerű és eredeti.”⁵⁷

Az ünnepélyen, a Kollégium dísztermében Nadányi *Bakonszegi tél* című ciklusát olvasta fel. „A közönség egész lélekkel merült el a pompás versek megejtő szépségében, s tüntető melegséggel ünnepelte a költőt.” Az estet társasvacsora követte az Arany Bikában, az első pohárköszöntőt Csobán Endre mondta, Kardos Albert pedig Nadányi Zoltánt és feleségét köszöntötte fel, akik az esti vonattal utaztak el Debrecenből.⁵⁸ A költő ekkor már tagja, 1933-tól örökös tagja a Csokonai Körnek.⁵⁹ 1935-ös fellépésének érdekessége, hogy szavalóművésznőt vitt magával Körmendi Rózsi személyében, aki előbb Szép Ernő *Gyermekjáték* és Lévy József *Mikes* című versét interpretálta „kivételes előadó művészzel”, majd az irodalmi ünnepély utolsó számaként Kosztolányi *Szines tinták* és Nadányi Zoltán *Boszorkányégetés* című balladáját szavalta „a finom lírában és drámai meglevenítésben egyaránt kimagasló értelmezéssel”.⁶⁰ Az 1927-ben alakult, modern eszmei alapon szerveződött Ady Társaság nem benne látta megtestesülni költőideálját.

Erdélyi írók

Az erdélyi írók első csoportos debreceni szereplése előtt, 1929-ben egy újságközlemény arról ad hírt, hogy „A Csokonai Kör már négy évvel ezelőtt meghívta az erdélyi írókat a különböző irodalmi társaságok útján Debrecenbe. [...] De csak kb. egy évvel ezelőtt ért odáig a dolog, hogy Benedek Elek és Áprily Lajos be tudtak mutatkozni legújabb munkáikkal a debreceni közönség előtt. Az Erdélyi Helikon megalakulása után annak vezetésével lépett érintkezésbe a Csokonai Kör, s ígéretet is kapott arra, hogy amint az erdélyi írók Magyarországra kijönnek, okvetlen fel fogják keresni Debrecen.”⁶¹ Az információt erősíti az alábbi szöveg is: „Az erdélyi irodalomról fog szólni, az erdélyi irodalmat óhajtja ismertetni és propagálni Tabéry Géza Debrecenben, s ha nem is mondhatjuk, hogy tárt ajtókon kopogtat, de minden esetre tárt szívekre fog találni. Mert — ezt különös büszkeséggel hangsúlyozhatjuk — az erdélyi irodalomnak nagy és mély kultusza van Debrecenben. Tíz éve, hogy külön erdélyi irodalomról kell és lehet beszélnünk, s e tíz év alatt, bátran mondhatjuk, Csonka-Magyarország egy városa sem mutat oly állandó érdeklődést Erdély irodalma iránt, egy sem tart fenn oly sűrű érintkezést a román uralom alatt élő magyar írókkal, mint Debrecen. De amint lehetett, Debrecen felvette a kapcsolatot” — kezdi beharangozó írását Kardos Pál.⁶²

52 *A debreceni Csokonai kör ünnepi felolvasó ülése Byron halálának századik évfordulója alkalmából*. Egyetértés, 1924. december 23., 12.

53 PÉTER László szerk., *Juhász Gyula Összes Művei 2. Versek*, Budapest, 1963, 570.

54 CSERZY Béla, *Beszélgetés Juhász Gyulával*... Tiszántúli Hírlap, 1928. december 25., 13–14.

55 PÉTER László, *Juhász Gyula és Tóth Árpád barátsága*, Alföld, 1960. 2., 91–96., 1960. 5., 113–116

56 *Nadányi Zoltán*, Debrecen, 1927. november 17., 4.

57 *Első találkozásom Nadányi Zoltánnal*, Tiszántúli Hírlap, 1927. november 18., 4.

58 *Nadányi Zoltán felolvasása a Csokonai kör ünnepi ülésén*, Tiszántúli Hírlap, 1927. november 19., 6.

59 ASZTALOS — LAKNER — SZABÓ, i. m., 278.

60 *A Csokonai Kör felolvasó ülése*, Debrecen, 1935. április 9., 2.

61 *Az erdélyi írókat március 23-án látja vendégül a Csokonai Kör*, Debreceni Független Újság, 1929. március 13., 8.

62 KARDOS Pál, *Az erdélyi irodalom és Debrecen. Tabéry Géza debreceni*

Az 1924-ben indult Erdélyi Szépmíves Céh könyveinek hamarosan támadtak debreceni előfizetői. 1927-től kezdve tudatosan és módszeresen figyelték a városban az erdélyi irodalom szárba szökkenését, majd virágzását.

1927 decemberében a *Brassói Lapok* a karácsonyi szám részére nyilatkozatot kért magyar íróktól azzal a fő kérdéssel, hogy a jelenlegi erdélyi irodalomnak vannak-e olyan speciális vonásai, amelyek a magyartól különálló, csak a nyelvben egyező irodalmat jelentenek. A debreceniek közül Kardos Albertet, a Csokonai Kör tiszteletbeli főtítkárát és Oláh Gábort szólaltatták meg. Kardos a kérdést két külön szempontból tartja vizsgálандónak. Az önálló erdélyiségnek az irodalomban van létjogosultsága, éppen úgy, mint az alföldiségnek vagy a dunántúliságnak, hiszen egy nemzeti irodalom annál gazdagabb, minél változatosabb. Nemzetpolitikai szempontból viszont oktalanság külön erdélyi irodalomra törekedni, mert akkor az hozzájárul a trianoni határok elmélyítéséhez. „Vagyis erdélyiség a magyar irodalomban kell, de külön erdélyi irodalom a magyarnak nem kell.” Oláh Gábor más szavakkal szinte ugyanezt mondta: „Erdélyi irodalomról irodalmi szempontból aligha lehet beszélni, hiszen a vezérlők szoros nyelvi, világnézeti kapcsolatban vannak a magyarországi vezérlőkkel. Lokális színek és az új politikai adottság természetesen bizonyos újszerűséget, különbözőséget is adnak. . . .” Majd a hatodik kérdésre ezt a választ adta: „A magyar irodalom egységes, ha Erdély politikailag el is van szakítva [. . .]. Jobb a magyar irodalom egységét hangoztatni a mai szakadások idején is, mint a külön erdélyit és a külön magyarországit.”⁶³

Az első erdélyi íróvendég – Benedek Eleket nem számítva, aki, mint székely író 1902. február 23-án már szerepelt Debrecenben, a székely esten⁶⁴ –, Áprily Lajos volt. 1928. február 11-én lépett dobogóra a Csokonai Kör estjén, melyen Koncz Aurélné, a Dóczy leánygimnázium igazgatója értekezett költészetéről, a vendég pedig két megszólalással nyolc versét olvasta fel. A költőt a *Debreczen* vezércikkben köszöntötte.⁶⁵ A Csokonai Kör 1928. február 24-én ünnepi ülést tartott Benedek Elek 50 éves írói jubileuma alkalmából. Jubiláló beszédet Szondi György mondott. Másnap a nagy meseíró tiszteletére a Csokonai Színházban bemutatták *Többsincs királyfi* című, három felvonásos mesejátékát, a református gimnazisták előadásában. A műkedvelő előadásnak olyan nagy sikere volt, hogy a színház két alkalommal saját előadásaként tűzte műsorra.⁶⁶

Az erdélyi írók székely csoportja első nagyobb reprezentációját 1929 márciusában rendezték meg, hatalmas sajtóvisszhang kíséretében. A hírversben vitéz Kolosváry Borcsa Mihály szélsőjobboldali, hogy ne mondjuk, prefasizta szellemiségű lapja járt elől, amely ezt az irodalmi eseményt

is kisajátította az irredenta propaganda számára. Az erdélyi vendégeket köszöntő vezércikk megvetéssel emlegeti a néger zenét és a „zsidó zsargont”, hiányolva a hazai irodalomból és a színházi darabokból a *furor hungaricust*, a magyar haragot.⁶⁷ A műfajilag hibrid beszámoló pedig többek között kifogásolta, hogy „Áprily Lajosnak, Tamásinak és Nyíró Józsefnek neve még mindig együtt szerepel a Franyó Zoltánokkal, Kádárokkal és Kaczér Illésekkel”.⁶⁸ Érdekeséggént jegyezzük meg, hogy Kacsó Sándor úgy emlékezik „Benedek Elek és az ő székely fiai” magyarországi útjára, mint amelynek ő is résztvevője volt. „Négy várost jártunk meg egy hét alatt: Budapestet, Ceglédet, Szegedet és Debrecent.”⁶⁹ A debreceni beszámolók azonban róla nem tesznek említést.

A Vármegyeháza dísztermében Pap Károlynak, a Csokonai Kör elnökének üdvözlő beszéde után Benedek Elek lépett a dobogóra, s tartotta meg előadását az ő közvetlen modorában. „Ő az, aki szárnyakat ad a próbálkozóknak, ő az, aki először örvendezik minden elért sikeren.” Utána az Erdély-szerte ismert György Oszkár szavalt Tompa László és Bartalis János-verseket, Nyíró József Wesselényi-tárgyú regényéből olvasott fel részletet, majd Sz. Ferenczy Zsizi Bartók- és Kodály-átírású székely dalokat, balladákat énekelt. Ezután Szentimrei Jenő adott ízelítőt költeményeiből. „Tamási Áron olvasott fel aztán fiatal, buzgó tehetségének értékes terméséből egy novellát. Éreztük ezekben a friss, üde, csupa szín és levegő mondatokban a Székelyföld minden szépségét, minden jóságát.” Az előadást György Oszkár Dénes fejezte be, Sípos Domokos és Szentimrei Jenő költeményeiből mutatott be néhányat. Az estélyt társasvacsora követte az Angol Királynő vendéglő különtermében, melyen egymást érték a felköszöntők.⁷⁰

A lap egy interjúja is közölt Tamási Áronnal. Az író elmondta, hogy nem kérkedni jöttek, hanem bemutatni valamit abból, amit tíz év alatt Erdélyben végeztek. „Mi, akik otthon maradtunk a nagy összeomláskor, azt tartottuk, hogy egy tapadtat sem szabad engedni abból a talajból, amely az erdélyi magyarok lelke.” Az irodalmi viszonyok iránt érdeklődő kérdésre azt válaszolta, „Erdélyben megírhatunk bármit, ha csak arra nem szolgálna az írás, hogy a lelkeket felizgassa valamely uralomellenes kirobbanásra. [. . .] Megvan az a szabadságunk, hogy még hazafias verseket vagy novellákat is meg lehet írni, persze úgy értem ezt, hogy [az] erdélyi hazafias költészet nem viseli magán az itteni irredenta jelleget”. Az anyaországi és az erdélyi irodalom közötti viszonyról szólva hangsúlyozta, hogy nincs bennük elszakadási vágy, „különállás” – mint azt Budapesten egyesek elferdítik –, csupán tartalmi „különállóság”. Hiszen különböznek a feladatok, de a cél egy: „. . . magyarnak megtartani a népünket. Ha ezt mi odaát el tudjuk érni, akkor tesszük a legnagyobb szolgálatot az itteni magyar irodalomnak is”. A riportert terveiről kérdezte az író, végül lejegyezte búcsúszavait. „Ami a magyar irodalom jövőjét

előadása alkalmából, Debreczeni Független Újság, 1930. október 4., 9.
63 *Debreceni írók az erdélyi irodalomról*, Debreczen, 1927. december 31., 7.; Kacsó Sándor, *Fogy a virág, gyűl az iszap*, Bukarest, 1974, 79.
64 Jancsó Benedekkel, Jakab Ödönnel és másokkal. *Hadak útja* című írását olvasta fel. In ASZTALOS – LAKNER – SZABÓ, *i. m.*, 120.
65 *Áprily Lajos, a kiváló erdélyi költő Debreczenben*, Debreczen, 1928. február 11., 1. és 9.
66 *Benedek Elek forró ünneplése a debreceni Csokonai Körben*, Debreczen, 1928. február 25., 3.

67 m. l. (MARSCHALKÓ Lajos), *Erdély szava*, Hajdúföld, 1929. március 23., 1.

68 (LISZT Nándor), *Az erdélyi írókat testvéri szeretettel fogadta Debreczen*, Hajdúföld, 1929. március 24., 3.

69 Kacsó, *i. m.*, 258. és további lapok.

70 *Fényesen sikerült az erdélyi Helikon íróinak vendégszereplése a Csokonai Körben*, Debreczen, 1929. március 24., 4.

illeti, úgy érzem, hogy Erdélyből fog jönni egy új irodalmi megújulás, amely magyar lesz és emberibb az eddiginél. A pálya nálunk, Erdélyben, sokkal nyitottabb, mint itt. Nálunk közös fájdalom és keserűség fűti az írókat. Érdekes, de talán kevésbé világos szavak, kérdés azonban, milyen pontosan adták vissza az író eredeti gondolatait.⁷¹

Nyíró Józsefet is megfaggatták. „Ma már komolyan elmondhatjuk odahaza, hogy valóságos templomi hangulatban fogadnak minden újonnan megjelenő magyar könyvet. Az erdélyi írók többet akarnak nyújtani, mint ahogy a szokásos irodalmi munkáknál ez eddig történt, s ezért a viszony író és olvasó között igen magasztos szempontokra támaszkodik. Ezzel tisztában van minden valamire való erdélyi író. Ez jelenti nekünk legnagyobb elégtételt a küzdelmes sorsban. Sajnos, kenyeret az irodalom nem jelent egyikünk számára sem, tekintve a nyelvhatárok kicsiségét, nekünk az irodalom csak kötelességet és igen sokszor megpróbáltatásokat nyújt (sic!). Otthon nemes és szent dolog a toll, mondhatjuk, hogy az erdélyi kultúra történelemírása folyik általa és vele. Hogy értékben az egységes magyar irodalom mai nívója mellett mit jelent az erdélyi irodalom, ezúttal nem kívánom érinteni, de ez a szellem, ami benne és általa megnyilvánul, feltétlenül akkora érték, ami művészi kiteljesedésében is meg fogja találni a kellő formát. [...] Az erdélyi írók legnagyobb gondja: lesz-e kinek átadni a tollat.”⁷²

A bemutatkozás, a szereplés mindenképpen sikeres volt, noha nem sokkal később fény derült egy kis kellemetlenségre: a tekintetes vármegye ötven pengő terembért kért a vendégektől, jöllehet ők nemes célra lemondtak a tiszteletdíjról. „De hisz annyi baj legyen – írja Benedek Elek a *Brassói Lapok*ban. – Sokkal nagyobb baj ennél az ötven pengőnél, hogy mint mindenütt, itt is, a főemberek valósággal irtóznak az irodalomtól. Hogy még mindig a múlt század elején élnek, s várják, hogy tisztelkedjünk, mint hajdanában a vándorszínészek.”⁷³

Hogy Oláh Gábor ott volt-e rendezvényen, ez csak feltételezhető. Naplójába mindenesetre ezt írta: „Az erdélyi írók két új dolgot hoztak: gyökeres népiességet a stílusban és történelmi levegőt a témában. Szerettem közülük Tamási Áront és Nyíró Józsefet. A költők közül Végvárinak nemzeti hivatást akasztott lelkére a végzet. Áprily Lajos pedig igazi erdélyi parnasszista. Legalább ilyen hangunk is van már. Baj csak az, hogy minden megszállott területbeli írni akarót nagy költőnek harangoznak. A nagy költő nem olyan gyakori, mint a jó fűszerkereskedő.”⁷⁴

Az erdélyi magyar írók követői (gróf Bánffy Miklós, Kós Károly, Tamási Áron, Ligeti Ernő, Kemény János) legközelebb 1933-ban adtak irodalmi ízelítőt az elszakított országrész életéről, de ezt az ankétot a Városok Kulturális Szövetsége rendezte.⁷⁵ Az 1935 decemberében fellépő erdélyi

írókat (Nyíró József, Tamási Áron, Tompa László, Molter Károly, Szemlér Ferenc) Maklári Károly helyettes püspök üdvözölte, melyre Nyíró József válaszolt költői metaforákban gazdag beszédben. Az erdélyi irodalmat sziklatörő virágnak (saxifraga) nevezte, melyben a lelkeség a fontos.⁷⁶ Az 1936-os nagyszabású *Erdélyi matiné* a Kulturális Egyesületek Szövetsége jóvoltából jött létre, amely a kolozsvári *Pásztortűz* folyóirat bemutatkozása volt a városban (Reményik Sándor, Nyíró József, Tavasz Sándor).⁷⁷

A legifjabb erdélyi írói nemzedék föllépésére 1937. december 7-én került sor az Ady Társaság és a Csokonai Kör közös rendezésében, a Déri Múzeumban. Pap Károly mondott megnyitót, majd Gulyás Pál *Debrecenről Marosvásárhelyig* címmel üdvözlő beszédet tartott. Utána Kiss Jenő olvasta fel több versét, Csuka Zoltán Abafáy Gusztávnak a legújabb erdélyi irodalomról szóló tanulmányát, Flórián Tibor szintén néhány verset adta elő, Böződy György *Lázadó öregség* című novelláját interpretálta, Csuka Zoltán Szemlér Ferenc két költeményét, végül Wass Albert *Mélység fölött* című novelláját mutatta be.⁷⁸ „Wass Albert annak idején Debrecenben kezdte el irodalmi munkásságát, és most bizonyos büszkeséggel látjuk felfelé ívelő munkásságának sikerét” – büszkélkedik a lapárs.⁷⁹ A szél-sőjboldali újság részletesen ismerteti Wass Albert novelláját. „A *Mélység fölött* c. novella tele van gyönyörű természeti képekkel, különösen a szürkület leírása volt csodaszép. Marci, a csavaros észjárású székeley erdőőr alakja tökéletes volt, az elbeszélő hangja jóízű, többszörös derűtséget váltott ki a közönségből. Wass Albert gróf egyike a legnagyobb írótehetségnek.” A tudósító egy fontos tény is feljegyzett: „bizony hiába nézett körül az ember a teremben, keresztény arcot alig lehetett látni”. Ám nem a távol maradó keresztényeket marasztalja el, hanem a jelenlévőket, „műintelligenciára éhes, divatirodalmároknak” nevezi.⁸⁰

A miniszterelnök vezetése alatt álló Kulturális Egyesületek Szövetsége a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság tagjait hosszabb előadókörútra hívta meg. Ennek során látogatott el Debrecenbe egy öttágú küldöttség 1942-ben. Pap Károly, a Csokonai Kör elnöke üdvözölte a delegációt. Megnyitójában összehasonlítást tett Erdély mostani és a 15–16. századbeli különállása között, majd rámutatott, hogy Erdély a megszállás alatt példát mutatott arra, hogyan lehet megtartani a kulturális egységet. Molter Károly *A kritikus kispolgár* című elbeszélését olvasta fel. Jancsó Adrienn előadóművésznő erdélyi költők verseit szavalta. Legnagyobb hatása egy debreceni származású költő, Szombati Szabó István *Lót* című verse tolmácsolásának volt. Asztalos István *A kabát* című elbeszélésével szerepelt. A tudósítás tévesen állítja, hogy nemrég végzett a pallagi

büszkeségeit, Debreczeni Független Újság, 1933. december 12., 4.

71 BENYOVSKY László, *Tamási Áron Erdélyből várja a magyar irodalom megújulását*, Debreczen, 1929. március 24., 7.

72 Nyíró József, *a Sibói bölény szerzője nyilatkozik az erdélyi magyar irodalom problémáiról*, Hajdúföld, 1929. március 31., 19.

73 Idézi ABLONCZY László, *Ötven pengő terembér – Az erdélyi írók estje 1929-ben Debreczenben*, Hajdú-bihari Napló, 1974. június 2., 5.

74 LAKNER, *Oláh Gábor*, 417–418.

75 *Erdély és Debrecen ölekezése volt az erdélyi írók magas nívójú előadóestje – Debrecen magyarsága forró szeretettel ölelte keblére Erdély magyarságának*

76 *Erdélyi írók nagyszerű szereplése Debreczenben*, Debreczen, 1935. november 12., 4.

77 *Az erdélyi vendégek fogadtatása Debreczenben*, Debreczen, 1936. március 1., 3.

78 *Fiatall erdélyi írók nagy sikere Debreczenben*, Debreczeni Független Újság, 1937. december 8., 2.

79 *Az erdélyi legifjabb írói nemzedék bemutatkozása Debreczenben*, Debreczen, 1937. december 8., 7.

80 *A fiatal erdélyi írók*. Debreczeni Újság – Hajdúföld, 1937. december 8., 3.

gazdasági akadémián. Ez nyilván gróf Wass Albert életrajzi mozzanata, aki *Öreg Jóska* című elbeszélésében egy erdei ember természetes eszének győzedelmét meséli el a román csendőrökön. Tompa László öt költeményét adta elő. A versek hatottak, de kár – jegyzi meg a tudósító –, hogy a költő maga szavalta őket. Zárszót Gulyás Pál, az Ady Társaság elnöke mondott: „Üzenetet váltott egymással két távoli város. Marosvásárhely dobta bele a Hortobágy tengerébe a maga hírmondó palackját. Mi hallottuk az üzenetet, de értjük-e igazán?” Az előzetes híradások Kemény János részvételét is jelezték, de az elnöknek hivatalos ügyben Budapesten akadt dolga.⁸¹

Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső

Hogy Szabó Lőrincet ki édesgette a Körhöz, nem tudjuk. Az egyre nevesebb költő szoros kapcsolatban állt az Ady Társaság vezetőivel, elsősorban Kardos Lászlóval és Juhász Gézával. Meglehet, éppen Juhász Géza javasolta meghívását, amit annál bátrabban tehetett, mert a költőt időközben a Kisfaludy Társaság tagjával választották. Ezt az előzetes információk és a beszámolók egyként igyekeztek hangoztatni. A Csokonai Kör számára ennél jobb ajánlólevél nem létezett. Szabó Lőrinc meghálálta a bizalmat, mert Csokonai határtalan sokoldalúságáról szólva nemcsak univerzális tehetségét, modernségét, eszmei vértettségét, zseniális formakészességét hangsúlyozta, de a kor szellemének engedve politikusi vénáját is méltatta, mondván, világpolgár és nacionalista volt egyszerre, „már érezte a magyarság veszélyes magányát a germán és szláv tengerben.”⁸² A szélsőjobboldali lap „tényiszteletére” jellemző, hogy csak a szláv veszélyt hallotta meg a beszédből: „Félt – mármint Csokonai – hogy mi is rusznyákok leszünk.”⁸³

Nincs nyoma a Kör és Pap Károly Kosztolányihoz közelítő személyes gesztusainak, de az elnök-professzor 1936 novemberében a debreceni egyetem Magyar Irodalmi Szemináriumában az író halála alkalmával – a tudósítás szerint – méltó módon megemlékezett róla. Ez váratlan gesztus volt tőle. Talán Ady-ellenessége miatt? A helyi lapok az eseményről azonos szöveget közöltek, csak a szélsőjobboldali újság tette még hozzá a beszámoló érdemi részéhez: „Pap Károly dr. ez alkalommal is bizonysgot tett bölcsen pártatlan irodalmi fölfogásáról: ő nem ellensége a haladásnak, ha az komoly értékgazdagodást jelent.”⁸⁴ Csakhogy amiképpen nincs el nem kötelezett filozófia, azonképpen nincs pártatlan művészet és művészetpártolás sem. Minden művész és minden művészeti irányzat vagy fórum meghatározott társadalmi érdeket képvisel, még akkor is, ha maga a személy vagy az irányzat ezt nem képes vagy nem akarja felfog-

ni, és a pártatlanság jelszávába burkolja a maga nagyon is érdekekhez fűződő tevékenységét.

A szöveg, noha általánosságban mozog, kétségtelenné teszi, hogy Pap Károlynak voltak ismeretei Kosztolányi művészetéről. „A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalmi Szemináriumára szerdán ünnepélyes lélekkel áldozott Kosztolányi Dezső emlékek. Pap Károly dr., a szeminárium vezetőtanára, a kiváló irodalomtudós mélyen-szántó előadásban búcsúztatta az elhalt nagy író. Fölvázolta életét, kevés szóval, de lényegesen jellemezte a fejlődő író lelki kibontakozását egyetemi éve alatt, s azután. Kivételes beható képességgel rajzolta meg a szenvedő és álmokba révedő arcát, sok finomsággal és nagy tudással elemezte a sokoldalú munkásságát, fölszámolván nagyérdemű lírai, széprózai, esztétikai, kritikai nyelvészeti műveit és jeles műfordításait egyaránt. A magyar szellem súlyos veszteségéül könyvelte el a rendkívül tehetséges és művelt Kosztolányi Dezső halálát. Professzor és hallgatók néma fölállással fejezték be Kosztolányinak szóló szép és megható tiszteletadásukat.”⁸⁵

Pap Károly már említett dolgozataiban azt állította, hogy az irodalmi társaság – többek között – megemlékezett Babits Mihály életének, írói működésének egy nevezetes fordulójáról is. Ez azonban tévedés! A kör története Asztalos Dezső tollából ma már olvasható,⁸⁶ s abban semmi nyoma Babits szerepeltetésének. De más debreceni irodalomtörténeti tanulmányok, emlékezések és bibliográfiák sem hitelesítik ezt az állítást. Babits két debreceni meghívása az Ady Társaság nevéhez fűződik.

Debreceni modernek

A fiatalabb nyugatos nemzedék debreceni személyiségei közül Juhász Géza is a Csokonai Körben mutatkozott be 1922 februárjában, amikor három kisebb versét és egy nagyobb terjedelmű fantasztikus verses regényének, *A garaboncsás*-nak néhány részletét olvasta fel. 1924-ben a *Szeptember végén* című Petőfi-darabját mutatta be.⁸⁷ Legközelebb 1927. január 14-én a Petőfi-ünnepélyen olvasott fel költeményeiből.⁸⁸ S bár az 1927-ben alakult Ady Társaság egyik vezetője lett, a Csokonai Kör örökös tagja maradt, továbbra is vállalt előadásokat. 1930. december 7-én a Kör Kisfaludy – Katona-emléknapjának előadója volt.⁸⁹ Ám az 1934. február 14-én Herczeg Ferenc drámáiról tartott előadása botrányba fulladt, mert kijelentette, hogy nem tartozik azok közé, akik Herczeg Ferencben a legnagyobb magyar drámaíró tisztelet. Emiatt Pap Károly elnök az előadás után megróttá, rendre utasította, és nem adta meg neki a viszontválasz jogát. Juhász Géza az ügyet a nyilvánosság elé vitte, s kijelentette, ha nem kap elégtételt, lemond Csokonai kör tag-ságáról. Végül az ügy békésen intéződött el.⁹⁰

81 *Marosvásárhelyi írók, költők Debrecenben*, Debrecen, 1942. április 15., 4.; *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság nagysikerű irodalmi ünnepélye a Déri Múzeumban*. Debreceni Újság – Hajdúföld, 1942. április 15., 5.

82 *A Csokonai kör Csokonai-emléknapja*, Debrecen, 1937. november 18., 7.

83 *Szabó Lőrinc előadása a Csokonai Körben*, Debreceni Újság, 1937. november 18., 6.

84 *Pap Károly dr. nekrológia Kosztolányi Dezsőről*, Debreceni Újság – Hajdúföld, 1936. november 7., 6.

85 *Pap Károly dr. nekrológia*, Debreceni Független Újság, 1936. november 7., 5.

86 ASZTALOS – LAKNER – SZABÓ, *i. m.*, 40.

87 JUHÁSZ Izabella, *Juhász Géza-repertorium*, Debrecen, 1971, 90.

88 *I. m.*, 91.

89 *I. m.*, 96.

90 Az ügy teljes sajtóvisszhangjának ismertetése: *i. m.*, 104.

Gulyás Pál, mint Ady-rajongó, már első éves egyetemista korában összeütközésbe került Pap Károly professzorral Ady Endre eltérő megítélése miatt. Gulyás a *Minden titkok versei*-t elemezte, mint Ady nagyságának bizonyítékát, amit a professzor erős túlzásnak tartott. Gulyás állítólag így ríposztzott: „Az a baj méltóságos uram, hogy nem olvassák Adyt és úgy beszélnek róla. Itt a Minden titkok versei, tessék olvasni.”⁹¹ Ennek ellenére nála doktorált 1925-ben. Tagja, sőt örökös tagja volt ő is a Körnek. Az 1934. november 23-án rendezett ünnepélyen három versét olvasta fel.⁹² Külön kis fejezetbe tartozik szatíráinak fogadtatása. Egy hírlapi közlemény felfedi, hogy a *Naftalin kabát* az irodalomprofesszort, az *Actor philosophiae* a filozófiaprofesszort gúnyolja, és hozzáteszi, hogy „Az érdekelt professzorok, akik – mondanunk sem kell – egytől egyig emelkedett szellemű tudósok, bizonyára maguk fognak a legjobban mulatni az ’ötletes támadásokon.’”⁹³ Nem kétséges, hogy a *Naftalin kabát* című darabot Pap Károlyról mintázta. „Mit mások szereztek kinnal, / ő megszerzi naftalinnal, / egy hosszú zakót bemárt, / kész a naftalin kabát. / A kabátot beírhatja, / Aztán doktorrá avatja, / ő csak bámul alatta / bölcsen, mint egy darab fa. . .” Nem biztos, hogy a professzorok jó néven vették a szatírákat, különösen azok után, hogy az újságcikk még fel is fedte a modelleket, mert Gulyás magyarázkodásra kényszerült.⁹⁴

1938. január 13-án Gulyás Pál a görög drámákról tartott előadást a Színházi Szabadegyetem keretében, melyet a Csokonai Színház rendezett ugyan, de az Ady Társaság és a Csokonai Kör közreműködésével. 1943-ban a könyvnapi ünnepséget is közösen rendezte a két társaság, ez alkalommal Németh László beszélt Gulyás Pál költészetéről.⁹⁵

Végül ne felejtsük el, hogy Mata Jánost és Szabó Magdát is a Csokonai Kör vitte először a nyilvánosság elé.⁹⁶

91 JUHÁSZ Izabella, *Gulyás Pál (1899–1944)*, Különlenyomat a Déri Múzeum 1978. évi Évkönyvéből, Debrecen, 1978, 409.

92 JUHÁSZ Izabella, *Gulyás Pál* (személyi bibliográfia), Debrecen, 1971, 61.

93 *Egy debreceni költő szatírái debreceni professzorokról*, Debreceni Hírlap, 1937. szeptember 6., 3.

94 GULYÁS Pál, *Helyreigazítás és nyilatkozat, Válasz*, 1937, 649. (Nevezett versciklus nem vonatkozik élő személyekre. Elvek mozgatják. Alakjai típusok.)

95 JUHÁSZ, i. m., 70.

96 *Fiatal írók a Csokonai Körben*, Debrecen, 1937. április 17., 8.

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

AZ IDŐSKORI NON-FORMÁLIS ISMERETÁTADÁS EGY ÚJ MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSBŐL

Bevezetés

A Debreceni Irodalom Háza *Álmodó magyarok – Történetek Debrecen irodalmából* című állandó kiállítása öt éve nyitotta meg kapuit a látogatók előtt. Azóta azt tapasztaljuk, hogy komoly igény mutatkozik állandó jelleggel elérhető gamifikált program iránt. Megszakítás nélkül három éve igyekszünk kielégíteni ezt az igényt, ami mostanra nem korlátozódik a pusztán gyermekkel hozzánk érkező családokra vagy a fiatal felnőttekre. Egyre több időskorú is érdeklődik a gamifikált programok iránt, függetlenül attól, hogy egyedül, barátokkal vagy épp családdal érkezik. Komoly sikernek könyveljük el az eddig elért eredményt, mert úgy tapasztaljuk, a legnagyobb gát abban a gondolkodásmódban rejlik, miszerint koruknál fogva nekik nem illik „játszani”. A játék fogalmát a továbbiakban is idézőjellel használjuk, mert bár a látogatók játéknak érzik, a játék módszertanától eltérő gamifikált foglalkozásról beszélünk minden esetben. Azonban fontosnak érezzük hangsúlyozni a látogatói fogalomhasználatban megmutakozó keveredést.

A folytatásban beszélünk az időskor és az időskori tanulás sajátosságairól, majd egy konkrét programon keresztül bemutatjuk a gamifikáció múzeumi lehetőségeit.

Az időskor

Az időskort többféleképpen határozza meg a szakirodalom. A pszichoszociális fejlődéstudomány szerint a fejlődés egy egész életen át tartó folyamat. Az emberi életciklust nyolc szakaszra bontja, utolsó szakaszként az időskort határozza meg. Az idősödésben rejlik a bölcsesség ereje, amely képes a tapasztalatok megőrzésére és továbbadására.¹

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) szerint középkorúak a 45–59 évesek, idősödők a 60–74 évesek, idősek a 75–89 évesek, aggok a 90 éves kor feletti, 100 év feletti pedig azok, akik matuzsálemi kort élnek meg.²

Magyarországon 2015-ben több mint 2 millióan részesültek öregségi nyugdíjban, ez az összes lakosság kb. egyötödét teszi ki. Az ellátottak több mint nyolctizede 60 éves vagy annál idősebb.³ A nyugdíjasok

a társadalom jelentős hányadát teszik ki. Őket a múzeumoknak célzott programokkal kell megszólítani.

Az időskori tanulás

Motiváció nélkül a tanulási folyamat nem megy végbe. Ez a kijelentés mindegyik generációra igaz. Azonban igen ritka, mikor a tanulási folyamatot tisztán egy motiváció vezérli. Léteznek külső és belső motivációs okok. Az időskori tanulás mozgatórugója intrinzik, azaz belső motiváció. Ez (a teljesség igénye nélkül) fakadhat kommunikációs szükségletből, hiszen az idősebb generációt mindinkább érinti az elmagányosodás. A különböző tanulási szinterek egyben lehetőséget is kínálnak a kommunikációra. Ebben az esetben a kommunikációs cél az elsődleges, a tanulás másodlagos szempont.

A technikai fejlődés is jelenthet tanulási motivációt. Hiszen a XXI. században életünk nélkülözhetetlen részévé váltak a technikai eszközök. Az okostelefon-használat, az e-mailezés, internetezés megtanulása nem korhoz kötött, és akár a kommunikációs igény kielégítését is szolgálhatja.

Fontos szempont a szabadidő hasznos eltöltése. A nyugdíjba vonulást követően felszabaduló időt az idősek olyasmivel szeretnék eltölteni, amire mindig is vágytak, de aminek a megismerése korábban idő hiányában elmaradt. Ezek akár lehetnek utazási célok vagy kulturális intézmények programkínálatai, de felnőttképzési, hobbi-barkács vagy sport tanfolyamok, foglalkozások is.⁴

Az 1930-as éveket megelőzően a tudomány szerint az időskori tanulást nagyban gátolta az erre az életkorra jellemző képességromlás. Ezért adott új lendületet az andragógiai kutatásoknak E. L. Thorndike vizsgálata, mely szerint igaz ugyan, hogy a tanulási képességek a fiatal felnőtt korban, maximum 40–50 éves korig optimálisak, de azt követően sem olyan rohamos a csökkenés mértéke.⁵ Az időskori tanulás segít a fiatalság konzerválásában. Ez a tanulás szempontjából egy visszaható folyamat is egyben, mert akik fiatalon sokat tanultak, azok agyában az idegsejtek között nagyobb a kapcsolatok száma, s így idősebb korban is könnyebben tanulnak. Habár az idegsejtek az öregedéssel csökkennek, tanulás révén a kapcsolatok megújíthatók.⁶

¹ Erikson, Erik H.: Az emberi életciklus. In: Fejlődéslélektan olvasókönyv (szerk.: Bernáth László – Solymosi Katalin). Budapest, 1997. 27–42.

² Iván László: Az öregedés élettani és társadalmi jelenségei: Az öregedés aktuális kérdései. Magyar Tudomány, 2002, 4, 412–418.

³ Sz. Molnár Anna: Az idős felnőtt rétegek (45 év feletti) felnőttképzési igényei és

képzési lehetőségei. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2005.

⁴ Bajusz Klára: Az időskori tanulás. Új Pedagógiai Szemle, (58), 2008, 3., 69–73.

⁵ Thorndike, E. L.: Adult Learning. New York, Mcmillan, 1928.

⁶ Iván László: Ne féljünk az öregedéstől. Budapest, SubRosa Kiadó, 1997.

Új módszerek a múzeumi tudásátadásban

A múzeumok legősibb módszere, amivel a látogatók érdeklődését igyekeznek felkelteni a kiállítások iránt, a tárlatvezetés, amely során egy szakember bizonyos nézőpontból végigkalkulálja a kiállításon az érdeklődőket. A XXI. század elvárásaihoz e módszer is igazodott, s mára nem pusztán a kiállítások kurátorai, hanem más területről érkező szakemberek, illetve hírességek, celebek vagy politikusok is tarthatnak tárlatvezetést. Maga a módszer viszont alapjaiban nem változott, csak nagyobb teret kaptak a szubjektív szempontok. A régi módszerek mellett azonban újak is megjelentek a múzeumi interpretációban. Ilyen lehetséges módszer a gamifikáció, mely révén játékosított tudásszerzés valósulhat meg a kiállítótérben oly módon, hogy az minden látogatói réteg számára érdekes lehet. Azonban hiába beszélünk sikeresen alkalmazható módszerről, ha magában a látogatóban vannak olyan gátak, melyek miatt nem meri vállalni a gamifikált programon való részvételt. Az okok egyrészt a korosztályi sajátosságban keresendők, hiszen az idősebbek a tárlatvezetést ismerik, így az az egyetlen olyan csatorna a számukra, amit el tudnak képzelni tudásátadó múzeumi módszerként. Emellett a didaktika fejlődésével egyre több új módszer jelenik meg, melyek korábban ismeretlenek voltak, de sikerességük okán múzeumi közegben is adaptálhatók. Ilyen a gamifikáció, ami alatt játékalapú működési elvek, játékesztétika és játéktervezői gondolkodás használatát értjük a figyelem lekötésére, cselekvésre sarkallásra, a tanulás elősegítésére a problémák megoldása céljából.⁷ A gamifikáció tehát nem egy pusztán önmagáért végzett tevékenység, mint a játék, viszont magában foglalja a játék pozitív hatásait: az idősebb emberek számára is új tapasztalati lehetőségeket kínál, stresszoldó hatása révén segít teret adni a fantáziának és a kreativitásnak, s ezáltal derűsebbé, kiegyensúlyozottabbá teszi őket.⁸

Nyomozás a való és a fantázia határán

A Debreceni Irodalom Házában egy ilyen gamifikált programot dolgoztunk ki az *Adybani ébresztése* című időszak kiállításához, amely a költő Debrecenben töltött időszakára fókuszálja a figyelmet. A hozzá kapcsolódó gamifikált nyomozás során Ady Endre galléros köpönyegét keressük, mert a költő úgy emlékszik, annak a zsebében lehet az a kézirat, ami a *Verseik* című, Debrecenben kiadott első verseskötetének sajtó alá rendezéséhez szükséges. A köpönyegről maga Ady Endre is ír *Galléros köpönyeg* című cikkében, ami a *Debreczeni Reggeli Ujság* 1898. december 7-i számában Adieu Bandi aláírással jelent meg. Az alábbi szövegrészletet a játékba is beemeltük: „Mély fájdalommal tudatom minden

nemes szívű emberbaráttal, hogy galléros felöltöm hosszas, kéthónapi kifizetelenség után egy ismeretlen, jobb hazába költözött. Semmi sem képes bánatomat enyhíteni.”⁹

Játékkártyák a gamifikált nyomozáshoz. Forrás: Veisz Bettina

A gamifikált nyomozás tehát egyszerre épít Ady Endre életrajzi adataira, irodalmi munkásságára, s keveri mindezt a tetszőleges kitalációval, s lesz így a „játék” nem pusztán az indirekt, hanem a direkt tudásátadás eszköze is. A nyomozás a köpönyegben felejtett kézirat kerettörténetén túl melléktörténetekkel is kiegészül. Ezeknek az a feladatuk, hogy a távoli fő cél mellett közelebbi kisebb célokat határozzanak meg, valamint a hozzájuk kapcsolódó feladatok megoldása révén egyre közelebb jussunk a megoldáshoz. Minden melléktörténethez kapcsolódik egy helyszín, ami egyszerre a játék „virtuális” helyszíne és a kiállítás fizikai tere. A Csokonai Kör ereklyetára-terem testesíti meg a színházat, mint helyszínt, az Oláh Gábor-terem Párizst, a Könyvek terme az Angol Királynő szállót, a Vetítőterem a postát, és a Számítógépteremből lett Ady szobája a szállást. A virtuális terek asszociációs kapcsolatban állnak a fizikális terekkel az ott bemutatott tárgyanyagon és a hozzájuk kapcsolódó szereplőkön keresztül. Az Oláh Gábor-teremben az állandó kiállítás installációja az irodalmár szerzetesi cellát idéző szobáját jeleníti meg.

7 Kapp, K. M.: *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*. San Francisco, CA: Wiley, 2012. In: Formann Richárd: *Játékoslét – A gamifikáció világa*. Budapest, Typotex, 2007. 109.

8 Török Emőke: Bevezetés. Megjegyzések a játék jelentőségéről. In: *A játék lendületbe hoz – Közösségi játékok időseknek* (szerk.: Somorjai Ildikó). Ifjúsági, Családiügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium. Jász-Nagykun-Szolnok megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont, 2006.

9 Ady Endre összes prózai műve I. Arcanum Adatbázis Kft. 1999.

Nyomozás közben. Forrás: Veisz Bettina

Ady Endre és Oláh Gábor kortársak voltak, ellentmondásos viszonyuk megmutatkozik mind Oláh Gábor naplójában, mind Ady Endre kritikáiban. Ez a játék szintjén is leképződik. Oláh Gábor részletesen írt párizsi útjáról a naplójában, amiben Adyval való találkozását is megemlíti. A szövegrészletet némi változtatással a játékban is közreadjuk: „Megettem huszonöt tányér makarónit, körülbelül 125 méter hosszúságban; megittam harminc és egynéhány liter ásványvizet, kevés bort és valami tejet; elkoptattam a cipőm talpát, kisóványodtam a kabátomból öt centiméternyit, elköltöttem százötven franc-ot. . .”¹⁰ Illetve később, az Adyval Párizsban töltött estjéről ennyit: „Bohém egy este volt.”¹¹

Újabb helyszín, s vele újabb „játék” karakter, aki egyben az irodalomtörténet számára sokáig ismeretlen személy volt: Kiváncsi Illi, azaz Varga Ilona. A költő hosszas levelezést folytatott vele, leveleit poste restante (postán maradó) adta fel, de hiába derült ki Ady számára „Kiváncsi” személye, a lány a személyes találkozás lehetőségét elutasította. Varga Ilona visszaemlékezéseiben így ír kettejük kapcsolatáról: „Amíg intenzív volt levelezésünk, arra törekedtem, hogy őrangyala lehessen. S ezt Ady meg is értette, mert őszinte és bizalmas volt hozzám”¹²

Az idézett szövegrészletet a „játékba” is beemeltük, s vele együtt azokat a műtárgyakat, amelyek a gyűjtemény részét képezik: a *Versek* dedikált példányát és az Ady-fényképet, ami Illi lakásának falán lógott egy szecessziós keretben. Mindkét műtárgyhoz feladat kapcsolódik, ami közelebb viszi a látogatót a megfejtéshez.

Nem idézet, hanem visszaemlékezés a forrása a színház helyszínéhez kapcsolódó történetnek, ami a Csokonai Kör ereklyetára-teremben kapott helyet a kiállításban. A főszereplő Szabó Irma, akihez Ady több versét is írta (pl. *Nem, Finita, Vallomás*). Ez utóbbi nyomtatott formában a kiállításban is megtalálható, és feladat kapcsolódik hozzá, így a játékosoknak el kell olvasniuk. A színésznőhöz fűződő viszonyát ennél az állomásnál a „játék” keretében összemostuk a Geréby Pállal vívott kárdbárbajával. Külön-külön mindkét életrajzi momentum valós, torzítástól mentes, viszont nem a színésznőhöz fűződő érzelmei vezettek a Gerébyvel folytatott párbajhoz.

Nyomozás közben a postán. Forrás: Veisz Bettina

10 Oláh Gábor: *Keletiek Nyugaton*. 2015 (szerk.: Lakner Lajos). 74.

11 Oláh Gábor: *Naplók*. 2002 (szerk.: Lakner Lajos). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó. 119.

12 Varga Ilona: *Én vagyok a „Kiváncsi”...* In: *Emlékezések Ady Endréről II.* (szerk.: Kovalovszky Miklós). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 294.

Nyomozás közben a színházban. Forrás: Veisz Bettina

A szállás, mint játéktér Ady szobájához kapcsolódik. A szobában az az eredeti műtárgyszekrény áll, amit maga a költő is használt, mikor az Ember családnál lakott. A szoba zűrzavaros képet mutat, mindenhol ruhák láthatók széthajigálva, hogy visszaadjuk azt a képet, ami Emberék cselédjét fogadhatta, mikor a szobába belépett. A szoba és a hozzá kapcsolódó játékkártya szövege Emberék cselédjének visszaemlékezésein alapul: „Derék egy ember volt Ady úr, [. . .] de rendetlen ember is [. . .]. Meg olyan kutya természete volt, hogy mindig késő éjjel járt haza.”¹³

Nyomozás közben Ady szobájában. Forrás: Veisz Bettina

A nyomozás során tárgymásolatokkal is operálunk. Beemeltünk a játékba egy tisztí kardot, ami hasonlatos lehet ahhoz a kardhoz, mellyel a költő Gerébyvel a párbajt vívhatta, valamint Ady Endre galléros felöltőjének másolatát is, amit egy fénykép alapján varrattunk meg. A felvételt Kiss Ferenc

fényképész készítette 1898-ban a *Debreceni Reggeli Újság* hátsó udvarán, ugyanakkor, amikor azt a két felvételt is, amelyen a költő a szerkesztőségi szobában látható kollégái körében. A képen, „. . . Ady Endre, ugyanabban a nyűtt öltönyben és a drapp felöltőben mint a szerkesztőségi képen; a „régí de kedvenc” – mert talán szintén egyetlen – kalapjában, kezében papírtekerccsel: a „szellem” hagyományos attribútumával, de nem műteremben, hanem – valószínűleg – a szerkesztőség ecetfás hátsó udvarán.”¹⁴ látható.

A nyomozás szövegrészletekkel, korabeli visszaemlékezésekkel és fényképekkel valamint tárgymásolatokkal operál azért, hogy a gamifikált nyomozás egyszerre szolgálja a direkt és az indirekt tudásátadást is.

A nyomozás végén. Forrás: Veisz Bettina

Összegzés

Ahhoz, hogy egy gamifikált programmal a legidősebb generációt is sikeresen megszólíthassuk, három komoly előítélettel kellett leszámolnunk: 1. a múzeum a csendes elmélyülés helye, 2. a „játék” öncélú, nem lehet a tudásszerzés eszköze, 3. idős korban nem illő „játsszani”. Az előítéletekkel való leszámolás egyetlen eszköze a tapasztalatszerzés. Három éve próbálkozunk hasonló indíttatásból gamifikált programok szervezésével, és azt tapasztaljuk, hogy a látogatók igénylik és várják az ilyen típusú programokat. A jókedvű nyomozás pedig meghozza a kedvet a „játékhoz”, így azok a látogatók is könnyebben bevonódnak, akik korábban a fenti három állítás egyike miatt úgy vélték, nekik nem szabad a múzeumban „játsszani”. Úgy véljük, hogy ez egy jó irány, és a továbbiakban is szükséges az ilyen típusú programok jelenléte a múzeumokban, hogy sikeresen leszámolhassunk az előítéletekkel, hogy ezek miatt ne fossza meg magát a játék örömetől és a „játék” révén szerzett új ismeretektől senki.

13 Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Ady Debrecenben. In: Emlékezések Ady Endréről II. (szerk.: Kovalovszky Miklós). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 55.

14 Szabó Anna Viola: „Sorsunk nézzük, ha egymást nézzük mi...” Ady Endre debreceni fényképei. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2007 (szerk.: Magyarai Márta). Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008. 217–228.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre** *összes prózai műve* I. Arcanum Adatbázis Kft. 1999. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/1-kotet-4/ujsgacikkek-1897-szeptember-261901-majus-8-5/30-galleros-koponyeg-2BB/> (utolsó letöltés: 2019.10.06.)
- Bajusz Klára:** Az időskori tanulás. Új Pedagógiai Szemle, (58), 2008, 3., 69–73.
- Dr. Hegyaljai Kiss Géza:** Ady Debrecenben. In: Emlékezések Ady Endréről II. (szerk.: Kovalovszky Miklós). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 55.
- Erikson, Erik H:** Az emberi életciklus. In: Fejlődéslelektan olvasókönyv (szerk.: Bernáth László-Solymosi Katalin). Budapest, 1997. 27–42.
- Iván László:** Az öregedés élettani és társadalmi jelenségei: Az öregedés aktuális kérdései. Magyar Tudomány, 2002, 4, 412–418.
- Iván László:** Ne féljünk az öregedéstől. Budapest, SubRosa Kiadó, 1997.
- Kapp, K. M.:** The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco, CA: Wiley, 2012. In: Formann Richárd: Játékoslét – A gamifikáció világa. Budapest, Typotex, 2007. 109.
- Oláh Gábor:** Oláh Gábor: Keletiek Nyugaton. 2015 (szerk., utószó: Lakner Lajos). Déri Múzeum. <http://mek.oszk.hu/17200/17267/17267.pdf> (utolsó letöltés: 2019.10.06.)
- Oláh Gábor:** Naplók. 2002 (szerk., jegyzetek, utószó: Lakner Lajos). Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó. http://www.derimuzeum.hu/userfiles/Digitalizalt_kiadvanyok/MEGY_HAJB_Sk_18_Naplók.pdf (utolsó letöltés: 2019.10.06.)
- Sz. Molnár Anna:** Az idős felnőtt rétegek (45 év feletiek) felnőttképzési igényei és képzési lehetőségei. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2005. <http://vmek.oszk.hu/06500/06528/06528.pdf>
- Szabó Anna Viola:** „Sorsunk nézzük, ha egymást nézzük mi...” Ady Endre debreceni fényképei. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2007 (szerk.: Magyar Márta). Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008. 217–228.
- Thorndike, E. L.:** Adult Learning. New York, Mcmillan, 1928.
- Török Emőke:** Bevezetés. Megjegyzések a játék jelentőségéről. In: A játék lendületbe hoz – Közösségi játékok időseknek (szerk.: Somorjai Ildikó). Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium Jász-Nagykun-Szolnok megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont, 2006. <http://eselyfk.hu/wp-content/uploads/2015/06/A-j%C3%A1t%C3%A9k-lend%C3%Bclletbe-hoz.pdf> (utolsó letöltés: 2019.10.06.)
- Varga Ilona:** Varga Ilona: Én vagyok a „Kíváncsi”... In: Emlékezések Ady Endréről II. (szerk.: Kovalovszky Miklós). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

Absztrakt

A múzeumi szakemberek a nyugdíjasokra olyan társadalmi réteggént tekintenek, akik a nyugdíjazást követően többlet idővel rendelkeznek, és az így felszabadult időkeretet szívesen fordítják kultúrafogyasztásra, melynek részét képezi az aktív múzeumba járás.

A 21. századi múzeumlátogatási szokások azonban megváltoztak, s erre a múzeumoknak reagálniuk kell. Kiállításait, programjait minél inkább a látogatók igényeire kell szabniuk. Ez új módszerek megjelenéséhez, elterjedéséhez vezetett. Mindez azonban nem jár automatikusan együtt azzal, hogy az új módszereket alkalmazó programok minden látogatói réteget meg tudnak szólítani.

Hiába hisszük és valljuk, hogy a Homo Ludens, a játékos ember minden látogatóban benne rejlik, ha magukban a látogatókban van egyfajta gát. Az ilyen típusú előítéletek felszámolása nem megy egyik napról a másikra. A Déri Múzeum tagintézményében, a Debreceni Irodalom Házában már harmadik éve készülünk a Múzeum Éjszakájára gamifikált múzeumi nyomozással. Úgy tapasztaljuk, hogy ez a szisztematikus rendszeresség lassan meghozza gyümölcsét. A korábban vonakodó korcsoportok közül is egyre többen mernek, akarnak a programban részt venni, ami során a belefeledkezés és a flow-élmény mellett új ismeretekkel is gazdagodnak. A játék ugyanis komoly százalékban épít valós, megtörtént eseményekre. Így rendszerezik korábbi ismereteiket, kibővítik azokat újakkal. A múzeum ezáltal nemcsak az élményszerzés színtere, hanem a már meglévő módszerek mellett új módszerek alkalmazásával az időskori non-formális, direkt és indirekt tanulást is elősegíti.

DEBRECZENI-VEISZ BETTINA

VR the world

Virtuális lehetőségek a múzeumi szférában

A virtuális valóság egyike azoknak a szakmai-tudományos terminusoknak, amelyek használata széles körben elterjedt, anélkül, hogy jelentésében konszenzus alakult volna ki. Ha elemeire bontjuk az elnevezést, látszatra két egymásnak ellentmondó kifejezést kapunk. A virtuális szó jelentése nem létező, képzeletbeli; míg a valóság szó nem igazán szorol magyarázatra.

A virtuális valóság terminológiai pontos definícióját nehezíti a technológiai viszonylagos újszerűsége, továbbá, hogy a fogalmat számos, egymástól némileg eltérő jelenségre vonatkoztatják. További dilemmát okoz, hogy a virtuális valóság fogalmkörébe tartozó technológiák korábban más elnevezéssel kerültek be a köztudatba, pl. mesterséges valóságként, mesterséges környezetként is gyakorta utaltak rá.¹

A **virtuális valóság** (Virtual Reality = VR) fogalmát úgy is definiálhatjuk, mint a valóságban nem létező, háromdimenziós, számítógép által generált és működtetett szimulált környezet. A VR egyedi tulajdonsága, hogy teljesen kizárja a befogadó perspektívájából a valós környezetet. Multiszenzoros kommunikációs technológiájának hála, lehetőséget ad arra, hogy a befogadó intuitív interakcióba lépjen az őt körülvevő virtuális környezettel. Ám használatos a virtuális valóság egy eltérő, kiegészítő definíciója is, mely elsődlegesen a felhasználót helyezi a középpontba, így a fogalmat úgy írja körül, mint olyan számítógép által létrehozott környezet, melyben a felhasználó is jelen van.²

Ha a virtuális valóság témakörét taglaljuk, szót kell ejtenünk a technológiához szorosan kapcsolódó egyéb virtuális fejlesztésekről. Ilyen, napjainkban igen elterjedt technológia a **kiterjesztett valóság** (augmented reality = AR). Az AR, bár hasonló technológiát használ, mint a VR, néhány alapvető funkcióban jelentősen eltér tőle. A kiterjesztett valóság, szemben a virtuális valósággal, nem rejti el a felhasználó elől az őt körülvevő valós környezetet, hanem egy okostelefon, tablet vagy arra alkalmas eszköz segítségével kiegészíti azt virtuális tartalmakkal. A technológia egy olyan eszközt használ, mely a kamera által látott valós képre vetíti ki számítógép által generált virtuális szegmenseket, melyek lekövetik az alany mozgását, ezáltal lehetővé teszik a felhasználói interakciót. A technológia által a felhasználó úgy szemléli a valós környezetet, hogy az érzékszervi tapasztalatait kiegészítő információkhoz jut. Napjainkban is számos kiterjesztett valóságot alkalmazó programot használhatunk

akár az okostelefonunkon is. Ezt a technológiát használják például a hosszúság, terület vagy térfogat mérésére képes applikációk, vagy az IKEA Place applikációja.³

BBC űrséta szimulációja

A virtuális technológiák vizsgálata során szükséges még két további terminusról szót ejteni. Az egyik ilyen fogalom a **kevert valóság** (Mixed Reality = MR), amely lehetővé teszi, hogy a felhasználó által a virtuális elemek és a valós világ szegmensei egymással kapcsolatba lépjenek. A kevert valóság technológiáját alkalmazza a Microsoft által fejlesztett HoloLens⁴ szemüveg, ami közvetlenül a felhasználó szeme elé helyezett kisebb képernyőre vetíti ki a virtuális tartalmakat. A technológia lehetővé teszi, hogy a virtuális elemekkel kiegészült valós világ megérintése gördülékenyebben történjen, kézben tartott egyéb eszköz nélkül. A HoloLens által alkalmazott megoldások elsősorban a nagyobb vállalatok számára a kutatás-fejlesztés során jelenthetnek előrelépést, főként az orvostudomány, mérnöki fejlesztés terén. Az egyéni felhasználók számára az eszköz még nincs elérhető távolságban, ugyanis a szemüveg és a kiegészítő eszközök ára forintban számolva megközelíti a milliós tételt.

A fentiekben említett három technológia, tehát a virtuális valóság, a kiterjesztett valóság és a kevert valóság együttesen alkotják az **Extended Reality (XR)** gyűjtőfogalmát. Az XR egyszerre jeleníti meg

1 *Blended learning*, tudásszervezés, hálózatalapú tudásmegosztás, Szerk.: Dr. Forgó Sándor, Komló Csaba, Eger, 2015. – http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/06_blended_04_11/821a_virtulis_valsg_fogalmnak_meghatrozsa.html

2 JACOBSON, Linda, *What is garage virtual reality?* Sams Publishing, 1994.

3 Az IKEA Place applikáció okostelefonunk vagy tabletünk kameráját használva fel-térképezi az előtte lévő teret, és ebbe a valós térbe helyezi bele az IKEA bútorok, eszközök virtuális mását. Ezáltal remek lehetőséget nyújt a felhasználónak, hogy kipróbálja, hogyan mutatnának az adott bútorok az otthonában. – <https://apps.apple.com/us/app/ikea-place/id1279244498>

4 <https://www.microsoft.com/en-us/hololens>

VR technológiák a múzeumban

a virtuális és a valós teret, továbbá lehetőséget ad a felhasználónak arra, hogy interakcióba lépjen a virtuális elemekkel. Az XR merőben új technológia, születése csupán a 2018-as évre tehető, ám bámulatosan gyors fejlődése által a virtuális technológiák fókuszpontjába került. Alkalmazása a szórakoztatás mellett hasznos távlatokat nyújthat többek között az oktatás, egészségvédelem, gyártás, tervezés, marketing, továbbá a kiskereskedelem terén is.

A virtuális valóságra épülő technológiát az az alapvető cél hívta életre, hogy a felhasználó könnyebben, alaposabban megérthesse az információk hálózatát. A technológia lehetővé teszi, hogy a feldolgozásra váró információk teljesen elérő szemléletet kapjanak, ezáltal a befogadás módja közvetlenebbé és dinamikusabbá válik. A felhasználó által átélt élményszerű tanulási tapasztalat pedig mélyebben rögzíti az elmében a feldolgozott tudást.

A VR olyan számítógépes környezetet teremt, amely nem valóságában, hanem hatásában létező, érzékszervekkel közvetlenül megtapasztalható. A virtuális környezet a felhasználó számára az immerzívitás érzését képes létrehozni, azaz a perceptuális és pszichológiai érzetét annak, hogy fizikailag jelen van a digitális világban. A virtuális környezetben a jelenlét érzése kritikus abból a szempontból, hogy meg tudjuk különböztetni a virtuális valóságot más számítógépes alkalmazásoktól.

Az immerzívitás tapasztalata, a virtuális környezet valóságélménye számos tényezőtől függ. Az egyik ilyen szempont a virtuális környezet minősége. A számítógép által generált környezetnek reprodukciós hűsége kell törekednie, azaz kellő mértékben kell valóságúen ábrázolnia a felhasználói teret. A játékipar által alkalmazott grafikai fejlesztések ezt

már jelentős mértékben lehetővé teszik.⁵ További lényeges szempont az ábrázolt világ működésének pontos ismerete, például, ha egy űrszót szimulálunk, a virtuális környezet tükrözzé az űr gravitációs törvényeit. Az immerzívitás tapasztalata abban az esetben jön létre, ha a felhasználó kellő mértékben izolálódik a tényleges valóságától, továbbá a teremtett virtuális világ aktív részeseinek érezheti magát.

Természetesen a tudatunk mélyén tisztában vagyunk vele, hogy amit a virtuális térben látunk, nem a valóság, ám a szimulált környezet olyan mértékben hat az érzékeinkre, hogy a testből valós reakciót váltthat ki. A virtuális térben nyert tapasztalatot az agy valóságnak érzékeli. A látottak alapján a felhasználó elvesztheti a valós tér érzékelését, például a virtuális térben a magasság észlelése során tériszony, félelemérzet jelentkezhet.

Az érzéki tapasztalat olyannyira valóságos, hogy úgynevezett VR betegség tünetei léphetnek fel. A kellemetlen tapasztalat annak okán jelentkezik, hogy amit a felhasználó lát és fizikailag tapasztal, nem azonos. Példának okáért a VR térben való haladás során az agy a mozgás tapasztalatát közvetíti, azonban a fizikai test a valóságban egy adott pozícióban marad. A virtuális tér és a valós tér testtapasztalata közötti összhang megszakad, az észlelés disszonanciája miatt a felhasználónál enyhe fejfájás, szédülés, hányinger tünetei léphetnek fel.⁶

5 <https://www.youtube.com/watch?v=Zfsg3oiPXGc>

6 A technológia újabb fejlesztései már megoldást kínálnak a problémára. A virtuális térben történő folytonos, 360 fokos mozgást a felhasználó egy „futópád” használatával teheti élvezetessé, továbbá ennek mellőzése esetén a gyaloglás helyett transzportálást alkalmazó haladás alkalmazható. – <https://www.kat-vr.com/>

Déri Múzeum – Trianon 100 virtuális kiállítás

A virtuális valóság forradalmi újdonsága, hogy interaktív és közvetlenül reagál a felhasználó által adott visszacsatolásokra. A felhasználó a virtuális térben nem csupán passzív szemlélő lehet, hanem interakcióba is léphet az őt körülvevő elemekkel. Ezáltal a kapott információ befogadása nem passzív módon történik, hanem személyesen átélt tapasztalat révén, mely élményszerűsége okán jobban rögzül. A VR lehetővé teszi, hogy olyan valószerű tapasztalatban legyen részünk, mellyel a fizikai valóságban aligha találkozhatunk. Egy feledhetetlen élményt adhat például a BBC által fejlesztett űrséta szimuláció,⁷ amely a virtuális valóság-eszközökkel rendelkezők számára ingyenesen elérhető számítógépes alkalmazás. A virtuális élmény a NASA szimulációs programjára épül, amely lehetővé teszi a felhasználó számára, hogy a Nemzetközi Űrállomáson tapasztalja meg a gravitáció hiányát és a világűrben a tehetetlen sodródás élményét.

A virtuális technológia múzeumi szférában történő alkalmazása mind az általános ismeretátadás, mind az oktatás, mind a könnyed szórakozás terén számos hasznos lehetőséget nyújthat. A virtuális múzeum olyan digitális entitás, amely a múzeum jellemzőire támaszkodik annak érdekében, hogy kiegészítse, fokozza vagy bővítsa a múzeumi élményt a személyre szabás, az interaktivitás és a tartalom gazdagsága révén. A virtuális technológiák lehetőségeit kiaknázó múzeumi tendenciák alapvetően három aspektust járnak körbe.

Az egyik ilyen lehetőség a gyűjtemények digitalizálása, amelyre remek példa a Google Arts & Culture⁸ világméretű projektje. A program használata során számos múzeum digitalizált gyűjteményét tekintheti meg a látogató.

A múzeumok a virtuális technológia által kiállításokat is létrehozhatnak. Viszonylag egyszerűbb módszer a fizikai valóságban is létező

kiállítás speciális kamerákkal történő digitalizálása, majd e digitális másolat virtuális tartalmakkal (leírás, képek, videók) való kiegészítése, mely végső formátumában a világ bármely pontján megtekinthető az érdeklődő „múzeumi látogató” számára.⁹ A nemzetközi múzeumi tendenciákat vizsgálva elmondható, hogy az intézmények előszere-ttel választják ezt a technikai megoldást. A kiállítások digitalizálása viszonylag költséghatékony megoldás, a látogatók a világ bármely pontján saját eszközeik (monitor, okostelefon, internetes böngésző) által tekinthetik meg a tárlatokat. Emellett szakmai szempontból is igen hatékony a megoldás, ugyanis archiválja, megőrzi az adott kiállítást, így annak fizikai lebontása után is bizonyos formában elérhető marad. E megoldás hátránya viszont, hogy éppen az immerzivitás tapasztalatát csökkenti. A kiállítások digitalizálása számos esetben csupán rögzített pozíciókban történő 360 fokos perspektívát ad, a kiállított műtárgyak körbejárása nem lehetséges, így a szabad mozgás érzetét sem keltik. A tapasztalat hasonlít a Google Earth,¹⁰ Google utcakép program használatához.

A múzeumok számára létezik egy merőben más technika is virtuális kiállítások alkotására, mely során a számítógép által szimulált virtuális térben valós műtárgyak digitális másait installálhatjuk. Bár a módszer sokkal költségesebb, időigényesebb, ám emlékezetesebb élményt nyújt a látogató számára. A kiállítás építése a virtuális térben történik, és csakis abban létezik. Effajta kiállítások létrehozásához ingyenesen elérhető, számítógépes játékok téralkotására is alkalmazott programok használhatóak.¹¹ A virtuális tér megalkotása után elhelyezhetjük ben-

7 <https://www.oculus.com/experiences/rift/1246744618768922/>

8 <https://artsandculture.google.com/>

9 Két példa a technológia alkalmazására: a Louvre (<https://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne>) és a Tiltott Város virtuális kiállításai (<https://en.dpm.org.cn/multimedia/virtual/>).

10 <https://www.google.com/earth/>

11 Az Epic Games által fejlesztett Unreal Engine egy szabad felhasználású rendkívül összetett játékmotor. Az Unreal Engine segítségével bárki létrehozhat többek kö-

ne a múzeumi műtárgyak digitális másait. Végezetül elláthatjuk őket leírásokkal, képekkel és videókkal. A valós kiállítások digitalizálása és a virtuális térben épített kiállítások között alapvető különbség, hogy a látogató a virtuális térben interakcióba is léphet a kiállított műtárgyakkal.¹² Ilyen technikát alkalmaz a Déri Múzeum *Trianon 100 emlékkiállítás Debrecen*¹³ című teljes mértékben virtuális platformra épülő kiállítása.

A virtuális valóság technikát alkalmazó kiállítás előnye, hogy maradandó élményt nyújt a látogatók számára. Azáltal, hogy levetővé teszi a műtárgyakkal való interakciót (a sérülés veszélye nélkül), megszűnik a „ne érintsd meg” tilalma, így az átélt tapasztalat, a feldolgozott információ jobban rögzül. A kiállítási terek megalkotása során csak a képzelet szab határt. Nem szükséges ragaszkodnunk az egyszerű posztamensekhez, elhelyezhetjük a Mona Lisa digitális mását Leonardo da Vinci műtermében. A kiállítások építése során, a fizikai alternatívával szemben, nem szab korlátot a hely hiánya, sem a nyitvatartási idő, sem pedig a földrajzi távolság. Hasznos tulajdonsága, hogy egymástól távoli fizikai gyűjtemények is találkozhatnak a virtuális térben. Remek példa erre a Kremer Múzeum,¹⁴ melyben 17. századi flamand és holland festők műalkotásai tekinthetők meg a teljes mértékben csupán virtuális térben létező múzeum kiállítótereiben. A technológia mellett szól az is, hogy a kiállítások folyamatosan fejleszthetők újabb kiállítóterekkel, kiállított műtárgyakkal, nem szab határt sem az idő, sem a tér. A VR kiállítás lehetővé teszi, hogy ne a látogatót hozzuk be a múzeumba, hanem a múzeumot vigyük el a látogatóhoz, ahol élményközpontú ismeretátadás várhat rá. A technika újdonsága könnyen megszólíthatja a kísérletezésre fogékony ifjabb korosztályokat is, akik önszántukból manapság sajnos egyre kevéssé járnak múzeumba.

Azonban torz tükröt mutatnánk, ha csupán a VR múzeum pozitív tulajdonságairól ejtenénk szót. Nem szabad felednünk, hogy bár a technológia rohamos léptekkel fejlődik, még mindig gyerekcipőben jár. A működtetéséhez szükséges eszközök bár egyre olcsóbbak, még mindig messze állnak attól az árkategóriától, ami a hétköznapi felhasználó számára is könnyen elérhetővé tehetné. Szakmai szempontból komoly dilemmát okozhat az eredetiség kérdése is. A múzeumi látogató a fizikailag jelen lévő műtárgyak atmoszférája által érzékeli a saját jelene és a tárgy múltja között feszülő történetet, a saját vagy idegen kultúra lenyomatát. Ha az eredeti műtárgy digitális mását mutatjuk meg, nem épp a múzeum lényegét veszítjük el?

Mit tegyünk, mit tehetünk a pandémia hétköznapjait élve, mikor a múzeumok sorra zárják be, szerencsés esetben csak ideiglenesen kapuiukat, elzárva a látogatóktól a tudást és a kultúra örökségeit? A láto-

gatók otthonuk falai közé kényszerülnek, ahol, ha ismeretekre vágnak, a számítógépet, okostelefonjaikat, egyéb virtuális eszközöket használják. A technológia adott, némi túlzással élve kinyithatjuk a világ összes múzeumát a világ összes látogatója számára, ha merjük, ha vállaljuk a következményeket.

Kremer Múzeum

Csatolt képek neve, forrása:

Fotó: BBC úrséta szimulációja

Forrás: <https://www.oculus.com/experiences/rift/1246744618768922/>

Fotó: VR technológiák a múzeumban

Forrás: <https://unsplash.com/photos/IMUwe-p1yqs>

Fotó: Déri Múzeum – Trianon 100 virtuális kiállítás

Forrás: https://artspaces.kunstmatrix.com/en/exhibition/953759/trianon-100-eml%C3%A9ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s-debrecen?fbclid=IwAR1Y6rfwXZX4XrssMf7i003k_F2oF323Ygw2s3DMa3oxRI-zXTbPQDLSKEw

Fotó: Kremer Múzeum

Forrás: <https://www.oculus.com/experiences/go/2097674173595005/>

zött interakcióra képes virtuális tereket, számítógépes játékokat. Napjainkban ezen a platformon fejlesztenek számos felső kategóriás, konzol és PC platformokon futó játékot, alkalmazást. <https://www.unrealengine.com/en-US/>

12 <https://www.youtube.com/watch?v=pG2jz4p4anI>

13 https://artspaces.kunstmatrix.com/en/exhibition/953759/trianon-100-eml%C3%A9ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s-debrecen?fbclid=IwAR1Y6rfwXZX4XrssMf7i003k_F2oF323Ygw2s3DMa3oxRI-zXTbPQDLSKEw#

14 <https://www.thekremercollection.com/the-kremer-museum/>

SÁNDOR ILONA

AZ ORVOS, A MŰVÉSZETEK PÁRTOLÓJA ÉS A KÖZÖSSÉGI EMBER

Dr. Forbáth Péter portréja

I. Egy gazdag életpálya

Dr. Forbáth Pétert nagyon sokan ismerik a torontói magyar közösségben. Nemcsak azért, mert hosszú évtizedeken keresztül ő volt sok magyar családnak a gyermekorvosa, hanem azért is, mert korát megcáfolva még máig is aktív tagja a magyar közösségnek, első helyen is a Szent Erzsébet Katolikus Egyházközségnek. Nemrég a templomnál működő főzőklub keretében megosztotta a citromos szűzérme, és a diós-csokoládés-meggyes pite készítésének fortélyait. Péter jól ismert művészetpártoló szerepéről is. Értékes festmények és műtárgyak vannak a birtokában. Így például a Nyolcak festőcsoport tagjaitól származó, legnagyobb külföldön található gyűjtemény az ő tulajdonában van. Több muzeológiai értékű tárgyat adományozott a torontói Textil Múzeumnak és szülővárosa, Debrecen múzeumának, a Déri Múzeumnak is.

Forbáth Péter kivételes szakmai tudása és az orvoslás terén kifejtett munkája, valamint sokszínű közösségi szolgálata példaértékű. Ezt igazolják azok a rangos kitüntetések, elismerések is, amelyeket az utóbbi időben kapott. 2017. november 6-án a torontói Főkonzulátuson átvette a magyar kormány állami kitüntetését, a Magyar Érdemrend középkeresztje arany csillaggal kitüntetését. Ezt a kardiológiában kifejtett munkájáért kapta, azért, hogy részt vett Magyarországon a kardiológia megalapításában¹ és a Kanadába való kijövele, 1956 után, továbbra is segítette a magyar kardiológiát. 1973-ban például egy egész orvosi csoporttal ment Magyarországra és kollégáival megtanították az akkori kardiológusokat, hogyan kell a koszorúér betegséget kivizsgálni és operálni.² Kanadában való letelepedése után Forbáth Péter fontos

szakmai szerepet játszott a floridai székhelyű Amerikai Magyar Orvosszövetség munkájában. Az 50 éves fennállását ünneplő Szövetség éves tudományos gyűlésén, 2018 végén ezért a munkájáért átvette az Orvosszövetség Tiszteletbeli Örök Elnöke kitüntetését. Nem sokkal ezután, 2018. november 18-án egy másik magas kitüntetésben is részesült: a torontói Szent Erzsébet Plébánia a Szent Erzsébet Díjat adományozta neki az orvostudomány, a magyar művészet, a kanadai magyar közösség és különösen a Szent Erzsébet Egyházközség odaadó támogatásáért. 2019. február 6-án, amikor a Semmelweis-emlékéhez kapcsolódóan Torontóban a Mount Sinai Kórház szülészeti osztályán felavatták a híres orvos mellszobrát, dr. Forbáth Péternek jutott az a megtisztelő szerep, hogy ő tartsa meg az ünnepi beszédet. 2019. október 12-én, egy kiemelkedő mérföldkőhöz jutva, Forbáth doktor a budapesti Semmelweis Egyetem ünnepségén vette át a rubinoklevelét, mely hetven éves orvosi pályájának elismerése volt. Ehhez párosult egy másik kitüntetés október 31-én, amikor a floridai Sarasotában a Semmelweis Egyetem rektora, Dr. Merkely Béla nyújtotta át neki a Pro Universitate Order of Merit kitüntetését.

– Péter, adódik a kérdés, hogy mire a legbüszkébb az életében? Mit tekint a legnagyobb eredménynek vagy teljesítménynek, amit elért?

– Hogy szerettek és a mai napig szeretnek a betegeim. Ténylegesen ezt tartom a legtöbbnek. Vannak olyan, most már 50 éves betegek, akiket gyerekként kezeltem és eljönnek meglátogatni. Nekem ez az emberi szeretet a legfontosabb. Nagyon szeretem a szakmámat, a mai napig részt veszek benne egy bizonyos fokig, mértéket tartva, persze nem gyakorolom ebben a korban. A legfontosabb az volt, hogy a betegek szerettek. És néha, egyszer-egyszer tudtam olyanon segíteni, akin talán más orvos nem tudott. Ha ma fiatal volnék, és azt kérdeznék tőlem, hogy hajlandó lennék-e leélni az életemet ugyanígy, akkor azt mondom, hogy igen. Óriási öröömre szolgált és a legfontosabb nekem,

1 Forbáth Péter 1949-ben, orvosi diplomája megszerzését követően a pesti Tűzoltó utcai, II. számú gyermekklinikán tanulta meg a szív katéterezését. A klinika élén Petényi Géza professzor állt, tanársegédje pedig Fonó Renée gyermekorvos volt, aki nélkül nem lehet a gyermekkardiológiából kifejlődött magyar kardiológiáról beszélni. Forbáth gyakornokként került Fonó klinikai osztályára, ott kezdte el tanulni az induló katéterezési technikát, amelyet Fonó Hágában sajátított el. Főként neki és Littmann Imre szívsebésznek köszönhető, hogy Magyarországon elindulhatott a veseszületett szívbetegekben szenvedő gyermekek kezelése. Lásd: BŐHM Ágnes: Életfogytiglani tanulásra ítélve. In http://nol.hu/belfold/20131005-eletfogytiglani_tanulasra_itelve-1417551 (– a szerk. megj.)

2 "Forbáth Nyugatra távozása után is ápolta hazai kapcsolatait. Amikor Magyarországon még nem végeztek korszerű by-pass műtétet, első hazai szakmai útján, 1973-ban egy kanadai orvoscsoporthal demonstrált ilyen műtétet a Szabolcs utcai kórház Littmann Imre által vezetett sebészeti klinikáján. Ugyanez a 15 fős kanadai team Forbáth kezdeményezésére egy operáció utáni intenzív részleget is felállított és bemutatót a magyar orvosoknak. A csoport tagjai, amelyben Forbáthtal

együtt mindössze két magyar származású orvos volt, önköltségen és szabadidejükben jöttek el akkor Magyarországra. Ugyanilyen nagylelkű volt a segítség akkor is, amikor Forbáth javaslatára három szívmotort küldött ajándékba a gyártó Pemco cég tulajdonosa, a székely Köteles Vilmos, aki gyerekkorában került ki Clevelandbe. A néhai Rékai testvérek által létrehozott kanadai orvosi ösztöndíjnak köszönhetően – amelynek szervezésében Forbáth szintén aktívan részt vett – a különféle orvosi szakmák hat-hat képviselője 1970–1990 között évente néhány hónapos tanulmányútra mehetett Torontóba." Lásd BŐHM, i. m. (– a szerk. megj.)

hogy én a betegeket megpróbáltam képességeim szerint legjobban ellátni és hogy ezt a betegek java része tudta.

– **Ezen kívül mi volt még fontos, mi a fontos az életében?**

– Nagyon szeretem a gyerekeket, ennek következtében a gyermekgyógyászatot is, de ugyanúgy a kardiológiát és a felnőtt betegeket is. De ha csak azt szeretném és semmi mást, azt én nagyon kivetendőnek találnám. Énszerintem a legfontosabb, hogy az ember valahogy sosem felejtheti el azt, hogy nemcsak orvos, hanem ember is. Ezért nem csak az orvosi dolgok érdekeltek, hanem a nyelvek, az irodalom és a történelem is. Nagyon fontos volt mindig és állandóan a család. A sors úgy hozta, hogy egy idő óta a legidősebb és az egyetlen túlélő vagyok a családban, ami eléggé kiterjedt, van egy magyar, egyesült államokbeli és kanadai ága is. Érdekel még a zene, zongoráztam is valaha, de szeretem a vokális zenét és az operát is. Ha valamire azt mondták, hogy 'ó, hát ez olyan nehéz, nem is biztos, hogy valaha elérem', én elhatározom, hogy megcsinálom vagy megtanulom. Például én 75 éves koromig ki sem mentem a konyhába, mert annyi nő volt a családban. A nővérem itt élt és akkor halt meg, amikor 75 éves voltam. Akkor mindenki azt hitte, hogy én most már kizárólag éttermekbe fogok járni. Akkor elhatároztam, hogy megtanulok főzni. Soha senki nem tanított, csak könyvekből tanultam. Aztán érdekelt a konyha tudománya és elkezdtem olvasni a konyha kémiaját és fizikáját. Miután elég sok családi recept maradt meg, amire a magyarul nem beszélő családtagok kértek, hogy fordítsam le, végül elhatároztam, hogy írok egy szakácskönyvet angolul. Ez most kész van, és nem anyagi haszonnal járó kiadásra számolok, remélem, hamarosan ki lesz adva...

II. A kezdetektől az orvosi pályán átívelve...

Forbáth Péter mély meggyőződéssel vallja, hogy egy embernek a sorsát két fő tényező irányítja: az iskolázottság és a családi háttér. Ő szerencsésnek tartja magát, mert mindkét tényező erős alapokat teremtett számára. Péter 1925-ben Debrecenben született és ott töltötte gyermekkorát. Édesapja orvos volt, aki Dél-Erdélyből származott. Péter a debreceni piarista gimnáziumban végezte tanulmányait, amely országos hírű, vezető oktatási intézmény volt. A középiskolában nyolc évig tanult latint, és négy évig klasszikus görögöt. Ezen kívül Péter a magyar mellett anyanyelvi szinten beszélt a németet is, mert kiskorában osztrák házitánító-kisasszonyok nevelték, és a nyelvet később magániskolában is tanulta. A másik modern nyelv pedig az angol lett, melyet 1939-ben kezdett tanulni. Amikor 1943-ban érettségizett, már beszélt angolul is. Az angol nyelvtudása egyébként óriási előny volt a későbbiekben.

Péter 1943-ban kezdte az orvosi egyetemet. A háborús időszak zűrzavarai miatt az öt éves képzést három helyen teljesítette. Debrecenben kezdett tanulni, majd Marosvásárhelyen járt két évet. Ennek az volt az oka, hogy amíg Magyarországon élelmiszerhiány volt, addig Dél-Erdélyben, ahonnan az édesapja származik, viszonylag jók voltak a körülmények. Éppen ekkor indult Marosvásárhelyen a magyar nyelvű egyetem, így a harmad- és negyedévet, a képzés első két évében, ott

végezhette. Nem akarta viszont, hogy diplomája román legyen, ezért visszatért Magyarországra és Pesten doktorált.

Nem volt még 24 éves, amikor orvossá avatták. Gyerekorvos akart lenni. Frissen szerzett, hathetes diplomájával, bement tehát a gyerekklinikára, ahol a klinikai tanársegéd, Fonó Renée rögtön megkérdezte tőle, hogy akar-e részt venni egy szívkátéterezésen. Ő azt válaszolta, hogy „nagyon szeretnék, de legyen szíves megmondani, hogy mi az, mert én még sosem hallottam a szót.” Fonó Renée ekkor indította el Magyarországon a kardiológiát és ennek a kezdeményezésnek lett a résztvevője a fiatal Forbáth doktor. Mindez azonban akkor még csak a gyermekgyógyászatban használt eljárás volt. Nagy előny volt a számára, hogy tudott angolul. Ugyan a vasfüggöny miatt nem lehetett nyugatra kimenni tanulni, de az angol nyelvű szakfolyóiratok átjöttek és ezeket tudta tanulmányozni.

Az első magyar kardiológiai orvosi csapat legfiatalabb tagjaként Péter részt vett az első magyar szívkátéterezésben, az első magyar szívműtét kivizsgálásában és műtéti gyógyításában. Péter magyarországi orvosi működése alatt, mely 1949-től 1956-ig tartott, gyermekorvosként az első kardiológiai team fontos tagjává vált. Fontos hangsúlyozni, hogy a modern kardiológia akkor nem önálló szakterület volt, hanem a gyermekgyógyászatban belül jött létre. Felnőtt betegei csak később lettek.

Péter nem szerette az akkori politikai rendszert, és határozottan ellenére volt az akkori rendszer ateizmusa, mivel ő gyakorló, templomba járó, vallásos ember volt. A kórházban ugyan teljes immunitása volt, mert professzora, Petényi Géza egyáltalán nem volt kommunista, az akkori politikának elkötelezett ember, de nagy tekintélye lévén, megvédte a kórházi dolgozókat. Noha Pétert személy szerint nem üldözték, sőt fiatalon már adjunktusnak is kinevezték, nem akarta az életét egy bolsevista rendszerben leélni.

Amikor Forbáth Péter 1956-ban Kanadába került, már mint kardiológus mutatkozhatott be, noha a szakvizsgálója gyermekgyógyászat volt. Torontóban a St. Michael's Kórházba került, ami része a Torontói Egyetemnek. A kórházban azért is alkalmazhatták viszonylag gyorsan, mert tudott angolul. De ezen kívül hamar felfigyeltek ügyességére és szakmai jártasságára a szívgyógyászat terén. Tudott szívkátéterezést csinálni és ez a diagnosztikai beavatkozás újdonság volt Kanadában is, így rábízták a katéteres laboratórium megszervezését a St. Michael's-ban.

Forbáth Péter 1959. július 1-jén kapta meg a kanadai orvosi licencét. Az év őszén pedig letette a kanadai szakvizsgát is.

Később, a 80-as években átkerült a St. Joseph's Kórházba is, mivel ott volt gyermekosztály. Így két kórházban dolgozott párhuzamosan. Egy idő után átvette a gyermekosztály vezetését a St. Joseph's-ben. Később a St. Michael's-ban elkezdődött a szívritmus-zavaros betegek vizsgálata, az elektrofiziológia, amivel szintén ő foglalkozott.

1990-ben, 65 éves korában Forbáth Péter nyugdíjba ment a St. Michael's-tól és a Torontói Egyetemtől és több ideje maradt a St. Joseph's-beli munkájára. Vezetőként az ő ötlete volt egy újfajta ambulancia létrehozása „Just for Kids” néven. Ez azt jelentette, hogy mindenki, akinek

nem volt orvosa, behozhatta a gyermekét a St. Joseph's-be, sürgősségi ellátásra. A kezdeményezés jelentőségét és sikerét mutatja, hogy hasonló gyerekambulanciák nyíltak máshol is.

A 70-es évek végén és a 80-as évek elején Észak-Ontarióban, Sudbury-től és North Bay-től északra egészen a sarkvidékig a szívbetegeknek nem volt szakszerű ellátása. Ha ott valaki beteg lett, el kellett hozni vagy hozatni Torontóba, hogy megkapja a megfelelő ellátást, majd félévente vissza kellett jönniük Torontóba ellenőrző vizsgálatra. Az egyórás vizsgálathoz sokszor kétnapos utat kellett megtennie a betegnek és a hozzátartozójának. Ekkor Péter azt gondolta, inkább ő utazik a technikussal Timmins-be és ott látja el a betegeket. Eleinte kétszer egy évben, utána gyakrabban, hathetente is följár a betegeket ellátni. Így ment 27 éven keresztül. Timmins-ben egy jól működő felülvizsgáló, konzultációs klinika alakult ki a St. Michael's mintájára dr. Forbáth Péter szakorvos vezetésével.

Az 1968-ban alakult Amerikai Magyar Orvosszövetség munkájából Péter a korai időszaktól kezdve kivette a részét. A Szövetségnek 2001-től 2003-ig volt az elnöke. Az első időben minden alkalommal előadott a szakterületeit, a kardiológiát vagy a gyermekgyógyászatot illető témákról.

– Péter, vissza tud emlékezni egy olyan előadására, amikor valami újról adott elő, ami teljesen új volt mások számára?

– Van egy olyan aortaszűkület, ami nem egy billentyűszűkület, hanem csak a szívösszehúzódás következtében jön létre. Amikor még nem volt közismert az aorta stenosis (az aorta billentyűszűkülete), erről előadtam Sarasotában. Sőt, volt egy új megfigyelésem, a pitvari sövény hibája, aminek a vizsgálata Torontóban és még két kórházban indult meg.

– Miért fontos az Amerikai Magyar Orvosszövetség fennállása, munkája? Hogyan látja a jövőjét?

– Akármilyen szervezetet vegyünk, ez lehet egy templom, egy tanári kar, a medicina: ha nem vesszük be a fiatalokat, és nem adunk nekik vezető pozíciót, akkor az egyesület megszűnik. A jövőnek ez az egyik titka, hogy az emberi élet véges, akármilyen tudást hordozunk, és minél többet tud az ember, annál többet kell tanítani. Valamint arra is gondolni kell, hogy mi lesz, ha én nem leszek. Az ember annyit ér, amennyit át tudott adni az utókornak. Nekem az egyik legnagyobb örömöm, hogy én 1973-ban Magyarországon segíteni tudtam a koszorúér betegség modern ellátásában. Ezzel ezer és ezer magyarnak az életét meghosszabbítottuk vagy jobbá tettük. Számomra az egyik legnagyobb öröm, ha egy diákom többet tud, többre viszi, mint én.

III. Forbáth Péter és Munkácsy Krisztus-trilógiája

2019-ben ünnepeltük a nemzetközileg is elismert nagy magyar festőművész, Munkácsy Mihály születésének 175. évfordulóját. Ő azon híres festők egyike, akinek a képei bevésődve megmaradtak az emlékeztünkben. Ilyen alkotásai például a *Siralomház*, a *Rőzsehordó nő*, az *Ásító inas*, a *Honfoglalás* és a *Krisztus-trilógia* képei. Nagy öröm, hogy végre a magyar állam tulajdonába került a *Golgota* című festmény, a trilógia

másodiknak megfestett, de a krisztusi szenvedéstörténet időrendjében a harmadik kép.

A Munkácsy-trilógia monumentális festményeinek a debreceni Déri Múzeum ad otthont. Nyári vakációm alatt Debrecenben járva volt alkalmam megcsodálni ezeket a lélegzetelállítóan fennkölt remekműveket a múzeum Munkácsy Termében. Ott jártamkor azt is megtudtam, hogy a Déri Múzeum egy fontos, kerek évfordulós megemlékezésre készül: 2020-ban lesz ugyanis 25 éve annak, hogy a trilógia képeit együttesen először mutatta be az intézmény. Soha azelőtt a három kép nem volt együttesen kiállítva, még Munkácsy idejében sem!

Az egy ismertebb tény, hogy Déri Frigyes bécsi selyemgyáros, műgyűjtő a róla elnevezett múzeumra hagyta a tulajdonában lévő *Ecce Homo! (Íme, az ember!)* című Munkácsy-festményét más értékes műtárgyakkal együtt. A Pákh Imrétől megvásárolt *Golgota* című képről is sokat írt a sajtó az utóbbi időkben. Azt azonban bizonyára kevesebben tudják, hogy a trilógia első és talán művészetileg legértékesebb darabjának, a *Krisztus Pilátus előtt* című képnek milyen érdekes, kanadai vonatkozással is bíró, szinte hihetetlen története van! Ezt mesélte el nekem dr. Forbáth Péter Torontóban, egyik legutóbbi beszélgetésünk során.

Mint megtudtam, Forbáth Péternek kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a *Krisztus Pilátus előtt* című kép kalandos és kacifántos kitérők után visszakertült Magyarországra. De menjünk vissza az előzményekhez, egészen a kezdetekig!

Az 1870-es évek elején Munkácsy fiatalon kikerült Párizsba és az ottani művészvilágba. Tehetsége miatt a fiatal művész hamar kiállíthatta festményeit, melyeket gazdag emberek vettek meg, így hamar felkapta a hírnév. Az elit társasági élet tagja és az egyik leghíresebb festő lett Párizsban. Munkácsyt már ekkor foglalkoztathatta a Krisztus-sorozat ötlete, mivel 1874-ben látott passióképeket Velencében. 1880–81-ben megfestette a *Krisztus Pilátus előtt* című képet. Munkácsy impresszionizájának, Karl Sedelmeyernek a párizsi palotájában mutatták be e hatalmas alkotást, 1881 húsvétján. Ezt követően több európai városban állították ki, így Budapesten is, a Múcsarnokban. Mindenhol óriási sikert aratott. Közben 1884-re Munkácsy elkészült a *Golgota* című művével, Krisztust ábrázolva a kereszten. Ezt is számos európai nagyvárosban bemutatták. Az akkor feltörekvő amerikai milliomosok körében is megnőtt az érdeklődés az értékes műtárgyak, festmények iránt. Sedelmeyer is sugallhatta Munkácsynak, hogy óriási keletje lehet a nagyméretű biblikus festményeknek a tengerentúlon is, így nem sokára mindkét festményt amerikai körútra indították. Sedelmeyer közvetítésével 1887-ben egy John Wanamaker nevű, Philadelphiában élő áruházlánc-tulajdonos, multimilliomos műkereskedő vette meg egymás után a két festményt. Egyes források szerint 120 ezer dollárt fizetett a *Krisztus Pilátus előtt*-ért és 100 ezret a *Golgotá*-ért. Wanamaker a festményeket elvitte a Lindenhurst nevű vidéki kastélyába Jenkinstow-ba. Ott azonban később, 1907-ben tűz ütött ki és a festmények eléghettek volna, mivel nagy méretük miatt nem lehetett kihozni őket sem az ajtón, sem az ablakon, de szerencsére nem ez történt. Jött a gyors ötlet, hogy a vásznat vágják ki a keretből és az ablakon keresztül dobják ki

Sz. Kürti Katalin művészettörténész beszélget Forbáth Péterrel

a hóra. Ezért volt az, hogy a *Krisztus Pilátus előtt* festményről lekerült a Munkácsy aláírás, mert az a levéggott részen volt.

Ezután Wanamaker nem merete a kastélyában tartani a festményeit – félve egy újabb tűztől –, és behozatta azokat, köztük a két, időközben restaurált Munkácsy-festményt, az áruházába. A Munkácsy-képek nem voltak állandóan megtekinthetőek, kizárólag külön engedéllyel és csak a Nagyhéten, a húsvéti időszakban, amikor egy héten át bemutatták azokat. Egyébként egy nyolcadik emeleti, áruházi különteremben voltak tárolva. A negyedik Wanamaker-utód aztán eladta az áruházat és a festményeket külön elárverezték. Az árverést a Sotheby's bonyolította le, de a képek nem keltek el a kikiáltási áron. Egyetlen múzeumot sem érdekelt a két monumentális festmény, főleg azért, mert méretük miatt nehezen voltak kiállíthatóak. A Sotheby's-nek azonban volt egy Joey (Joseph) Tanenbaum nevű vásárlója, egy gazdag ember (a mai napig is Kanada egyik leggazdagabb embere), aki épületek bontásából lett milliomos, s aki minden értékes 19. századi műalkotást igyekezett megvásárolni. Miután tehát egy évig senki nem vette meg a két Munkácsy-képet, a Sotheby's felajánlotta Tanenbaumnak, mint a korszak iránt érdeklődőnek, hogy vegye meg azokat jó áron, hiszen más ajánlat nincsen rájuk. 100 évvel vagyunk azután, hogy Munkácsy 120 ezer dollárért adta el a *Krisztus Pilátus előtt*-öt Wanamakernek. Tanenbaum 60 ezer dollárért, jóval áron alul vette meg ezt a képet. Nagyszerű befektetésnek látszott. A festményt egy hét alatt el kellett vinnie a raktárból. Ugyanakkor vásárolta meg *Golgotá-t* is egy New York-i műkereskedő, Bereczki Csaba Gyula, 47.500 dollár névértéken. (Később tőle vette meg a képet Pákh Imre.) A New York-i Sotheby's árverés nem sokkal a rendszerváltás előtt, 1988-ban történt. A magyar állam tudott erről, mert nyilvános volt az árverés és 107.500 dollárért megvehette volna mind a két festményt, de nem is licitált rá. Azért

nem vették meg, mert az akkori kormány azt mondta, hogy nem adnak valutát vallásos képért.

Miután Tanenbaum Torontóban élt, oda vitette a képet. A festmény elhelyezésére azonban nem volt könnyű jó helyet találnia. A múzeumoknak nem kellett, mert egy ekkora képet a múzeumok sem tudtak könnyen elhelyezni, és nem akartak egy egész falfelületet a Munkácsy-képnek adni. Végül a festményt a Torontói Operaház Front Street 231 szám alatti próbatermébe helyezték el. Tanenbaum ezt az épületet jól ismerte, hiszen az opera próbaterem-kellékháza az ő tulajdona volt, ő adományozta a Kanadai Operának.

Itt lép be a történetbe Forbáth Péter. 1991-ben, amikor a kép már egy ideje a próbaterem falán lógott és valószínűleg feledésbe merült, Péter egy véletlen folytán elment egy Monteverdi-opera főpróbájára a nővérrel és egy közös barátjukkal. Ahogy belépett a terembe, elállt a lélegzete. Álmélkodva ejtette ki a száján: „Hogy kerül a Munkácsy-kép Torontóba?” Péter azonnal felismerte a *Krisztus Pilátus előtt* című festményt, habár eredetiben sosem látta, csak albumokban, s emlékezett rá tanulmányiból is, mert szülővárosában, Debrecenben, a piarista gimnáziumban, kitűnően tanították a művészettörténetet.

Péter a főpróba után mindenkinél érdeklődött az épületben, de senki nem tudta, hogy hogyan és honnan került oda a festmény, se azt, hogy ki festette. Végül valaki felvilágosította, hogy a kép Joseph Tanenbaum műgyűjtője lehet, mert ha ő vesz egy nagyméretű képet, itt helyezi el, az épület hatalmas falfelületei miatt.

Ezután történt, 1993-ban, hogy Péter Debrecenbe utazott az 50 éves érettségi osztálytalálkozója. Fél évvel e látogatás után levelet kapott egyik volt osztálytársától, az azóta már meghalt Kovács András ügyvédőtől, amelyből arról értesült, hogy a magyar művészettörténészek több múzeummal érintkezésbe lépve nagyban keresik a *Krisztus Pilátus előtt* című

képet. (A *Galgota* akkorra már kölcsönben, ki volt állítva Debrecenben.) András azt is írta, hogy végre kinyomozták, hogy a *Krisztus Pilátus előtt*-öt öt évvel azelőtt árverezték el New Yorkban és az ajánlattétel telefonon jött Torontóból, tehát egy torontói tulajdonost keresnek. Az árverező cég, a Sotheby's, üzleti titokra hivatkozva, nem adta meg a vevő kilétét. A véletlennek köszönhetően azonban Péter tudta, hol van a kép és ki a tulajdonosa.

Ezután a magyar állam megbízta Forbáth Pétert, hogy tárgyaljon Tanenbaummal. A találkozás meg is történt, ahol Tanenbaum elmesélte, hogyan került a tulajdonába a festmény. Tanenbaum nagyon kedves ember volt, de addigra már elfelejtette Munkácsy nevét és hogy mit ábrázolt a kép. Arra emlékezett csak, hogy egy biblikus témájú festményről volt szó. Tréfásan meg is jegyezte, valahogy így: „Nem vicces, hogy egy zsidó műgyűjtő, mint én, birtokában van egy ilyen keresztény tartalommal bíró képnek?” Azt is elárulta, hogy ő azért vette meg a festményt, mert az majd egyszer többet fog érni. Péter megtudta, hogy Tanenbaum sokat hozzáadott a festmény értékéhez. Mivel a kép nem volt bekeretezve, ő Londonból hozatott keretet 10 ezer dollárért.

Tanenbaum Forbáth Péteren keresztül megállapodott a magyar állammal, hogy öt évre kölcsönadja a festményt, hogyha azt restaurálják. Nem kért bérleti díjat, de a magyar állam vállalta, hogy restaurálják az egykori tűzben megsérült festményt. Viszont nem tudták vállalni a biztosítás díját a szállítás idejére, Tanenbaum ezt is kifizette. 1995. augusztus 25-én állították ki a festményt a trilógia másik két darabjával együtt a Déri Múzeumban. Péter elutazott a megnyitóra, ami óriási ünnepség volt, mert először volt együtt a trilógiát alkotó három festmény. A magyar művészet diadalát ünnepelték. Forbáth Pétert kiüntette a magyar állam, amit Göncz Árpád köztársasági elnöktől vett át, mert segített a Munkácsy-festmény hazakerülésében, a magyar kultúra támogatásában.

Miután a múzeummal kötött szerződés határideje lejárt, Tanenbaum nem kérte vissza a festményt, mert sokkal fontosabbnak tartotta, hogy az egy múzeumban jobb körülmények között legyen. Miután szándékában állt eladni, felértékelte a képet. Ekkor egy küldöttség jött hozzá Magyarországról, amelynek Péter volt a közvetítője. Tanenbaum hajlandó volt a 2 millió dollárra becsült festményt másfél millióért eladni a magyar államnak, de az akkori kultuszminiszter szerint az nem ért meg annyit, így elálltak a vételtől.

Tanenbaumnak volt sok impresszionista festménye, melyeket letétként kiállításra adott a Hamiltoni Képtárnak (Art Gallery of Hamilton). Azonban csak úgy kölcsönözte e festményeket, ha a Képtár kiállítja a nagyméretű *Krisztus Pilátus előtt*-öt is. A Munkácsy-festményt így vissza kellett vitetni Kanadába, mert az ottani törvények szerint adományozni csak az országban levő tárgyat lehet. 2002-ben Tanenbaum odaajándékozta a Munkácsy-képet a Galériának egy 2 millió dolláros adónyugta ellenében. Így a *Krisztus Pilátus előtt* a Hamiltoni Galéria tulajdonába került.

A *Krisztus Pilátus előtt* festményt sokat „utazott”. A Hamiltoni Galéria követte Tanenbaum nagylelkű gesztusát azzal, hogy ők is kölcsönadták

a képet a Déri Múzeumnak 2002 decemberétől 2007-ig és 2009-től 2014-ig. Ekkor a festmény visszakerült Hamiltonba, de csak rövid időre, mert a magyar állam bejelentette vásárlási szándékát. 2015-ben a Magyar Nemzeti Bank hat millió dollárért megvette a festményt, és így az a magyar állam tulajdonába került. Korábban azért nem lehetett megvenni, mert az ajándékba kapott művet a kanadai törvények szerint tíz évig nem lehet eladni.

Ma a *Krisztus Pilátus előtt* állandó kiállítási helyén, a debreceni múzeumban látható a trilógia másik két darabjával együtt. Hosszas odüsszeia után a magyar kultúrtörténet és nemzeti örökség ezen felbecsülhetetlen értékei végre méltó helyükön, Magyarországon vannak.

– Péter, többféle szerepében, úgy is, mint orvos, mint közösségi ember, és mint a művészetek pártfogója, milyen fontos üzenetet vagy felismerést szeretne átadni az olvasónak?

– Az ember ne legyen szakbarbár. Legyen más érdeklődése is a szakmáján kívül. Mondhatnám, én elég jól ismerem a magyar irodalmat, a történelmet, a művészettörténetet. A mai napig szívesen olvasok magyar regényeket, irodalmat. Engem nem zavar, hogy a világ változik, mert meggyőződésem, hogy ami maradó, az úgyis megmarad, ami múló, azt pedig elmossa a történelem. Minden korszak feladata, hogy amit átél, átadja a jövő generációnak.

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2019-BEN

iparművészet —

képzőművészet —

természettudomány —

trianon100 —

néprajz —

ORMOSI VIKTÓRIA

POLGÁRI SIKK

Időszaki kiállítás az iparművészeti osztály raktárának kincseiből

Kiállítás címe: Polgári sikk

Helye: Déri múzeum, Zoltai-terem

Időpont: 2020 február 12. – május 3.

(Ez a dátum a koronavírus járvány miatt módosult, december 31-re)

Kurátor: Ormosi Viktória muzeológus

Látványtervező: Orbázi Zoltán kiállítástervező és- kivitelező

Az időszaki kiállítások rendezése ünnep egy múzeum életében. Ekkor van lehetőségünk arra, hogy az állandó kiállításokban hosszú ideig látható kincseken túl bemutathassuk a raktárak mélyéről előhozott, csak ritkán látható tárgyakat. Ez a lehetőség a műtárgyak hasznát is szolgálja, hiszen a raktárakba kerülésük előtt átesnek ugyan egy állagmegóvási folyamaton – ez a múzeum egyik alapfeladata – de a kiállítótermekbe kerülve ismét megújulnak, restaurátoraink gondoskodnak róla, hogy a látogató a legszebb formáját lássa a tárgyaknak.

Az Iparművészeti Gyűjtemény sokszínűsége kínálta a lehetőséget egy új kiállítás rendezésére. Elképzelésünket erősítette, hogy a Múzeum állandó kiállításában kevés iparművészeti tárgy szerepel, önálló kiállítási egysége ott nincs a gyűjteménynek. Olyan tárgyak kerültek előtérbe, melyek soha, vagy csak több évtizede szerepeltek tárlaton. Az külön öröm, hogy az itt bemutatott kiállítás minden egyes darabja a Déri Múzeum tulajdona, a különben általánosan elfogadott és használt gyakorlatot itt nem alkalmaztuk, máshonnan kölcsönvett tárgyak nincsenek a tárlaton. Ez reprezentálja a Múzeum tárgyananyagának gazdagságát.

Mócsi Anitával, a gyűjteménykezelővel és Orbázi Zoltán kiállításrendezővel osztottam meg elképzelésemet. Egy olyan kiállítást kívántunk készíteni, ahol a múzeum anyagára építve modern prezentálásban mutatnánk be a divat változásait Debrecenben az 1860-as évektől a második világháborúig terjedő időszakban. Ebben az intervallumban olyan gyorsan és érdekesen változott a társadalom Debrecenben és alakult át a divat, hogy érdekesnek éreztem erre a periódusra fókuszálni. A terveinkről a legkorábbi fázisban beszámoltam P. Szalay Emőkének, aki pár évtizede *Dédanyáink világa* címmel rendezett divatkiállítást, nem mellesleg pedig a Déri Múzeum Iparművészeti osztályának egykori vezetőjeként, tudatos gyűjtőmunkával és vásárlásokkal ő szerezte meg a múzeum számára az általunk most kiválasztott tárgyakat.

Levélgoztunk 300 műtárgyat, mely a bemutatón szóba jöhetett. Konzultáltam a restauráló labor munkatársaival, akikkel átvizsgáltuk a tárgyakat és megszabtuk a várható feladatokat e téren. Ezt követően 2019

kora tavaszán a Nemzeti Kulturális Alaphoz nyújtottunk be pályázatot, ahol nem csak időszaki kiállításra, de ahhoz kapcsolódó kiadványra is pályázhattunk. E lehetőséggel éltünk és az impozáns műtárgylistával, a látványtervekkel és koncepcióval egyetemben elküldtük a katalógusként is szolgáló kiadvány szinopszist is. Ezt divatlap formájában képzeltük el, nem hagyományos vezetőként, ebben a tekintetben is újírtásra törekedtünk. Az ötlet formálódásától kezdve rengeteg szakirodalmat forgattam, F. Dózsa Katalin számos tanulmánya és könyve különösen inspiráló volt számomra.

2019 nyarán kiderült, hogy pályázatunk nyert és ősszel biztossá vált az is, hogy ennek megvalósulására 2020 februárjában kerülhet sor. Közben folyamatosan megbeszéléseket tartottunk a kiállításrendezővel és ha az alapkoncepció nem is változtattunk, de számos kisebb korigálás, átforgatás történt ez idő alatt. Párhuzamosan felgyorsultak a kiadvány kapcsán a tennivalóink is. Dallos-Nagy Krisztina, a múzeum sajtóreferense bevonásával elkezdtük a „divatlap” interjúit összeállítani, a riportokat felvenni. Időközben átkerültek a műtárgyak a restauráló laborba, azok elkészültével a rendhagyó katalógusba történő fényképezés, műtárgyfotózás is zajlott. Ebben a periódusban korabeli újságokat adott át az iparművészeti osztály részére a néprajzi tár vezetője. Világosan kirajzolódott, hogy akár az idővonalra illusztrációként, de a kiállításban az úgynevezett touch infopultokra feltöltve is érdekességként szolgálhatnak majd a látogatóknak. A *Tündérujjak*, a *Magyar Bazár* nagyon jól reflektáltak tartalmilag erre a kiállításra, és rögtön digitalizálásra is kerültek. A képzőművészeti osztály raktárában is megtörtént a hangulatban passzoló, elegáns, túlnyomórészt debreceni hölgyeket ábrázoló festmények kiválasztása. Értékesek a korabeli divatrajzok is, amit szintén Fodor Éva Irén művészettörténész kolléganőnk bocsátott rendelkezésünkre.

A kezdetektől biztos voltam, hogy a Fotótárból, Szabó Anna Viola segítségével, gyönyörűen alátámaszthatjuk, milyen elegánsan és sikeresen öltözködtek a korabeli debreceni hölgyek. Ez mind az alsó szint enteriőrjében, mind a galérián lévő idővonalon tökéletesen meg is valósult. Említett fotótörténész kolléganő a rendhagyó kiállítási vezetőbe is kiválóan illeszkedő tanulmányt írt. Mind a kiállítás, mind a kiadvány előkészületei párhuzamosan haladtak. Ez idő alatt Szekeres Tibor és Szekeres Krisztina jóval többek voltak, mint a kiadvány és a tablószövegek kinyomtatói, a látványelemek kapcsán is nagyszerű és megvalósítható tervekkel álltak elő.

Januárra elkészültek az idővonal szövegei, amelyet kilenc részre tagoltunk. Humorosan és érdekesen, szórakozva tanítva vezettük végig

a látogatókat a divat változásain. Eredetileg a felső részen is műtárgy-gazdagabb falat és teret képzeltem, de helyet kellett hagyni a múzeumpedagógiai foglalkozásoknak, és fényképezkedési lehetőséget a látogatóknak a stilizált kifutón. Mind a múzeumpedagógus, mind a grafikus kolléganőket bevontam már a legkorábbi fázisban is ebbe az elképzelésbe. Közben a molinók, plakátok, meghívók, szóróanyagok és főként a katalógus magyar és angol nyelvű korrektúrája is elkészült és nemso-kára végleg elhagyhatták a nyomdát.

Az időszaki kiállítóterem alsó szintjén kezdtük el a kiállítás építését. A hálószobai enteriőr részen található a legtöbb habosított PVC-ből készült bútor. Szekrények, fésülködő asztal, székek. A bútorok alapja műtárgyvédelmi szempontokat szem előtt tartva és stabilitás szempontjából fémváz. A stilizált hálószoba és nappali terébe illesztett műtárgybútorok, ruhák és pipereholmik bemutatása mellett egy társasági eseményt megidézve, tükrökkel körülvett hosszú asztalon tárul elének az iparművészeti gyűjtemény kerámia- és üvegtárgyainak színes kavalkádja. A korabeli korzó-részlet, legyező- és kalapbolt látványával tekinthetünk a múltba és a múzeumi raktár mélyén megbújó kincsekre.

A divat gyorsan jövő és sodró erejű, erős alkalmazkodási kényszert gyakorol, intenzív és viszonylag rövid idő alatt lezajló változást hoz létre. A divatosság legfőbb feltétele, hogy az aktuális változásokat a megfelelő időben kell megtenni. A divat iránti érdeklődés mindig a nők körében a legmagasabb fokú. A kiállítás alsó szintjén egy mai nő álmodja magát vissza a huszadik század elejére. Ezen az álmon keresztül nem szokványos formában kelnek életre a múzeumi tárgyak.

A divat ebben az időszakban már Debrecenben is a polgárság mindennapjainak szerves részét képezte. Erre gyönyörűen reflektálnak a debreceni hölgyeket ábrázoló fényképek is. Az új befogadását meg-

könnyítette, hogy a felbomló cívis társadalom főként hagyományokra épülő törvényei már nem érvényesültek. Az egyre erősödő polgárság legkiválóbb tagjai közül sokan váltak a fejlődés elősegítőivé. Szakítottak a hagyományos üzleti formákkal és életvitellel, ők lettek a haladás helyi motorjai. Új munkahelyeket teremtettek, vagyonukból jótékonykodtak, támogatták a kor törekvéseit, pillérei voltak a társasélet új formáinak, a casino, a színház és a zenede pártoló tagságának. Gazdag és változatos társadalmi élet folyt a városban, melynek ünnepi alkalmain a nők már a legújabb divatot követő ruhákban jelentek meg.

A galérián egy idővonal segítségével tablókon mutatjuk be a legjellegzetesebb és legérdekesebb női divat változásokat a kiegyezéstől a második világháború kitöréséig. A divat nem egyszerre érinti a társadalmi rétegeket. Az arisztokrácia, a művészek és a nagypolgárság diktálta, a polgári középosztály pedig a legfőbb követője volt. Ez a társadalmi réteg áll a kiállítás középpontjában, ez köszön vissza a felső szinten is. A falat évtizedenként tagoltuk kilenc részre, rövid szöveges összefoglalókkal mutatva be az adott korszakokban aktuális divatot. Négy, időben paszszoló ruhával – akár bábun, akár a falra applikálva –, illetve fényképekkel, festményekkel és divatrajzokkal illusztráltuk a leírtakat.

Egy stilizált divatbemutató-backstage kialakítását is megvalósítottuk. A kifutón lehet divatos önfényképezési módokkal élni, a háttérben a *Polgári sikk* felirattal, ami remek reklámlehetőség a közösségi oldalakra feltöltve. Nagy népszerűsége tett szert a látogatók körében, hogy divatbemutatóra beöltözve pózolhatnak a kiállításon és örökíthetik azt meg. A megnyitó napjára, február 11-re elkészült a nyomdában a *Polgári sikk* című, rendhagyó, divatmagazin formát és tartalmat ölt vezető, amit a látogatók közül már aznap sokan meg is vásároltak a múzeumi boltban.

A kiadvány lapozgatása közben két tanulmány révén beleshetünk a korabeli debreceni divatkereskedések és üzletek, valamint a színházi közeg és a debreceni korzó világába, s megismerhetjük ezek hatását a helyi divatra. Pécsi „tudósítónk” írása színes és átfogó képet nyújt a hölgyek öltözködési és szépségápolási szokásairól. Átnyújtjuk a kor béli etikettjének tréfás összefoglalóját is. A múzeum névadójával és gyűjteményeinek megalapozójával, Déri Friggyessel, selyemgyárosi, így a divatban is nagy szerepet betöltő mivoltában találkozhatunk. Emellett két nem mindennapi asszony pályájába is bepillantást nyerhetnek az olvasók.

Még a rendszeres múzeumi látogató se tekinthet be a kulisszák mögé oly módon, mint e katalógus kézbevételekor. Megtudhatják, milyen feladatokat jelent a gyűjteménykezelői munka, mi a szerepe egy kiállítás elkészítése és működése során a kiállítástervezőnek és -kivitelezőnek, a restaurátornak, vagy a múzeumpedagógusnak. A Déri Múzeum tárlatának létrejöttét segítő munkatársak vallanak hivatásuk szépségeiről, elkötelezettségükről, s olykor meglepő történetekre is fény derült. Ezek mellett a *Polgári sikk* időszaki kiállítás műtárgyaiból készült egy szép, de korántsem teljes válogatás. A korabeli ruhák, a kiegészítők, pipereholmik, a szépségápolás és a polgári életmód megannyi fontos kelléke a raktárból, a restaurátor laboron keresztül került a fotós objektíve elé, majd azt követően a katalógusba. Az érdeklődők a kurátor tollából megismerhetik a bemutatott tárgyak szakmai leírását is.

A kiállítás megnyitóján óriási volt az érdeklődés. Angi János múzeumigazgató és Komolay Szabolcs, Debrecen Kulturális és Oktatási Bizottságának elnöke köszöntötte az egybegyűlteket. A tárlatot Kocsár Valéria divattervező és stylist nyitotta meg. Ezt követően a kurátor tárlatvezetésére került sor a kiállításban.

Az érdeklődés a sajtó különféle területeiről is nagy volt. Néhány példát kiragadva: a nyomtatottak tekintve a *Magyar Nemzet*, a *Pesti Est Art*, a *Hajdú- Bihari Napló*, a *VKM Magazin*, a *BBC History Magazin*, a rádiókat tekintve többek között a Karc FM, a Kossuth Rádió, egyházi rádiók. A *kulter.hu* internetes platformon egy pozitív hangvételű kritika jelent meg a kiállításról. A televíziós megjelenés tekintetében a Debrecen Televízió

Debreceni színkepek és a Duna Televízió *Divat és design* című műsoraiban elhangzott hosszabb riportokat emelném ki. Ezen kívül az *M5 Itthon* vagy az Alföld Televízió *Este 7* című műsorában is szerepelt a kiállítás és kurátora. Kis ismeretterjesztő cikkek jelentek meg különböző fórumokon a kiállítás legérdekesebb tárgyairól, de szinte mindennapos volt a jelenlét a központi és helyi múzeumi hivatalos és közösségi honlapokon is. A múzeumpedagógiai kezdeményezések is folyamatosan segítettek az érdeklődés fenntartását a kiállítás iránt. Egy online tárlatvezetést is felvettünk és közzétettünk a múzeum közösségi oldalán.

Ez a kiállítás első fázisában március 15-ig állt nyitva a közönség előtt, akkor a COVID 19 járvány okozta veszélyhelyzet miatt időlegesen bezárt a múzeummal együtt. Személyes tapasztalataink, a teremőrök beszámolója, a vendégkönyvbe írt bejegyzések, a sajtóból érkező visszajelzések alapján is megállapítható, hogy a kiállítás nagy népszerűségnek örvendett minden korosztálynál. Türelmetlen telefonhívásokkal szorgalmazták a mielőbbi újrainytást. Hazai és határon túli múzeumok is érdeklődtek a tárlat iránt, hogy a bontást követően befogadják. Remélhetőleg erre a későbbi időszakban sor kerülhet majd.

A kényszerű zárás után az online térbe való áthelyezésre törekedtünk, mind a Déri Múzeum facebook oldalán, mind a *museum.hu* platformján ismeretterjesztő tanulmányorozatokkal, múzeumpedagógiai feladványokkal, online tárlatvezetéssel próbáltuk fenntartani a virtuális térben a kiállítás létét és az iránta való érdeklődést. Az említett csekély, pár hetes látogathatóság miatt a múzeum vezetése úgy döntött, hogy egész évben nem kerül lebontásra a tárlat, remélhetőleg további emelkedő nézőszámot, tárlatvezetések, kísérőrendezvényeket vonva maga után.

A múzeumi kiállítások mindig kollektív munkát takarnak, azokon a múzeumszám munkatársa részt vesz. A kurátor áll általában a legközelebb a bemutatott tárgyak nagy részéhez és össze is fogja a munkálátokat, de a kollégák részvétele, segítsége nélkül ez a kiállítás sem jöhetett volna létre. Szeretnék külön hálás köszönetet mondani Borbély Baláznak és Tóth Róbertnek, akiknek dekoratőri tehetsége nélkül a látvány megvalósulása nem lett volna teljes.

NAGY T. KATALIN

A FESTŐÁLLVÁNYTÓL A KAMERÁIG Moholy-Nagy László és magyar kortársainak alkotásai a debreceni Antal–Lusztig-gyűjteményben

Kiállítás címe: A festőállványtól a kameráig
Moholy-Nagy László és magyar kortársainak alkotásai
a debreceni Antal–Lusztig-gyűjteményben

Kísérő-kiállítás: Kortárs művészek Moholy-reflexió

Időpont: 2019. szeptember 12. – október 18.

Helyszín: Collegium Hungaricum, Berlin

Kurátor: Nagy T. Katalin

A Bauhaus ünnepi évéhez kapcsolódva rendeztünk kiállítást a berlini Collegium Hungaricum emeleti termében. A kiállítást Lakner Lajos és Moholy-Nagy unokája, Daniel Hug nyitotta meg. A tárlathoz német nyelvű katalógus is készült, a tanulmányomat Adamik Lajos fordította le, a katalógust Bogdán Csilla tervezte. A kiállítás előkészítésében Keresztesi Róbert és Ósz Attila voltak az asszisztenseim.

A legnagyobb kihívást a terem átépítése és a kiállításra alkalmassá tétele jelentette. Ez egy többfunkciós terem, elnyúló téglalap alaprajzzal, melyet egyik oldalon ablaksor határol, másik oldalon ajtószor. Ez utóbbi-

nak eredetileg az a célja, hogy nyitott pozícióban a lépcsőházzal együtt tágas teret biztosít különböző összejöveteleknek. Nem kis fejtörést okozott, hogy hogyan teremtsünk egy biztonságosan zárható, ugyanakkor falakkal rendelkező teret. Végül engedélyt kaptam, hogy egy kivételével az összes ablakot betakarhassam, illetve a másik oldalon a középső ajtót is kiiktathassam. Ami létrejött – egy jól rendezhető, bejárható tér. Nem tudom, hogy még mindig megtartották-e ezt az alaprajzot, de a következő kiállítók nagyon örültek a kialakított falaknak.

Az **Antal–Lusztig-gyűjtemény** különleges részét képezi a Moholy-kollekció, melyben a világon egyedülálló módon, megtalálhatóak benne Moholy korai munkái. A festői ambíciókkal induló Moholy-Nagy Lászlót a világ elsősorban a németországi Bauhausban töltött évei alatt készült munkái és pedagógiai tevékenysége alapján értékeli nagyra, pedig mind a korai, mind a késői alkotások fontos részei az életműnek.

A korai munkák közül kiemelkedik a gyűjteményben őrzött *Budai hegyek* című festmény, nemcsak konstruktív szellemiségű kompozíciója és zöld színvilága miatt, hanem a kép története is izgalmas. Moholy rajongása jeléül e képet a már nagybeteg Adynak ajándékozta, majd

Fotó: Antal Barbara © Collegium Hungaricum Berlin

Fotó: Antal Barbara © Collegium Hungaricum Berlin

a költő hamarosan bekövetkező halála miatt a festmény visszakerült alkotójához, ebben valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy Márfy Ödön és Moholy-Nagy meglehetősen ellenszenvel viseltek egymás iránt, és miután Moholy elhagyta Magyarországot a tájkép a családjánál maradt.

A kiállításra való készülés során több érdekes adatra is fény derült, elsősorban a művek utóéletével kapcsolatban. Két alkotásról kiderült, hogy azokat Moholy-Nagy egy fiatal orvosnak, Hans Harmsennek ajándékozta, az egyiket (*Kubista portré*) ma is olvasható a dedikáció.

Egy kései festményen, az 1946-os *Fény-tér modulátor* című munkán, a tussal felvitt jelzés felett szinté olvasható egy ceruzával írt dedikáció: to Brownjohn. Az ajándékozott nem más, mint Robert Brownjohn (1925–1970), Moholy-Nagy egyik kedvenc tanítványa, aki a művész halála után, Serge Chermayeff,¹ az új igazgató alatt fejezte be tanulmá-

nyait. Brownjohn egyik térkompozícióját Moholy-Nagy beszerkesztette utolsó, posztumusz megjelent könyve, a *Vision in Motion* illusztrációi közé, melyben számos kortársa, tanítványa munkája reprodukálva volt. Brownjohn később ismert designerré vált, sok zenésszel tartott például baráti kapcsolatot, köztük volt Keith Richards, akinek felkérésére megtervezte az egyik legendássá vált Rolling Stones album, a *Let it Bleed* elő- és hátlapját.

A legnagyobb meglepetést az 1945-ös *Space Construction* című mű okozta, mert a Lloyd C. Engelbrecht² könyvében szereplő megjegyzés azt sejtette velem, hogy ez a mű volt egykor az *Art News* folyóirat címlapján. Moholy halála után, 1947-ben, a New York-i Guggenheim Museum elődje, a Museum of Non-Objective Painting megrendezte a művész emlékkiállítását. A kiállításról beszámolt az *Art News* júniusi száma, az írás

¹ Serge Chermayeff (1900–1996) építész, designer, szakíró, Moholy-Nagy halála után ő lett az Institute of Design vezetője Chicagóban.

² Lloyd C. Engelbrecht: *Moholy-Nagy: Mentor to Modernism*. Flying Trapeze Press, Cincinnati, 2009

Fotó: Antal Barbara © Collegium Hungaricum Berlin

szerzője pedig Thomas B. Hess volt, a folyóirat főszerkesztője. Hess nem csak megemlítette írásában cím szerint a festményt, hanem ezt a képet választotta a magazin címlapjára is. Cikkében a mű sajátos technikájára is felhívta a figyelmet, melynek az volt a lényege, hogy a kompozíción látható fehér vonalakat Moholy ún. rubber cement-tel vitte fel, majd ebbe karcolt bele³. A karcolást, mint művészi eljárást, Moholy más művein korábban már alkalmazta, például néhány plexi szobrán.

A *Space Construction* gömbjeiről, melyeket beborítottak a firkaszerűen tekerdő vonalak, az volt a benyomásom, hogy kísértetiesen emlékeztetnek az 1945-ben, Új-Mexikóban felrobbantott Gadget nevű plutóniumbombára. A robbantás, majd az azt követő éles bevetés, mely két japán települést pusztított el és több százezer ember halálát okozta, az egész világot megrázta, tudjuk, hogy Moholyt is mélyen érintette, hiszen két munkájában – a *Nuclear I. és II. CH* – reflektált is a súlyos következményekkel járó atomtámadásra. Elképzelhető, hogy ez a képe is ebbe a gondolatkörbe vonható. A bombáról készült fotót bizonyára ismerte a művész, még az is feltételezhető, hogy Hess éppen ezért választotta éppen ezt a művet a címlapra.

A berlini megnyitó előtt ellátogatott a kiállításra Maria és Walter Schnepel,⁴ akik mosolyogva fedezték fel, hogy az egyik alkotás korábban

az ő gyűjteményükben volt, ez a tény is tovább árnyalta e mű élettörténetét.

Nagy Márta, a Collegium Hungaricum igazgatója kérésére több látogatást is tartottam, a meghívottak között a berlini múzeumok jeles képviselői is jelen voltak. Nagyon örültem a nagy érdeklődésnek és a sok kérdésnek.

A kiállításához több program is kapcsolódott, a legizgalmasabb volt egy filmbemutató. Angela Zümpe *Things to Come* című filmje, melyet többször is vetítettek a Collegium nagytermében, Moholy Luciához és Sibylhez (két feleségéhez) való kapcsolatáról szólt, arról, hogy milyen szerepet töltöttek be a művész életében.

A kiállítás kísérő kiállításaként kortárs művészek Moholy-reflexióiból válogattam. Egy nagyon sokszínű nemzetközi anyag gyűlt össze, melyben számos külföldön élő művész is részt vett. A kiállítás résztvevői: Fekete Réka (Hollandia), Halmi-Horváth István, Hopp-Halász Károly, Keserü Károly, Kigyós Borbála, Kozári Hilda (Finnország), George Peck (Amerikai Egyesült Államok), Sylvia Plachy (Amerikai Egyesült Államok), Pleszniv Ákos, Lilla von Puttkamer (Németország), Somody Péter, Szegedi-Maszák Zoltán⁵.

3 Thomas Hess: Moholy-Nagy: Memorial to a Many-Sided Non-Objectivist. *Art News*, June, 1947, 49-50.

4 Maria és Walter Schnepel 2013-ban, Budapesten létrehozták a nevüket viselő Kulturális Alapítványt. E közhasznú alapítvány tulajdonában került a házaspár korábbi

fluxus-gyűjteményének nagy része. Az alapítvány feladata a gyűjtemény megőrzése, gondozása, hozzáférhetővé és kutathatóvá tétele.

5 Akik neve után nem szerepel országnév, ők magyarországi művészek.

MEZŐ SZILVESZTER

A PIRAMISOK ORSZÁGÁBAN

Kurátori jegyzetek egy időszaki kiállítás apropóján

Soó Rezső (1903–1980) a magyar és egyetemes botanikatudomány egyik legtöbbet alkotó prominens alakja és a hazai biológus értelmiség közismert, véleményformáló szaktekinélye volt. Akadémikus, kétszeres Kossuth-díjas egyetemi tanár, aki Debrecen, Kolozsvár és Budapest tudományegyetemein tanszékvezető professzorként működött, s egyúttal a helyi botanikus kertek igazgatója volt. A fitológus tudós három földrészt és hat évtizedet átölelő utazásai során Európa, Közép-Ázsia és Észak-Afrika számos érdekes területére eljutott, ahol a tudományos élet hivatalos feladatai mellett terepi megfigyeléseket, herbáriumi gyűjtést, valamint általános kultúra-, művészet- és művelődéstörténeti tanulmányokat folytatott. A döntően hivatalos szakmai, kisebb részben magánszervezésű exkurzióin több ezernyi dia- és fényképfelvétel készült. Ez az utazás- és tudománytörténeti szempontból egyaránt igen értékes fotókollekció – más rangos tárgycsoportok társaságában – Soó Rezső végrendelete alapján 1980-ban került a debreceni Déri Múzeum gyűjteményébe. A 2018. június 12-én megnyitott és 2019. december 31-ig látogatható időszaki kiállításon a Soó-fotótéka egyiptomi képmélekeit mutattuk be, a témához, a professzor személyéhez és a korhoz kapcsolódó változatos tárgyi anyaggal és látványos installációs elemekkel kiegészítve a digitalizált felvételek projektoros megjelenítését.

A fotóhagyaték átvétele óta eltelt közel négy évtized során most először kerültek kiállításon bemutatásra a gyűjtemény eredeti felvételei. A diahagyaték egyiptomi egysége köré felépített időszaki tárlat alapját a Soó-fotótéka elmúlt években megkezdett – jelenleg is tartó – digitalizációja képezte, ami része a Déri Múzeum természettudományi gyűjteményeit is érintő komplex múzeumi digitalizálási stratégiának. A több mint fél évszázaddal ezelőtt készített színes felvételek képi tartalmának elektronikus átalakítása tette lehetővé az egyiptomi fotógyűjtemény összetételének felmérését és a kollekciót írásos formában kiértékelő tanulmány elkészítését. A szakirodalmi, hagyatéki és gyűjteménytörténeti kutatásokat igénylő feldolgozó munka eredményeként született meg a Soó-fotótéka egyiptomi képmélekeit ismertető dolgozat, ami a Déri Múzeum 2017-es évkönyvében jelent meg jelen sorok szerzőjének tollából. E munka és Soó Rezső 1966-ban publikált útibeszámolója, *A piramisok országában* című írásmű alapján készítetttem el az időszaki kiállítás tématervét és forgatókönyvét.

A tárlaton a Soó-fotóhagyaték Egyiptomban készített felvételeiből azokat mutattuk be, amelyek véleményem szerint jól reprezentálták az 1960-as évek közepén megvalósított út céljait, elért eredményeit, valamint a nagy múltú ország természeti és épített örökségének egyedül-

álló értékeit. A hagyaték vonatkozó képei, a *Természettudományi Közlöny* hasábjain olvasható útirajz és más Soó-írárok segítségével aránylag jól rekonstruálható volt a magyar tudós és neje egyiptomi utazása.

Soó Rezső és felesége, Soó Rezsőné Gallé Ilona egyiptomi útjára 1965 tavaszán került sor. A hazánknál több mint tízszer nagyobb területű sivatagi országban a Nílus-völgy Kairó és Asszuán közötti szakaszát, valamint Alexandria és Port Szaíd kikötővárosok környezetét járták be. Ezek a helyeken folytatott herbáriumi gyűjtést Soó Rezső és ezekről a helyekről származnak a hagyaték eredeti felvételei. Az egyiptomi fotógyűjtemény összesen 277 diapositívot és 128 fotónegatívet tartalmaz, de a felvételek között színes reprodukciók, másolatok is szép számmal találhatók. Az eredeti képek alkotói kivétel nélkül Soó Rezső és felesége voltak. A felvételek többségét ismereteink szerint a professzor hitvese készítette, aki a növénytantudós utazásain rendszeres fotódokumentációs tevékenységet folytatott. A témájukban igen változatos felvételeken természeti- és kultúrtájak, sivatagi-, félsivatagi- és oázisnövények, az öntözéses gazdálkodás hagyományos nílus-völgyi eszközei, óegyiptomi műemlékek, ókori nekropoliszok, kopt keresztény templomok, régi mecsetek, művészeti múzeumok, modern épületek, korabeli utca- és városképek láthatóak. Értékesek a Szezei-csatornát megőrkítő fotók, valamint az utazás ideje alatt még javában építés alatt álló asszuáni Nagy Gátnál és a Nílus felduzzasztott vizével előtört Philae-sziget Ízisz-templománál készült dokumentumértékű felvételek.

A Soó-fotóhagyaték bemutatása

A kiállítótér központi helyén került elhelyezésre a Soó-fotótéka teljes tárgyi emlékanyaga, így a látogató közvetlen tapasztalatokat szerezhetett a hagyaték nagyságáról és a gyűjtemény eredeti állapotáról. A diapositívok tárolására használt régi fadobozok és fémtáskák mellett korabeli fényképezőgép, vetítőberendezés és a hagyományos filmalapú fotográfálás egyéb érdekes, muzeális értékű kellékei voltak láthatóak. A digitalizált fotóállományból 30–40 felvétel – közvetlenül a hagyaték mellett – projektoros vetítés formájában került bemutatásra. A projekcióra kiválasztott felvételeket minden esetben rövid magyarázó feliratokkal láttuk el, pontosan megnevezve a kép tárgyát és témáját. Ahol lehetőség nyílt rá, a képalírásokat igyekeztünk Soó Rezsőtől származó idézetekkel kiegészíteni, hogy a látogató a professzor útibeszámolójának előzetes ismerete nélkül is képet alkothasson a magyar növénytantudós Egyiptom-képeről. A jeles kutató 1966-os egyiptomi írásában egyaránt szólt az ország föld-

rajzi háttéréről, természetes vegetációjáról, termesztett növénykultúráiról, történelméről, mezőgazdasági és ipari életéről, az emberek mindennapjairól, ezért a dolgozatából kiemelt citátumok jól illeszkedtek a témájukban hasonlóan változatos színes fényképfeltételekhez. Az így feliratozott képekben találkozott a fotókat készítő feleség, Gallé Ilona alkotása a Nílus-völgyi országról tartalmas leírást adó férj, Soó Rezső 52 évvel ezelőtt publikált művével.

Kiemelt installációs elemek

I. Egyiptomi vasúti kabin életnagyságú modellje

A magyar értelmiségi házaspár Egyiptomban főleg vonaton utazva közlekedett városról városra és járta be a Nílus ősi folyamvölgyének nevezetes történelmi emlékhelyeit, ezért a tárlat egyik exponált látvány-eleme egy korabeli egyiptomi vasúti kocsi stilizált modellje volt, amit az 1960-as évek stílusában alakítottunk ki. A kocsi matt fényű és ezüstszínnű karosszériája az Egyiptomban egykor nagyobb számban futó vasúti szerelvények speciális megjelenését idézte elénk, amit a kocsi külső falán végighúzó egyiptomi trikolor piros-fehér-fekete sávazású csíkja is igyekezett felerősíteni. A térelem két oldalán – a vasúti kocsifülke bejárata mellett – egy-egy beépített vitrin lett kialakítva, amiben egyiptomi gyűjtőhelyekről származó földtani emlékművek kisebb gyűjteményét helyeztük el. Az ásványokat, kőzeteket és ősmaradványokat hatszög alapú és különböző magasságú kis fahasábokon (ún. ditrigonális tartótesteken) állítottuk ki, amelyek egyszerre utaltak a geometriai kristálytan bizonyos elemeire és az Egyiptomban is előforduló kiterjedt bazalttömegek speciális, oszlopos elválására.

A kocsi belső terében, az első osztályúnak kialakított kabin függönyökkel keretezett „ablakában” – nagyméretű TV-képernyőn – jellegzetes Nílus-völgyi táj volt látható, mozgó vonatról készített eredeti filmfelvétel formájában. A kupé párnázott, kárpitozott ülésein helyet foglaló múzeumlátogató így a „zakatoló” vonat megszokott hangjaira és a háttérben futó hangulatos zeneszám (Kitaro: Oasis) kellemes dallamaitól kísérve gyönyörködhetett az „ablaka” előtt elsuhanó pálmafás tájak és a lapos tetejű agyagházakból álló Nílus-menti falvak furcsa, idegenszerű látványában. A kocsi-installáció csomag- és kalaptartóin, valamint a fülke beépített belső asztalvitrinjében a sivatagi turizmus és délszaki utazás-élmény vonzó témaköreiből kiválasztott tárgyak (pl. bőrönd, utazótáska, útikönyv, képeslap, térkép, iránytű, látcső, fotóapparátus) voltak láthatóak.

II. Színfokozatos domborzati térképmakett

A kiállítás másik fő látványeleme Egyiptom interaktív térképmakettje volt, amin gombnyomásra apró, színes ledlámpácskák villantak fel, jól láthatóan jelezve a Soó-házaspár egyiptomi útjának állomáshelyeit, a felkeresett városokat. A modell kartográfiai alapját egy SRTM-alapú Egyiptom-kivágat képezte. A falra szerelt világító makett előtt elhelye-

zett vitrines és álfókos asztalon Soó Rezső pár személyes relikviája volt kiállítva, néhány kisebb méretű természeti tárgy és óegyiptomi régiség társaságában. Utóbbiak indirekt módon – a dolgozóasztal-entériőr részeként – mint a művészetre fogékony professzor egyiptomi tanulmányainak fiktív vizsgálati tárgyai jelentek meg.

A kiállítás tárgyi anyaga

I. Természetrাজي tárgyak

A Soó-fotóhagyatékot és a kiállítás fent ismertetett installációs elemait a bemutatott területhez szorosan kapcsolódó gazdag természetrাজي tárgyegyüttes egészítette ki, ami néhány kiragadott példán keresztül az afrikai kontinens északkeleti részén fekvő ország geológiai, botanikai és zoológiai értékeit volt hivatott reprezentálni. A bemutatásra szánt kis földtani gyűjtemény a Nílus-völgy, a folyót két oldalról kísérő sivatagos területek és tengerparti régiók tipikus kőzet-, homok- és üledékmintáiból adott szerény válogatást. A vasúti kocsi-installáció két külső vitrinjében elhelyezett ásványok, kőzetek és ősmaradvány-leletek az ország nagyobb tájegységeinek geológiai felépítéséről és az egyes lelőhelyek ősföldrajzi viszonyairól tanúskodtak, míg a kiállításba kerülő bányászati termékek a kőolaj, a vasérc, a foszfát és a tengeri só fontosabb kitermelési helyeiről szolgáltak információval. Az ország területének jelentős részét elfoglaló Líbiai-sivatag különböző pontjairól előkerült homokmintákat kisebb vitrinben önállóan mutattuk be. A keletkezési körülményeik miatt eltérő összetételű, különféle szemcseméretű és változatos színvilágú homokmintákat vékony üveghengerekben állítottuk ki. A mellettük elhelyezett tematikus térképen pontosan feltüntettük a kiválasztott minták származási helyeit.

Egyiptom élővilágát sajátos átmenetiség jellemzi, ami az ország földrajzi helyzetével, fekvésével magyarázható. A Mediterráneum délkeleti peremén, Afrika és Ázsia határán, a trópusi és mérsékelt éghajlati övek találkozásánál elterülő zonális sivatagi éghajlatú ország természetes növény- és állatvilágában egyaránt megtalálhatóak afrikai, ázsiai és európai elemek, ami rendkívül érdekessé teszi a Nílus-völgy és a nagyobb sivatagi oázis-csoportok elsősorban szegényesnek tűnő, ám alaposabb vizsgálatok után már színesebbnek mutakozó flóráját és faunáját. A kiállítás botanikai és zoológiai részei Egyiptom nem túl fajgazdag, ám annál izgalmasabb növény- és állatvilágából villantottak fel néhány jellegzetes taxont. Az Egyiptomból, illetve az ország közvetlen környezetéből származó növények préselt és szárított példányait a kiállítótér folyosói részén helyeztük el. Az álló téglalap-alakú herbáriumi lapokat úgy komponáltuk össze, hogy a tárgyak vizuálisan egy látványegységet, egy lépcsőzetes félpiramist alkossanak. A nagyobb méretű növényi exsiccatumok (pl. szárított termések) a terem ablakai mellett kialakított hosszú, mennyezeti éró vitrinekben kerültek elhelyezésre, az egyiptomi állatvilág jellegzetes képviselőivel egyetemben. A helyi fauna szárazföldi és tengeri képviselőit gerinctelen és gerinces állatok preparátumaival, valamint alkoholos zoológiai készítmények és kisebb-nagyobb csontmaradványok segítségével mutattuk be.

II. Nem természetrajzi jellegű tárgyak

Bár a bemutatott műtárgyak túlnyomó része (kb. 85–90 %-a) természetrajzi vonatkozású volt, a tárlaton kisebb arányban helyet kaptak autentikus egyiptomi régiségek is. Az utóbbi csoportot néhány olyan művészi kidolgozású állatfigura képviselte, amelyek a szájszi korra jellemző egyiptomi természetábrázolás és kultikus állattisztelet jegyében készültek. A bronzból és különféle természetes anyagokból (égetett agyagból, kőből, fából) előállított miniatűr szobrok az egyiptomi fauna jellegzetes és jól ismert képviselőit: bogarakat, madarakat, emlősöket ábrázolnak. A kis méretű tárgyakat Déri Frigyes óegyiptomi gyűjteményéből válogattuk. A szobrocskák nem önállóan funkcionáló műtárgyakként, hanem a térképfal előtt elhelyezett íróasztal-entériőr dekorációs és szemléltető elemeiként jelentek meg.

Összefoglalás

A *piramisok országában* című időszaki kiállítás, a hozzá kapcsolódó sajtó szerkesztésű kiadványok, valamint a tárlatot kísérő múzeumpedagógiai foglalkozások véleményünk szerint hozzájárultak Egyiptom földrajzi környezetének, élővilágának, történelmének, épített örökségének és kulturális emlékeinek jobb megismeréséhez, megismertetéséhez. Az időszaki kiállítás közvetett formában kapcsolódott a Déri Múzeum óegyiptomi gyűjteményét a halotti kultusz témáján keresztül bemutató állandó kiállítási egységhez. Ennek hangsúlyozására tudatosan választottuk az időszaki kiállítás helyéül az állandó egyiptomi kiállítás melletti teret, így a két egység tárlatvezetési és múzeumpedagógiai szempontból egyaránt összekapcsolhatóvá vált. A tárlat segítségével több látogatói korosztály felé közvetíthető volt Egyiptom és az észak-afrikai forró sivatagok természeti világa, különös tekintettel a Nílus-völgyi ország földtani, botanikai és zoológiai érdekességeire. A kiállításához speciális múzeumpedagógiai foglalkozásokat, tárlatvezetéseket, tematikus előadásokat szerveztünk, amelyek révén a Déri-gyűjtemények bejárasi útvonalába eső tárlat fenntartási ideje alatt jelentős látogatószámot sikerült elérni. A célcsoportok között kiemelt helyen az általános és középiskolás diákok szerepeltek. Az iskolai csoportokat elsősorban múzeumpedagógiai foglalkozások révén ismertettük meg az időszaki kiállítással, míg a felnőtt korosztály számára rendhagyó tárlatvezetésekkel és mélyebb tudományos tartalommal bíró előadásokkal igyekeztünk vonzóbbá tenni a kiállítást.

A kiállítás megvalósításában részt vettek:

Igazgató: Angi János

Projektmenedzser: Belényi Krisztina

Kommunikáció, sajtó: Dallos-Nagy Krisztina

Szakmai tanácsadó: Lovas Márton Levente, Papp László

Látványterv, kiállításrendezés, kivitelezés: Orbázi Zoltán,

közreműködő: Kiss Beatrix

Grafikai tervezés, tipográfia: Nemes Gabriella

Angol fordítás: Venkovits Balázs

Egyiptom színfokozatos domborzati térképének elkészítése: Túri Zoltán
Egyiptomi mozgófilm nyersanyag felvétele: Csenki Nándor, Fekete István,
Mező Szilveszter

Filmes utómunkálatok, vágás: Endi András, Jóvér Csaba

Kiállítási werkfilm készítése: Ósz Attila

Múzeumpedagógia: Bán-Szabó Edit, Fehér Károly, Molnár Szilvia

Digitalizálás, képszerkesztés, nyomdai előkészítés, kivitelezés: Szekeres
Tibor, Nemes Gabriella

Szervezési asszisztens: Hajzer Gizella

Restaurálás: Benke Zsolt, Badacsonyi Nóra, Pelles Edit, Tóth Ilona Csilla,
Vankó Ágnes

Nyomdai munkálatok: Kolonel D Kft.

Asztalosmunka, installációkésztés: Császár Attila

Útvezetési munkálatok: Czákó Sándor

Fénytechnika, világítás: Csillám András, Farkas János

A tárlat tárgyi anyagának válogatásában és kiállításra történő előkészítésében közreműködő múzeumi munkatársak: Korompai Balázs, Ormosi

Viktória, Váradai Katalin (Történeti Tár); Fodor Éva Irén, Tasi Mónika (Művészeti Tár, Képzőművészeti Gyűjtemény); Kovács József Dénes, Krajczár Pongrácné, Mózsi Anita (Művészeti Tár, Egyiptomi Gyűjtemény); Koticsné Magyarai Márta, Drabik-Rácz Hajnalka (Néprajzi Gyűjtemény); Lukács Tihamér, Szabó Anna Viola (Fotótár és Laboratórium); dr. Birkásné Vincze Rita (Könyvtár)

A kiállítás megvalósításában közreműködtek: Antal Réka, Csányi Sándorné, Hajdan Péter, Horváth László, Katona Tibor, Kecskés Ferenc, Kiss Zsolt, Korompai Balázs, Kónya Katalin, Kunkli László, Molnár Szilvia, Mózsi Krisztina, Szabóné Kovács Anikó, Szekeres Krisztina, Szilágyi Gábor, Szűcsné Molnár Márta, Zsadányi Tünde

A kiállításához műtárgyakat biztosító magánszemélyek: Isépy István, Lukács Tihamér, Papp László, Tóth Ilona Csilla

A kiállításához műtárgyakat biztosító intézmények:

DE TTK Földtudományi Intézet – Szabó Szilárd intézetigazgató

Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona – Győri József igazgató

Magyar Természettudományi Múzeum – Korsós Zoltán főigazgató

DE Botanikus kert – Papp László igazgató

ELTE Botanikus kert – Orlóci László igazgató

Déri Múzeum – Angi János igazgató

A tárgyak kölcsönzéséhez segítséget nyújtó külső kontaktszemélyek:

Novák Tibor, Túri Zoltán, Erdelicsné Virágos Erzsébet (Debreceni Egyetem TTK Földtudományi Intézet); Veressné Létei Ágnes, Uherkovich Zoltán (Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona); Gasparik Mihály, Görföl Tamás, Szurdoki Erzsébet, Papp Gábor (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest); Papp László, ifj. Papp László (DE Botanikus Kert; ELTE Botanikus Kert)

A kiállítás megvalósítását támogatta: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

A kiállítás szakmai felelőse: Mező Szilveszter

Az időszaki kiállításához szervezett szaktárlatvezetések, előadások:

2018

2018. 06. 12.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *A Soó-fotótéka egyiptomi képmelékei a Déri Múzeumban* (a kiállítás megnyitóján tartott kurátori tárlatvezetés)

2018. 10. 11.

Hajdú Zsigmond régész, főmuzeológus (Déri Múzeum): *Állatvilág és lélekhit az ókori Egyiptomban*

Soó Rezső *A piramisok országában* című útibeszámoló bemutatója. A kiadványt ismertette: Hajdú Zsigmond

2018. 10. 25.

Papp László biológus, igazgató (DE Botanikus Kert): *Találkoztam Soó Rezsővel és a sivatag növényeivel is*

2018. 11. 7.

Váradai Katalin történész, segédmuzeológus (Déri Múzeum): *A piramisok országában* című kiállítás története szemmel

2018. 11. 14.

Ősz Attila tájvédő geográfus, gyűjteménykezelő (Déri Múzeum): *Egyiptom gazdasági-társadalmi helyzetképe a 20. század közepétől napjainkig*

2018. 11. 21.

Lovas Márton Levente biológus, nyug. megyei múzeumigazgató-helyettes: *Soó Rezső munkássága és múzeumi gyűjteményei*

2018. 11. 28.

Kovács József Dénes főmuzeológus (Déri Múzeum): *Déri Frigyes óegyiptomi gyűjteménye*

2018. 12. 14.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *Természeti környezet és élővilág Egyiptomban*

2019

2019. 01. 25.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *Egyiptom természetföldrajzi képe, földtani és paleontológiai értékei*

2019. 02. 06.

Túri Zoltán Krisztián geográfus, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék): *Adatbányászat és szabad szoftverek – a Déri Múzeum időszaki kiállításában látható Egyiptom-térkép készítésének története*

2019. 02. 22.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *Egyiptom – bimarisi ország. A tengeri élet tárgyi relikviái a »Mare Mediterraneum« és »Mare Rubrum« vonatkozásában*

2019. 03. 27.

P. Szalay Emőke etnográfus, ny. főmuzeológus (Déri Múzeum): *Kopt keresztény műtárgyak és jelentőségük Déri Frigyes egyiptomi gyűjteményében*

Az előadáshoz kisebb kamarakiállítás is készült, melynek keretében bemutatunk a Déri Múzeum kopt textildarabjait.

2019. 04. 18.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *Jellegzetes biotópok és növényi életközösségek Egyiptomban*

2019. 05. 10.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *A Nílus-völgy, az oázisok és a sivatagok faunisztikai–állatföldrajzi érdekességei Egyiptomban*

2019. 05. 29.

Váradai Katalin történész, segédmuzeológus (Déri Múzeum): *Az ókori Egyiptom mítoszai és kultuszai a múzeumalapító Déri Frigyes gyűjteményének tükrében*

2019. 06. 26.

Mező Szilveszter főmuzeológus (Déri Múzeum): *Soó Rezső professzor egyiptomi útjának múzeumi képmelékei*

2019. 09. 04.

Kovács József Dénes történész, főmuzeológus (Déri Múzeum): *A halotti kultusz emléktárgyai Déri Frigyes óegyiptomi gyűjteményében*

2019. 12. 11.

Hajdú Zsigmond régész, főmuzeológus (Déri Múzeum): *Az ókori egyiptomi ember természetszemlélete*

1. kép

2. kép

4. kép

3. kép

1. A kiállítás megnyitója (2018. június 12.) Jobb szélén az egyiptomi vonatkabin-installáció látható / Fotó: Lukács Tihamér
2. Papp László biológus és Angi János múzeumigazgató a kiállításnyitón / Fotó: Lukács Tihamér
3. Memnon-kolosszusok a diapozitívot imitáló installáción / Fotó: Mező Szilveszter
4. Részlet a kiállításból / Fotó: Lukács Tihamér
5. Interaktív térképmakett, alatta íróasztal-installáció / Fotó: Lukács Tihamér

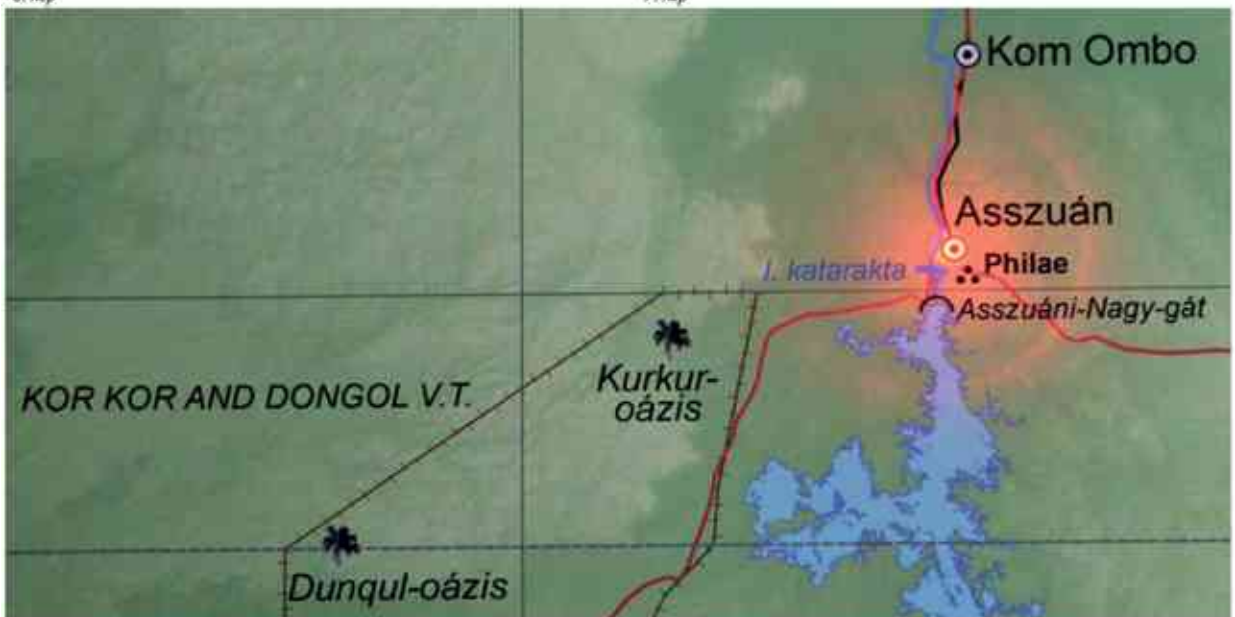
5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

6. Egyiptomi emléktárgyak / Fotó: Mező Szilveszter

7. Egyiptom színfokozatos domborzati térképe (szerkesztette: Túri Zoltán) / Fotó: Mező Szilveszter

8. Világító piros ledekkel jelöltük a Soó házaspár egyiptomi útjának fontosabb állomásait / Fotó: Mező Szilveszter

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

9. A különböző színű fényekkel alulról megvilágított folyadékos zoológiai készítmények segítségével a Földközi- és Vörös-tengerben honos élőlények preparátumait mutattuk be / Fotó: Mező Szilveszter
10. Tengeri makkokkal pettyezett tarisznyarák alkoholos preparátum / Fotó: Mező Szilveszter
11. Piros fényel megvilágított tengeri vörösmoszat / Fotó: Mező Szilveszter
12. Fúrókagyló-preparátum / Fotó: Mező Szilveszter

13. kép

15. kép

14. kép

16. kép

13. Három jellegzetes tengerlakó: polip, tengeri barnamoszat, garnéla / Fotó: Mező Szilveszter
 14. A Nílus-völgy élővilágát reprezentáló vitrin részlete / Fotó: Lukács Tihamér
 15. „Fekete íbisz” (Batla) preparátuma / Fotó: Mező Szilveszter
 16. Nílus-i krokodil juvenilis példányának fogakkal szegélyezett állkapcsa / Fotó: Mező Szilveszter

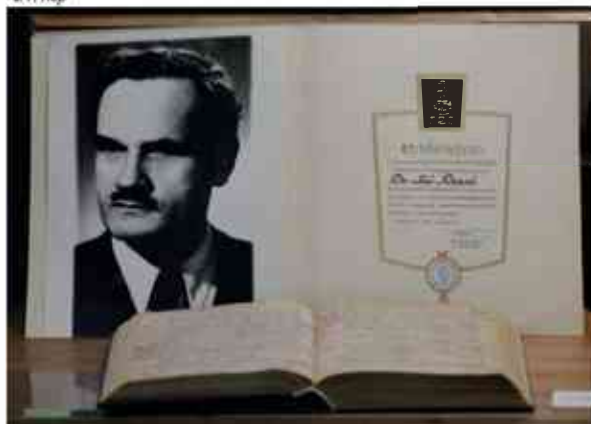
17. kép

21. kép

18. kép

22. kép

19. kép

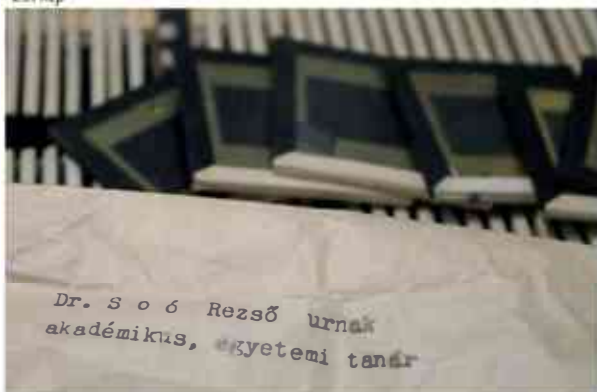

20. kép

- 17. Korall-preparátum a Vörös-tenger egyiptomi szakaszáról /
Fotó: Mező Szilveszter
- 18. Egyiptomi vándorsáska-pár / Fotó: Lukács Tihamér
- 19. Egyiptomi sáska preparátuma közelről / Fotó: Mező Szilveszter
- 20. Soó Rezső fotóhagyatéka (részlet) / Fotó: Mező Szilveszter
- 21. Régi filmes és vegyszeres dobozok a Soó-gyűjteményből /
Fotó: Mező Szilveszter
- 22. Soó Rezső portréja, előtte saját növényhatározója a kiállításban /
Fotó: Mező Szilveszter

23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

23. Keretezett diapozitívok a Soó-fotóhagyatékban I. /

Fotó: Mező Szilveszter

24. Keretezett diapozitívok a Soó-fotóhagyatékban II. /

Fotó: Mező Szilveszter

25. Egyiptomi utazással kapcsolatos emléktárgyak a vasúti kocsi-
installációban / Fotó: Mező Szilveszter

26. Egyiptomi lelőhelyekről származó kőzetminták /

Fotó: Lukács Tihamér

27. Az üledékes kőzetek bemutató példányait ditrigonális

tartóttesteken helyeztük el / Fotó: Lukács Tihamér

28. kép

29. kép

30. kép

- 28. A térkép geográfus alkotója, Túri Zoltán tárlatvezetés közben / Fotó: Mező Szilveszter
- 29. Váradi Katalin történész tárlatvezetése nagyon sok érdeklődött vonzott I. / Fotó: Mező Szilveszter
- 30. Váradi Katalin történész tárlatvezetése nagyon sok érdeklődött vonzott II. / Fotó: Mező Szilveszter
- 31. Ósz Attila geográfus (bal szélén) Egyiptom gazdasági és társadalmi földrajzáról szólt / Fotó: Mező Szilveszter

31. kép

32. kép

33. kép

34. kép

35. kép

32. Lovas Márton biológus tárlatvezetése a kiállításban / Fotó: Mező Szilveszter

33. Papp László a DTV kamerája előtt / Fotó: Lukács Tihamér

34. Papp László (középen) tárlatvezetést tart a kiállításban / Fotó: Lukács Tihamér

35. Mező Szilveszter előadása Soó Rezsőről a Déri Múzeum dísztermében / Fotó: Hajzer Gizella

TRIANON 100 EMLÉKKIÁLLÍTÁS DEBRECEN

Gondolatok a Déri Múzeum első virtuális kiállításáról

Már 2019-ben megkezdtük az előkészítést és tervezését egy nagy, impozáns installációval megvalósítandó kiállításnak, melyet 2020 júniusában akartunk megnyitni a Déri Múzeum Zoltai-teremben és annak galériáján. A Kupola-teremben igen különleges látványvilág várta volna a látogatókat, melyhez a segítséget a Nemzeti Színház látványtervezőjétől kaptuk. A kiállítás terveink szerint a trianoni békeszerződés száz évvel ezelőtti aláírásának évfordulójára emlékezve mutatta volna be múzeumunknak a témához kapcsolódó anyagait. A tárlaton a Történeti Tár dokumentumai mellett iparművészeti, képzőművészeti és néprajzi anyag egyaránt megjelent volna, hiszen olyan képet szerettünk volna a közönség elé tárnunk, amely széles kitekintést biztosít a téma iránt érdeklődőknek. Egyben igyekeztünk volna felhívni a figyelmet olyan tárgyakra, tárgycsoportokra, amelyek csak közvetetten kapcsolódnak a témához, mégis szerves egészet képeznek azzal. Sokáig nagyon jól haladtunk az anyaggyűjtéssel, a tervezéssel, a kapcsolódó programok kialakításával. Terveink között szerepelt, többek között, egy szabadegyetemi előadássorozat, amelyben nemzetközi, országos és debreceni témákról valamilyen formában Trianonhoz kapcsolódó előadások hangzottak volna el a téma avatott kutatóitól. Ebből az előadássorozatból szándékunk volt egy szerkesztett változat megjelentetése is.

Aztán a sors közbeszólt és 2020 elején egyre aggasztóbb hírek érkeztek egy komoly járvány kialakulásáról. Ennek következtében akaratunk ellenére, de leállt a múzeumi élet is. Korlátozó intézkedések léptek életbe, megelőzendő a még nagyobb bajt. Így fokozatosan el kellett fogadnunk, hogy a sok hónapot felölelő munkafolyamatnak nem lesz valós kiállításban megmutató eredménye. Figyelve a világ közgyűjteményeinek válaszát az intézménybezárásokra, mi is arra gondoltunk, hogy ha valós formájában nem lehetett, akkor virtuálisan mutassuk be a trianoni kérdéskört. Ez komoly újratervezést igényelt, hiszen elektronikusan elérhetővé kellett tennünk sok-sok anyagot, amelyből aztán virtuális kiállítást lehetett létrehozni. Magyarországon és a nagyvilágban is sok múzeum élt ezzel a lehetőséggel, hiszen mindenki otthon volt és aktívan használta a kényszerű otthoni munkavégzés ideje alatt az internet világát. A virtuális térbe történő „átköltözésnek” egyetlen előnye volt csak, hogy így pontosan 2020. június 4-én, az aláírás napjának századik évfordulóján lehetett megnyitni a Déri Múzeum első virtuális kiállítását, amelyet *Trianon 100 Emlékkiállítás Debrecen* címmel tettünk elérhetővé.

A virtuális kiállítás létrehozása új kihívások elé állította a munkatársakat. Először is meg kellett keresni azt a felületet, programot, ahol létre lehetett hozni a tárlatot. A keresésnél több szempontot tartottunk szem előtt: mennyire felhasználóbarát a program kezelése, az adott program megtekintése hogyan fut a különböző informatikai eszközökön (számítógép, laptop, okostelefon), mennyivel teszi élményszerűbbé, térbelibbé a feltöltött anyagokat, és nem

utolsósorban, az esetleges költségekre is tekintettel kellett lenni. A technikai kérdésekben, problémákban nagy segítséget nyújtott Ősz Attila kollégánk, aki több programot is letesztelt a megfelelő felület kiválasztásának érdekében. A mezőny két programra szűkült le: választani kellett a valamennyi felületen stabilan futó, ám kevesebb lehetőséget tartalmazó oldal és a számos interaktív elemet, szabad tervezést biztosító, olykor instabilan megtekinthető, nehezebben elérhető felület között. Közös megegyezés alapján a választás az előbbire esett, gondolva az idősebb látogatókra. A kunstmatrix.com elsősorban a galériatípusú kiállításoknak kedvez, vagyis főként képek bemutatására ad lehetőséget, ennek ellenére sikerült néhány interaktív elemet belecsempésznünk a kiállításba. A program számos megkötöttséget tartalmaz, például csak bizonyos alapterületű, meghatározott mennyiségű képet befogadó terek között lehetett választani. A virtuális kiállítás tervezésénél a meglévő koncepciókhoz igyekeztünk kiválasztani a megfelelő termet, ugyanis fontos volt számunkra, hogy a bemutatott képeket tagolni tudjuk, különféle egységeket hozva létre a kiállítóterben. Ugyancsak megfelelő átgondoltságot igényelt a képek összeválogatása is: az informatív érték mellett fontos volt, hogy az adott kép látványos, beszédes legyen. Szerettük volna a bemutatott anyagok kiállítás-jellegét megőrizni tablószövegek segítségével, amely csak úgy valósulhatott meg, hogy a szövegeket képként mentettük el. A képek méretezése és elhelyezése ugyancsak újabb próbatételt jelentett. A padlón kijelölt helyek viszont lehetővé tették, hogy oda is elhelyezzünk szövegeket, így padlómatricaként jelennek meg. A program lehetővé teszi azt is, hogy a képekhez az alapvető információkon kívül (cím, készítő/szerző neve, évszám), bővebb tartalmat is lehessen rendelni, amellyel igyekeztünk élni. Szintén felhasználtuk a videó és hanganyag hozzárendelést, miként a külső link elhelyezését is. Esetünkben ez az utolsó kiállítási egység központi szereplőjének, a Magyar Fájdalom Szobra 3D modelljének elérhetőségét jelenti, amelynek elkészítése szintén Ősz Attila kollégánk nevéhez fűződik.

A kiállítás koncepcióját készítette, a tablószövegeket írta és az anyagválogatást végezte: Korompai Balázs és Váradi Katalin. Az elektronikus megvalósítás Ősz Attila munkája.

A kiállítást a Déri Múzeum honlapjáról lehet a legegyszerűbben elérni a kiállítások/virtuális kiállítások fül alatt.¹ A virtuális tárlatvezetés az alábbi linken érhető el.²

1 <https://www.derimuzeum.hu/kiallitasok.php?id=14>

2 <https://www.derimuzeum.hu/videotar.php>

MAGYARI MÁRTA

ROMOS HÁZBÓL KIÁLLÍTÓHELY A Hajdúszoboszlói Fazekasház feltámadása

Fazekas István (1924–2007) a népes nádudvari fazekas dinasztia egyik legsikeresebb, legismertebb tagja volt. Az agyagmunka már gyermekkorától vonzotta, s bár korán megtanult korongozni, eredetileg mégsem készült fazekasnak, gazdasági iskolába járt. Később, az 1940-es években édesapja, id. Fazekas Lajos műhelyében volt fazekasinas, s nála szabadult fel. A második világháború után Kepes Ágnes iparművész hajdúszoboszlói műhelyében dolgozott. Az agyagipar területén tapasztalatokat gyűjtött hódmezővásárhelyi, budapesti és debreceni üzemekben.

Az 1950-es évek elejétől hivatásának tekintette az új népművészet útjának egyengetését, az új népi iparművészet formáinak keresését. 1952-ben lett népművész, 1954-ben az elsők között kapta meg a Népművészet Mestere kitüntető címet.

Tevékenységére nagy hatással volt az, hogy intenzív kapcsolatban állt a kor jeles etnográfusaival, többek között Béres Andrással, a Déri Múzeum egykori igazgatójával, aki önálló kötetet is szentelt a nádudvari fekete kerámia bemutatásának (Béres András: *A nádudvari fekete kerámia*. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 6. Debrecen, 1965), illetve Szabadfalvi József néprajzkutatóval, aki később kismonográfiát is írt Fazekas Istvánról (Szabadfalvi József: *Fazekas István*. Corvina Kiadó, Budapest, 1982. A Népművészet Mesterei sorozat). A hagyományos nádudvari fekete kerámia országos megismertetésében, népszerűsítésében igen jelentős szerepe volt.

1973-ban Nádudvarról Hajdúszoboszlóra tette át székhelyét, itt rendezte be műhelyét, s hozta létre saját keze munkája által a kis házi múzeumát. A hagyományos nádfedeles paraszti házak formájára emlékeztető bemutatótermet, műhelyt épített és bekapcsolódott az idegenforgalomba is.

A Hajdúszoboszlói Fazekasház Fazekas István 2007-ben bekövetkezett halála után gazdátlanná vált, az addig benne elhelyezett gyűjtemény egyben tartására nem volt lehetőség. A következő 7 évben az épület karbantartása, állagmegóvása megoldatlan volt, ezért nagy mértékben károsodott.

Az épület jogi helyzete 2014 végére rendeződött, ekkor került sor a tulajdonosváltásra. Ennek következtében az új tulajdonos már egyszemélyben dönthetett a ház sorsáról. Miután a tulajdonos számára az épület története kirajzolódott, olyan elhatározásra jutott, hogy a korábban nagy látogatottsággal büszkélkedő házat vissza kell helyezni a magyar népi kultúra térképére.

2015 szeptemberében a Hajdúszoboszlói Fazekasházért Alapítvány azzal a céllal jött létre, hogy a Hajdúszoboszlói Fazekasházat, mint közérdekű muzeális intézményt működtesse, megteremtve ezzel a jogi

környezetet a muzeális intézmény megalapítására, üzemeltetésére. 2016 elején az alapítvány kuratóriumi elnöke, Kiss Jácint, felvette a kapcsolatot a területen illetékes szakfelügyeletet gyakorló intézménnyel, a Déri Múzeummal. Többszöri egyeztetést és helyszíni bejárást követően a múzeum és az alapítvány, máig is élő együttműködési megállapodást kötött, melynek eredményeképpen jöttek létre a Hajdúszoboszlói Fazekasházban megtekinthető kiállítások.

Az első kiállítás az immár közérdekű muzeális kiállítóhely státusszal rendelkező Fazekasházban 2016 őszén nyílt meg. A Déri Múzeum néprajzi gyűjteményének anyagából két különálló kiállítási egység jött létre. A nagyobb egység tematikája átfogóbb, *Kézbeillő hagyomány* címmel a paraszti gazdaságokban, háztartásokban egykor használatos egyszerű eszközökre, egyedi bútordarabokra irányítja a figyelmet.

A kiállítás az alföldi parasztság tárgyi kultúrájának népművészeti értékkel is bíró darabjaiból nyújt ízelítőt, elsősorban a paraszti lakáskultúra és a ház körüli munkák, az élelmiszer előállítás jellegzetes eszközeinek bemutatásával. A paraszti használati eszközök kialakulásának hosszú folyamatában elsősorban a célszerűség, a praktikum szempontja volt az elsődleges. Éppen ezért a természetes anyagokból kialakított tárgyakon létrehozóik, a korabeli tárgyalkotók, a legegyszerűbb megoldásokra törekedtek. Mindez azt eredményezte, hogy „kézbe illő”, jól használható darabok jöttek létre, esztétikai szempontból pedig egy nagyon letisztult formavilág alakult ki.

A 18–19. században Debrecen és Hajdúböszörmény is jelentős központja volt a bútorművészetnek, a festett bútorok készítői mezővárosi asztalosmesterek voltak. A festetlen, bárdolt fa lapokból összeállított ácsolt ládákat Erdélyből vagy Észak-Magyarországról szállították az Alföldre.

A használati eszközök egy részét barkácsoló parasztemberek is elkészíthették, de az igényesebb, művesebb darabok mesteremberek, főleg bognárok, kovácsok keze munkáját dicsérik. Ezek a tárgyak igényes, tartós alapanyagok, méretük által az alföldi parasztpolgári kultúra gazdasági jelentőségét, s egyben egykori használóik társadalmi rangját, emberi méltóságát is közvetítik.

A kisebb kiállítási egységben *Madárka, madárka* címmel egyetlen témát illusztrálnak a kiállított tárgyak: a madárbrázolás megjelenését a különböző népművészeti alkotásokon, legnagyobb részt a népi kerámiák köréből választva példákat.

1. A Hajdúszoboszlói Fazekasház

Az embert körülvevő természeti környezet jelenségei, a növények és az állatok számtalan alakban vannak jelen a népművészeti alkotásokon. A magyar népi díszítőművészetben a virágornamentika mellett a madáralak ábrázolása a leggyakoribb motívum.

A madár, mint szimbólum szárnyalásával az eget, mint elérhetetlen messzeséget és a holtak égbe szállt lelkét is megjelenítette. A madáralak bizonyos ábrázolási és kompozíciós sémái régmúlt időkbe nyúlnak vissza. Már az ókori kultúrák emlékein megfigyelhető a madáralak oldalnézeti előre néző ábrázolása mellett a fejét hátra fordító, visszanező madár ősfarmája is. Az ábrázolt madár fajának hangsúlyozása, konkrét részletezése általában nem jellemző. A megjelenítést évezredek óta a magas fokú elvontság, a stilizálás jellemzi, s ez a madár alakjának jelképes tartalmát erősíti.

A magyar népművészet minden ágában felfedezhető madármotívum leggyakrabban növényi ornamentikához kapcsolódó kötött kompozíciókban van jelen. A madárhoz fűződő szimbolikus és vallásos tartalom (a galamb a szentlélek jelképe is), a népművészeti alkotásokon fokozatosan háttérbe szorult. A madáralak elsősorban ornamenssé vált, illetve előtérbe került a páros madár, mint szerelmi szimbólum. A páros madár elsősorban azokon a tárgyakon szerepel díszítményként, amelyek a párválasztáshoz kapcsolódnak, szerelmi ajándékok, jegyajándékok voltak.

2019 nyarán, az épület lépcsőről lépésre haladó, folyamatos felújítása során lehetővé vált, hogy a kiállítóter még egy helyiséggel bővüljön. A korábbi kiállítások megújítása mellett *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben* címmel nyílt meg az újabb egység, szintén a Déri Múzeum néprajzi gyűjteményéből válogatott tárgyakból.

A nemzeti jelképek, mint a nemzeti szimbólumrendszer elemei a nemzetek történelmi múltjához, s a népművészet időbeli távlatához mérten viszonylag későn, csak a 19. század második felében alakultak ki. Hazánkban a nemzeti szimbólumrendszer kiépítésének korszaka egybe esett a népművészet virágzásával, a népi díszítőművészet karakteres stílusközpontjainak kialakulásával. Ebben a korban a díszes, ünnepi tárgyakon gyakran jelennek már meg a nemzeti szimbólumok (címer, korona, címerállatok, zászló, trikolór, huszár alak, történelmi alakok).

Az országcímer a nemzeti jelképek közül a leggyakoribb motívum, amely minden tárgyféleségen megtalálható. Ábrázolásának formai változatossága és előfordulásának nagy száma is azt bizonyítja, hogy a népi díszítőművészet teljes értékű motívuma. A címer ábrázolások nincsenek tekintettel a heraldikai szabályokra, a népművészeti alkotásokon a címer más díszítő motívumokkal együtt jelenik meg, s a kompozícióban ornamenssé válik.

A magyar népművészetben a büszke és vitéz katonát a lovas huszár alakja jeleníti meg. Ezt a figurát gyakran kivont karddal ábrázolják, s megformálása kifejezett nemzeti jelleget tükröz.

A parasztság által kedvelt különböző használati és dísz tárgyakon megjelennek utalások a nagy történelmi eseményekre, ilyen például a szabadságharc évszáma (1848), s feltűnik egyes jeles történelmi személyiségek alakja is.

A nemzeti trikolór, illetve a nemzeti zászló direkt megjelenítése viszonylag ritkán fordul elő népművészeti tárgyakon. Érdekes jelenség azonban a nemzeti színek rejtőzködő megjelenítése, melynek lényege az, hogy a fehér alapszínre pirossal és zölddel festett minta mintegy a nemzeti trikolór helyettesítője, pontosabban belelátják ezt a tárgyak használati, például a keménycserép tányérokon.

A Hajdúszoboszlói Fazekasház 2016-ban. Fotó: Magyarai Márta

Kiállítási koncepció és szövegek: Magyarai Márta

Kiállításrendezés, kivitelezés: Kiss Jácint, Benke Zsolt, Orbázi Zoltán, Rácz Hajnalka Tamara

2.

Fotók (1-7.): Kiss Jácint és Benke Zsolt

3.

4.

5.

6.

7.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2019-BEN

P. SZÁSZFALVI MÁRTA

A SIPOS-GYŰJTEMÉNYRŐL

1. kép

2. kép

3–4. kép

A Nemzeti Kulturális Alap 1,5 millió Ft értékű támogatásának köszönhetően a Déri Múzeum Néprajzi Gyűjteménye 2019-ben 138 darab népi kerámiával bővült, melyeket dr. Sipos József magángyűjtőtől vásároltunk meg. A gyarapodásnak köszönhetően számos kevésbé ismert, a hazai múzeumokban alulreprezentált, mégis jelentős kerámiaközpontokból származó darabbal bővült kerámiagyűjteményünk. A többek között Nagykárolyból, Máramarosszigetről, Bényesről, Belényesről, Lippáról, Hátszegről, Zsupánfalváról, Nagyszalánról, Vlădeştiből és Şişeştiből származó daraboknak köszönhetően kerámiagyűjteményünk egész Kárpát-medencére kiterjedő néprajzi reprezentativitása is erősödött.

A megvásárolt gyűjteményrész jelentőségét növeli, hogy elsősorban olyan használati edényeket tartalmaz, melyek a magán- és a közgyűjteményekben kisebb számban fordulnak elő, tudatos gyűjtésük csupán az elmúlt években kezdődött meg. A megvásárolt, értékes sorozatból érdemes külön kiemelni a fent nevezett központokból származó nagyfazekakat, a lippai fazekas céh pecsétjével ellátott nagylábast, illetve a székelyföldi bokályokat. A megvásárolt gyűjteményrész tudományos értékét növeli, hogy azokat dr. Sipos József a helyszínen, a fontos fazekasközpontok vonzáskörzetében gyűjtötte, így a műtárgyak meghatározó részére vonatkozóan a nemzeti és nemzetközi kerámiakutatás számára is érdemes, igen pontos információkkal rendelkezünk.

Terveink szerint 2020-ban jelenik meg a Déri Múzeum kiadásában és gondozásában a Kárpát-medence fazekasközpontjaiban készült használati edényeket dr. Sipos József gyűjteményén keresztül bemutató kötet, melynek az elkészítéséhez szükséges szakmai munkálatokat, a tudományos feldolgozást és reprodukálást jelentős mértékben segíti a megvásárolt gyűjteményrész múzeumunkban való elhelyezése.

1. Lippai céhpecsétes remek, 19. század első fele. (Itsz. V.2020.50.)
Fotó: Lukács Tihamér
2. Bényesi nagyfazék, 19. század második fele. (V.2020.1.48.)
Fotó: Lukács Tihamér
- 3-4. Székelyföldi bokályok Kőhalomszék (?), 18. század vége (Itsz. V.2020.1.3.), Zilah (?), 19. század első harmada (Itsz. V.2020.1.1.)
Fotó: Lukács Tihamér

VÁRADI KATALIN

BESZÁMOLÓ A BÉCSI COLLEGIUM HUNGARICUM FIATAL KUTATÓI ÖSZTÖNDÍJA RÉVÉN MEGVALÓSÍTOTT KUTATÁSRÓL¹ (2019. november, 2020. július)

A Collegium Hungaricum 2019/2020. keretében kiírt pályázat során két hónap ösztöndíjas kutatást nyertem el, amelyet két részletben: 2019 novemberében és 2020 júliusában teljesítettem. A kutatás célja a készülő doktori disszertáció újabb sajtótörténeti és –metodikai jellegű forrásainak és szakirodalmának összegyűjtése, valamint feldolgozása volt, amelyet nagyrészt sikerült megvalósítani. Mindez kiegészült a hiányzó, időközben relevánssá vált diplomáciai iratok és munkák átnézésével.

A kutatás témája az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája és közvéleménye 1870–1879 között, középpontba állítva a porosz–orosz, később német–orosz kapcsolatok korabeli megítélését. A kérdést több forráscsoporton keresztül kívánom vizsgálni: a korabeli külügyminisztérium berlini és szentpétervári követeinek anyagain, a sajtóosztály megfelelő aktáin és végül a sajtótermékek révén arra keresem a választ, hogy a Monarchia magyar és osztrák fele mennyire látta reálisan Oroszország és Porosz-, 1871-től Németország viszonyát; érzékelte-e a köztük lévő feszültségeket. Valamint azt is vizsgálom, hogy a korabeli közvélekedés ezáltal miként határozta meg Ausztria–Magyarország követendő külpolitikai irányvonalát. Az időintervallum tartamát gróf Andrássy Gyula közös külügyministersége indokolja, ugyanis ekkor bírt közel hasonló súllyal a magyar és az osztrák közvélemény a nemzetközi életet illetően.² Mindezek vizsgálatához hozzájárul egy-egy hír, információ útjának végigkövetése, az, hogy a diplomáciai értesülés miként jelent meg a különböző fórumokon.

Novemberben a korábban megkezdett kutatásokat folytattam tovább, a korabeli külügyminisztérium sajtóosztályának – amely 1867-től Pressdepartement (Department III), 1877-től Literatisches Bureau néven működött – anyagait tekintetem át 1870 és 1879 között az Österreichisches Staatsarchiv Minoritenplatzon lévő Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) tagintézményében. A jegyzőkönyvek (*Presseleitung, Protokolle und Incides, Protokoll 4–7*) és a korábbi szakirodalmak során több esetben találtam hivatkozást az Informationsbüro-ra, mint a külügyminisztérium és sajtó közötti egyik kapcsolatra, így a sajtóosztály anyagai mellett annak dokumentumait is átnéztem. Ez azonban felemás eredményeket hozott.

Az információs iroda valóban foglalkozott a sajtóval, de elsősorban más országok közhangulata, belpolitikai eseményei, a Monarchiáról alkotott kép volt a téma. Elvéve akadt egy-egy találat a megjelölt témával kapcsolatban.

A sajtóosztály anyagai között továbbra is közvetett bizonyítékok, utalások formájában kaptam választ a két szintér közötti interakcióra. Megerősítették, illetve némileg kiegészítették a korábban megállapítottakat: a hírügnökségek szerepét, a követek jelentőségét, a külföldi lapokat illetve azok tudósítóit mint forrásokat. Szintén beigazolódtott az, hogy az Andrássy-éra alatt a keleti kérdésnél lett csupán jelentősebb tényező a sajtó a külpolitika szemében.

Ennek kapcsán derült ki számomra, hogy az 1875–1878-as keleti válság, illetve a Kettős Szövetség kapcsán vannak még iratanyagok, amelyekre korábban kevésbé figyeltem fel. A PA I K453–454, PA I K534–535 politikai anyagai, iratai rendkívül informatívak voltak, amelyek alapján egy meglehetősen dinamikus időszak rajzolódik ki az 1870-es évek második felének nemzetközi kapcsolatait illetően.³ Ez időszakban a klasszikus diplomácia és a nacionalizmus összetűzése, a birodalmi és nemzeti érdekek ellentétje figyelhető meg, amelyeket a diplomáciai szereplők többsége felismert. Emellett feltűnő a sajtó megnövekedett szerepe, több hivatkozás történt arra, hogy tekintettel kell lenni a közvéleményre. A Kettős Szövetség esetében jól látható a német diplomácia részéről az óvatosság: bár nem titkolták a két fél közötti ellenérzéseket, az első fogalmazványok, levélváltások még hangsúlyozták, hogy ez nem az oroszok ellen irányul, hanem a béke érdekében köttetett, az esetleges konfliktusok békés megoldását írta elő. Emellett fenntartotta a csatlakozás lehetőségét.

Az utolsó napokban a személyi hagyatékok kerültek előtérbe. A személyi akták is sok hasznos és érdekes adalékkal szolgáltak: újságírók, követségi dolgozók feljegyzéseit, azok közvetlen környezetébe tartozók memoárjait és leveleit tekintetem át – a teljesség igénye nélkül: von Klarwill, Adolf Braun, Josef Freiherr von Schwegel, Kállay, Hammer Nemesbányai, Ernst Plener, Graf Wimpffen . . . stb. iratait kértem ki.

A levéltár mellett a könyvtárak (az Österreichische Nationalbibliothek és Universitätsbibliothek Wien megfelelő szakkönyvtárai) jelentették a kutatás további színtereit, amelynek során szakirodalmi bázist bővítet-

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Tempus Közalapítványnak, a Collegium Hungaricumnak és a Déry Múzeumnak, hogy a kutatás megvalósulhatott.

2 Ennek megfelelően a sajtótermékek kiválasztásánál fő szempont volt az, hogy a magyar és az osztrák lapok megfeleltethetők legyenek egymásnak. Az értekezés nemcsak a napilapokat, hanem az élc lapokat is vizsgálja kívánja, ugyanis a szatirikus újságok segítségével felmérhető, mely diplomáciai események voltak igazán köztudatban.

3 A Politisches Archiv I elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchiával és az általános dolgokkal kapcsolatos anyagokat, többnyire adminisztratív jellegű, különböző hivatalok működésével kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza.

tem a kiadott memoárokkal, sajtótörténeti és módszertani munkákkal. Ez utóbbiakból sikerült a legújabb monográfiát is átnézni, amely a külföldre küldött tudósítók tevékenységével, annak feldolgozási módszer-tanával foglalkozik [Hillerich, Sonja: *Deutsche Auslandskorrespondenten im 19. Jahrhundert. Die Entstehung einer transnationalen journalistischen Berufskultur*. De Gruyter, Oldenbourg, 2018.]. A német levelezők tevékenységét bemutató munka kitér más külföldi példákra, így a Monarchiára is, elsősorban Ausztriát érintve.

A júliusi kutatást sajnálatos módon kissé befolyásolta a járványhelyzet, másként kellett előkészíteni a kutatói munkát. Az osztrák levéltár a tavaszi leállás után online regisztrációval és korlátozott férőhellyel nyitotta meg kapuit nyáron valamennyi szemfüles kutató számára. Végül csak egy napra sikerült bejutnom, így a legszükségesebbnek és a legfontosabbnak ítélt levéltári anyagokat néztem meg júliusban a Minoritenplatz-on lévő tagintézményben. Egyrészt folytattam a személyi hagyatékok átnézését; Oskar Lasser anyagai között a satirikus lapokkal kapcsolatos gyűjtemény bizonyult többé-kevésbé relevánsnak, amely ismételt bizonyította a keleti kérdés kiemelt fontosságát a közvéleményben. Emellett az élc-lapoknál dolgozók kapcsolati hálóját pontosíthattam ennek segítségével. A politikai tartalmú iratok között a PA XL K316 (*Interna, Kopien von Denkschriften 1877–1911*), valamint a PA I K 459 dokumentumai tartalmazták a legtöbb információt a témát illetően, amelyek további kevésbé ismert adalékokkal szolgáltak egyes események és kérdések kapcsán. Ilyen volt például a nemzetiségi kérdés szerepe a külpolitikában – ez különösen a keleti kérdés, illetve a pánszlávizmussal kapcsolatban merült fel. Továbbá bebizonyosodott az is, hogy Bosznia-Hercegovina kérdése nem elhanyagolandó, mert az okkupáció nemcsak a belpolitikai fejleményekre volt hatással, hanem befolyásolta az 1878–1879-es külpolitikai eseményekről szóló tudósítások, cikkek tartalmát, hangvételét is.

A júliusi kutatás főbb színtereivé így a könyvtárak váltak (ÖNB, Universitätsbibliothek Wien szakkönyvtárai és a Wienbibliothek Rathaus). Ugyancsak online foglalás révén lehetett eljutni a bécsi Városháza könyvtárába, ahol az újságok, ott dolgozók anyagainak megtekintése volt az elsődleges feladat. A korábbi kutatáshoz hasonlóan továbbra is közvetett találatok bukkantak elő, az áttekintett iratok többsége magánjellegű volt, illetve általánosságban foglalkoztak a szerkesztés, írás kérdésével, egy-egy esetben volt konkrétum, adalék, mint válasz a megfogalmazott kérdésekre. A korábban megkezdett satirikus lapok (főként rajzolók és külsős munkatársak levelezései) és a *Das Vaterland* voltak ezúttal előtérben. Az élc-lapok kapcsán a kapcsolati háló, illetve

egy adott lap által kiadott kalendáriumok, naptárak – amelyek többnyire néhány számot éltek meg – a kiemelendő eredmények, amelyek árnyalták az eddigi ismereteket, illetve pontosították azt, hogy mely külpolitikai kérdés, esemény volt leginkább a köztudatban.

Az Österreichische Nationalbibliothek és Universitätsbibliothek Wien megfelelő szakkönyvtáraiban a szakirodalmi gyűjtést és feldolgozást folytattam, elsősorban módszertani munkákra, illetve olyan rész-kérdéseket tagláló írásokra, mint például a nemzetiségi kérdés hatása a külpolitikára, az ellenségkép vagy általánosságban egy-egy országról, népről alkotott kép... stb., fókuszáltam. A korábbi kiadványok mellett találtam frissebb szakirodalmat, valamint az egyetemi dolgozatok is informatívnak bizonyultak akár bibliográfiát, akár módszertant tekintve. A rész-kérdéseket tagláló munkákhoz szorosan kapcsolódtak azok a művek, amelyek mentalitás-, gondolkodástörténettel foglalkoztak. Ezek feldolgozása során törekedtem arra, hogy a liberalizmus, konzervativizmus történetét és hatását osztrák szemszögből ismerjem meg. Ezek a munkák a korábban leírtakat erősítik meg, többek között a keleti kérdés és az okkupáció nagy befolyását a belpolitikai életre, ugyanis mind Ausztriában, mind Magyarországon komoly törésvonalat okozott a politikai pártéletben, kormánypártok buktak meg. Mindemellett sikerült az időközben elérhetővé vált és a dolgozat szempontjából fontos diplomáciai forrás-gyűjteményhez hozzájutni, amely a korszak egyik legfontosabb német követének levelezését teszi közzé. [Baumgart, Winfried – Stone, James (szerk.): *Heinrich VII. Prinz Reuß Botschafter unter Bismarck und Caprivi. Briefwechsel 1871–1894*. Schöningh 2015.]

A kutatás mellett novemberben – júliusban nyári szünet volt – részt vettem a Collegium Hungaricum, köztük a Bécsi Magyar Történeti Intézet rendezvényein is. Ez utóbbiról, dr. Pálffy Géza előadásáról beszámolót írtam egy online történelmi folyóirat, az *ujkor.hu* számára.⁴ Többször konzultáltam dr. Oross Andrással és ifj. dr. Bertényi Ivánnal a kutatási témám kapcsán lehetséges forrásokról, irányokról és ezzel foglalkozó kutatókról. Igyekeztem szakmai kapcsolatokat kiépíteni a többi ösztöndíjossal és más kutatókkal. Noha többségük nem a vizsgált korszakkal és témával foglalkoznak, a velük való beszélgetések, találkozások inspiratívok voltak, sokat tárgítottak a szakmai látókörömön.

A kutatás mellett igyekeztem felfedezni az egykori császárváros látnivalóit, múzeumait is. Az elmúlt egy-két évben nyitotta meg kapuit a Haus

4 <http://ujkor.hu/content/trianon-16-17-szazadi-gyokerei-palffy-geza-eloadasa-becsi-collegium-hungaricumban>

der Geschichte Österreich (Osztrák történelem háza) és a Weltmuseum (Világmuzeum). A Haus der Geschichte Österreich Ausztria történetét mutatja be a látogatóknak az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásától kezdve egészen napjainkig.⁵ Egyszerre alkalmazza a hagyományos eszközöket és az újabb megközelítéseket az események illusztrálásánál. A második világháborúig kronologikusan, egy-egy epizóddal a középpontban ismerhetjük meg az osztrák történeteket. Érdekes volt látni, hogy a felbomlás eseményeit miként dolgozták fel, milyen kapcsolódási pontokat emeltek ki a magyar történelemmel – ugyanis a Monarchia örökségének feldolgozása, Tisza István meggyilkolása, Burgenland kérdése mind szerves részei voltak a korszaknak. A két világháború közötti időszakból a társadalmi-politikai feszültségekre hívták fel a figyelmet a kiállítás kurátorai, amelyek szintén hozzájárultak az Anschluss bekövetkezéhez a nemzetközi események alakulása mellett. A közel 30 évet gazdag forrás- és tárgygyűjteménnyel mutatták be, amelyek objektíven mutatták be az osztrák történelem sötétebb pillanatait is. A második világháború utáni évek figyelemfelkeltően tárulnak fel a látogatóknak. Egyrészt évtizedes felbontásban, elkülönített „fülkékben” írott és audiovizuális dokumentumok, valamint kisebb tárgyak segítségével idézték fel az adott korszak fontosabb eseményeit. A kiállítóter másík részében interaktív módon járják körül az 1945 utáni Ausztriával kapcsolatos fogalmakat, topozokat, mint a gazdasági csodát, az alpesi-tiroli turizmust, az Európai Unióval kapcsolatos problémákat, a migráció vagy a tolerancia kérdését. Ezek szemléltetésekor a kiállítók törekedtek arra, hogy a látogatók is reflektáljanak a témára, ezáltal a kiállítás mintegy vitafórumként működik. Az állandó kiállítás mellett időszakos tárlatok is vannak, ottjártamkor az 1989-es év eseményeit, a vasfüggöny lebomlását, a Páneurópai Pikniket állította középpontba az aktuális időszakos kiállítás.

A Weltmuseum etnológiai múzeumként a nem európai népek történetét, kultúráját és mindennapjait mutatja be 14 kiállító egységen keresztül. A sokszor csak filmekből és könyvekből ismert népcsoportok használati és ünnepi, kultikus eszközei impozáns módon jelennek meg, mennyiségükkel, méretükkel és színességükkel nagy csodálkozást váltanak ki a látogatókból. Néhány kiemelt tárgy használatát interaktív módon, "működés közben" is bemutatják. A kiállított anyag nagyrésze a gyarmati múltból, a főhercegek utazásaiból, kereskedelemből vagy múzeumi szakemberek gyűjtőútjaiból származik. A kiállítás amelle-

hogyan bemutatja az egyes földrészek etnikumait, néhány morális kérdést is felvet, például a gyarmatosítás kapcsán azt járja körül, hogy a kolonizáció kizsákmányolás volt-e, vagy pedig valóban civilizációs misszióként lehet értékelni. Ugyancsak dilemmaként tűnik fel a kis létszámú csoportok kultikus tárgyi anyagának sorsa, az, hogy vissza kell-e adni ezeket. Szintén elgondolkoztató a múzeumok szerepvállalásáról szóló összeállítás is. A múzeumban időszakos tárlatok is megtekinthetők, amelyek egy része befogadott kiállítás.⁶

Összességében úgy érzem, hogy a kitűzött célokat teljesítettem. Bár a júliusi kutatás a járványhelyzet miatt nem az eredeti terveknek megfelelően alakult, alkalmazkodva a helyzethez s átgondolva a disszertációval kapcsolatos ismeret- és dokumentumanyagot, sikerült a korábbi elképzelések mentén haladni. Emellett a múzeumi látogatásokkal szélesíthettem a muzeológusi ismereteket, inspirációt nyerhettem a későbbi munkákhoz és kiállításokhoz.

5 1918. november 12-én jött létre az első köztársaság, a múzeum napra pontosan 100 évvel később nyitotta meg kapuit a látogatók előtt.

6 A júliusi látogatás során egy, az oszmán kultúrát és egy, a Meidzsi-korszakot bemutató időszakos kiállítás várta a látogatókat.

JULIANNE DÉRY

Die Lebensgeschichte einer in Ungarn geborenen unbekannten Schriftstellerin¹

Meine Stipendiumszeit habe ich in der Wienbibliothek am Rathaus, in dem Wiener Stadt- und Landesarchiv, in dem Österreichischen Staatsarchiv, in der Österreichischen Nationalbibliothek und im Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien verbracht. Auch viele, für meine Forschung wichtige Bücher habe ich in den UNI-Bibliotheken (Hauptbibliothek, FB Zeigeschichte, FB Geschichtswissenschaften, FB Kunstgeschichte, FB Germanistik, FB Theater-, Film- und Medienwissenschaft) gefunden.

Das Hauptziel meiner Forschungsarbeit war, immer mehr persönliche Dokumente von Juliane Déry und Informationen über ihren Wiener Aufenthalt zu finden und zu sammeln. Sie hat zwischen 1873 und 1889 in Wien gelebt.

Mein Aufenthalt in Wien war sehr erfolgreich. Nunmehr kann ich ihren Lebenslauf in Wien schreiben. Mit Hilfe der Sekundärliteratur kann ich auch eine bestimmte Sinnhaftigkeit ihres Lebens (re)konstruieren.

Juliane Déry wird am 10. August 1864 in Baja (Ungarn) als sechstes von insgesamt acht Geschwistern geboren. Ihr Vater, ein Kaufmann deutsch-jüdischer Abstammung, kann der Familie durch den Besitz großer Landgüter ein Leben frei von materiellen Sorgen ermöglichen. 1873 verließ die Familie Ungarn und zieht nach Wien um. Nach dem Tod ihres Vaters wächst Juliane in großer Armut auf.

Nach dem Besuch der Mädchenbürgerschule wird sie in der Klosterschule St. Anna in Wien zur Lehrerin ausgebildet. Leider habe ich die Archivbestände der Klosterschule weder im WStLA noch im OeStA nicht gefunden. Vielleicht im Steiermärkischen Landesarchiv (Graz). Nach der Fachliteratur versucht Déry sich lange Zeit in verschiedenen künstlerischen Bereichen. Mit Interesse beginnt sie, den geistigen Strömungen ihrer Zeit Aufmerksamkeit zu widmen. Leider habe ich keine Spuren ihrer Aktivität nicht gefunden.

Durch die Bekanntschaft mit Karl Emil Franzos wird sie zur SchriftstellerInlaufbahn angespornt. Im Nachlass Karl Emil Franzos (Wienbibliothek) befinden sich 73 Briefe von Déry an Franzos. Im September 1887 besuchte ein Anwalt ihn, um ein Manuskript („Meine Braut“) zu übergeben. Franzos sah, dass sie eine talentierte, selbstbewusste Autorin ist. Laut Franzos, „ist ein fertiges, ja routiniertes Talent, aber so stark, so eigentümlich, daß es geradezu rätselhaft ist, wie dir seine frühere Werke nicht bekannt geworden sein sollten. Sollte es sich aber wirklich um einen Anfänger oder gar eine Anfängerin handeln, so haben es wir mit einem psychologisch wie

ästhetisch höchst interessanten Fall zu tun, mit Jemand, der (...) damit anfängt, wohin Andere nach vielen Jahren gelangen“.

Der sehr populäre österreichischer Schriftsteller und Publizist fand sie besonders begab und lobte „die Sicherheit der Komposition, die Kraft und Straffheit in der Führung der Fabel, die Klarheit und Zielbewußtheit der Erfindung“. Franzos gab mit seinem festen Glauben an das Talent der jungen Autorin den Ausschlag für ihre weiteren literarischen Versuche. Juliane Déry schien ihren Lebenszweck zu erkennen, und versuchte ihre eigene poetische Stimme und ihren eigenen Ausdruck zu stärken. Sie hielt wichtig, mit bedeutenden Wiener Persönlichkeiten im Bereich der Kultur in Kontakt zu treten. Deshalb schrieb sie Briefe auch an Ludwig August Frankl von Hochwart (Dichter, Journalist, Schriftsteller, stammte aus einer jüdischen Familie) und an Josef Lewinsky (Schriftsteller, Theaterkritiker) (ihre Nachlässe in der Wienbibliothek).

1890 verließ Déry Wien, reiste nach Paris, wo sie die Jahre bis 1893 verbrachte. Ab 1893 lebte sie abwechselnd in München und Coburg. 1899 zog sie nach Berlin um. Sie blieb mit Franzos im Kontakt bis Ende ihres Lebens (Selbstmord). Sie schickte ihre Briefe aus Paris, München, Berlin, Coburg, Loctudy (Großbritannien), Berck (Normandie) und Heiden (Schweiz). Sie nannte ihn als «Hochgeehrter Herr», «lieber hochgeehrter Herr» oder «Treuer hochgeehrter Herr». In dieser Hinsicht verhielt sie sich, wie von einer Frau am Ende des 19. Jahrhunderts erwartet wurde.

1887 schrieb sie über ihre Krise. Sie fühlte sich heimatlos und getrieben: «Was bin ich, Jüdin oder Katholikin, Ungarin oder Deutsche? Und was soll ich werden, Schauspielerin oder Schriftstellerin? Aber nein, ich bin ja die Tochter eines ehrbaren Hauses und will nichts, als ein ruhiges Glück auf der Seite eines geliebten Mannes. Soll ich Alles seinlassen und heiraten?» Es scheint, daß Juliane Déry nicht entscheiden konnte. 1899 schrieb sie an Franzos vorwurfsvoll: «Warum haben Sie mir einst die Feder in die Hand gedrückt? Nichts, gar nichts habe ich erreicht! Ich wollte, ich wäre eine brave Hausfrau geworden oder würde es noch, dann könnte ich wieder glücklich werden».

In den Bibliotheken habe ich viele zeitgenössische Kritiken und Wert-schätzungen ihrer Schriften gefunden. Ich wußte ich auch genau, wo sie mit ihrer Familie in Wien lebte, wann ihr Vater starb, wie sie lernen konnte, wann sie zum Katholizismus übergetreten hat. Ich konnte sogar meine Familienforschung kompletter machen, nämlich habe ich auch viele Dokumente über ihren Bruder, Friedrich Déry (Wiener Jagdclub, Jahres-Bericht des Vereines der Wiener Handels-Akademie, Schönberger Zeitung, Verein der Freunde Asiatischer Kunst und Kultur in Wien) gefunden.

¹ - Beszámoló az 2019. évi bécsi kutatómunkáról (OeAD, 2019.05.02-2019.05.31.), amely a Déry család története kutatásának része.

NOVÁK ÁDÁM

BESZÁMOLÓ A NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNY 2019-ES ÉVÉRŐL

A Déri Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében 2019-ben elsősorban a gyűjteményrendezés, a digitalizáció és az online közzététel élvezett prioritást. Ezen túlmenően a gyűjtemény helyzetéről átfogó és részletes jelentés is készült a tárvezetés és az igazgatóság számára. A *Történeti Tár Történeti Gyűjtemény* numizmatikai műtárgyai (érmek, plakettek, forgalmi pénzek, bankjegyek, szükségpénzek, kötvények, jelvények és kitüntetések) rendezésre kerültek, egy későbbi revízió elkészítése céljából. Az 1964 és 2013 közötti gyarapodás összesen 577 leltári szám alá került besorolásra, ami összesen 1423 darab műtárgyat érint. A *Degenfeld-hagyaték* numizmatikai műtárgyaira vonatkozóan a Művészeti Tár és a Történeti Tár között megállapodás született annak elhelyezéséről: a Numizmatikai Gyűjteményben történik lista szerinti őrzése. Az *Érem- és Régiségtár*, valamint a *Szaporulati Napló* képezi a gyűjtemény törzsananyagát. Az egység helyzete folyamatos rendezés alatt áll, összesen 590 leltári szám alatt található műtárgy alapadatai kerültek 2019 november–decemberben feltöltésre a Qulto rendszerébe. A *Déri Frigyes Numizmatikai Gyűjtemény* jelentős, közel 1/6-od részéről (nagyjából 550 érme) digitális fotóval rendelkezünk. Ezek jó része feltöltésre és összekapcsolásra is került a Qulto rendszerében.

A *Numizmatikai Gyűjtemény* az egyetlen élő leltári egység, mely ebben az évben gyarapodott is. Többek között a 2018 előtt ismeretlen proveniencia („raktári lelet”) alapján bekerült jubiliumi forint érmek (1972–2019) leltározása történt meg. A 2018-ban ajándékozás útján bekerült kanadai dollár forgalmi sorok és érmek kerültek szintén lajstromozásra és elhelyezésre, valamint két Nagy János által készített plakett, ami 2018-ban, vásárlás útján került a gyűjteménybe. Az 1990. december 4-én ajándékképpen a múzeumnak juttatott *Numismatica Hungarica* éremanyag feldolgozása és leltározása is most zárult le. Összesen 148 leltári szám alatt 169 darab műtárggyal gyarapodtunk.

Három gyűjteményi egységből összesen 103 leltári szám alatt található műtárgy adatdúsítását végeztük el, csatoltunk hozzá fotót. Ezek november elejére a MuseuMap rendszerében meg is jelentek a Déri Múzeum rekordjai között. A Magyar Nemzeti Múzeum által üzemeltetett közgyűjteményi aggregátoroldal bővítése a gyűjtemény elsődleges feladata, hiszen jelen helyzetben a gazdag műtárgyállomány így mutatható be az érdeklődőknek a legnagyobb számban. Folytatódott a Hónap Érme sorozatunk is, melynek keretében 12 darab különleges műtárgyat mutatunk be rövid háttértörténettel a Déri Múzeum honlapján.

A Numismatica Hungarica egyesület 1988-as összesítő érmének bronz változata (DM NGY.2019.4.27.)

Előlap felirata:

LE AZ IDEGEN BEAVATKOZÓKKAL! – LE AZ ELYNOMÁS FEGYVERÉVEL!
A NÉPEK – TEMETŐJÉN / SZÜLETETT KÉT – CINKOS ÓRIÁS NEM / TŰRI
A MAGYAR – SZABADSÁGOT MÉG AZ / ORSZÁGNAK EGYHARMADÁRA –
ZSUGORÍTOTT CSONKA / MARADÉKÁN SEM!
MIT AKAR A MAGYAR NEMZET? – TELJES FÜGGETLENSÉGET! / SZABAD
VÁLASZTÁST – A VILÁG SZEME ELŐTT! / KI AZ OROSZOKKAL! – EZT VÁRJÁ

MINDENKI / MERT SZABADON AKARUNK ÉLNI!
NUMISMATICA – 1988 – HUNGARICA

Hátlapi felirat:

A VILÁGOT ÁMULATBA EJTETTE A MAGYAR NÉP SZABADSÁGSZERETETE
23. 10. 1956.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA, GYARAPODÁS A FOTÓTÁRBAN

A fotótári gyűjteményi munka jó része a 2019-es évben is a gyarapodás feldolgozásából következett. A korai debreceni műtermek (Müller, Gondy, Letzter) képeinek gyűjteményünkben minél nagyobb számban való reprezentálását célzó alkalmi beszerzései mellett a tárgyalt évben is sikerült a Fotótár állományát néhány nagyobb jelentőségű képcsoporttal gazdagítani.

2018-ban egy árverezőház weboldalán több részletben felbukkant egy láthatóan egy kézről származó hatalmas színészkép-gyűjtemény, amelyből mintegy 200 darab a debreceni színház színészeit ábrázolta az 1910-es évek második felében. Az alapos átvizsgálás és pénzügyi keretünk mérlegelése után ebből a mennyiségből 2019-ben két tételben összesen 56 darab fényképet megvásároltunk. A vásárlás indoka egyrészt, hogy e korszak színészeinek ismertsége – a később országos sztárokká lett ekkori pályakezdők, Honthy Hanna és Kiss Ferenc kivételével – mára meglehetősen elhalványult az emlékezetben. Azok halálával, akik valaha látták őket játszani, ők is köddé lennének, ha néhány felvétel nem őrizné meg legalább az alakjukat – s e reprezentatív gyűjtemény előkerüléséig valóban többnyire csak leírásokra, szórvány képekre hagyatkoztunk. Az anyag mindemellett a már meglévő gyűjteményrészeket is kiegészíti: az irodalmi gyűjtemény (a Fotótár kezelésében lévő) színészképei között ugyanebből a sorozatból található 19 darab. A képek kiválogatásánál arra törekedtünk, hogy ha egy-egy színészről minden jelmezéről vagy egy-egy jelmezben készült minden beállításból nem is szerezhettük meg az összeset, igyekeztünk a sorozatokat legalább egy-két darabban képviseltetni, s minden színészről legalább egy képet megvásárolni. A jelmezes sorozatok különösen érdekesek akkor, ha egy-egy színdarab több szereplőjének vagy ugyanegy színésznőnek felvonásonként különböző jelmezeit lehet általuk bemutatni. Mindez a korabeli írott forrásokkal, a színészek vallomásaival és a kritikákkal összevetve érdekesen világítja meg a kor színházról és színpadról alkotott elképzeléseit, színész és közönség, színész és megjelenítés viszonyát; segít magunk előtt látni az adott előadás kiállítását, a kor ízlését és értékrendjét. A fentiekből is kitűnik, hogy e képek nem a színházban, hanem a fényképezőműteremben készültek, s céljuk elsősorban a színészek személyének bemutatása volt, lehetőleg minél többféle beállításban, akár civil képeken, akár jelmezben, sminkben, pózolva, hogy a képek gyűjtőinek választási lehetőséget biztosítsanak, vagy épp ellenkezőleg, a bőség zavara által késztessek minél több vásárlásra. A portrék mellett olykor színpadi jelenetek felvételére is sor került, de azokat sem az eredeti helyszínen (pláne nem előadás közben) rögzítették, hanem a műteremben játszották újra. A képeslap-

formátumban kiadott felvételeket Takács Vince fényképész készítette Nagytemplom melletti műtermében igen nagy számban, akinek a Szatai Ferenc szerkesztette, 1916 decembere és 1921 júliusa között megjelenő – de 1919 októberétől fél éven át szünetelő – *Színházi Figaró* című hetilap belső munkatársaként erre állandó megbízatása volt. A fotólapok a következő színészeket ábrázolják: Honthy Hanna, Berczelly Magda, Horváth Nusi, Borosnyai Kató, Daán Ilona, Sereg Marcsa, Görög Olga, Verő Márta, Várnay László, Zilahy Pál, Zilahy Gyula, Kiss Ferenc, Nagy Jenő, Babits Vilma, Káldor Dezső, Szántó Gáspár, Zöldhelyi Nusi, Heltai Jenő, F. Béky Mária, Székely Gyula, Bihary Ákos, Horváth Kálmán, valamint Párdy Armand és Beregi Oszkár, mint vendég.

A képek leltározása, feldolgozása közben készült a múzeum a *Polgári sikk* című kiállításra. Az ehhez kiadott katalógus illusztrációs anyagát részben e képekből állítottuk össze, kapcsolódóan a színésznők és a divat kérdését tárgyaló, korabeli színi újságok szövegéből bőven merítő összeállításunkhoz, amely *A nő színrevitele* címmel jelent meg.

Szintén vásárlás útján szereztük meg Gisser Gyula (1901–1986) debreceni fényképész három felvételének egykorú kiállítási nagytáblát.

Gisser 14 éves korától tanult fényképezni Budapesten, egy Rákóczi úti fényképezőműteremben, majd 1918-ban jelentkezett Székely Aladárhoz, akinek ezután öt évig volt a segédje, idővel teljes bizalommal felruházott készítője a műtermen kívül felvett Székely-képeknek. Debrecenben először 1924–26 között dolgozott, mint a Kiss Rózi-féle Ruzicska-műterem üzletvezetője, 1928 körül pedig, mint Varga József társa, de ezután Székely, betegségére hivatkozva, ismét magához hívta, újabb öt évre. Gisser 1933-ban költözött végleg Debrecenbe, átvéve a Piac utca 46 szám alatti műtermet, ahol néhány évig önállóan dolgozott, majd 1936 után Tőkés Ilona üzletvezetője lett annak első, Csapó utcai műtermében. 1934-ben csatlakozott a Debreceni Fotóklubhoz. 1945-ben először Szipál Mártonnal dolgozott együtt, majd átvette Molnár Mária (korábban Varga) műtermét a Svetits-bérházban. 1951-ben belépett a Fotószövetkezetbe, ezután többnyire a Püspöki palota-beli 4. műteremben dolgozott. 1963-ban nyugdíjba ment, 66 után visszaköltözött Budapestre, s a Honvéd utcában nyitott műtermében művészi portréfényképészként teljesítette ki pályáját.

A most megvásárolt három kép szintén már meglévő gyűjteményegységet egészít ki: Gisser Gyula halála előtt maga ajándékozta az öt felkereső Kürti Katalinnak az 1950-es években Debrecenben készült képei egy sorozatának saját kezű, utólagos nagytábláit. Miután korábbi

negatívjai a háborúban elpusztultak, különösen értékes számunkra a most megvásárolt két portrénagyítás, amelyek még az 1940-es években készültek. A *Pipás portré* (1940) a korra jellemző, a hétköznapi emberből is filmsztárt varázsló megvilágítást használja, a *Jó hír* (1942) című portré egy újságolvasó férfiról pedig már az ez időben kialakuló Gisser-stílust tükrözi, amely különösen kedveli az alsó gépállásokat, szokatlan nézőpontokat és a hatásos, plakátszerű képkivágásokat. Ez a szerkesztési mód teszi jellegzetessé az 1950-es évekbeli újjáépítést dokumentáló, díjnyertes felvételeit is, s ez látszik a harmadik megvásárolt mű, az 1947-ben készült, *Ellenfényben* című képén is, amely egy, a Svetits-házon dolgozó munkás közelije.

A gyarapítás forrásául nemcsak a vásárlás vagy ajándékozás szolgálhat, de a saját raktárunk is rejt még feldolgozatlan kincseket, bár a rendszerezésnek köszönhetően szerencsére egyre kevesebb a meglepetés. Az 1950-es években készült Gisser-képek napfényes optimizmusa figyelhető meg azokon a szinten e korból származó, ismeretlen eredetű sík- és tekeresfilmeken is, amelyeket két nagy dobozban találtunk a raktári szekrényben. A negatívokat a jelenleg is folyó munka során kockánként szkenneljük és a részben sérült, kiszáradt tekereseket kisimítva új negatívtartó fóliába helyezzük. Az anyag rendezése és leírása még nem kezdődött el, az azonban első áttekintésre is látszik, hogy a képek készítője nem amatőr fényképész, hanem megrendelésre dolgozó, hivatalos propagandaképeket készítő riporter lehetett. A felvételek egyfelől hivatalos eseményeken, választásokon, ünnepeken, vásárokon készültek, másfelől a kultúragitációs brigádok, a munkaversenyek, a jelszavak szabályozta szórakozás világát mutatják be. A kor hangulatát eredendő céljukat beteljesítve is erőteljesen sugárzó képek mellett különösen érdekesek azok az önleplező felvételek, amelyeken túlságosan átütő a lelkesültség kényszerűsége, a beállítás keresettsége.

2020 elején ebből az anyagból is készítettünk már egy fókusznyi feldolgozást, amelyben az 1952-ben készült *Erkel* című film néhány jelene-tének debreceni forgatásán felvett fényképeket elemeztük.

A Történeti gyűjtemény fotóanyagát illető feldolgozó munka menetében, a 2019-ben sorra került dokumentumok közül a fentiekhez kapcsolhatók azok az albumok, amelyek az 1950–1960-as években készültek ajándékképpen egykori pártfunkcionáriusok számára, s a pártirodáról kerültek 1988-ban a múzeumba (VIII.88.4. leltári sorozatszám). Az anyagban található legkorábbi albumok a szocialista rendszer kiépítésének döccenőit hangulatjavító intézkedésekkel kiegyenlíteni igyekvő eseményekről készültek. Az első a sorban az állami és a megyei szövetkezeti kereskedelem által 1953. október 10–11-én Debrecenben rendezett Őszi vásár albuma, 62 darab, számozott és gépelt felirattal ellátott, beragasztott képpel. Az album összeállítója jellemzően „a vásár közönségének nagy többsége vidám, jó módú, dolgozó paraszt volt” és a „sok vásárló rohamozza a teli polcokat és a jókedvű eladókat” szövegében mutatja be a Petőfi tértől a Nagytemplomig, a Szent Anna, a Széchenyi, a Rózsa és Fűvészkert utcára is kifolyóan fölépített hatalmas sátorvárost, ahol a megye és a város

minden kisebb-nagyobb vállalata és termelőszövetkezete megjelent, a Népbolttól a Kefegyárig, a Vasöntő Vállalattól az Állami Áruházig.

Az 1958. június 21–29 között a debreceni Méntelepen megrendezett Tiszántúli Tenyészállat kiállítás és vásár albuma, 48 darab felirattal ellátott, beragasztott képpel következik ezután, majd a nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben az elnyert Minisztertanácsi kitüntetés 1959. június 21-én rendezett átadó ünnepségéről készült album, 20 darab felirattal ellátott, beragasztott képpel. Mindkét album képei a szocialista mezőgazdaság diadalmas eredményeit kifejezni hivatott nézőpontból készültek, jól tartott állapotokkal, hazai fejlesztésű gépekkel, propagandatablókkal s a sikereknek örülő dolgozókkal.

A fent említetthez hasonlóan szöveges-képelemző feldolgozást készítettünk a Hajdú-Bihar megyei Termelőszövetkezeti tagok Biztosítási és Önszegélyező Csoportja által, 500 tsz-tag részvételével 1961. február 23–24-én Budapestre szervezett kirándulás eseményeinek 35 darab, albumba ragasztott, felirattal ellátott képéről is. A nép fiának találkozása az ismeretlen nagyvárossal narratívájának megfelelő stílusban felvett, beállított jeleneteket sorakoztató album képeit az MTI riportere, Kalmár István készítette.

A korszak utolsó albuma Kádár János, az MSZMP KB első titkárának 1960. május 13-i debreceni látogatásáról készült, 20 darab nagyméretű, beragasztott képpel, melynek során a nagyerdei állatkertben és vidámparkban illetve a Vagongyárban járt kíséretével. A fennmaradó, tíznél több, már az 1960–70-es években összeállított album (amelyek közül csak a képileg értékelhetőket soroltuk be a Fotótár állományába), első sorban a megyei üzemek (GÖCS, Házgyár, Vízügyigazgatóság, szoboszlói Földgázüzem stb.) munkáját és termékeit bemutató céllal készült, illetve ünnepélyes megemlékezéseken vagy delegációk látogatásakor.

A másik nagyobb, eddig leltározatlan album-anyag a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara által az 1920-as években a debreceni Arany Bika dísztermében és a Megyeházán, illetve Nyíregyházán és Budapesten rendezett propagandakiállításokat mutatja be részletes fényképeken, a korszerű juhtenyésztésről, a tengeritermelésről, a legelő- és rétgazdálkodásról, takarmányozásról, a virágtermesztésről és a gyümölcsstermelés-fejlesztésről. Az albumok fényképeit az ismeretlenek mellett Berzéki Sándor és Varga József debreceni illetve Csépany Jenő nyíregyházi fényképész készítette. A két történelmi korszaknak a kiállításokról készült képei között feltűnő különbség, hogy a korábbiak kizárólag dokumentatív céllal, a kiállított tablók, standok és termékek egyenkénti képi felsorolásának szándékával készültek, zárás után, emberek nélkül, míg az ötvenes évek képei elsősorban a kiállításnak a látogatókra tett hatását, vagyis a lelkes tömeget akarják megörökíteni. A képkészítői szándék a kiállítások szakmaiság illetve politika vezérelte szándékának, a tetteknek és látszatnak a különbségét képezi le.

2019-ben igen nagy mennyiséget sikerült feldolgozni a Történeti gyűjteményben található családtörténeti képanyagokból is, amelyek egyik legnagyobb tételszámú, összefüggő egysége a Dragota családhoz köthető. A képeket a leszármazott, Nagybáky Antal adományozta (több

doboznyi iratanyaggal együtt) a múzeumnak 2003-ban, leltári számuk a Történeti gyűjteményben VIII. 2003.8.3-4. A múzeum évkönyvében már több ízben jelent meg a Dragota családnak a fűszerkereskedéstől a nagybirtokosságig ívelő felemelkedését tárgyaló írásmű, így e helyen nem tisztünk a családtörténet bemutatása. A képanyag központi egységét Dragota Natália (1865–1942) lány- és fiatalasszony korában használt, gondosan ápolott, rendezett és a verzőkon feliratozott fényképalbuma jelenti, amely mind kapcsolati kiterjedésében, mind az 1870–80-as évek fényképészeinek széles körét reprezentáló mivoltában érdekes a számunkra. Az album 86 darab vizit- és kabinetképe kiegészül számos egyéb családi és baráti fényképpel, időben a századfordulóig húzódvá. A legtöbb, vizitkártya méretű kép az albumban is a magát gyermekkorától szívesen fényképeztető Natáliát ábrázolja, ezeket egészíti ki két nagytás: az 1910-ben Letzter műtermében készült reprezentatív felvétellel, amely a tekintélyes nagyasszony szerepében látatja őt, gazdagon díszített, csipkés ruhában, nagy, tollas kalappal – illetve az 1920-as években Ruzsickánál készült kép, amely puritán, idős asszonyt mutat. Ezeket az ábrázolásokat éppen a feldolgozás idején sikerült kiegészíteni egy alkalmi beszerzés útján a gyűjteménybe került képpel, amely Natáliát harmadik férje kamaszkorú lányával, Magoss Olgával ábrázolja, 1905 körül, de amely mint tárgy is érdekes, mert a kép a Gondy és Egey műterem mindaddig ebben az egyetlen példányban ismert, muschel kabinet (11x11 cm) formátumú kartonjára készült. Natália portréi mellett az album képeinek zömét a közvetlen családtagok, apja, Dragota Ignác és testvérei, „kedves anyám”, Dragota Ignácné Frindt Anna különböző életkorú portréi illetve öccse, Dragota Miklós gyermekkori képei alkotják, valamennyi a Gondy és Egey műterem felvétele. Különleges ezek között az a két színezett kabinetkép, amelyek Dragota Ignácot műteremben és Miklóst lóháton ülve ábrázolják; az utóbbi eddig csak átfestés nélküli vizitméretben volt előtünk ismert. Különös kedvencünk az a Dragota Sándor (1841-1895) mezőbirtost 1863 körül Müller Lajos műtermében ábrázoló vizitkép, amelyen a fényképész a modell által magán összehúzott szűr hímzéseit tüccsel gondosan piros-fehér-zöldre festette. Távolabbi rokonok és barátok (a Rickl, Kaszanyitzky, Szikszay, Zádor család tagjai), a Frindt-család révén felvidéki ismerősök és a debreceni társadalmi élet jelesei (Komlóssy, Zivuska) is helyet kaptak az albumban. Végül a családtagokon túl számos kép származik abból a kapcsolati körből, amely első házassága révén alakult ki Natália körül. A szülők által szorgalmazott házasság, amelyet 1881-ben kötött távoli rokonával, Major Endre jászárokszállási gyógyszerésszel, s amely tíz év után váláshoz vezetett, erre az időre kiszakította őt a debreceni társaság köréből. Ekkoriban kerülhetett az albumba az árokszállási takarékpénztárigazgatótól a gyöngyösi ügyvédig, jászberényi fiatalasszonytól a kalocsai uradalmi tisztviselőig, sokak fényképe, amelyekből később sem akart megválni. Huzly Károly nagyváradi kanonok Gondy-féle mellképét szintén Jászárokszálláson kapta emlékéül 1884-ben. Életének egy későbbi szakaszára emlékeztet az a Füredi Samu gordonkaművészt, a debreceni zenede tanárát hangszerével ábrázoló, Divald Károly bártfai műtermében készített szép kabinetkép, amelyet Natália fiának, Boczkó Bélának (1895–1956), a kedves

tanítványának dedikált a művész 1905-ben. Kozmannál készült 1916 júniusában Boczkó Béla és dr. Várady Szabó Miklós nagy kartonra kasírozott, közös mellképe, zászlósokként. Az album melletti képanyag különleges darabja az a három felvétel, amelyet Natália második férje (1892-től), Boczkó Sámuel (1848–1903) debreceni rendőrfőkapitány és amatőr fényképész készített a macsi Dragota-birtokon, 1894-ben.

Végül szólnunk kell arról a figyelmen kívül nem hagyható tényről, hogy az antikváriumokban, aukciókon, vásárokon, magángyűjtőknél vagy akár az eredeti tulajdonosoknál, családoknál fellelhető, helyi jelentőségű képanyag, ha egyre kevesebb is, még mindig sokkal több annál, mint amit a nem létező gyarapítási keretből szükségesnek tartanánk megvásárolni, akár egyedi értéke, akár a meglévő anyagot jól kiegészítő volta miatt. Ha valóban gyűjteményt akarunk építeni, fejleszteni, s így a múzeum alapfeladatai, a gyűjtés és a megőrzés munkájának megfelelni, akkor az ezt lehetővé tevő rubrikát mégolyan szigorú körülmények közepette sem lenne szabad üresen hagyni, hogy az előre nem tervezhetően felbukkanó tárgyak megvehetőek legyenek. 2019-ben ilyen véletlen, antikváriumi beszerzés volt az a 14 darab apró képecske is, amelyek a Nemzeti Bank Déri téri épülete, a múzeum jelenlegi, lassan életveszélyessé váló raktárának építkezésén készültek 1933-ban. A képek mind építéstörténetileg, mind közvetlen környezetünk téralakításának dokumentumaiként fontosak lehetnek, hiszen képi forrásaink eddig szinte csak a már körbeépített, elkészült térről voltak – kár lett volna ezeket, tökehiány miatt, elkallódnia hagyni.

MEZŐ SZILVESZTER

BOTANIKAPROFESSZOR EURÓPA ÉS ÁZSIA HATÁRVIDÉKÉN A Déri Múzeum természettajzi gyűjteményében található Soó-fotótéka 60 éves képelemei a Kaukázusról és a Fekete-tenger mellékéről

A Déri Múzeum 2017-es évkönyvében tanulmányt publikáltam Soó Rezső (1903–1980) 1965-ben megtett egyiptomi utazásáról és a múzeum természettajzi gyűjteményében őrzött Soó-fotóhagyaték egyiptomi témájú felvételeiről.¹ Akkori dolgozatomban ismertettem Soó professzor munkásságát, s röviden a fotógyűjtemény egészéről (kialakulásáról, szerkezetéről) is szót ejtettem. Az íráshoz csatolt színes képmelléklet 60 darab Egyiptomban exponált, digitálisan restaurált felvételt mutatott be.

A témában tartott múzeumi előadások tapasztalatai és a hallgatói észrevételek, visszacsatolások nyomán született meg bennem az a gondolat, hogy a debreceni, kolozsvári és budapesti tudományegyetemek egykori botanikaprofesszorának egyiptomi útjáról időszaki természettudományi kiállítás formájában is érdemes lenne megemlékezni. A Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma anyagi támogatásával megvalósult tárlat 2018. június 12. és 2019. december 31. között volt látogatható a Déri Múzeumban. Az állandó egyiptomi tárlat „előszobájában” megrendezett kabinet-kiállításhoz újra megjelentettük Soó professzor 1966-ban írt egyiptomi úti beszámolóját.² A *piramisok országában* című cikk első ízben a *Természettudományi Közöny* oldalain volt olvasható.³

A Déri Múzeum gondozásában megszületett kis képes füzet záró szakaszában kifejezésre juttattam abbéli reményemet, hogy a múzeumi Soó-fotóhagyaték feldolgozása hamarosan tovább folytatható. A gyűjtemény nagysága és erősen differenciált szerkezete miatt a hagyatéki feltáró munka a jelenlegi körülmények között csak kisebb lépésekben valósítható meg. Mostani szerény összeállításomban – hasonlóan az előzőekhez – ismételtelen az utazó és útirajzíró Soó jelenik meg előttünk. Ezúttal nem a fáraók letűnt Nílus-völgyi országába, hanem a Kaukázus vadregényes vidékére és a Fekete-tenger mellékére invitálok az olvasót.

Az alábbiakban Soó 1960-ban közreadott fekete-tengeri úti beszámolójából olvashatók részletek. A szemelvényeket úgy válogattam össze, hogy az eredeti írásműből csak azok a szakaszok kerültek bele az összeállításba, amelyek a Kaukázus és előhegyei növényzeti képéről, valamint a Fekete-tenger északi és keleti partvidékének Soó által felkeresett

területeinek természetes vegetációjáról adnak tájékoztatást. Az általános történeti leírásokat, városismertetőket, illetve a politikai színezetű mondatokat tudatosan kihagytam.

Az utazásra 1959 nyarán került sor. A felkeresett országok, illetve autonóm köztársaságok geopolitikai, államigazgatási tekintetben a Szovjetunió részei voltak. Az ukrajnai Odesszából kiinduló tanulmányút első jelentősebb állomása, ahol Soó természettajzi megfigyeléseket folytatott, a vitatott hovatartozású Krím-félsziget volt. Az Oroszország által a közel-múltban anektált terület földrajzilag három egységre osztható: északi síkság, Kercs-félsziget, Krími-hegység.⁴ Soó kizárólag az utóbbit kereste fel, annak is csak a legdélibb, fő vonulatát. A 150–180 kilométer hosszan elnyúló Krími-hegység – kialakulását tekintve – az Eurázsiai-hegységrendszerhez tartozik.⁵ Felépítésében középidői mészkövek, különféle palás kőzetek és homokkővek játszottak szerepet.⁶ Helyenként – a törések mentén – vulkanitok is előfordulnak területén. Központi fennsíkjaik „jajlák” elnevezéssel illeti a földrajzi szakirodalom. Ezek olyan 1200–1300 méter magas térszínek, melyeket szurdokszerű folyóvölgyek választanak el egymástól.⁷ Soó Rezső írásában ismertette a Krími-hegység jellegzetes növényzeti zónáit, a partvidéki karsztbokorerdőktől a magasabb térszínek zárt növénytársulásain át a sziklagyepegekig.⁸

A következő nagyobb földrajzi egység, amelyről Soó a természettudós tollal írt, a Kaukázus hegyvidéke volt. Ez a rendkívül bonyolult felépítésű magashegység hegyvonulatok, dombvidékek, kisebb-nagyobb medencék és fiatal, feltöltött alföldek komplikált együttese, ami miatt a földrajzosok inkább a kifejezőbb Kaukázus-vidék elnevezést használják e terület pontosabb megjelölésére.⁹ Maga a Kaukázus része a hatalmas Eurázsiai-hegységrendszernek. Kiemelkedését a terciérben (miocénben, pliocénben) kiteljesedő intenzív orogenezissel¹⁰ hozzák összefüggésbe. A terület felépítésében idős, középidői kőzetek (agyagpala, mészkő, homokkő) dominálnak, középső részén gránit és gneisz is előfordul.¹¹ Az ún. Kaukázus-vidék öt részből áll:

1 MEZŐ Szilveszter: „A piramisok országában”. Egyiptomi témájú felvételek Soó Rezső (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahagyatékában. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2017 (szerk. ANGI János – LAKNER Lajos), Debrecen, 2017. 7–27.

2 SOÓ Rezső: A piramisok országában. Déri Múzeum, Debrecen, 2018. 24 p.

3 SOÓ Rezső: A piramisok országában. Természettudományi Közöny, 1966/7. 309–314.

4 FUTÓ József: A Szovjetunió természeti viszonyai. In: Kontinensek földrajza I. (szerk. FUTÓ József), Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 73.

5 FUTÓ, i. m. 73.

6 IZSÁK Tibor: Ukrajna természeti földrajza. PoliPrint, Ungvár, 2007. 45–47.

7 FUTÓ, i. m. 73.

8 SOÓ Rezső: A Fekete-tenger partvidékén. Természettudományi Közöny, 1960/3. 99.

9 FUTÓ, i. m. 73.

10 Orogenesis = hegységképződés

11 FUTÓ, i. m. 73.

1. Elő-Kaukázus (Ciszkaukázus)
2. Nagy-Kaukázus
Nyugati-Kaukázus
Középső-Kaukázus vagy Magas-Kaukázus
Keleti-Kaukázus
3. Kaukázuson túli síkságok
4. Kis-Kaukázus
5. Örmény-felvidék

Soó Rezső utazása során az említett öt nagyobb egységből kettőt keresett fel, s azokat is csupán érintőlegesen. (Ezeket vastag betűvel emeltem ki a felsorolásban.) A Nagy-Kaukázus lealacsonyodó nyugati vonulataival Szocsi környezetében találkozott. Sikerült eljutnia a Grúziához tartozó Gagrai- és Bzibi-hegység egyes területeire is. A Kaukázuson túli síkságok közül a szintén Grúziában lévő Rioni-alföld (Kolhiszi-alföld) és Adzsária parti területei, a Batumi környéki síkságok szerepeltek Soó úti céljai között. Beszámolójának érdekes része az itt közölt növényföldrajzi ismertetés. Leírása szerint a különböző magassági régiókban főként lombhullató erdők és fenyvesek jellemzőek. A magas hegyek által védett kaukázusi Riviérán pedig keménylombú mediterrán növényzet alakult ki. A magyar utazó a természetes vegetáció mellett a dendrariumok (botanikus kertek) és városi parkok egzotikus növényzetéről is közölt adatokat. Elragadtatással írt a hosszú nyarú partvidéken buján tenyésző növényzetről, ami a szubtrópusi, trópusi tájakat idézte elé.

Soó Rezső szóban forgó cikke – hasonlóan egyiptomi úti beszámolójához – műfajilag a tudományszerűsítő írások közé tartozik. Úgy vélem, hogy a professzornak ez az arca még botanikai szakkörökben is kevésbé ismert, hiszen a jeles növénytantudós nevét, személyét és munkásságát nem az ismeretterjesztő írásaihoz kötjük, hanem sokkal inkább szakmunkáihoz. A sokat utazó Soó, az élményeit és a látottakat némileg könnyedebb stílusban megörökítő szerző munkái érhetően elhomályosulnak a nagytekintélyű akadémikus vaskos köteteknek, monográfiáinak árnyékában. A múzeum természetrajzi gyűjteményében őrzött fotóhagyaték talán épp ezért is különösen értékes, mert a kollekció képei Soó Rezsőnek ezt a kevésbé közismert oldalát, az élet számos területén meglepően jól tájékozott, világra nyitott magánembert segíthetnek jobban megérteni.

Irodalomjegyzék

- FUTÓ József: A Szovjetunió természeti viszonyai. In: Kontinensek földrajza I. (szerk. FUTÓ József), Tankönyvkiadó, Budapest, 37–88.
- IZSÁK Tibor: Ukrajna természeti földrajza. PoliPrint, Ungvár, 2007.
- MEZŐ Szilveszter: „A piramisok országában”. Egyiptomi témájú felvételek Soó Rezső (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahagyatékában. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2017 (szerk. ANGI János – LAKNER Lajos), Debrecen, 2017. 7–27.
- SOÓ Rezső: A Fekete-tenger partvidékén. Természettudományi Közlöny, 1960/3. 98–101. SOÓ Rezső: A piramisok országában. Déri Múzeum, Debrecen, 2018.

SOÓ REZSŐ FEKETE-TENGERI FOTÓHAGYATÉKA

A felvételeket készítette: Mező Szilveszter

Fekete-tengeri képmélekek

A fotógyűjteményt földrajzi egységek szerint csoportosította tulajdonosa

Keretezett, szegőszalaggal megerősített diaposztív a kaukázusi sorozatból

Soó Rezső

A FEKETE-TENGER PARTVIDÉKÉN¹²

(részletek)

A szemelvényeket válogatta és a jegyzeteket írta: Mező Szilveszter

A Szovjetunióknak mind éghajlat, mind növénytakaró szempontjából legkellemesebb, legszebb tája a Fekete-tenger partvidéke. 1959 júniusában nyílt alkalom megismerni Krim, Kolchisz és a Kaukázus előhegyeinek tájait és növényzetét.¹³ A fekete-tengeri Intourist-utazásokat, amelyen részt vettem, a Nagy Péter nevű, 8 ezer tonnás, tökéletes kényelemmel berendezett hajóval bonyolították le, amely Ogyesszától kiindulva a Krim-félszigeten Jalta, a kaukázusi partokon Szocsi, Szuhumi és Batumi városokat és környéküket, a szovjet Riviera legszebb pontjait érinti.

Előzőleg Jávorka Sándor¹⁴ akadémikussal együtt részt vettem az 1957 tavaszán tartott leningrádi Össz-szövetségi Botanikai Kongresszuson, s ez alkalommal megismertem Leningrád, Moszkva és Kijev nagyszélesen felszerelt növénytani intézeteit, amelyek világviszonylatban is kiemelkedő eredményeket értek el a kísérleti növényélettan, a növényvilág fejlődéstörténete és a Szovjetunió növénytakarójának kutatása terén. Felkerestük Kurszk környékén az erdős-pusztta és a sztyepp öveit. Ottani megfigyeléseim új szempontokat nyújtottak Alföldünk ősi növényzetének megítéléséhez.

A Szovjet Tudományos Akadémia leningrádi és moszkvai, valamint az Ukrán Tudományos Akadémia kijevi új botanikus kertjei az egész világ legnagyobb és legkorszerűbb ilyen intézményei. Míg azonban ezek a kertek a hűvös vagy mérsékelt klímáömben fekszenek, a Fekete-tenger partján létesült nyikitai és batumi állami arborétumok (ottani elnevezéssel dendráriumok) a kedvezőbb mediterrán éghajlat alatt épültek ki. Alkalmam volt a társas-utazás szokásos programján túl arra is, hogy mind e kerteket, mind néhány kiránduláson e tájak természetes növényzetét megismerjem.

Déli partvidéke (a Krim-félsziget – M. Sz.) teljesen az olasz-francia Rivierára emlékeztet. Klímája igen kedvező: meleg nyarakkal és enyhe telekkel, ezért

- 12 Az eredeti, azonos címen publikált írás első megjelenési helye: Természettudományi Közöny, 1960/3. 98–101.
- 13 Az összeállítás készítésekor mindvégig igyekeztem az eredeti helyesírást megőrizni. Ettől az elvtől csak abban az esetben tértem el, ha ugyanaz a szó két vagy többféle formában is előfordult a cikkben (pl. Krim, Krím). Az eltérő ortográfiával szereplő földrajzi elnevezések helyesírásánál a Cartographia Világtalasz 2002-es bővített kiadását vettem alapul: Világtalasz. Cartographia Kft., Budapest, 2002.
- 14 Jávorka Sándor (1883–1961) botanikus, Kossuth-díjas kutató, az MTA rendes tagja. A Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárában dolgozott. Kimagasló érdemeket szerzett a hazai flórakutatás területén. A Magyar flóra című, kétkötetes műve 1924–25-ben jelent meg Budapesten. 1931–34-ben – Csapody Vera rajzaival illusztrálva – a magyar flóra képeskönyvét készítette el. Magyarország és a Kárpát-medence florisztikai, geobotanikai kutatása mellett a Balkán-félsziget növényvilágának feltárásában is jelentős szerepet játszott.

itt épültek ki a múltban a cári család és az orosz főurak kastélyai és nyaralói. . . Ezekhez járulnak [. . .] a nagyrészt klasszikus stílusban épült szanatóriumok és üdülők. . . Ezeket csodálatos szépségű, örökzöld parkok veszik körül, pálmákkal, sötétzöld karcsú ciprusokkal, méltóságteljes cédrusokkal, ernyős koronájú mandulafenyővel,¹⁵ kaliforniai mamutfenyővel¹⁶ és más tűlevelűekkel, valamint a szubtrópusi tájak változatos örökzöld fáival. A virágzó fehér Magnoliák¹⁷ és rózsaszín Acaciák,¹⁸ s a minden színben pompázó ezernyi rózsza¹⁹ felejthetetlen látványt nyújtanak.

A tengerparttól nem messze emelkednek magasba a Jajla-hegység²⁰ 1000–1500 m magas meredek mészkősziklái, fátlan, kopár tetőin igen változatos, s csak ott honos, fajokban gazdag sziklagyep²¹ virulnak. Hármass, északkelet-délnyugat irányú hegylánccának a krími sztyepp²² felé néző lejtőin tölgyesek, gyertyános-tölgyesek, fentebb a krími bükk (*Fagus taurica*) erdői díszlenek. A bükkösök megjelennek 800 m felett a tengerre néző, délkeleti oldalon is. Alatta a krími fenyők (*Pinus pallasiana* és *Pinus hamata*) erdeiben már szárazságtűrő sztyeppnövények mediterrán jellegű fajokkal keverednek. A parti sávot egykor molyhostölgyes-borókás karsztbokorerdők borították, ezek helyét azonban nagyrészt parkok, kertek, gyümölcsösök foglalták el.

A karsztbokorerdő megmaradt állományainak legszebb éke a vöröslila virágú krími *Cistus tauricus*²³ törpecserje. Borókák, így *Juniperus rufescens* és a fává növő *Juniperus excelsa*, örökzöld cserjék és kúszó növények, mint a *Pistacia*,²⁴ jázmin (*Jasminum fruticans*), csodabogyó (*Ruscus ponticus*), repkény (*Hedera taurica*) és más délies jellegű fák és cserjék, mint a keleti gyertyán (*Carpinus orientalis*), kőrisfák (*Fraxinus oxycarpa* és *Fraxinus angustifolia*), szumákfa (*Rhus coriaria*), tövisfa

- 15 Mandulafenyő (*Pinus pinea*) a mediterrán éghajlatú területek jellegzetes fája. Lombkoronája ernyő alakú, tűlevelei sötétzöld színűek. Elsősorban tengerpartokon fordul elő.
- 16 Kaliforniai mamutfenyő = Kalifornia állam területén a mamutfenyőknek két faja honos. A *Sequoia wellingtonia* (*Sequoia gigantea*) a Sierra Nevadában él. Ezeknek a 100 méter magasságot is elérő óriás fáknak az életkora 3–4 ezer év is lehet. A kaliforniai tengerparton jellemző a *Sequoia sempervirens*, amelynek az egyedei gyorsabb növekedésűek az előzőnél, ám magasságuk hasonló.
- 17 Magnolia = Liliomfa. Ezek a trópusi és szubtrópusi elterjedésű növények rendszerint nagy, színes, spirális vagy spirociklikus szerkezetű virágokat fejlesztenek. Városi kertek, közparkok gyakori díszfái. Nálunk is sokfelé pompázik a tulipánfa (*Liriodendron tulipifera*).
- 18 Acacia = A mimozafélék (*Mimosaceae*) családjába tartozó nemzetségnek sok faja ismert. Elsősorban a melegebb éghajlatú vidékeken fordulnak elő.
- 19 Rózsafélék családjába (*Rosaceae*). Az ide tartozó növények között lágú- és fásszárúak egyaránt vannak.
- 20 Jajla-hegység = A Krími-hegység központi része. Sokszor csak „jajlak” formában használják a geográfusok.
- 21 Sziklagyep = Olyan kezdetleges, pionír növénytakarás, amely az ún. sziklafelszíni szukcesszió iniciális stádiuma után alakul ki gyenge talajborítottságú alapkőzeten. Fajösszetételüket, szerkezetüket döntően befolyásolja az alapkőzet minősége. A geobotanikai szakirodalom három alapvető típusát különbözteti meg a sziklagyepnek (szilikát-, mészkő- és dolomit-sziklagyep).
- 22 Krími sztyepp = északi síkság a Krim-félszigeten
- 23 Szuharfélék családjába (*Cistaceae*)

(*Paliurus spina-christi*), dudafürt (*Colutea cilicica*) és sok más keverednek a molyhóstölgyesekben.

Jalta maga mintegy 40 ezer lakosú kikötőváros, amely modern fürdőhelyé épült át és a Krím idegenforgalmi központja. [...] Kirándultam Vaszilevszka falucskába a fenyvesek és sztyepplejtők növényzetének tanulmányozására, és Jaltától északra meglátogattam a Krím leg szebb fekvésű üdülővárosát, Gurcufot. Utcái még régi török-tatár stílusú házakkal, lejtőin ciprusoktól övezve az Artyek üdülőtábor, a Fekete-tengerből kiemelkedő Medvehegy (Aju Dag) tölgyesekkel borított lakkolit²⁵ kúpja, a tengerből kiemelkedő mészkőszikrek és az egész táj Capri²⁶ idézi emlékünkbe.

Innen kiindulva munkatársam, dr. Borsos Olga²⁷ egy hónappal később a Jajla-hegység bükköseit és sziklagyepeit kutatta, felhatolva legmagasabb csúcsára (Roman Kos, 1542 m).

Jalta és Gurcuf²⁸ közt terül el a nyikitai botanikus kert (1812-ben alapították), ahol 300 hektáron mintegy 1400, javarészt örökzöld fa és cserje díszlik. Laboratóriumai, szőlő- és dohánycultúrái a szovjet mezőgazdasági botanika fontos műhelyei.

Utunk következő szakasza a kolchiszi tengerpart, amelyhez az Argonauták,²⁹ az Aranygyapjú Jazon és Medea³⁰ tragikus szerelmének legendája fűződik. Kolchisz Európa legnedvesebb szubtropikus tája. Észak felől az 1500 km hosszú kaukázusi hegyvonulat védi, amely Európát Ázsiától elválasztja, s 5 ezer m feletti csúcsokban tetőzik.³¹ Az évi csapadék 2200 mm fölé emelkedik, a tél fagymentes, így a parkokban,

utcaikon pálma, mandarin, *Eucalyptus*,³² kámforfa,³³ örökzöld tölgy faszorok díszlenek.

Szocsi a Szovjetunió legjobban kiépített üdülője... [...]. Mintegy 85 ezer lakosú város. [...] Parkjai, szanatóriumai felülmúlják a legelőkelőbb, legdrágább rivierai szállodákat is. Minden üdülőnek saját, változatos növényzetű parkja van; felvonók, siklóvasutak visznek le a tengerparti strandokhoz. Múzeuma a Kaukázus természeti viszonyait és történetét tárja fel. Dendrárium, stílusos pavilonjaival és gazdag kultúráival kedvelt sétahely. Festői környéke részben nemzeti park. Az Ahum-hegyről (600 m) remek kilátás nyílik a Kaukázus hófönte bérceire. A hegy lejtőit borító keleti bükk- (*Fagus orientalis*) erdők legszebb ékei a *Rhododendron flavum* sárga virágai. Az agurai természetvédelmi terület romantikus vízeséseinek környékén szubmediterrán jellegű babérmeggyel (*Prunus laurocerasus*), gyertyánnal (*Carpinus caucasica*), hárszal (*Tilia caucasica*) elegyes tölgyes (*Quercus hartwissiana*) erdők díszlenek. A tengerparton, miként a Krím-ben, molyhos-tölgygel, keleti gyertyánnal borított lejtőkön visz a kitűnő autótűt, egy ponton, az aleppói fenyővel rokon, de csak itt honos *Pinus pithyusa* ősi erdejét érintve.

Szocsi és Gagra üdülőváros közt lépünk át Európa határát, s Grúzia földjére lépünk... [...]. Gagránál a Kaukázus előhegyei a tengerig hatolnak. Innen az út a Bzib völgyében festői sziklaszorosokon és fenyvesekkel borított hegyeken vitt fel a már a Kaukázus szívében fekvő Rica-tóhoz, jó rálátással a 3200–3800 m magas, hómezőkkel borított tetőkre.

A Kaukázusban a fahatár 2 ezer m körül van, felette az örökzöld *Rhododendron caucasicum*, majd a havasi gyepek öve, alatta luc- (*Picea orientalis*), majd jegenyefenyő (*Abies nordmanniana*) erdők. A Rica-tó körül 950–1050 m magasságban jegenyefenyővel kevert bükkösök uralkodnak. A tó maga 600–700 évvel ezelőtt jegenyefenyővel keletkezett... .

Még a századfordulón is elég vad világ volt ezen a tájon, hiszen a kaukázusi törzsek, különösen a cserkeszek, a 60–70-es években is fellázdáltak a cári uralom ellen. 1912-ben egy svájci botanikai expedíciónak a kormányzat 300 tagú kíséretet adott, hogy utat vágjon az őserdőben

24 Pistacia = A szömörcefélék családjába (Anacardiaceae) tartozó nemzetség fajai a mediterrán éghajlatú óvilági területeken jellemző keménylombú, örökzöld bozótosok növényei. A muzeológus körökben is jól ismert mastix-gyantát is egy Pistacia-faj, a Pistacia lentiscus szolgáltatja.
 25 Lakkolit = szubvulkáni kőzettest. A lakkolitok általában olyan gomba vagy lencse alakú, magmatikus eredetű földtani képződmények, amelyek lefelé keskeny, csatonszerű részben folytatódnak. Kialakulásukat a geológusok rendszerint rétegtani határokhoz kötik. A rájuk rakódott üledékes kőzetrétegeket feldomboríthatják.
 26 Capri = Kisebb sziget Dél-Olaszországban, Nápoly közelében, a Tirrén-tengerben. Legfőbb természeti nevezetessége az 54 m hosszú és 30 m széles Kék-barlang (Grotta Azzurra), amit a tenger abráziós tevékenysége hozott létre.
 27 Borsos Olga botanikus
 28 Gurcuf = napjainkban Hurzuf
 29 Argonauták = Peliasz király küldöttei (Iaszón és társai), akiknek feladata volt a Kolkhiszban őrzött aranygyapjú megszerzése. Útjukra az Argosz mester által készített hajón indultak.
 30 Jazon és Medea = Iaszón és Médeia. Utóbbi a kolkhiszi Aietész király leánya volt, aki beleszeretett Iaszónba. Varázst adott neki, ami sebezhetetlenné tette a pajzsát és őt magát. Médeia segítségével az Argonauták megszerezték az aranygyapjút.
 31 A Kaukázus legmagasabb pontja az Elbrusz (5642 m).

32 Eucalyptus = Földünk legmagasabb fái tartoznak ide. Egyes Eucalyptus-fajok kifejlett egyedei elérhetik a 150 méteres magasságot is! Az ilyen óriásfák között 10 méter törzsátmérőjű példány is előfordulhat. Meleg égövi területeken parkokba, utak mellé sorfának ültetik őket. Őshazájuk Ausztráliában és Indonéziában volt. Ismertebb fajok: Eucalyptus amygdalina és Eucalyptus globulus. Az Eucalyptus-ligetek egyik érdekessége, hogy a növények leveleinek sajátos állása miatt alig van bennük árnnyék.
 33 Kámforfa (*Cinnamomum camphora*). Rendszerint a Babérfélék (Lauraceae) családjába tartozik. Egyes mediterrán éghajlatú területeken örökzöld erdőségeket alkotnak. A kámforfa Kelet-Ázsiából származik. A növény kérgéből lepárlás útján nyerik ki a kámfort, ami egy csipős ízű és sajátos illatú kristályos vegyület. A vegytani szakirodalom a terpének közé sorolja. A természetben három módosulata fordul elő, ezek egyike a gyógyászatban régóta jól ismert kámfor. Elsősorban vérkeringési és légzési pangásoknál alkalmazzák az orvostudományban, mint serkentőszert. Ipari célú alkalmazása is ismert, pl. a füstnélküli lópor gyártása során.

és megvédje a rablóktól, mert a rablások még a városokban is gyakoriak voltak.

Grúziához tartozik az Abház Autonóm Köztársaság, amelynek fővárosa Szuhumi. Ez volt utunk következő állomása. [...] Botanikus kertje viszonylag kisebb, de tropikus elemekben gazdag. A város fölött emelkedő lépcsőzetesen parkosított hegyről remek kilátás nyílik a havasokra és a tengerpartra. Szuhumi érdekessége a majomtelep, ahol a szabadban 13 fajt tenyésztenek tudományos kísérleti célokra.

A hajó innen Batumiba, az Adzsár Autonóm Köztársaság fővárosába vitt. Batumi a Szovjetunió legnagyobb olajkikötője, Bakuból vezetéken szállítják ide a kőolajat, amelyet itt finomítanak és hajóznak be. [...] Környékén hatalmas tea- és citrus- (különösen mandarin) ültetvények vannak. [...] A Rion folyó síkjának egykor maláriás mocsarai helyén ma gazdagon terem a kukorica, dohány és különböző olajnövények. [...]

Batumi közelében a Zöldfokon kiépített botanikus kert fekvése és gazdag anyaga révén még a nyikítait is felülmúlja. 1912-ben alapították, 108 hektáron 1600 faj mediterrán és szubtrópusi fa és virág díszlik. Mind a kertben, mind a bambusz- (*Phyllostachys edulis*) és kámforfa- (*Cinnamomum camphora*) ültetvényeken szinte a trópusokon éreztük magunkat. Az utak, utcák sorfái is pálmák, *Eucalyptusok*, a szép virágú tungolajfa (a kaucsukfa rokona; *Aleurites fordii*) és a japánciprus (*Cryptomeria*). Mindez természetes,

mert Batumi klímája majdnem szubtropikus; 15 °C körüli évi középhőmérséklettel és 2400 mm csapadékkal.

A hajó innen, Szocsit és Jaltát újra érintve, visszatért Ogyesszába. Az útszomság állomása Lvov, az egykori Lemberg. [...] [...]

A jegyzetek írásához felhasznált szakirodalom:

- BALÁZS Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Panoráma, Budapest, 1993.
- BALÁZS Dénes: *Jávorka Sándor*. In: *Magyar utazók lexikona* (szerk.: BALÁZS Dénes). Panoráma, Budapest, 175.
- HORTOBÁGYI Tibor (szerk.): *Növénytan 2. Növényrendszertan és növényföldrajz*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- HORTOBÁGYI Tibor (szerk.): *Növényföldrajz, társulástan és ökológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- MÉSZÁROS Miklós (szerk.): *Geológiai kislexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
- STRAUB F. Brunó (főszerk.): *Biológiai lexikon*. 2. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 343.
- WACZULIK Margit: *A görögök, az etruszok és a rómaiak*. In: *Mitológiai ábécé*. Gondolat, Budapest, 1973. 248–249.

FEKETE-TENGER MELLÉKI KÉPEMLÉKEK SOÓ REZSŐ MÚZEUMI FOTÓHAGYATÉKÁBÓL

A felvételek digitális javítását, optimalizálását Lukács Tihamér (Déri Múzeum) végezte

MEZŐ SZILVESZTER

SZIBÉRIA DEBRECENBEN

Nagy Miklós (1930–2018) botanikus bajkái fotósorozata

*„Ez az a nagy, zajos, színes,
messzi földön ismert, híres,
debreceni zsi bogó,
ahol minden
csaknem ingyen
eladó.”*

Tóth Endre: Debreceni zsi bvasár (részlet)¹

2019 nyarán, egy forró augusztusi szombat délelőtt különös tárgy-együttesre lettem figyelmes a debreceni használtcikk-piacon, a Vágóhíd utcai Zsi bogón. A külvárosi vásártelep egyik zsúfoltan megrakott asztalán, a halomba rakott ódonóságok és ócskaságok között, kisméretű, erősen megsárgult diatartó doboz feküdt, mellette egy átázott, cirill betűs dokumentum 1984-ből és egy fekete BKV-tokban elhelyezett régi DKV-bérlet, amit látványosan 1995 decemberében érvényesített utoljára tulajdonosa.

A színes felvételeket rejtő műanyag diatároló box tetejére vörös színű Dymo-szalagot ragasztottak, rajta fehér dombornyomott betűkkel a következő felirat volt olvasható: Bajkál. A kék műbőrborítású, a második oldalán nagy körbélyegzővel hitelesített kihajtható igazolványt „Надь Миклош” nevére állították ki a Kijevi Állami Egyetemen (КГУ). A Debreceni Közlekedési Vállalat ismeretlen időpontban készült általános bérletén magyarul is olvasható volt a fenti név, mégpedig a következő formában: dr. Nagy Miklós. Alatta a lakcím (Darabos u. 8.) szerepelt. A halvány narancssárga színű bérlet kopottas előzéklapján a rozsdásodásnak indult fém irattűző kapcsok fekete-fehér igazolványképet fogtak a vékony papírhoz. A fotón Nagy Miklós botanikust, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Növénytan Intézetének volt docensét, egykori kedves tanáromat ismertem fel. Amikor az árustól a diaképek és dokumentumok származási helyéről érdeklődtem, kertelés nélkül, őszintén elmondta nekem, hogy a nevezett tárgyak összetartoznak, s hogy egy közelmúltban felszámolásra került hagyatékból jutott hozzájuk. Tőle értesültem a szomorú tényről: Nagy Miklós tanár úr 2018. június 21-én elhunyt.

A tárgyakat megvásároltam. Ha jól emlékszem, 1000 forintot fizettem értük. Hazatérve otthonomba, alaposan szemügyre vettem a felvételeket. Az NDK gyártmányú Pentacon Leitz típusú – egyenként 36 rekeszes – egyenes tárkban összesen 69 darab diaképet találtam. Gyorsan világgossá vált számomra, hogy a felvételeknek csak egy kisebbik része (33

darab) készült a Bajkál-tónál, a többi 36 darab fotó egy másik, egzotikus utazás emlékanyaga. Utóbbiak – melyek a Spanyolországhoz tartozó Kanári-szigeteken készültek – feliratozásukat tekintve rendkívül hiányosak voltak, s leginkább a 3718 méter magas Pico de Teide nevű vulkanikus hegy növényzetét örökítették meg Tenerife szigetén. Ezekkel a képekkel mostani dolgozatomban nem foglalkozom. Sokkal érdekesebbek voltak számomra azok a fotográfiák, amelyeket Földünk legmélyebb állóvíze, a Bajkál-tó környékén készített utazónk.

A tektonikus eredetű, hatalmas édesvíztömeeggel rendelkező tóhoz nem sok hazai kutató jutott el eddig, még kevesebb biológus.² Nagy Miklós színes diafelvételein nem csupán az állóvíz és környezete látható, hanem a partvidék speciális növényzete is megjelenik a fotókon. A bekeretezett és vékony üveglapocskákkal védett diaképeken megörökített taxonok minden valószínűség szerint a botanikus fényképész által kerültek meghatározásra. A determinálást végző személy a műanyag diakeretek világosabb oldalain grafitceruzával és nyomtatott nagy betűkkel tüntette fel a növények latin nyelvű faj- és nemzetségszűveit. Néhány esetben a pontos földrajzi helyneveket is odaírta a képek szélére.

A felvételeken túlnyomórészt eredeti élőhelyükön megfigyelt növények, valamint jellemző vegetáció-aspektusok, tájképek láthatók. A nevezetesebb földrajzi helyek és objektumok között felismerhetők: az Angara, a Jenyiszej legjelentősebb jobb oldali mellékfolyója és természetesen a fenyvesekkel, nyáras-erdőkkel szegélyezett Bajkál. A tó fölös vizét levezető Angarát – mely a leghidegebb teleken sem fagy be – Irkutszk városánál örökítette meg fotósunk. Az egész évben egyenletes vízjárású, kevés hordalékanyagot szállító tiszta folyó kiválóan alkalmas olcsó vízienergia (elektromos áram) előállítására. Az Angarán létesített erőművekről sajnos nem találunk fotót a sorozatban. Annál több kép örökíti meg magát a Bajkál-tavat. A hegyekkel övezett állóvíz területe: 31500 km². A hosszan elnyúló, kifli formájú tó mintegy 700 kilométert fog át, szélessége viszont sehol sem haladja meg a 100 kilométert. A Bajkál átlagos szélessége 50 kilométer. A tó rendkívül mély, ami az állóvíz három részre

1 Az idézet forrása: Alföld. Irodalmi és művészeti folyóirat 7. 1956/4. 52. Tóth Endre (Debrecen, 1914–Debrecen, 2011) költő

2 A Bajkál-tónál járt magyar természetkutatók között említést érdemel Hoffer András (1884–1946), a debreceni egyetem hajdani kiváló tanára. Hoffer több dolgozatot is közölt Szibéria természeti viszonyairól, lásd BALÁZS Dénes (szerk.): Magyar utazók lexikona. Panoráma, Budapest, 1993. 158–159. A forrásként használt lexikon debreceni születésű szerzője, Balázs Dénes (1924–1994) 1990-ben – utolsó nagy utazásán – szintén eljutott a Bajkál-tóhoz, ahol Irkutszkból kiindulva az állóvíz nyugati partvidékének déli részeit járta be, lásd BALÁZS Dénes: Életem-utazásaim. A szerző kiadása, Erd, 1995. 438–448.

tagolódó medrének tektonikus eredetével magyarázható. Legmélyebb pontja: 1620 méter (más források szerint 1741 méter; ill. 1940 méter).³ A tekintélyes méretek miatt óriási víztömeg halmozódott fel a Bajkál-tó ár-kában. A hidrológusok úgy tartják, hogy a tavat kb. 200 kisebb-nagyobb folyó és patak táplálja, ugyanakkor víz alatti források is gyarapítják víztömegét. Az egyik főiskolai földrajztankönyv szerzője szerint a Bajkálnak több vize van, mint a Balti-tengernek.⁴ Más szakíró „íható tengerként” mutatta be a Bajkált, ami a Föld teljes szárazföldi édesvíz-készletének közel 20 százalékát foglalja magába.⁵ A hatalmas víztömeg klimatikus hatásai jól kimutathatóak a tó környezetében, ahol a telek valamivel mérsékeltebbek, mint a Bajkáltól távolabb eső szibériai területeken. A zoológusok számos különleges taxont ismernek a Bajkálból. Az endemikus halfajok mellett említést érdemelnek a gyűrűs fóka (*Phoca hispida*) csak arrafelé honos egyik alfajának (*Phoca hispida sibirica*) populációi.⁶

A tárgyal felvételek japáni gyártmányú Fuji-chrome szalagfilmre készültek. A szalag eredeti állapotában 35 milliméter széles, amin ún. Leica-méretű (24x36 milliméteres), egymás mellett futó, fekvő helyzetű képek sorozata ismerhető fel. A hordozóanyag átlátszó acetilcellulóz. Az előhívás után felvágott szalag használható képkockáit 50x50 milliméteres, nyomópatentós Ofotér-keretekbe helyezte fotográfusunk. A portól, karcolásoktól és egyéb mechanikai sérülésektől, valamint a vetítés során keletkező hőhatástól keretbe ágyazható üveglemezek védtek a képeket. (A diapozitívok rendkívül sérülékenyek, ezért különös gondot kell fordítani a szakszerű tárolásukra. Legkedvezőbb, ha a raktározásra kijelölt helyiség légtére állandóan temperált. A szoba hőmérséklete nem emelkedhet 18 °C fölé. A levegő nedvességtartalma is jelentőséggel bír a diapozitívok minőségének megőrzése szempontjából. A szakemberek szerint az 50–60 %-os relatív páratartalom tekinthető ideálisnak. Ezen kívül az is fontos, hogy a diatárolásra használt raktár levegője teljesen mentes legyen különféle kémiai hatóanyagoktól, gőzöktől, gázoktól.⁷ Ha ezeket a feltételeket nem lehet hosszú távon biztosítani a diagyűjtemény számára, célszerű minél előbb digitalizálni a felvételeket.)

Tartalmi szempontból megvizsgálva a szibvásárban talált képsorozatot, elmondható, hogy a Közép-Szibéria déli részén készült természeti felvételek az ún. realiztikus diapozitívok közé tartoznak, vagyis az élő és élettelen környezet tárgyait, objektumait, növényeit, jelenségeit mutatják be egy adott földrajzi egység, esetünkben a Bajkál-tó környezetében.⁸ A felvételek kompozíciója általában centrális. A képek perspektívája változatosabb képet mutat. Vannak közöttük óriástotál, nagytotál, közeli és szuperközele beállítások is. A növényfotók többnyire funkcionális háttér

előtt készültek. Ilyen esetekben a „háttér mint jellemző környezet, némi tompítással (pl. eléletlenítve) hangsúlyozza a fő témát”.⁹

Végül nagyon röviden a fotók valószínűsíthető készítőjéről is illik szólni. Egyelőre semmilyen utalást, ellenőrizhető adatot nem találtam a szakirodalomban arra vonatkozóan, hogy Nagy Miklós járt-e a Bajkál-tónál, s ha igen, akkor mikor. Véleményem szerint mégis okkal feltételezhető, hogy a Nagy-hagyatékából származó – alábbiakban közzétett – felvételeknek nem csupán tulajdonosa, de az alkotója is Nagy Miklós volt.

A következő rövid bekezdés életrajzi adatainak forrása Molnár V. Attila botanikus kutatói blogja.¹⁰ Az internetes oldalon a debreceni egyetem tanára személyes hangvételű nekrológban emlékezett meg az elhunytáról, néhai Nagy Miklós tanár úrról.¹¹

E beszámoló szerint Nagy Miklós 90 évvel ezelőtt, 1930. december 2-án született Debrecenben. Édesatyja Nagy Károly, MÁV-kárpitos volt, édesanyját Goldschmidt Teréznek hívták. A debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban maturált, majd az egri tanárképző főiskolán – biológia-kémia szakon – folytatta tanulmányait. Később állhatatosan tovább képezte magát. 1959-ben földrajz-, 1973-ban pedig biológia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. A tudományos kutatómunka iránti elkötelezettségét mutatja, hogy 1976-ban sikerrel védte meg doktori disszertációját, 1983-ban pedig a biológiai tudományok kandidátusa lett.

Nagy Miklós a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Növény-tani Tanszékén magas színvonalú szisztematikai és geobotanikai előadásokat tartott, továbbá számos emlékezetes terepgyakorlatot vezetett hazánk különböző területeire, ahol a hallgatóság – köztük jelen sorok írója is – közvetlen benyomásokat szerezhetett a kiemelkedő szaktudású botanikus biztos fajsmeretéről, s nem utolsósorban példamutató ember-ségéről.

BAJKÁLI FELVÉTELEK NAGY MIKLÓS HAGYATÉKÁBÓL (Félkövérrrel kiemelve a képmellékletben látható fotók.)

1. Nyíres erdő széle a Bajkál-tó partján
2. Az Angara folyó Irkutszk közelében
3. Ismeretlen növény (Indeterminata)
4. A Bajkál-tó egy hajó fedélzetéről
5. A Bajkál-tó Tanhojnál, az állóvíz délkeleti partvidékén
6. *Saxifraga punctata*
7. Kiseb vízesés (Oszinovka)
8. Ismeretlen növény (Indeterminata)
9. Páfrányos aljnövényzet
10. *Sambucus sibirica*
11. *Viola canina*
12. *Polemonium coeruleum*
13. Primorszkij-hegység (Tengermelléki-hegység)

3 FUTÓ József: A Szovjetunió természeti viszonyai. In: Kontinensek földrajza I. (szerk. FUTÓ József), Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 64.

4 FUTÓ, i. m. 64.

5 KOMORNIK Ferenc: Szovjetunió. Képes földrajz (szerk. D. Nagy Éva), Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1977. 118–120.

6 DUDICH Endre – LOKSA Imre: Állatrendszertan. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971. 640.

7 KÁTAI Ferenc (szerk.): Diázók Könyve. Diakép- és diahang-technika. Műzsák Köz-művelődési Kiadó, Budapest, 1982. 45.

8 KÁTAI, i. m. 34.

9 KÁTAI, i. m. 23.

10 molnar-v-attila.blogspot.com

11 Búcsú Nagy Miklós Tanár Úrtól. molnar-v-attila.blogspot.com/2018/06/bucusu-nagy-miklos-tanar-urtol.html

14. *Cardamine macrophylla*
15. Bajkál-tó (Tanhoj)
16. Bajkál-tó (Tanhoj)
17. *Iris ruthenica*
18. Kevert állományú erdő
19. Nyáras erdő aljnövényzete
20. *Dactylorhiza fuchsii*
21. *Anemone baicalensis*
22. *Pleurospermum uralense*
23. *Syringa sib.*
24. *Shibateranthis sibirica*
25. Utazás a Bajkál-tavon
26. *Linnaea borealis*
27. Bajkál-tó (Szludjanka)
28. „Sphagnumos hegy”
29. Irkutszki festmény (tájkép)
30. *Viola biflora*
31. Piaci árus egy bajkáli településen
32. *Anemone baicalensis*
33. *Sambucus sibirica*

Felhasznált szakirodalom:

- BALÁZS Dénes: Hoffer András. In: Magyar utazók lexikona (szerk. BALÁZS Dénes), Panoráma, Budapest, 1993. 158–159.
- BALÁZS Dénes: Életem-utazásaim. A szerző kiadása, Érd, 1995.
- DUDICH Endre – Loksa Imre: Állatrendszertan. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.
- FUTÓ József: A Szovjetunió természeti viszonyai. In: Kontinensek földrajza I. (szerk. FUTÓ József), Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 37–88.
- KÁTAI Ferenc: Diázók könyve. Diakép- és diahang-technika. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1982.
- KOMORNIK Ferenc: Szovjetunió. Képes földrajz (szerk.: D. Nagy Éva), Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- MOLNÁR V. Attila: Búcsú Nagy Miklós Tanár Úrtól.
molnar-v-attila.blogspot.com/2018/06/bucsu-nagy-miklos-tanar-urtol.html

SZÍNES KÉPMELLÉKLET I.

A felvételeket készítette: Mező Szilveszter

- I. A Kijevi Állami Egyetem dokumentuma
- II. Nagy Miklós igazolványképe (1995)
- III. A bajkáli diagyűjtemény
- IV. Ceruzás megjegyzés az egyik diapozitív műanyag képkeretén

II.

III.

IV.

SZÍNES KÉPMELLÉKLET II.
Bajkái felvételek Nagy Miklós hagyatékából

1.

2.

4.

6.

9.

10.

7.
<<

11.

12.

>>

13.

17.

14.

<<

15.

<<

19.

18.

<<

20.

21.

22.

23.

24.

>>

31.

26.

<<

28.

<<

32.

30.

<<

A TERMÉSZETRAJZI ÉS KÖRNYEZETISMERETI GYŰJTEMÉNY JELENTŐSEBB GYARAPODÁSAI 2019-BEN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: MEZŐ SZILVESZTER

Természetrjai tárgyak

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
1.	Taplógomba (Polyporaceae)	id. Horváth Péter	Indeterminata	VI. 2019. 1. 1.
2.	Taplógomba (Polyporaceae)	id. Horváth Péter	Indeterminata	VI. 2019. 2. 1.
3.	Rózsagubacs (Diplolepis rosae)	Mező Szilveszter	Debrecen, Balogh Mihály u.	VI. 2019. 3. 1.
4.	Hypogymnia physoides alaközeten	Mező Szilveszter	Zuzmó, Debrecen	VI. 2019. 4. 1.
5.	Ganoderma sp.	Mező Szilveszter	Pecsétviaszgomba Debrecen, Nagyerdő	VI.2019. 7. 1.
6.	Kisemlős által felnyitott diótermés 2 darab	Mező Szilveszter	Juglans regia	VI. 2019. 8. 1. VI. 2019. 9. 1.
7.	Galagonya (Crataegus sp.) termés	Mező Szilveszter	Szártott termés	VI. 2019. 11. 1.
8.	Törökmogyoró (Corylus colurna) termés	Mező Szilveszter	Debrecen	VI. 2019. 12. 1.
9.	Törökmogyoró (Corylus colurna) kupacs	Mező Szilveszter	Debrecen	VI. 2019. 12. 2.
10.	Platán (Platanus sp.) termés	Mező Szilveszter	Aszmag-terméscsoport	VI. 2019. 13. 1.
11.	Pannoncsiga (Cephea vindobonensis)	Mező Szilveszter	Debrecen	VI. 2019. 14. 1.
12.	Éti csiga (Helix pomatia)	Mező Szilveszter	Debrecen	VI. 2019. 15. 1.
13.	Keserű édesgyökér (Glycyrrhiza echinata)	Mező Szilveszter	Hüvelytermés Debrecen, Vértessy kúria közelében	VI. 2019. 16. 1.
14.	Taplógomba (Polyporaceae) 14 darab	Korompai Balázs	Indeterminata Debreceni Erdőpuszta	VI. 2019. 17. 1.
15.	Égerfa (Alnus sp.) áltoboz	Mező Szilveszter	Amentum, iulus	VI. 2019. 18. 1.
16.	Fekete dió (Juglans nigra) termés	Mező Szilveszter	Debrecen	VI. 2019. 19. 1.
17.	Kókuszdió (Cocos nucifera) termés	Mező Szilveszter		VI. 2019. 25. 1.
18.	Orvosi körömvirág (Calendula officinalis)	Mező Szilveszter	Szártott sugár v. karimavirágok	VI. 2019. 26. 1.
19.	Löszbaba 2 darab	Mező Szilveszter	Mészkonkréción	2019. 29. 1. 2019. 32. 1.
20.	Bauxit	Mező Szilveszter	Lelőhely: ismeretlen	2019. 30. 1.
21.	Megkövült fa (oxylon)	Varga Zsolt	Indeterminata Vásárlás	2019. 31. 1.
22.	Riolit	Mező Szilveszter	Vulkáni kiömlési kőzet (Bükk)	2019. 33. 1.
23.	Hólyagüreges bazalt v. buborékos kő	Mező Szilveszter	Vulkanikus eredetű törmelékes kőzet (Balaton-felvidék)	2019. 34. 1.
24.	'Nyír-szalagok' (Betula pendula)	Fekete-Szűcs Norbert	Balmazújváros-Nagyhát	2019. 35. 1.
25.	Rozmaring (Rosmarinus officinalis)	Mező Szilveszter	Szártott levelek	2019. 36. 1.
26.	Kőszén	Mező Szilveszter	Szerves eredetű üledékes kőzet	2019. 37. 1.
27.	Clinopodium brownei	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 38. 1.
28.	Clinopodium brownei	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Budapest	2019. 39. 1.
29.	Casuarina equisetifolia	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Budapest	2019. 40. 1.

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
30.	Spathodea campanulata	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Budapest	2019. 41. 1.
31.	Spathodea campanulata	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Budapest	2019. 42. 1.
32.	Indigofera tinctoria	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Budapest	2019. 43. 1.
33.	Salvia officinalis	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 44. 1.
34.	Salvia officinalis	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 45. 1.
35.	Aristolochia clematidis	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 46. 1.
36.	Aristolochia fimbriata	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 47. 1.
37.	Spartium junceum	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 48. 1.
38.	Silybum marianum	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Debrecen	2019. 49. 1.
39.	Trifolium cherleri	Papp László / DE Botanikus Kert	Herbáriumi lapon / Görögország	2019. 50. 1.
40.	Madárfészek	Lukács Tihamér	Indeterminata	Gy. sz. VI. 2019. 18.

Történeti tárgyak, dokumentumok

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
1.	Danuvia asztali analóg óra MOM (Magyar Optikai Művek)	Mező Szilveszter	1945-1950 körül	TTD. VI. 2019. 1. 1.
2.	Régi cigarettás doboz (egyiptomi) Le Khedive márkájú Gyártó: MCE Manufacture de Cigarettes Egyptiennes	Mező Szilveszter	20. század első fele	TTD. VI. 2019. 3. 1.
3.	Asztali kvarckijelzős kalkulátor Texas Instruments (TI-1250)	Mező Szilveszter	20. század második fele	TTD. VI. 2019. 4. 1.
4.	Fogászati fogtűkőr 2 darab	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 5. 1. TTD. VI. 2019. 5. 2.
5.	PSION organizer II. Model: LZ 64 Pocket Computer Gyártó: Psion, United Kingdom	Mező Szilveszter	1986	TTD. VI. 2019. 7. 1.
6.	Mágnes	Mező Szilveszter		TTD. VI. 2019. 8. 1.
7.	Erlenmeyer lombik	Mező Szilveszter	Jelzés nélkül	TTD. VI. 2019. 9. 1.
8.	AGFACOLOR diakeret (NSZK) 2 doboz	Mező Szilveszter		TTD. VI. 2019. 10. 1. TTD. VI. 2019. 11. 1.
9.	Mikroszkóp-tárgylemez 12 darab / 3 darab nagyítólencsés	Mező Szilveszter		TTD. VI. 2019. 12. 1.
10.	Orvosi tesztcső	Mező Szilveszter	polipropilén	TTD. VI. 2019. 13. 1.
11.	Orvosi tesztcső	Mező Szilveszter	polipropilén	TTD. VI. 2019. 14. 1.
12.	Régi fémdoboz (cipőpasztás) 'Csillag' márkájú Gyártó: Metakémiai Ipari Szövetkezet, Körösladány	Mező Szilveszter	1960-as évek	TTD. VI. 2019. 15. 1.
13.	Régi fémdoboz (petrolátumos) Gyártó: Beke Barna gyógyszerész Debrecen, Árpád tér 1. 'Csillag' Gyógyszertár	Mező Szilveszter	20. század közepe	TTD. VI. 2019. 16. 1.
14.	Régi fémdoboz (fagykenőcsös) O. E. A. R. Budapest Ung. a.d. perionem	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 17. 1.
15.	Palatábla Régi oktatási, tanulási segédeszköz	Mező Szilveszter	19. század vége, 20. század eleje	TTD. VI. 2019. 18. 1.

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
16.	Fenőkő Olajkő (Oil stone v. ölstein) 5 darab	Mező Szilveszter	20. század első fele	TTD. VI. 2019. 19. 1. TTD. VI. 2019. 20. 1. TTD. VI. 2019. 21. 1. TTD. VI. 2019. 22. 1. TTD. VI. 2019. 23. 1.
17.	Menetrendi tájékoztató Volán és DKV Volán 6. sz. Vállalat, Debrecen	Mező Szilveszter	1985	TTD. VI. 2019. 24. 1.
18.	Emléktoll Felirata: Kovács János (1816-1906) – Emléknep 2016 Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona	Mező Szilveszter	2016	TTD. VI. 2019. 25. 1.
19.	Szaru ivótűlők, ivókürt	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 26. 1.
20.	Régi alumínium fémdoboz KODAK film 1.6 m for 35 mm Kodak Limited London	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 27. 1.
21.	Feltekerhető falitérkép Európa domborzata Gyártó: Mairs GeographischerVerlag, Németország	Korompai Balázs	1998	TTD. VI. 2019. 28. 1.
22.	Naptár – 100 éves a Vöröskereszt 633614 Terv Nyomda	Mező Szilveszter	1964	TTD. VI. 2019. 29. 1.
23.	TACON gyermekmikroszkóp Gyártó: Tacon, Japán	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 30. 1.
24.	Arcképes igazolvány Magyar Királyi Államvasutak	Mező Szilveszter	1936	TTD. VI. 2019. 31. 1.
25.	Arcképes igazolvány Magyar Királyi Államvasutak	Mező Szilveszter	1936	TTD. VI. 2019. 32. 1.
26.	Tagsági igazolvány Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TIT)	Mező Szilveszter	1953	TTD. VI. 2019. 33. 1.
27.	Tagsági igazolvány Tudományos Ismeretterjesztő Társulat	Mező Szilveszter	1973	TTD. VI. 2019. 34. 1.
28.	Régi fémdoboz (kávé)	Mező Szilveszter	20. század első fele	TTD. VI. 2019. 35. 1.
29.	Pannonia cigaretta (bontatlan) CA8568276EE4 zárjegyszámú Gyártó: V. Tabak Rt. Hódmezővásárhely	Mező Szilveszter	1996-1998	TTD. VI. 2019. 36. 1.
30.	Orvosi tesztcső	Mező Szilveszter	üveg	TTD. VI. 2019. 37. 1.
31.	Orvosi tesztcső	Mező Szilveszter	polipropilén	TTD. VI. 2019. 38. 1.
32.	Dolgozói igazolvány (fényképes) Rajkai Tibor, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa	Korompai Balázs	1969-02-18 HBM Múzeumok Igazgatósága, Debrecen	TTD. VI. 2019. 39. 1.
33.	Régi bakelit telefonkészülék (tárcsás) Felirata: 'A Magyar Posta tulajdona' Gyártó: Standard Villamosági Részvénytársaság, Budapest	Mező Szilveszter	1935	TTD. VI. 2019. 40. 1.
34.	Ventzki MTD bélyegvizsgáló UV-lámpa	Mező Szilveszter	20. század második fele	TTD. VI. 2019. 41. 1.
35.	Medicor Q-130 kvarclámpa Gyártó: Medicor, Budapest	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 42. 1.
36.	Régi üvegpalack (1 literes) Vegyszer v. gyógyszer tárolására használták	Mező Szilveszter	20. század	TTD. VI. 2019. 43. 1.

Adattári dokumentumok

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
1.	Lovas Márton: A bánki tájház ismertetése c. írás gépirata	Raktári maradvány	1981	DMTA/978-2019
2.	Barcs Imre írása Abessziniáról Est, 1935. 08. 04.	Raktári maradvány	1935	DMTA/979-2019
3.	USA-ból származó színes leporellók, prospektusok	Korompai Balázs	1980–90-es évek	DMTA/983-2019
4.	Kárpáti eurórégió c. térkép 1: 750 000	Raktári maradvány	2002	DMTA/984-2019
5.	Korompai Gábor nyug. egyetemi adjunktus debreceni közlekedésföldrajzi jegyzetei 1981-ből	Korompai Balázs	Kézirat	DMTA/1005-2019
6.	Élet és Tudomány (régebbi lapszám)	Korompai Balázs		DMTA/1009-2019
7.	Nimród (régebbi lapszám)	Korompai Balázs		DMTA/1010-2019
8.	Természet Búvár (régebbi lapszámok)	Korompai Balázs		DMTA/1011-2019

Adattári fényképek

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
1.	5 db papírfénykép természeti témában	Mező Szilveszter		DMTA-F/1-2019 DMTA-F/2-2019 DMTA-F/3-2019

Könyvek

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő / Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám / Gyarapodási szám
1.	428 darab könyv és folyóirat			1/2019 – 428/2019

FÜGGELÉK

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2019

ANGI JÁNOS

1. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.)*
munkatárs

ARANYI FRUZZSINA

1. *A múzeumok kínálatának megjelenése a pedagógusok fókuszában = The Services of Museums in the Focus of Educators. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 123–137.*
2. *A 21. századi látogatói elvárások, avagy merre tovább, múzeum?* In: Jegyzetek az érzék(KI)állítás című konferenciához. Szerk. Lakner Lajos. Db. DM (2019) 136. 5–7.
3. *Óvodapedagógiai lehetőségek egy irodalmi kiállításban.* In: Pedagógiai mozaik/ Szerk. Szőke-Milinte Enikő. Bp. Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2019. 285–294.
4. – BUJDOSÓ, GY. – NOVAK, C.M. – NOVAK, O.C.
Creative skills in VR – Developing students' creative skills by using immersive virtual reality in teacher training. In: ICERI2019 Proceedings, 12 th annual International Conference of Education, research and Innovation Seville, Spain. 11–13. November, 2019. 666–672.
5. *VR the world, avagy valóság a múzeumban.* VKM 79. 2019. augusztus, 30–31.

DANI JÁNOS

1. – KULCSÁR G. – WŁODARCZAK, P. – HEYD, V. – ZITNAN, A. – PREŠKA, J. – MÁRKUS G.
Hajdúnánás, Zagolya, Kis-Süldős-halom. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2013 = Archeological Investigations in Hungary 2013/ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis. Bp. MNM 2019. 147. 45–48.

2. – MAJOR I. – KISS V. – MELIS E. – PATAY R. – SZABÓ G. – HUBAY K. – FUTÓ I. – HUSZÁNK R. – MOLNÁR M.
Adoption and evaluation of a sample pre-treatment protocol for radiocarbon dating of cremated bones at HEKAL. Radiocarbon 61 (2019) 159–171.
3. – KULCSÁR G. – MAJOR I. – MELIS E. – PATAKY R. – SZABÓ G. – VÁCZI G. – KISS V.
Case studies for the dating of Bronze Age cremation burials from Hungary. In: Palincas, N. and Ponta, C.C. (eds.): Bridging Science and Heritage in the Balkans: Studies in archaeometry, cultural heritage restoration and conversation. Proceedings of the Fifth Balkan Symposium on Archaeometry 2016, Sinaia, Romania. Oxford, Archaeopress, 2019. 29–37.
4. – P. FISCHL K. – KULCSÁR G. – KISS V. – SZEVEÉNYI V.
Dividing space, dividing society: fortified settlements in the Carpathian Basin (c. 2300–1500 BC). In: Meller, H. – Friedrich, S. – Küßner, M. – Stäuble, H. – Risch, R. (eds) Siedlungsarchäologie des Endneolithikums und der frühen Bronzezeit – Late Neolithic and Early Bronze Age Settlement Archaeology. 11. Mitteldeutscher Archäologentag vom 18. bis 20. Oktober 2018 in Halle (Saale) – 11th Archaeological Conference of Central Germany October 18–20, 2018 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 20, Halle (Saale) 2019, 851–868.

FODOR ÉVA IRÉN

1. *Munkácsy Mihály Krisztus Pilátus előtt.* In: Értéktár. A Magyar Nemzeti Bank értékmű programja 2014–2018 / Szerk. Bertók Krisztina, Mészáros Krisztina. Bp. Magyar Nemzeti Bank, 2019. 85–91.

HÁGA TAMARA KATALIN

1. *A Kagán lovasa, avagy egy avar páncélos életre keltése. Szenzációs leletek a Déri Múzeumban.* VKM 82. 2019. november, 28–29.

KEREKES-BÍRÓ ÉVA

1. *Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveire = The Years of Viktor Julow in Déri Museum.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó

Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 139–160.

2. „Itt élek, módomban lett volna elmenni, nem tettem” – Julow Viktor és az 1956-os forradalom és szabadságharc. Gerundium 2019. 10. évf. 3–4. szám

KOROMPAI BALÁZS

1. 1849 emlékezete a Déri múzeumban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 185–191.
2. Barcsay dokumentumok a Déri Múzeum gyűjteményeiben. In: A Debreceni Honvédtemető és Hősök temetője. Forrásközlések és tanulmányok a szabadságharc debreceni ütközetének 170 éves évfordulójára. MH 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára, Debrecen, 2019. 240. 115–120.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

1. Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései = *The Bombing of Debrecen on 2 June 1944 – Memoirs of an Eyewitness*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 57–77.

LAKNER LAJOS

1. *Tar Sándor: A lehetőség (Hangjáték)*. Szerk. Lakner Lajos. Db. 2019. szerk.
2. *Élmény és/vagy tudás*. In: Jegyzetek az érzék(KI)állítás című konferenciához. Szerk. Lakner Lajos. Db. DM (2019) 136. 70–74. szerk.
3. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.)* szerk.
4. *A vakok világának megtapasztalása*. In: *Értékeld a látogatót*. Szerk. Berecz Zsuzsa, Bóczén Árpád. Kulturális Örökség Menedzserek Egyesülete, 2019. 277. 214–219.
5. *Egy ismeretlen Kazinczy-emlék*. In: „közöttünk a’ Mester”: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére, Szerk. Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté. Db. 2019. 71–84.
6. *Az „Arany-Egyszarvú” patika 18. századi festményei*. Sorozatszerk. és bevezető Lakner Lajos. (A Déri Múzeum és gyűjteményei 6.) Debrecen, Déri Múzeum, 2019. 32.

MAGYARI MÁRTA

1. *Görög katolikus hűsvét Újfehértón*. In: Tanulmánykötet Buczkó József néprajzkutató tiszteletére / Szerk. Daróciné Bordás Andrea. Hajdúnánás, Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, 2019. 45–54.
2. – P. SZÁSZFALVI MÁRTA *Párhuzamosok találkozása. A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 179–183.

MEZŐ SZILVESZTER

1. *„A madarak atyja”. Egy élet az oktatás és a természetbúvárlat szolgálatában.* / Szerk. Mező Szilveszter. Db. DM, 2019. 17. szerk.
2. *„A madarak atyja” Egy élet az oktatás és a természetbúvárlat szolgálatában. Siroki Zoltán (1906–1987)*. In: *„A madarak atyja” Egy élet az oktatás és a természetbúvárlat szolgálatában.* / Szerk. Mező Szilveszter. Db. DM, 2019. 17. 1–8.
3. *Katalógus a Déri Múzeum Mammalia-gyűjteményéhez. Az emlőstani gyűjtemény összetétele (2019) = Data to the Mammalia-collection of the Déri Museum. The composition of the mammals-collection (2019)*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 7–17.
4. *Erdő és múzeum. Gondolatok az állandó természetrajzi kiállításról*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 161–172.
5. *Cecidumok a Déri Múzeum Naturália-gyűjteményében*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 205–208.
6. *A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodása 2018-ban*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 209–210.

7. *Égen, földön otthon volt. Ötvös János hagyatéka a Déri Múzeumban.* VKM 74. 2019. február, 24–25.
8. *Ősföldrajzi talányok, tudománytörténeti kérdőjelek. Csinády Gerő hagyatéka a Déri Múzeumban.* VKM 76. 2019. április, 26–27.
9. *Barátunk a Nagyerdő. A régi Debrecen élővilágának jeles kutatói.* VKM 78. 2019. június–július, 24–25.
10. *„Szemétdörből kiásva”. Nagy Jenő természettudós debreceni emlékezete.* VKM 80. 2019. szeptember, 14–15.
11. *„Férgecskék” bölcsőinél. Gubacskepzdmények a Déri Múzeum naturália gyűjteményében.*
<http://www.derimuzeum.hu/meselo-targyak/fergecskek-bolcsoinel> (2019. július)

NAGY EMESE GÖNGYVÉR

1. – ANDERS A.
Making the invisible visible. Expressing gender in mortuary practices in north-eastern Hungary in the 5th millennium BCE. In: Julia Katharina Koch – Wiebke Kirleis (eds.): *Gender transformations in Prehistoric and Archaic Societies. Scales of transformation in Prehistoric and Archaic Societies* 6. Leiden 2019. 183–203.

NAGY T. KATALIN

1. *Vom Pinsel bis zur Kamera. Werke von László Moholy-Nagy und seinen ungarischen Zeitgenossen Sammlung Antal–Lusztig, Debrecen / Szerk. Nagy T. Katalin.* Db. DM, 2019. 61 + 18.
2. *La rivoluzione della visione. Verso la Bauhaus Moholy-Nagy e i suoi contemporanei = The Revolution of vision : Towards Bauhaus Moholy-Nagy and his Hungarian Contemporaries / Szerk. Nagy T. Katalin.* Db. DM, 2019. 169.
3. *Tisztelt Németh Lajos professzor! Az Antal–Lusztig-gyűjtemény 50 éves.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 199–201.

NOVÁK ÁDÁM

1. *Középkori magyar pecsétek Varsóból.* In: *Történeti tanulmányok XXVI. Supplementum.* Db. 2019. 100. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXXX.) 99.
2. – BACSA BALÁZS
Polish and Hungarian lords surrounding Wladyslaw, king of Poland

and Hungary 1440–1442. In: *Studia z Dziejów Średniowiecza* 23. 2019. 185–201.

3. *Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétes okleveleken = Pontifical Seals on Multiple-Sealed Chartes between 1439–1457.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 79–88.
4. *A hónap érme.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 203–204.
5. – VÉGH LORETTA VIVIEN
A Magyar Postatakarékpéztár 10 Koronás pénzjegye 1919-ből. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 217–218.
6. *Gondolatok a magyar arisztokrácia reprezentációjáról. Pecséthasználat és rezidencia a késő középkorban.* Honismeret XLVII. 2019. 5. 64–69.
7. *Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban.* In: A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása. Szerk. Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám. Db. 2019. 51–62.
8. – TÓTH ORSOLYA – TÓTH PÉTER
Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek (1439–1489). Db. DE („Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport (Fontes Memoriae Hungariae III.) 2019. 96.
szerk.
10. *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása.* Szerk. Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám. Db. 2019. 426.
szerk.
11. – VÁRADI KATALIN
Karácsony a fronton. Hadi emlékek a Déri Múzeumban. VKM 83. 2019. december, 14–15.
12. *Fejezetek az 1439–1457 közötti magyar történelemből.* www.ujkor.hu/ A velünk élő történelem
6. rész: *A király vikáriusai.* (2019. január 8.)
7. rész: *A hét kapitány.* (2019. február 15.)

8. rész: *A kormányzó*. (2019. április 24.)
 9. rész: *Husziták a kolostorban*. (2019. május 10.)
 10. rész: *A király halála*. (2019. július 18.)
12. – ÁRVAITÜNDE
Premier előtt láttuk a Guerillát – Spoilermentes benyomásaink.
[www.ujkor.hu/A velünk élő történelem](http://www.ujkor.hu/A_velunk_elo_tortenelem)
 (2019. március 5.)
13. *Akitől a király is rettegett – A legsötétebb óra című filmről*. [www.ujkor.hu/A velünk élő történelem](http://www.ujkor.hu/A_velunk_elo_tortenelem)
 (2019. június 11.)
14. *Egy grófi családi székhely leírása a késő középkorból*. [www.ujkor.hu/A velünk élő történelem](http://www.ujkor.hu/A_velunk_elo_tortenelem) (2019. június 12.)
15. *A logikát ne a brit arisztokrácia körében keresse! – A Downton Abbey sorozatról*. [www.ujkor.hu/A velünk élő történelem](http://www.ujkor.hu/A_velunk_elo_tortenelem) (2019. szeptember 10.)
16. *12 hónap érméje a Déri Múzeumban*. [www.ujkor.hu/A velünk élő történelem](http://www.ujkor.hu/A_velunk_elo_tortenelem)
 (2019. december 12.)
17. *A Hónap Érme*. www.derimuseum.hu/a-honap-erme/
Január – Egy dicső korszak lánglelkű alkotója.
Február – Érem a trilógia alkotójának.
Március – A háromkarajcáros titkai.
Április – Kincs a föld mélyén, avagy dénárók Debrecenben.
Május – Lengyel tallér Erdélyből.
Június – A kétségbeesettek kiáltása.
Július – Tüzek járása, Debrecen siralma.
Augusztus – Egy „kis” nemzet nyelvének népszerűsítése.
Szeptember – „A magyar sors s lélek tüköre. . .”
Október – Életüket adták a szabadságért.
November – Kenyerek helyett rózsák.
December – A Hónap Érméi – ismert tárgyak új felületen.

ORMOSI VIKTÓRIA

- Virágmotívumokkal díszített ónkannák a Déri Múzeum Iparművészeti Gyűjteményében*. In: *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére / szerk. P. Szászfalvi Márta, Kavecsánszki Máté*. Db. 2019. 548. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 76.) 213–225.
- Gyűjteményi munka és gyarapodás az Iparművészeti gyűjteményben*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 215–216.

ŐSZ ATTILA

- KOVÁCS JÓZSEF
Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései = The Bombing of Debrecen on 2 June 1944 – Memoirs of an Eyewitness. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 57–77.

PRISKIN ANNA

- CZUKOR PÉTER – SZALONTAI CSABA – SZEVEÉNYI VAJK
43. Csanádpalota, Földvár. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2013 = Archeological Investigations in Hungary 2013/ Rövid jelentések = Short Reports / Bp. MNM 2019. 147. 30–31.*

SZABÓ ANNA VIOLA

- Kék reflexek. Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben. = Blue reflexes; The trip of Mr and Mrs Sesztina to Egypt in pictures*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 103–121.
- „Jer, barátom! Lépeggünk / Kis kertednek útain. . .”. Tervek és tapasztalatok az állandó kiállítás irodalmi termében*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 173–177.
- A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.)
olv.szerk.
- Jelmezbáli emlék (Müller Lajos táncmesterről és egy Gondy-Egey fényképről)*
<http://www.derimuseum.hu/meselo-targyak/jelmezbali-emlek>
 (2019. március)

SZÁSZFALVI MÁRTA, P.

- MAGYAR MÁRTA
Párhuzamosok találkozása. A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk Szabó Anna Viola*. Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 179–183.

2. „Tündérmező szent szépségei.” A református vallási turizmus vizsgálata az észak-Alföld régiójában. In: *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére / szerk. P. Szászfalvi Márta, Kavecsánszki Máté.* Db. 2019. 548. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 76.) 447–470.
3. – KAVECSÁNSZKI MÁTÉ
P. Szalay Emőke tudományos munkássága 1971–2019. In: *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére / szerk. P. Szászfalvi Márta, Kavecsánszki Máté.* Db. 2019. 548. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 76.) 477–512.

összeáll.

3. *Pietas et Scientia Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére / szerk. P. Szászfalvi Márta, Kavecsánszki Máté.* Db. 2019. 548. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 76.) 548.

szerk.

SZEVERÉNYI VAJK

1. – CZUKOR PÉTER – PRISKIN ANNA – SZALONTAI CSABA
43. *Csanádpalota, Földvár* In. Régészeti kutatások Magyarországon 2013 = *Archeological Investigations in Hungary 2013/ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis.* Bp. MNM 2019. 147. 30–31.
2. 44. *Csanádpalota, Juhász T. tanya* In. Régészeti kutatások Magyarországon 2013 = *Archeological Investigations in Hungary 2013/ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis / Bp. MNM 2019.* 147. 31–33.
3. – DANI J. – P. FISCHL K. – KULCSÁR G. – KISS V.
Dividing space, dividing society: fortified settlements in the Carpathian Basin (c. 2300–1500 BC). In: Meller, H. – Friedrich, S. – Küßner, M. – Stäuble, H. – Risch, R. (eds) *Siedlungsarchäologie des Endneolithikums und der frühen Bronzezeit – Late Neolithic and Early Bronze Age Settlement Archaeology.* 11. Mitteldentscher Archäologentag vom 18. bis 20. Oktober 2018 in Halle (Saale) – 11th Archaeological Conference of Central Germany October 18–20, 2018 in Halle (Saale). *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 20, Halle (Saale) 2019,* 851–868.

VÁRADI KATALIN

1. „Kossuth Lajos azt izente.” VKM 75. 2019. március, 12–13.
2. *Debreceni vigáság, avagy így mulattak egykor a civisek.* VKM 77. 2019. május, 30–31.
3. *Száraz, gőz, víz, szél. . . Miről mesélnek Debrecen egykori malmai?* VKM 81. 2019. október, 12–13.

4. – NOVÁK ÁDÁM
Karácsony a fronton. Hadi emlékek a Déri Múzeumban. VKM 83. 2019. december, 14–15.
5. *Trianon 16–17. századi gyökerei. Pálffy Géza előadása a bécsi Collegium Hungaricumban.* www.ujkor.hu./ A velünk élő történelem. (2019. december 12.)
6. *Ismertetés az új Andrassy monográfiáról.* www.ujkor.hu./ A velünk élő történelem. (2019. december 18.)

könyvism.

VEISZ BETTINA

1. „Egyszer volt. . .”. *Mesés (B)irodalom.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = *Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019/ Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola.* Db. DM, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) 193–197.
2. *Kívánom e' kevés írásom. . .”. Ráday I. Gedeon pozsonyi diákévei a családi levelezés tükrében.* In: „közöttünk a' Mester”: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreceni Attila tiszteletére, Szerk. Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté. Db. 2019. 197–206.
3. *VR the world, avagy valóság a múzeumban.* VKM 79. 2019. augusztus, 30–31.

VINCZE RITA, BIRKÁSNÉ

1. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2018.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019 = *Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2019 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János.* Db. DM, 2019. 219–225. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.)

Rövidítések

Bp.	Budapest
Db.	Debrecen
DE	Debreceni Egyetem
DM	Déri Múzeum
könyvism.	könyvismertetés
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
olv.szerk.	olvasószerkesztő
összeáll.	összeállította
szerk.	szerkesztés
VKM	Városközpont Magazin (Debrecen)

BIRKÁSNÉ VINCZE RITA – ZSADÁNYI TÜNDE

A DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVEI 2011–2019 -Repertórium-

A feldolgozás szerves folytatása a Déri Múzeum Évkönyvében 1971-ben, 1982-ben, 1996-ban, 2004-ben valamint 2012-ben megjelent repertóriumoknak. (Héthy Zoltán: A Déri Múzeum Jelentéseinek és Évkönyveinek repertóriuma 1906–1968; T. Horváth Ildikó: A Déri Múzeum Évkönyvei 1969–1978, T. Horváth Ildikó: A Déri Múzeum Évkönyvei 1979–1990; Birkásné Vincze Rita: A Déri Múzeum Évkönyvei 1991–2000/2001, Birkásné Vincze Rita: A Déri Múzeum Évkönyvei 2002–2010).

84. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2011–12. / Szerk. Magyarai Márta. Debrecen, Déri Múzeum 2012. 272. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIII.)

85. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2013. / Szerk. Angi János, Lakner Lajos, Magyarai Márta. Debrecen, Déri Múzeum 2013. 180. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIV.)

86. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2014. / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum 2014. 152. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXV.)

87. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2015. / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum 2015. 159. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVI.)

88. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2016. / Szerk. Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum 2016. 160 p. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVII.)

89. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2017. / Szerk. Angi János, Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum 2017. 231 p. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII.)

90. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018. / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Debrecen, Déri Múzeum 2018. 203 p. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)

91. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2019. / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Olvasószerk. Szabó Anna Viola. Debrecen, Déri Múzeum, 2019. 230. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XC.) (téves évszámmal)

I. BIBLIOGRÁFIÁK – BIBLIOGRAPHIEN

BIRKÁSNÉ VINCZE Rita

1. A Déri Múzeum Évkönyvei 2002–2010. (repertórium) 84. 253–265.
2. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak bibliográfiája 2011. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen des Komitats Hajdú-Bihar 2011. 84. 267–269.
3. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak bibliográfiája 2012. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen des Komitats Hajdú-Bihar 2012. 85. 169–171.
4. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak bibliográfiája 2013. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2013. 86. 151–152.
5. A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2014. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2014. 87. 157–159.
6. A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2015. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2015. 88. 157–160.
7. A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2016. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2016. 89. 229–231.
8. A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2017. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2017. 90. 199–203.
9. A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2018. = Bibliografie der Schriften der Mitarbeiter der Museen Déri 2018. 91. 219–225.

II. TERMÉSZETTUDOMÁNY – NATURWISSENSCHAFT

DUDÁS Miklós

10. – HOMONNAI Kinga – MOLNÁR Attila
A pusztai mormota (Marmota bobak) és a pusztai pocoknyúl (Ochotona pusilla) Kárpát-medencei előfordulásai = Occurrences of bobak marmot and steppe pika in the Pannon biogeo-

graphic region
84. 79–87.

11. A magyarországi kerecsen sólyom (*Falco cherrug cherrug*) populációjának helyzete és a Hortobágyi Nemzeti Park működési területén előforduló állományának védelme = The status of the Hungarian Saker falcon population and the conservation of the species at the Hortobágy National Park
85. 7–27.

JUHÁSZ Lajos

12. Növényritkaságok a nagycseri Kőrises Arborétumban = Botanical rarities in the Ash-tree Arboretum of Nagycsere
87. 63–66.

LOVAS Márton Levente

13. – MEZŐ Szilveszter
„Három láda kő” : Déri Frigyes természetrajzi gyűjteménye = Frigyes Déri natural history collection
86. 69–74.
14. A Déri Múzeum ásványgyűjteményének újjászületése: Böttkös Sándor (1939–2006) emlékezete = The rebirth of the mineral collection of the Déri Museum : In memory of Sándor Böttkös (1939–2006)
87. 67–70.
15. Múzeum és mecenatúra = Emlékezés a Pro Museo Déri kitüntettjére, Maklári Tibor ásványgyűjtőre = Museum and patronage. Recollection of Tibor Maklári collector of minerals, holder of the Pro Museo Déri award.
90. 55–60.
16. A tiszántúli flórákutatók és dr. Soó Rezső
91. 211–214.

MEZŐ Szilveszter

17. Adatok a Déri Múzeum madártani gyűjteményéhez :
1. rész. Az ornitológiai gyűjtemény története = Data to the Ornithological Collection of the Déri Museum : The history of the Ornithological Collection
87. 71–85.
18. Adatok a Déri Múzeum madártani gyűjteményéhez :
2. rész. Az ornitológiai gyűjteményösszetétele (2016) = Additional Data for the Ornithological Collection of the Déri Museum : Part 2. The Composition of the Ornithological Collection
88. 95–100.
19. „A piramisok országában” : Egyiptomi témájú felvételek Soó Rezső (1903–1980) egyetemi tanár diahagyatékában = In the Land of the Pyramids” : Photos with an Egyptian theme from the estate of museum slides of university tutor Rezső Soó (1903–1980)
89. 7–27.
20. Két kisebb növénygyűjtemény a Déri Múzeum herbáriumában =

Two smaller herbals in the herbarium of the Déri Museum.
90. 85–90.

21. Katalógus a Déri Múzeum Mammalia-gyűjteményéhez.
Az emlőstani gyűjtemény összetétele (2019) = Data to the Mammalia-collection of the Déri Museum. The composition of the mammals-collection (2019).
91. 7–17.
22. Cecidiumok a Déri Múzeum Naturália-gyűjteményében.
91. 205–208.

MOLNÁR Zsolt

23. – HOFFMANN Károly
A hortobágyi pásztorok növény- és növényzetismerete I. : Szíkesek, rétek, mocsarak és löszgyepek növényei, valamint az őshonos fásszárúak és erdei lágyszárúak = Plant and habitat knowledge of herdsmen in the Hortobágy steppe I. : species of salt steppes, meadows, marshes, loess grasslands, woodlands and the native trees
84. 7–28.
24. A hortobágyi pásztorok növény- és növényzetismerete II. : A telkes helyek, útmezsgyék, csatornapartok és szántóföldek növényei, valamint a nem őshonos fásszárúak = Plant and habitat knowledge of herdsmen in the Hortobágy steppe II. : species of secondary grasslands, arable fields and the non-native trees
84. 29–45.
25. A hortobágyi pásztorok növény- és növényzetismerete III. : Élőhelytípusok és jellemzésük = Plant and habitat knowledge of herdsmen in the Hortobágy steppe III. : habitat types and their description by herdsmen
84. 47–62.
26. A hortobágyi pásztorok növény- és növényzetismerete IV. : A legeltető állattartás növényzeti vonatkozásai, valamint a hortobágyi növényzet változásának pásztorok általi jellemzése = Plant and habitat knowledge of herdsmen in the Hortobágy steppe IV. : botanical knowledge related to animal husbandry (pasturing and mowing) and perception of landscape and vegetation change
84. 63–77.

NOVÁK Tibor József

27. Hortobágy jellegzetesebb növényei = Flore la plus caractéristique de l'Hortobágy.
90. 91–95.
28. Oláh Gábor herbárium a Déri Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében = The Herbarium of Gábor Oláh in the Literary Collection of Déri Museum.
91. 19–26.

III. RÉGÉSZET, ÓKORTUDOMÁNY – ARCHÄOLOGIE, ALBERTUMSWISSENSCHAFT

BAJKAI Rozália

29. Késő avar kori település Hajdúnánás határában = Late Avar-age settlement on the fringe of Hajdúnánás
86. 29–60.
30. Késő avar kori település Hajdúnánás határában II. Hajdúnánás, Fekete-halom (M3-41) = Late Avar-age settlement on the fringe of Hajdúnánás II. – Hajdúnánás, Fekete-halom (M3-41)
87. 7–61.

DANI János

31. (Too) Much Ado, about (almost) Nothing. . .
86. 23–27.
32. A Régészeti Társaság 2016. évi gyűjteményezése
89. 211–216.

FUCHSZ Noémi

33. – BAJKAI Rozália – BALÁZS Ádám – BOCSI Zsófia – BŐR Gabriella – DANI János – D.SZABÓ László – HÁGA Tamara – HULLÁM Dénes – KOLOZSI Barbara – LACZI Orsolya – SZELEKOVSKY Márta – SZEVERÉNYI Vajk – SZILÁGYI Krisztián Antal – SZOLNOKI László A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011–2013-ban
90. 7–41.

GESZTELYI Tamás

34. Intercisai gemmaleletek = Gem finds from Intercisa
85. 59–78.

HORVÁTH Tünde

35. Mobilitás: Transzhumálók vagy bevándorlók? = Mobility: Transhumance or migration?
86. 9–22.

HULLÁM Dénes

36. Elfeledett sírok elfeledett leletei 1. : Római császárkori sírleletek a Sebes-Körös alsó folyásánál = Forgotten findings of forgotten graves 1. : Roman imperial age grave findings from the Lower Sebes-Körös region
85. 41–57.

KOLOZSI Barbara

37. Egy Árpád-kori épület lehetséges rekonstrukciója = An Árpád-age building's possible reconstruction
86. 61–68.

NEMES Zoltán

38. A Déri Múzeum görög feliratos római kori sírköve. I. = A Roman tombstone containing Greek inscription from Déri Museum
84. 89–103.

SZABÓ László, D.

39. 10. századi veremház Debrecen belvárosában = A 10th century house in downtown Debrecen
84. 127–141.
40. Templomok a Nagytemplom alatt = Old Church Buildings Under the Great Church
88. 7–31.

VOZIL Irén

41. Újbirodalmi és későkori egyiptomi koporsók = Egyptian Sarcophagi from the New Kingdom and the Late Period
85. 77–98.

ZOFFMANN Zsuzsanna, K.

42. A Polgár M3/6 jelzésű lelőhelyen feltárt kései neolitikus temető embertani vizsgálatának eredményei = The results of the anthropological studies of the Polgár M3/6 marked site in Late Neolithic Cemetery
84. 105–126.
43. Bronzkori embertani leletek a Kárpát-medence keleti térségeiből = Anthropological artefacts from the bronze age from the region of the Karpathian basin (Data statement)
85. 29–39.

IV. TÖRTÉNELEM, NUMIZMATIKA – GESCHICHTE, NUMISMATIK

ANGI János

44. Az államférfi és a világpolgár
86. 85–86.

ERŐS Vilmos

45. Szabó István a magyar történeti irodalomban
91. 27–56.

KECSKÉS Tibor

46. Debrecen városfejlődése az I. világháború éveiben (A város háborús földrajza) = The urban development of Debrecen during world war I (The war-time geography of the town)
87. 87–97.

KOVÁCS József Dénes

47. – ŐSZ Attila
Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései

= The Bombing of Debrecen on 2 June 1944 – Memoirs of an Eyewitness.
91. 57–77.

KRANKOVICS Ilona

48. Egy debreceni bőrkereskedés hétköznapijai a XIX. század első feléből = Days in the life of a leather-shop in Debrecen in the first half of the 19th century
84. 143–155.
49. Debreceni kereskedők nagyváradi kapcsolatai a 19. század első felében = The lengthening arm of the Debrecen Kis Orbán – Development and operation of the Nagyvárad commercial company between 1836 and 1850
85. 123–131.
50. Egy vásári szabólegény és utódai gazdagodásának története : Vállalkozások születése, virágzása és csődje Debrecenben a 18. és 19. század idején = The Story of the Wealth of a Tailor's Apprentice and His Descendants : The birth, flourishing and failure of enterprises in Debrecen during the 18th and 19th centuries
88. 33–44.

KÜRTI László

51. – PAPP KLÁRA
„Egy csöpp kultúra nincs az egész háborúban” : Kecskés József naplója 1915-ből = ‘There is not one drop of culture in this war’ : Diary of József Kecskés from 1915
88. 45–94.

NOVÁK Ádám

52. Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétetes okleveleken = Pontifical Seals on Multiple-Sealed Chartes between 1439–1457.
91. 79–88.
53. A hónap érme
91. 203–204.

OROSZ István

54. Településhatárok, határhasználat : az alföldi példa = Settlement borders, common land use : the Great Plain pattern
86. 75–84.

PÁL Csaba

55. „Kossuth Lajossal koccintott Furman János” : Adalékok egy Kossuth-ereklye lehetséges történetéhez = „János Furman toasted Lajos Kossuth” : The Potential History of a Kossuth-relic
91. 89–94.

TAKÁCS Péter

56. Adalékok Liszt Ferenc és Wesselényi Miklós kapcsolatához = Fur-

ther information on the relationship between Miklós Wesselényi and Franz Liszt
84. 157–168.

57. Kölcsey és Wesselényi barátságának kibontakozása : Személyi, politikai és társadalmi feltételek = The development of friendship between Kölcsey and Wesselényi (personal, political and social conditions)
85. 99–122.

VÉGH Loretta

58. – NOVÁK Ádám
A Magyar Postatakarékpénztár 10 Koronás pénzjegye 1919-ből.
91. 217–218.

ZSOLDOS Ildikó

59. Az 1905–1906-os „nemzeti ellenállás” Szatmár vármegyében : A szatmári törvényhatóság a Fejérváry-kormány ellen = The ‘national resistance’ of 1905–1906 in Szatmár County : The municipal authority of Szatmár County in opposition to the Fejérváry-Government
84. 169–177.

V. NÉPRAJZ, KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA, AGRÁRTÖRTÉNET – VOLKSKUNDE, KULTURANTHROPOLOGIE, AGRARGESCHICHTE

OROSZ György

60. Dualisztikus kozmológiai hiedelmek a svéd, a magyar és az orosz kultúrában = Dualistische kosmologische Glaubensvorstellungen in der schwedischen, ungarischen und russischen Kultur
84. 205–215.

SIMON Krisztián

61. Megalkotott ünnepek szellemi kulturális örökségi felhasználása : A Bárándi Kenyérfesztivál = The function of created festivals as intangible cultural heritage : The Bread Festival of Báránd
87. 99–112.

SURÁNYI Béla

62. Vázlat Debrecen legeltetési állattartásáról a XIX–XX. században = Outline of Debrecen's grazing livestock keeping in the XIX–XX. centuries.
84. 179–194.
63. Fejezetek a XX. század hazai takarmánygazdálkodásának köréből = Chapters from hungarian fodder farming in the 20th century
87. 113–128.
64. Debrecen kertkultúrája és Pohl Ferenc = Ferenc Pohl and the horticulture of Debrecen
89. 29–46.

SZÁSZFALVI Márta, P.

65. A református vallási turizmus dimenziói és a reformáció évszázados jubileumai = The dimensions of reformed religious tourism and the centennial jubilees of the reformation
89. 101–128.

VI. MŰVÉSZETTÖRTÉNET, IPARMŰVÉSZETTÖRTÉNET – KUNSTGESCHICHTE, KUNSTGEWERBEGESCHICHTE**FODOR Éva Irén**

66. Képzőművészeti Osztály gyűjteményi munkájáról
89. 223–224.

KOVÁCS József Dénes

67. A Déri Múzeum japán-gyűjteménye I. Déri Frigyes gyűjtése = Japanese collection of the Déri Museum I. Frigyes Déri's collection
84. 195–203.
68. A Déri Múzeum antik gyűjteménye – gyűjtéstörténet = The Antique Collection of the Déri Museum – collection history
86. 87–100.
69. Iparművészeti Gyűjtemény gyarapodása
89. 225.

MARTOS Gábor

70. „Minden ecsetvonását őrizze meg”: Egy soha nem hallott „debreceni” festő, Hiripi Gyula = „Preserve each stroke of your brush”: Gyula Hiripi, an unknown „debrecener” painter.
90. 97–108.

SZALAY Emőke, P.

71. Rézedények északkelet-magyarországi református templomokban = Copper pots in North-East Hungarian reformed churches
85. 133–143.

VII. MŰVELŐDÉS-, FOTÓ- ÉS IRODALOMTÖRTÉNET – KULTUR-, FOTO- UND LITERATURGESCHICHTE**BAKÓ Endre**

72. Illyés Gyula és Debrecen = Gyula Illyés and Debrecen
84. 217–225.
73. Búcsú Tóth Endrétől
84. 271–272.
74. Herczeg Ferenc és a debreceni színházi élet: Színművei a debreceni városi színházban = Ferenc Herczeg and Debrecen theatre life
85. 145–152.
75. Herczeg Ferenc debreceni fogadtatása és kapcsolatai = Ferenc Herczeg's reception in Debrecen and his relationships
86. 101–110.

76. Erdélyi József debreceni fogadtatása = József Erdélyi's reception in Debrecen
87. 129–136.
77. Kassák Lajos és Debrecen = Lajos Kassák and Debrecen
88. 101–109.
78. Szabó Pál debreceni kapcsolatai = Pál Szabó's ties to Debrecen
89. 129–137.
79. Közelítések Szabó Magdához
90. 109–116.
80. Tóth Árpád és Oláh Gábor baráti kapcsolata = The Friendship of Árpád Tóth and Gábor Oláh
91. 95–102.

BALOGH László

81. Kölcsey Ferenc utolsó debreceni lakhelye = Ferenc Kölcsey's last place of residence in Debrecen
89. 145–157.

BÉNYEI Miklós

82. Ércszobrot Kossuth Lajosnak! A debreceni Kossuth-szobor ötlete és a gyűjtés kezdete – források = Bronze statue to Lajos Kossuth! The notion of a Kossuth statue in Debrecen and the beginnings of fund raising. Sources.
90. 43–54.

GELLÉR Ferencné Keonch Hajnalka

83. Az ismeretlen Tóth Árpád: A vidéki hírlapíró = The unknown Árpád Tóth
87. 137–153.

KEREKES-BÍRÓ Éva

84. Mata János kéziratából (forrásközlés)
84. 233–236.
85. Julow Viktor diákévei: Részlet az Eötvös kollégiumi Naplóból = The student years of Viktor Julow
89. 159–169.
86. Eötvös Kollégiumi diáknapló az Irodalmi Tárból
89. 219–220.
87. A katonaság, a fogság és az újrakezdés évei Julow Viktor életében = The years of military service, captivity and new start in the life of Viktor Julow
90. 117–131.
88. Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveire = The Years of Viktor Julow in Déri Museum
91. 139–160.

KOVÁCS Gergely

89. A „nagy osztály”: Szabó Lőrinc osztályának gimnáziumi és önképzőkori élményei = The „Great Class”: Lőrinc Szabó's experiences of

his class's secondary school literary and self-training circle
89. 139–143.

SZABÓ Anna Viola

90. „Meg akarom fogni a színt, de lehetetlen”: Szabó Elek fényképei = I want to touch the colour. . .
86. 111–128.
91. „A magyar művészet eleven ereje”: Egy építész, egy festő és egy fényképész találkozása a XIX. század végi Debrecenben = „The vigour and power of Hungarian art”: The coming together of an architect, a painter and a photographer in Debrecen in late 19th century
89. 47–100.
92. Újabb családi fényképek a Déri Múzeum Fotótárában (gyarapodási beszámoló)
89. 217.
93. Fotónyomozás, avagy a meg (nem) talált fényképész = Ont he track of photos or the photographer (not) found
90. 61–84.
94. Kék reflexek : Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben. = Blue reflexes : The trip of Mr and Mrs Sesztina to Egypt in pictures
91. 103–121.

VIII. MÚZEUMPEDAGÓGIA – MUSEUMSPÄDAGOGIK

ARANYI Fruzsina

95. Irodalmi témájú időszaki kiállítások múzeumpedagógiai hasznosítása
90. 163–166.
96. A múzeumok kínálatának megjelenése a pedagógusok fókuszában = The Services of Museums in the Focus of Educators.
91. 123–137.

IX. MUZEOLÓGIA, RESTAURÁLÁS, KIÁLLÍTÁSOK, GYŰJTEMÉNYI MUNKA, KÖSZÖNTŐK, NEKROLÓGOK, KÖNYVISMERTETÉS – MUSEOLOGIE, RESTAURIERUNG, AUSSTELLUNG, SAMMLUNG, BEGRÜSSUNG, NEKROLOG, BUCHBESPRECHUNG

BICZÓ Gábor

97. „... Egy kicsi mindig hiányzott”: Varga Gyula élete és munkássága
89. 203–206.

CSORBA Csilla, E.

98. Gondolatok az írás/képtárban
85. 179–180.

GÁBORJÁNI SZABÓ Botond

99. A Debreceni Református Kollégium kiállításainak helytörténeti vonatkozásai = Local History in the Exhibitions of the Reformed

College of Debrecen
84. 227–232.

GYÖRFI Lajos

100. – KRANKOVICS Ilona
„Formába öntött forradalom”: 1956 emlékezete
89. 191–192.

IMRE László

101. Megnyitó a Déri Múzeum 2017. dec. 19-ji „De lelkem Isten megnyitá” (A köztünk élő Arany János) című kiállításán
90. 167–168.

KEREKES-BÍRÓ Éva

102. „De lelkem Isten megnyitá” – a köztünk élő Arany János
90. 159–162.
103. Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveire = The Years of Viktor Julow in Déri Museum (ua. lásd 88. szám)
91. 139–160.

KERESZTURY Tibor

104. Aki látta Babitsot
85. 175–176.

KOROMPAI Balázs

105. Déri Frigyes levelezése a Déri Múzeummal kapcsolatban II. rész (forrásközlés)
84. 237–251.
106. 1849 emlékezete a Déri Múzeumban
91. 185–191.

KOVÁCS József Dénes

107. „Kérem tudatni. . .”: Sőregi János szerepe a Déri-gyűjtemény Debrecenbe kerülésében (gyűjteménytörténet, 1924–1925) = „Please draw their attention. . .”: The Role of János Sőregi in Bringing the Déri Collection to Debrecen
88. 111–121.
108. Bombák árnyékában : A Déri Múzeum viszontagságai 1939–1945 között Sőregi János Naplójában = Int he shadow of bombs : The tribulations of the Déri Museum between 1939 and 1945
89. 171–185
109. – HAJDÚ Zsigmond
Az antikvitás arcai
89. 187–190.
110. Kincs, ami nincs? : Sőregi János feljegyzései a Déri Múzeum II. világháborúban eltűnt műtárgyairól = Treasure that does not Exist? : János Sőregi's Records of the Works of Art that Disappeared from the Déri Museum during World War II.
90. 133–146.

111. Nihon ningjó – Játék és rítus. Japán babakiállítás
90. 171–172.

KRANKOVICS Ilona

112. Bethlen Gábor fejedelem, Debrecen patrónusa
90. 157.
113. A hit megtartó ereje – emlékezés a reformáció 500 éves évfordulójára. Erdély és Debrecen
90. 169–170.

LAKNER Lajos

114. Már szánkig ér a réműlet : Emlékezés Kiss Tamásra
85. 177–178.
115. – SZABÓ Anna Viola – SZOBOSZLAI Lilla
Képirodalom = Picture literature
86. 131–135.
116. Graphidion gyermeke (Szilágyi Imre 70. születésnapjára)
87. 155–156.
117. Várad kincsei Debrecenben : Válogatás a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye kincstárából, Déri Múzeum, 2015. május 29. – október 25.
88. 141–143.
118. Egy különleges család: a Dériek : Adalékok a Déri család történetéhez = A peculiar family the Déris : Contribution to the history of the Déri family
90. 147–153.
119. A Csokonai-síremlék koszorúzásakor elhangzott beszéd
90. 195–196.

LOVAS Márton Levente

120. A Déri Múzeum Természetrzaji és Környezetismereti Gyűjteményének hangosdia-sorozatai : A természettudományos ismeretterjesztés egy régi és ritka szakmódszertani gyakorlatának bemutatása = The Audio Slides in the Natural History and Environmental Studies Collection of the Déri Museum
88. 123–133.

MAGYARI Márta

121. In memoriam Petrovszki Ildikó
86. 7.
122. Ethno-graphica. Népviseletek és viseletábrázolások a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből.
90. 173–175.
123. – P. SZÁSZFALVI Márta
Párhuzamosok találkozása. A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben.
91. 179–183.

MEZŐ Szilveszter

124. A Természetrzaji és Környezetismereti Gyűjtemény éves munkájáról
88. 155.
125. A Természetrzaji és Környezetismereti Gyűjtemény éves munkájáról (2016)
89. 221–222.
126. A Természetrzaji Gyűjtemény 2017. évi munkájáról
90. 183–187.
127. Erdő és múzeum (a 126. számú gyűjteményi beszámoló újraközlése, téves címen)
90. 189–193.
128. Erdő és múzeum. Gondolatok az állandó természetrzaji kiállításról.
91. 161–172.
129. A természetrzaji és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodása 2018-ban.
91. 209–210.

NAGYT. Katalin

130. Újratervezés / Replanning : Válogatás az Antal–Lusztig-gyűjteményből, MODEM, 2015. július 11. – 2016. április 17.
88. 137–139.
131. Tisztelt Németh Lajos professzor! Az Antal–Lusztig-gyűjtemény 50 éves.
91. 199–201.

ORMOSI Viktória

132. Gyűjteményi munka és gyarapodás az Iparművészeti gyűjteményben
91. 215–216.

SURÁNYI Béla

133. Agrárörökségünk, az alföldi paraszti gazdálkodás a 18–19. században
85. 173–174.

SZABÓ Anna Viola

134. Látványok derengésben = Sites in dim
86. 143–150.
135. Az Esztergomi Dalárda díszalbumának feldolgozása a Déri Múzeum Fotótárában
88. 145–148.
136. A Gondy és Egey fényképszeműterem utánrendelő könyveinek digitalizálása a Déri Múzeum Fotótárában (első szakasz)
88. 149–152.
137. Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban
90. 179–182.

138. „Jer, barátom! lépeggünk / Kis kertednek útain . . .”: Tervek és tapasztalatok az állandó kiállítás irodalmi termében
91. 173–177.

SZELEKOVSKY Márta

139. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának lengyelországi kapcsolatai 1956 és 1979 között = Kontakty polskie Dyrekcji Muzeów Województwa Hajdú-Bihar 1. 1956–1979 Praca źródłowa 85. 153–168.

SZIRÁK Péter

140. 1956 óta : Vásárhelyi Pákozdy Ferenc könyve elé
90. 197–198.

SZOBOSZLAI Lilla

141. „Vadhajtás” a Déri Múzeumban : Borbély Szilárd emlékére = „Sucker” in Déri Museum
86. 137–142.
142. Angyal a táj felett : Vadász Endre (1901–1944) képzőművész emlékkiállítás, MODEM, 2015. március 4. – május 31.
88. 135–136.
143. Betlehemesek a kortárs múzeumban : Korniss Péter betlehemes fotósorozatának megvásárlása a múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye számára
88. 153–154.

UZONYI Anita

144. A „Nagy Háború” és emlékezete
89. 227–228.

VEISZ Bettina

145. Egyszer volt . . .”: Mesés (B)irodalom
91. 193–198.

ZÁBORSZKYNÉ BALOGH Réka

146. Az 1956-os forradalom Balogh István, a Déri Múzeum egykori igazgatója életében
89. 207–209.

NÉVMUTATÓ

Angi János 44
Arany János 101, 102
 Arany Fruzsina 95, 96
Babits Mihály 104
 Bajkai Rozália 29, 30, 33
 Bakó Endre 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80
 Balázs Ádám 33
Balogh István 146
 Balogh László 81
 Bényei Miklós 82
Bethlen Gábor 112
 Biczó Gábor 97
 Birkásné Vincze Rita 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
 Bocsi Zsófia 33
Borbély Szilárd 141
Bötkös Sándor 14
 Bőr Gabriella 33
Chylinski György 91
Csokonai Vitéz Mihály 119
 Csorba Csilla, E. 98
 Dani János 31, 32, 33
Déri család 118
Déri Frigyes 13, 67, 105
 Dudás Miklós 10, 11
Erdélyi József 76
 Erős Vilmos 45
 Fodor Éva Irén 66
 Fuchsz Noémi 33
Furman János 55
 Gáborjáni Szabó Botond 99
 Gellér Ferencné Keonch Hajnalka 83
Gerster Kálmán 91
 Gesztelyi Tamás 34
 Györfi Lajos 100
 Hága Tamara 33
 Hajdú Zsigmond 109
Herczeg Ferenc 74, 75
Hiripi Gyula 70
 Hoffmann Károly 23
 Homonnai Kinga 10
 Horváth Tünde 35
 Hullám Dénes 33, 36
Illyés Gyula 72
 Imre László 101
 Juhász Lajos 12
Julow Viktor 85, 86, 87, 88, 103
Kassák Lajos 77

Kecskés József 51
Kecskés Tibor 46
Kerekes-Bíró Éva 84, 85, 86, 87, 88
Keresztury Tibor 104
Kiss Tamás 114
Kolozsi Barbara 33, 37
Korniss Péter 143
Korompai Balázs 105, 106
Kossuth Lajos 55, 82
Kovács Gergely 89
Kovács József Dénes 47, 67, 68, 69, 107, 108, 109, 110, 111
Kölcsy Ferenc 57, 81
Krankovics Ilona 48, 49, 50, 100, 112, 113
Kürti László 51
Laczi Orsolya 33
Lakner Lajos 114, 115, 116, 117, 118, 119
Liszt Ferenc 56
Lovas Márton Levente 13, 14, 15, 16, 120
Magyarai Márta 121, 122, 123
Maklári Tibor 15
Martos Gábor 70
Mata János 84
Mező Szilveszter 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 124, 125, 126, 127, 128, 129
Mirkovszky Géza 91
Molnár Attila 10
Molnár Zsolt 23, 24, 25, 26
Nagy T. Katalin 130, 131
Nemes Zoltán 38
Németh Lajos 131
Novák Ádám 52, 53, 58
Novák Tibor József 27, 28
Oláh Gábor 28, 80
Ormosi Viktória 132
Orosz György 60
Orosz István 54
Ősz Attila 47
Pál Csaba 55
Papp Klára 51
Perczel Miklós 93
Petrovszki Ildikó 121
Pohl Ferenc 64
Sesztina Jenő 94
Simon Krisztián 61
Soó Rezső 16, 19
Sőregi János 107, 108, 110
Surányi Béla 62, 63, 64, 133
Szalay Emőke, P. 71
Szabó Anna Viola 90, 91, 92, 93, 94, 115, 134, 135, 136, 137, 138
Szabó Elek 90

Szabó István 45
Szabó László, D. 33, 39, 40
Szabó Lőrinc 89
Szabó Magda 79
Szabó Pál 78
Szászfalvy Márta, P. 65, 123
Szelekovszky Márta 33, 139
Szeverényi Vajk 33
Szilágyi Imre 116
Szilágyi Krisztián 33
Szirák Péter 140
Szoboszlai Lilla 115, 141, 142, 143
Szolnoki László 33
Takács Péter 56, 57
Tóth Árpád 80, 83
Tóth Endre 73
Uzonyi Anita 144
Vadász Endre 142
Varga Gyula 97
Vásárhelyi Pákozdy Ferenc 140
Végh Loretta 58
Weisz Bettina 145
Vozil Irén 41
Wesselényi Miklós 56, 57
Záborszky Balogh Réka 146
Zoffmann Zsuzsanna, K. 42, 43
Zsoldos Ildikó 59

(A dőlt betűvel írt nevek esetében a számok a róluk szóló irodalmat, a többi esetben a tanulmány szerzőjét jelölik)

FÖLDRAJZI NÉV ÉS TÁRGYMUTATÓ

Alföld 54, 133
 állattartás 62, 63
 antikvitás 68, 109
 Árpád-kor 37
 ásvány 14, 15
 avarkor 29, 30
 bronzkor 43
 Báránd
 - kenyérfesztivál 61
 betlehemesek 143
 Churchill 44
 Debrecen 39, 40, 46, 47, 48, 49, 50, 62, 64, 74, 81, 82, 91, 107, 112,
 Debreceni Református Kollégium 99
 Déri Múzeum 88, 103, 108, 110, 139, 146
 - Antal–Lusztig-gyűjtemény 130, 131
 - Déri-gyűjtemény 68, 107

- Fotótár 90, 92, 93, 94, 134, 135, 136, 137
- Iparművészeti gyűjtemény 69, 132
- Irodalmi gyűjtemény 28, 85, 86, 87, 88, 101, 102, 103, 111, 115, 138, 140, 141, 145
- Japán-gyűjtemény 67, 111
- Képzőművészeti gyűjtemény 66, 142, 143
- Néprajzi gyűjtemény 122, 123
- Numizmatikai gyűjtemény 52, 53
- Természettudományi gyűjtemény 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 28, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129
- Történeti gyűjtemény 48, 49, 50, 55, 105, 106, 112, 113
- Régészeti tár 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40
- Csokonai-síremlék 119
- Egyiptom 19, 41, 94
- embertan 42, 43
- Eötvös Kollégium 85, 86
- épület-rekonstrukció 71
- érem 53
- Északkelet-Magyarország 71
- Esztergomi Dalárda 135
- Fejérváry-kormány 59
- festészet 70, 142
- flórakutatás 16
- forradalom 100, 106, 146
- gemma 34
- Hajdúnánás
 - Fekete-halom 29, 30
- határhasználat 54
- hiedelmek 60
- Hortobágy
 - pásztorok 23, 24, 25, 26
 - növényvilága 23, 24, 25, 26, 27
- Hortobágyi Nemzeti Park 11
- Japán 67, 111
- Kárpát-medence 10, 43
- kerecsen sólyom 11
- kereskedelem 48, 49, 50
- kertkultúra 64
- kiállítás 95, 101, 102, 111, 113, 117, 123, 130, 131, 142, 145
- Kossuth-ereklye 55
- Kossuth-szobor 82
- kozmológia 60
- Kőrises Arborétom (Nagycsere) 12
- középkor 39
- Magyar Postatakarékpénztár
- M3 - ásatások 29, 30, 42
- mecenatúra 15
- mobilitás 35
- MODEM 130
- Nagycsere 12
- Nagytemplom 40
- Nagyvárad 49, 117
- nemzeti ellenállás 59
- neolitikus 42
- oklevél 52
- paraszti gazdálkodás 133
- pecsétek 52
- pénzjegy 58
- piramisok 19
- Polgár 42
- Pro Museo Déri 15
- pusztai mormota 10
- pusztai pocoknyúl 10
- reformáció 113
- református 65, 71
- rézedények 71
- római kor 36,38
- Sebes-Kőrös 36
- sírleletek 36, 38, 41, 42
- Szatmár vármegye 59
- templom 40, 71
- Tiszántúl 16
- vallási turizmus 65
- veremház 39
- világháborúk 46, 47, 51, 110, 144

REZÜMÉ

RÉSUMÉ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Régészet

- *Nagy Emese Gyöngyvér, Balázs Ádám, Bőr Gabriella, Cserpák-Laczi Orsolya, Dani János, Deák Rita, D. Szabó László, Hága Tamara, Hullám Dénes, Mester Péter, Szabó László, Szolnoki László: A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2014–2016-ban*

Folytatjuk a Déri Múzeum Régészeti Tára által végzett ásatások rövid jelentéseinek közlését a Déri Múzeum Évkönyvében. Ebben a kötetben a 2014 és 2016 között végzett ásatások, régészeti feltárással végződő szakfelületek jelentéseit válogattuk össze.

A 2014. év ásatási tevékenysége elsősorban az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki közötti útberuházás régészeti próbafeltárásainak jegyében zajlott kisebb egyéb feltárások mellett, pl. szakfelületek Berettyóújfalu belterületén és határában, Derecske, Hajdúböszörmény környékén, Konyár belterületén, városi feltárás Debrecen belvárosában, településfejlesztésekhez kapcsolódó beruházások megelőző feltárásai (pl. csatornahálózat fejlesztése Derecskén, szennyvízvezeték építése Hajdúszováton, Püspökladányban).

2015-ben a szakfelületek (Berettyóújfalu), valamint az ahhoz kapcsolódó feltárások (Kaba, Hortobágy, Nádudvar) és egyéb beruházások (Ebes, Nagykereki) mellett megkezdődtek az M4-es autópálya Berettyóújfalu – Nagykereki közötti útberuházás teljes felületű megelőző régészeti feltárásai és az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalu közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) próbafeltárásai, majd a teljes felületű régészeti feltárásai.

2016-ban az OGD – Hajdúszoboszló-K1 jelű kutatófúrás megelőző feltárása, szakfelületek (pl. Biharkeresztes), ill. egy ahhoz kötődő kisebb leletmentés (Hosszúpályi) zajlott. A nagyobb beruházások között említhetjük a Debrecen Déli Ipari Park (NEMO Projekt) keretében a Kondoros medrének áthelyezése miatti teljes felületű régészeti feltárásokat, valamint folytatódtak az M35-ös gyorsforgalmi út Debrecen – Berettyóújfalu közötti szakasz és a Debreceni Nemzetközi Repülőtér az M35-ös autópályába bekötő út (Debrecen déli elkerülő út) teljes felületű megelőző feltárásai is.

Történettudomány

- *Nagy Gabriella Julianna: Megtorlás vagy jóvátétel? A gyermek- és fiatalkori bűnözésre vonatkozó szabályozás története Magyarországon az 1900-as években*

A felnőtt társadalom a történelem során sokféleképpen viszonyult a kiskorúakhoz. Magától értetődő, hogy a kor szelleméhez, a társadalom adottságaihoz igazodó kapcsolat a mindennapi szociális érintkezésen túl az emberi felelősség körében is megjelenik. Ez a viszony szolgál magyarázatul a gyermekekkel szembeni bánásmód korszakonkénti változására. A felnőtté válás folyamatában három – a bűnözés szempontjából egységes – korcsoport határolható el. A gyermekek bűnelkövetése csak kriminológiai értelemben nevezhető bűnözésnek, mert a büntetlenséget élvező gyermek cselekménye nem bűncselekmény. Korban fölöttük a fiatalkorú bűnözők állnak, míg a legidősebbek a felnőtt bűnelkövetők. Bekövetkezett az elkövetők fejlődési szakaszok alapján való differenciálása. Azonban a büntetőjogilag releváns életkorok kialakítása sem történelmileg, sem nemzetközileg nem egységes – közös vonásuk, hogy a vonatkozó jogszabályok meghatározzák általában a felelősségre vonás alsó korhatárát, illetve minden esetben a felnőttkor kezdetét.

Jelen tanulmányban a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó hazai szabályozást tekintem át, különös tekintettel az alsó és felső korhatárok, a felelősségi korlátok és az alkalmazható szankciók alakulására az 1900-as évektől az 1978. évi IV. törvény (az úgynevezett „régj Btk.”) 1995-ös módosításáig.

- *Surányi Béla: Fejezetek a Debreceni Gazdasági Egyesület történetéből*

Kevésbé ismert Debrecen mezőgazdaságának történetében a nagymúltú gazdasági egyesület tevékenysége, amely átölelte az 1867–1947 közötti évtizedeket. Megalakulása után röviddel elindult útjára a Közlemények a Debreceni Gazdasági Egyesület köréből címen megjelenő hivatalos közlöny, amely azonban csak néhány évig jelent meg. 1899-től pedig rendszeressé vált a Debreceni Gazdasági Lapok néven kiadott egyesületi kiadvány, amely a háború után hosszabb ideig szintén nem jutott el a debreceni gazdálkodók kezéhez. Működésének feltárását nehezíti hivatalos közleményének fellelhetlensége, továbbá a szűkös levéltári források. Megszületését bizonyára ösztönözte, hogy a nemzetben gondolkodó

Széchenyi István már a reformkor cselekvésgazdag évtizedeiben életre hívott egy országos egyesületet, illetve lerakta annak alapjait. Mindez a kiegyezés körüli években hozzájárult a helyi kezdeményezéssel alapított egyesületek létesítéséhez. S ebben élen járt Debrecen is, amely város mezőgazdaságát a hagyomány és az újszerű megoldások ötvözte jellemzett. Így az sem volt véletlen, hogy a helyi gazdátársadalom kezdeményezésével kezdetét vette a mezőgazdasági szakoktatás megindulása, amelynek jogosultságát Bécs is támogatta. Mindez a kettősség újdonságnak számított, hiszen addig a tudomány bevonásával folytatott gazdálkodás szellemi alapjait kizárólag egyéni kezdeményezésű szakképzés biztosította. A debreceni megoldás már jelezte az állam szerepvállalását ezen a téren is. Az összeállítás jelzi, hogy a tanintézet tanárai szervesen bekapcsolódtak az egyesület munkájába, amely nyomon követhető a nyolc évtized alatt. Sajnos a források szűkösek, kiváltképp a levéltári dokumentumok. Az egyesület munkáját személyi súrlódások terhelték, különösen az 1930-as években, de a háborús időszak sem kedvezett munkájának. Ennek ellenére jelentős helyi szerveződés volt, szakmai és érdekvédelmi háttérrel felruházva. A rövid összeállítással a szerző az utókor nevében köszönetet kíván mondani az egyesület hajdanvolt tagjainak, elvégzett munkájuknak, noha ez nem volt hibátlan és mulasztásoktól mentes.

Numizmatika

- **Novák Ádám: A korona jegyében – válogatás a Déri Múzeum koronaértékű pénzeiből**

A trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma sokakat fordít a századelő történelmére felé. Vajon milyen pénzt használhattak a korabeli magyarok a mindennapokban? Milyen kihívásokkal kellett szembenéznie a magyar pénzügyigazgatásnak? Jelen írás nem vállalkozhat arra, hogy újabb kutatási eredményeket tegyen közzé a korona-fillér pénzrendszerrel kapcsolatban. Annál inkább célja, hogy emléket állítson a közel száz éve forgalomból eltűnt korona pénznemnek, illetve bemutassa a Déri Múzeum Numizmatikai gyűjteménye ide vonatkozó darabjait.

A korona-fillér pénzrendszer egy pénzreform keretében került bevezetésre. A Monarchiában az 1892-ben, a 17. számú törvénycikk nyomán bevezetésre került az arany alapú koronaérték az ezüst alapú osztrák érték helyett. Forgalomba kerültek az arany 10 és 20 koronások, az ezüst 1 koronás, és a nikkeltől készült 10 és 20 filléresek, valamint a bronzból készült 1 és 2 filléresek. Később a 2 és 5 koronás ezüstök és két évben a 100 koronás aranyak is. Külön érdekesség a több sorozatot megélt bankjegyek kibocsátása is, melyeken hercegnők és operaénekesek arcképei is helyt kaptak. Írásunkban röviden bemutatjuk a korona-fillér pénzhelyettesítőit, szükségpénzeit, melyek igen nagy számban és széles körben voltak használatosak elsősorban az 1918-as és 1919-es válságos időkben. Múzeumunknak szép gyűjteménye van ezekből, különösen értékesek a forgalomba nem hozott debreceni szükségpénzek, melyek közül egy-egy példány aláírással is el lett látva.

A Monarchia felbomlása, és a Magyarországtól elcsatolt területeken létrejött utódállamok működése nehéz helyzetbe hozta a valutát. A gazdasági nehézségek megoldása érdekében több megoldás született, mint a takarékpénztári jegyek kibocsátása is, melyek a kor grafikai művészténeke igen becses alkotásai. A trianoni békeszerződést követően az első kísérletek a konszolidációra újabb korona fizetőeszközök kibocsátását tették szükségessé: 1920-ban és 1923-ban államjegyek kerültek forgalomba, melyekre a magyar pénztörténetben először uralkodók, fejedelmek, politikusok portréi kerültek. Írásunkhoz igyekeztünk szemléletesként gyűjteményünkéből egy-egy darabot képpel is közölni.

Kulturális antropológia

- **P. Szászfalvi Márta: Református ereklyék, stallumok és látogatóbarát fejlesztések. A nyírbátori református templom egyházművészeti és vallásturisztikai vizsgálata**

Nyírbátor kiemelkedő helyet foglal el a magyar műemlékek tekintetében. Ezt a kiemelkedő pozíciót már a 17–18. századi források is egyértelműen alátámasztják, s igazolják, hogy a településre irányuló, mai megnevezéssel kulturális vallási turizmus már kezdetektől fogva fontos szerepet játszott a település életében. Tanulmányomban a nyírbátori református templomba irányuló vallási turizmust determináló művészet- és művelődéstörténeti értékeket, illetve az azt befolyásoló műemléki kutatások, régészeti feltárások és látogatóbarát fejlesztések mentén végbement belső, illetve külső változásokat, helyreállításokat mutatom be.

Fotótörténet

- **Mezey Lajos festő-fényképész bicentenáriuma**

2020-ban Mezey Lajosnak, a magyar fotótörténet egyik úttörőjének kétszeresen kerek évfordulójára emlékezünk: 200 éve, 1820. október 3-án született és 140 éve, 1880. július 29-én hunyt el Nagyváradon.

Mezey Lajos annak a festőművész-nemzedéknek volt a tagja, amelyet festő-fényképészek név alatt tart számon a fotótörténet: ők voltak azok, akik a vizitkártya-ipar kezdeti föllendülésekor a nagyobb és biztosabb jövedelem kedvéért festőművészi pályájukat végleg vagy ideiglenesen fölcserezték a fényképezéssel.

Mezey, aki elsősorban Nagyváradon és környékén dolgozván, a megye számos templomába, közintézményébe és polgári otthonába festett portré-, táj- és oltárképeket, de viszonylag nagy számú megrendelése ellenére sem ítélte jövedelmét elégnek gyermekei taníttatásához illetve kiházasításához, 1864-ben vágott bele a hivatásos fényképezetbe. Már az 1850-es évektől ismerünk ugyan a nevéhez köthető, öt vagy a családját ábrázoló képeket, de ezeknek a dagerrotípiáknak és talbotípiáknak a szerzősége kérdéses, számuk szórványos, minőségük kísérleti jellegű.

1864-től azonban komoly életmódváltásba fogott, a fényképeszeti apparátus beszerzésért és az alapvető technikai ismeretek megtanulásáért Bécsbe utazott, majd hazatérve egész házat átépíttette a fényképsz-műterem kedvéért. A kezdetben jól, majd a konkurencia növekedésével egyre kevésbé prosperáló műterem tíz évig működött, akkor kénytelen volt megválni tőle – az anyagi csődöt így sem kerülhette el. Élete hátralévő részében visszatért az ecsethez és rajztanítóként dolgozott. A műteremben készült fényképekből alig néhány száz maradt fenn magán- és közgyűjteményekben. A hagyományos műtermi beállításokat ismétlő, a megrendelők igényeit kielégítő, elsősorban vizitkártya méretű felvételek mellett, a képkészítés technikai lehetőségei iránti kíváncsiságát mutatja néhány kettős expozícióval készült trükkfelvétele vagy sztereoképeinek sorozata.

2020 októberében Nagyváradon ünnepélyes események sorával, többek között a munkásságát tárgyaló rövid szimposiummal készültek megemlékezni Mezey Lajosról, a város jeles polgáráról, amely azonban az egészségügyi veszélyhelyzet miatt későbbi időpontra tolódot. Erre az alkalomra készült az alább némileg bővített szöveggel közölt két előadás, amelyek a fényképész Mezeyt mutatják be.

● *Farkas Zsuzsa: Mezey Lajos mosolya*

A fényképeken ábrázolt érzelmek történetét a műtermi portrékon át vizsgálva, elsőként az a kérdés adódik, hogy vajon milyen helyzetet kell kialakítani ahhoz, hogy a fényképezkedő „fesztelenül” képes legyen egy kedvesnek ítéltető, nem merev mosolyt varázsolni az arcára? A 19. században a fényképezett portrék reprezentációjának nem része a vidámság, mert az az én komolytalanságát sugározná. A magabiztos én a portréiban saját társadalmi státuszát igyekezett hangsúlyossá tenni, a portrékészítés nem más, mint az egyénnek a társadalmi nyilvánosság előtti megjelenítése, szimbolikus és kanonizált formában. A mosolyt ebben a szabályozott megjelenésben csak mint eszközt használták, sugározni kívánt önképük megteremtése érdekében, később pedig a boldogság látszatának felmutatásához.

A fényképi portréábrázolás korai szakaszában igen ritka a mosolygás megörökítése, hiszen a hosszú expozíciós idő szinte kizárta egy hosszasan kitarított mosoly természetességét. Ezért jelent különlegességet az a néhány, 1852-ben készült családi dagerrotipia, amely Mezey Lajos festő-fényképész hagyatékában maradt fenn, s jelenleg részben a Magyar Nemzeti Múzeum, részben a leszármazottak tulajdonában van. Az öt fennmaradt kép mindegyike a Mezey család tagjait ábrázolja: kettő, csaknem azonos beállítással, Mezey Lajosné, egy öt és kislányát, egy az apát, Mezey Lajost a kislánnyal, egy pedig a kislányt egyedül. A kislányt ábrázoló dagerrotipia igen rossz állapotú, a többi azonban viszonylag épnek mondható.

A képeket a magyar fotótörténet sokáig Mezey Lajos felvételeinek tartotta, de az eddig figyelmen kívül hagyott, a verzókon található feliratok sorrendbe rakásával kiténik, hogy itt olyan családi fényképezkedésről volt szó, amelyen jelen volt egy meg nem nevezett „dagerrotyeup” is,

s a képek készítésében Mezey, ha közre is működött, nem tudjuk, milyen mértékben.

Az öt kép közül a legkülönlegesebb a Mezeyné kislányával ábrázoló kép, amelyen az asszony szelíd mosolygása valószínűleg az első magyar fényképezett mosoly lehet, és a fényképezési helyzet különös intimitására utalhat. Mezey Lajost a visszaemlékezések mint igen kedves, jóságos és önzetlen természetű, vidám kedélyű és barátságos embert őrizték meg, akit minden körben szerettek. Az ő jelenléte és feleségéhez való bensőséges, meleg viszonya varázsolhatta azt a különleges mosolyt az asszony arcára. A képek nem reprezentációs célra, nem a nyilvánosság számára készültek, a családi békét természetes gesztusokkal s nem a fényképész által szabályozott, ideálisnak gondolt módon tükrözik. Bár mindez talán csak kísérlet volt, de egy új, modern látásmódra utal.

● *Szabó Anna Viola: Várad az ablakból. Mezey Lajos sztereoképei*

1843 májusában a festőnek még csak készülő, ifjú Mezey Lajos Nagyváradon csatlakozik a Pestre tartó Nifont de Rarke panorámafestőhöz, hogy gyakorlatot szerezzen a tájképfestésben. A panorama mobilizált változatával, az ún. kozmorámával utazó vándorutatóványosnak az egy-egy állomáshelyen olykor tizenöt-ször is cserélődő, különböző témákból összeállított kiállításaihoz változatos és nagy mennyiségű táj- és eseményképre volt szüksége. Az embernagyságú, sötét dobozok belsejében, félkörben elhelyezett 12 darab, kb. 60 cm-es képet óriási, kerek nagytüvegeken keresztül lehetett megtekinteni, s az eleve speciális technikával megfestett, majd a kép hangulatához illően megvilágított tájak térélményt, az egzotikus helyszíneken való személyes jelenlét illúzióját keltették. A csaknem egy évig Rarke mellett dolgozó Mezey több ilyen illuzórikus tájképet festett, pesti tartózkodása alatt pedig más optikai illúziók előállítását is megtanulta: tudott transzparens képeket festeni és ismerte a ködfátyolmutatóványok működését is. A korabeli közönség számára a hasonló látványosságok jelentették a világ megismerésének lehetőségét.

Az 1851-ben nyilvánosságra hozott új találmány, a sztereoszkóp ezt a feladatot vette át a vásári mutatóványoktól, azzal a különbséggel, hogy a virtuális utazás élményéhez immár a lábat sem kellett kitenni otthonról, elég volt hazavinni az aktuális eseményeket vagy a világ nevezetességeit bemutató képsorozatot. Hogy a vizuális leképezés minden változata iránt fogékony Mezey már igen korán beszerezhetette a saját sztereonézőjét, azt az egyik képén is látható készülék mutatja, amely még a feltaláló, Brewster által fejlesztett típus. A polgárság köreiben itthon is villámgyorsan elterjedő, társasági szórakozást jelentő eszköznek az 1850-es években még csak egyik használója volt maga is, ám ahogy fényképezőgép került a házba, rögtön megpróbálkozott a sztereoképek saját kezű előállításával. A sztereokép keltette térhatású illúzió abból adódik, hogy az azonos tárgyról készített, egymás mellé ragasztott két képet az ember két szeme működésének megfelelően, a kettő közötti bizonyos szögbeli eltérést rekonstruálva veszik fel, s a képeket a sztereonézőbe pillantva az agy egyesíti, a valóságoshoz

közelítve a látványt. Mezeynek az ilyen felvételhez szükséges kétobjektív gépe valószínűleg nem volt, hanem sínen csúszathatta odébb a kamerát a második kép elkészítéséhez: a képpárok elmozdulásából látszik, hogy a két felvétel között eltelt egy pillanat.

A Mezey által készített, mintegy 20 darab fennmaradt sztereokép, a rajtuk látható gyerekei életkorából következtethetően, 1864–65-ben készülhetett, csak Károly fia portréja későbbi mintegy tíz évvel, így feltételezhető, hogy műterme fennállása alatt végig készített sztereókat.

A jelenleg ismert darabok mindazonáltal erősen kísérleti jellegűeknek tűnnek. Mezey a panorámafestés során megtanulhatta, hogy térhatás akkor jön létre, ha a tér minél rétegzettebb, minél mélyebb, s ha az előtérben valami nagyobb tárgy látszik, amelyhez viszonyítva, előtte és mögötte megképződhetnek a kép rétegei. Mégis, a gyermekeiről készített felvételek során mintha megfélekedezett volna e tapasztalatról, hiszen a műtermi beállítások hagyománya szerint elrendezett zsánerképek a perspektivikus hatás eléréséhez túlságosan egysíkúak, így a sztereonézésben is nehezen érzékelhető a térmélység.

A sztereó eredeti funkciójának kiaknázása céljából készülhetnek a Szent László térre néző görögkatolikus templom tornyából felvett városképek, amelyek a magaslati nézőpont rögzítésével lehetővé tették a saját város idegenként való szemlélését. A képeken ábrázolt város a mai szemlélő számára is idegen, hiszen az urbanizáció nagy lendülete előtti utolsó pillanatban örökíti meg Várad házait s piacterét, a Fekete Sas régi épületét, amelyeket a következő évtizedek eltüntettek. A kezdődő átalakulás első hírnöke a Mezey fényképezőműterme számára éppen átépítés alatt álló, emeletes Közép utcai ház. A dokumentatív felvételek Várad fényképi ábrázolásának legkorábbi darabjai lehetnek.

● **Szabó Anna Viola: Benedek Mór, a fantom. Megjegyzések az első nagyváradi fényképész kilétének tisztázásához**

Ez az írás egy téves adat tisztázásának érdekében született, amelynek Lucia Cornea nagyváradi muzeológus mintegy húsz éve, 1999-ben megjelent, *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852–1950* című könyve, Nagyvárad fényképezőműtermeinek első módszeres összefoglalása, illetve a témáról korábban írt, a váradi múzeum *Crisia* című évkönyvében megjelent tanulmánya a forrása. Mindkét munkában szerepel, mind a szövegben, mind a név szerinti felsorolásban az az adat, hogy Nagyvárad első fényképezési műtermét Benedek Mór nyitotta meg 1862-ben, s tartotta fent azt 1937-ig. Az adat egyetlen forrása az a Benedek Mór műtermében készült fénykép, amely a berettyóújfalui Bihari Múzeum gyűjteményében található, s verzóján ceruzával feltüntetve az 1862-es dátum látható. A felirat adattá nyilvánítása során azonban a muzeológus bizonyára nem vette kezébe a kérdéses tárgyat, mert az minden attribútumában a századforduló jellegzetességeivel bír. A kép mind formátuma (kabinet), technikája (celloidin, nem albumin) és a karton tipográfiája, mind a képen látható mátkapár hölgy tagja ruhájának szabása és a műtermi díszletek alapján, legkorábban az 1890-es évek végén készülhetett, de inkább 20. század eleji felvétel. A ceruzás

rájegyzés pedig nyilvánvalóan nem a képpel egykorú, hanem a gyűjtéskor kerülhetett rá. A karton grafikája összehasonlításos alapon is megégyezik Benedek századeleji kartonjával.

Az első váradi fényképész kijelölésének nehéz kérdésében az írás kiter néhány egyéb, közkeletű adat tisztázására is.

Felveti annak lehetőségét, hogy azoknak az 1852-ben készült, Mezey Lajosnak tulajdonított, ismert dagerrotipiáknak, amelyek alapján a fotótörténet őt tartja az első váradi fényképezőnek, a valódi készítője esetleg Lojanek János lehetett. Lojanek ugyanis, éppen 1852-ben, vándorfényképészként jelent meg Debrecenben, mint „Photograph Daguerreotyp készítő és másoló”, aki Nagyváradot éppen így útba ejthette, ha éppen nem onnan indult.

Nemcsak az első fényképész, de az első fényképezőműterem tulajdonosa is kérdéses. Miután bizonyos, hogy Benedek Mór nem nyitott 1862-ben műtermet, a következő jelölt erre a szerepre is Lojanek lehet, aki 1863 februárjában nyitotta meg a magáét a Közép utcában. Párhuzamos azonban ezzel az az adat, hogy egy 1863. július 5-én megjelent híradás szerint, a Bihar Megyei Nemzeti Kaszinó udvarán (Fő utca 5.) már meglévő fényképezési műtermet ekkor átvette Kizsel István – amelyet ezek szerint valakinek korábban felépíttetnie s használnia kellett: hogy ki, mikortól és mennyi ideig, fontos lenne a kérdés tisztázáshoz. Ebből a célból foglalkozik még az írás a kaszinóbeli műterem néhány ideiglenes használójával, Kizsel István és Körössy József személyazonosságával.

Természettudomány

● **Mező Szilveszter: Magyar Brehm. Kanabé Dezső (1878–1950) természettudós tanári működése Debrecenben**

A dolgozat első részében a muzeológus szerző ismerteti Kanabé Dezső természettudományos szakírói munkásságát és tanári működését Debrecen városában. Kanabé Dezső pályája Nagyváradról indult, ahol élete első szakasza lezajlott. Felsőszintű tanulmányait Aradon végezte, majd Resicabányán kezdte el oktató–nevelő munkáját. Az első világháborút követően került Debrecenbe mint menekült státuszú tanár. Aktív pályafutásának túlnyomó része a Debreceni Kereskedő Társulat polgári fiúiskolájához köthető. Ebben a tanintézetben volt a természetrajzi tárgyak előadója és a természetrajzi szertár őre. Oktató munkája mellett jelentős természettudományos gyűjtőtevékenységet is folytatott. Rovargyűjteményei szakmai körökben is ismertek voltak.

A dolgozat második részében a szerző rövid válogatást közöl Kanabé Dezső 1927-ben megjelent művéből. A Debrecenben kiadott könyv címe: „Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából”. A tanulmány ezen része egyfajta természetrajzi antológia, mely híven tükrözi Kanabé Dezső környezetszemléletét és természetéről vallott nézeteit. Az olvasmányos művet a Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményében őrzött színes felvételekkel illusztráltuk.

Irodalomtörténet

- **Bakó Endre: A Csokonai Kör (1890-1946) „modern gesztusai”**

A Csokonai Kör vezetői időről időre szükségét érezték deklarálni, hogy nem politizálnak, kívül állnak minden pártédeken. A társaság eszmei iránya, múltba forduló irodalompolitikája azonban kezdetben egyértelműen a fennálló rend, majd a forradalmak után a neobarokk Magyarország kultúrpolitikája szolgálatában állt. Névadójukat is – mint azt Asztalos Dezső megállapította – „mindenek előtt a kör társadalmi érdekeinek megfelelően mutatták be...” Az meg sem fordult a vezetők fejében, hogy megkérdőjelezzék az őket körülvevő világ társadalmi berendezkedését. A Kör esztétikai alapelve a konzervatív népiesség volt, nem érzékelték, hogy ez egy idejétmúlt gondolkodásmód, ami legfeljebb epigonokat érlel. Szabolcska Mihályt Arany Jánossal csaknem egyenrangú költőnek tartották. Ennek ellenére újra és újra vállalkoztak arra, hogy alkalmat és helyet adjanak a modern irodalom képviselői bemutatkozásának. Fogadtatásukat mutatja be a tanulmány.

Muzeológia, Múzeumtörténet

- **Aranyi Fruzsina: Az időskori non-formális ismeretadás egy újabb módszertani megközelítésből**

A múzeumi szakemberek a nyugdíjasokra olyan társadalmi rétegként tekintenek, akik a nyugdíjazást követően többlet idővel rendelkeznek, és az így felszabadult időkeretet szívesen fordítják kultúrafogyasztásra, melynek részét képezi az aktív múzeumba járás.

A 21. századi múzeumlátogatási szokások azonban megváltoztak, amikre a múzeumoknak reagálniuk kell. Kiállításait, programjait minél inkább a látogatók igényeire kell szabniuk. Ez új módszerek megjelenéséhez, elterjedéséhez vezetett. Mindez azonban nem jár automatikusan együtt azzal, hogy az új módszereket alkalmazó programok minden látogatói réteget meg tudnak szólítani.

Hiába hisszük és valljuk, hogy a Homo Ludens, a játékos ember minden látogatóban benne rejlik, ha magukban a látogatókban van egyfajta gát. Az ilyen típusú előítéletek felszámolása nem megy egyik napról a másikra. A Déri Múzeum tagintézményében, a Debreceni Irodalom Házában már harmadik éve készülünk a Múzeum Éjszakájára gamifikált múzeumi nyomozással. Úgy tapasztaljuk, hogy ez a szisztematikus rendszeresség lassan meghozza gyümölcsét. A korábban vonakodó korcsoportok közül is egyre többen mernek, akarnak a programban részt venni, ami során a belefeledkezés és a flow-élmény mellett új ismeretekkel is gazdagodnak. A játék ugyanis komoly százalékban épít valós, megtörtént eseményekre. Így korábbi ismereteik rendszerezésére, kibővítésére nyílik lehetőségük. A múzeum ezáltal nemcsak az élményszerzés színtere, hanem a már meglévő módszerek mellett új módszerek alkalmazásával az időskori non-formális, direkt és indirekt tanulást is elősegíti.

- **Sándor Ilona: Az orvos, a művészetek pártolója és a közösségi ember – Dr. Forbáth Péter portréja**

Dr. Forbáth Pétert nagyon sokan ismerik a torontói magyar közösségben. Nemcsak azért, mert hosszú évtizedeken keresztül ő volt sok magyar család gyermekorvosa, hanem azért is, mert korát megcáfolva még máig is aktív tagja a magyar közösségnek, első helyen is a Szent Erzsébet Katolikus Egyházközségnek. Jól ismert művészetpártoló szerepéről is. Értékes festmények és műtárgyak vannak a birtokában. Így például a Nyolcak festőcsoport tagjaitól származó, legnagyobb külföldön található gyűjtemény az ő tulajdonában van. Több muzeológiai értékű tárgyát adományozott a torontói Textil Múzeumnak és szülővárosa, Debrecen múzeumának, a Déri Múzeumnak is. Neki köszönhető, hogy Munkácsy Mihály Krisztus Pilátus előtt c. festménye hollétére fényt derült, így hozzájárult a három monumentális festmény bemutatásához.

- **Debreceni-Veisz Bettina**
VR the world, virtuális lehetőségek a múzeumi szférában

A virtuális valóságra épülő technológiát az az alapvető cél hívta életre, hogy a felhasználó könnyebben, alaposabban megérthesse az információk hálózatát. A virtuális technológia múzeumi szférában történő alkalmazása mind az általános ismeretátadás, mind az oktatás, mind a könnyed szórakozás terén számos hasznos lehetőséget nyújthat. A virtuális múzeum olyan digitális entitás, amely a múzeum jellemzőire támaszkodik annak érdekében, hogy kiegészítse, fokozza vagy bővítsen a múzeumi élményt a személyre szabás, az interaktivitás és a tartalom gazdagsága révén.

Jelen gondolatmenet a múzeumi szféra napjainkban tendáló virtuális lehetőségeit próbálja feltérképezni. Részletesen taglalja a virtualitás fogalmkörét, továbbá megpróbálja áttekinteni a „virtuális múzeum” témakörében a múzeumok által használt technológiákat (virtuális valóság, virtuális kiállítások) melyek a látogatókat az online térben szólítják meg.

CONTENT

ESSAYS

Archeology

- *Nagy, Emese Gyöngyvér; Balázs, Ádám; Bőr, Gabriella Cserpák-Laczi, Orsolya; Dani, János; Deák, Rita; D. Szabó, László; Hága, Tamara; Hullám, Dénes; Mester, Péter; Szabó, László; Szolnoki, László: A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2014–2016-ban [Activity of the Archeological Department of Déri Museum in 2014-2016]*

We are continuing to report on the activity of the Archeological Department in the museum's yearbook. In this issue, we compiled the reports of the archeological excavations and oversights between 2014–2016.

In 2014, the main activity consisted of the archeological excavation along the new leg of the M4 highway between Berettyóújfalu and Nagykereki. There were other smaller projects, e.g. oversight in and around Berettyóújfalu and Derecske, around Hajdúböszörmény, in Konyár and in downtown Debrecen. There were preemptive excavations related to urban development in Derecske (sewerage system development), Hajdúszovát and Püspökladány (sewage pipeline construction).

Apart from the oversight in Berettyóújfalu and related excavations in Kaba, Hortobágy and Nádudvar, and other activity in Ebes and Nagykereki, 2015 saw the start of the full-scale preemptive excavations along the construction of the M4 highway between Berettyóújfalu and Nagykereki. The preemptive and full-scale excavations along the construction of the southern transit route (M35) also started in 2015.

2016 saw the OGD – Hajdúszoboszló-K1 preemptive excavation, oversights (e.g. in Biharkeresztes), and a smaller project in Hosszúpályi. The bigger projects of the year were the full-scale excavation of the Kondoros riverbed in the Debrecen Southern Industrial Park as part of the NEMO project. The excavations along the southern transit route (M35) also continued.

Historiography

- *Nagy, Gabriella Julianna: Megtorlás vagy jóvátétel? A gyermek- és fiatalkori bűnözésre vonatkozó szabályozás története Magyarországon az 1900-as években [Punishment or Rehabilitation? The History of Child and Youth Crime Regulations in Hungary in the 1900s]*

Throughout history, adults have had different attitudes towards minors. It is self-evident that this relationship is influenced by the norms of the time and society, and appears not just in social interactions, but also in the question of responsibility. This explains the changes in the treatment of minors throughout the ages. On the way to adulthood, three – from a crime standpoint – well-defined groups can be distinguished. Childhood crime exists only in criminology, as children have immunity and cannot commit crime in a legal sense. The other two groups are youth criminals and adult criminals. Criminals are differentiated by their age, and thus their stage of development. These age groups, however, are by no means unified, not through history nor internationally. The common characteristic is that laws define the age of adulthood and the age from which minors can be punished.

This study focuses on the domestic laws concerning child and youth criminals, with special regard to the minimum and maximum age ranges and the associated punishments and sanctions, starting from the 1900s all the way to the 1995 amendment of Act IV of 1978, the so called old Criminal Code.

- *Surányi, Béla: Fejezetek a Debreceni Gazdasági Egyesület történetéből [Chapters from the History of the Debrecen Agriculture Society]*

There is a less known segment in the history of Debrecen's agriculture, the activity of an agricultural society between 1867–1947. After its founding, the society soon launched a newspaper called *Közlemények a Debreceni Gazdasági Egyesület köréből*, which was only published for a few years. From 1899, the newspaper *Debreceni Gazdasági Lapok* was published regularly, up until the end of the war. The lack of available issues and archivesources makes analyzing its activity particularly difficult. The inception of the society was inspired by Count István Széchenyi, who, during the Reform Period of the early 19th century, called for and laid the

foundations of a national society. This led to the founding of societies by local initiatives around the time of the Compromise of 1867. Debrecen was a pioneer in this regard, as the city's agriculture was characterized by the combination of traditional and innovative solutions. It is no surprise that this period saw the start of the agricultural vocational education, a local initiative also supported by the Vienna government. This was a novelty for the time as the groundwork for scientific agriculture had only been laid by private initiatives and education up until that point. This signified a stronger state support for the times to come. The teachers of the school also contributed significantly to the society's work all through the eight decades. Unfortunately sources are scarce, especially in the archives. The society's work was plagued by personal conflicts, especially in the 1930s. The war also made everything more difficult. The society was nonetheless a significant local initiative with an important role in professional work and advocacy. With this work, the author, in the name of posterity, would like to say thanks to the members of the society for their work, which was significant, although not always perfect.

Numismatics

- *Novák, Ádám: A korona jegyében – válogatás a Déri Múzeum korona-értékű pénzeiből*
[In the Sign of the Crown – A Compilation of Déri Museum's Crown Value Coins]

It is the 100th anniversary of the Trianon peace treaty, the closing treaty of the Great War, which causes many to reflect on the early 20th century. What coins did people use back in the day? What challenges did the authorities face regarding the currency? This work does not aim to report on the latest studies on the crown value currencies. Rather, it is to commemorate the crown currency that was removed from circulation over a hundred years ago, and to present the relevant pieces from the Déri Museum's Numismatic collection.

The crown currency was introduced as part of a financial reform. In Austria-Hungary, Act 17 of 1892 introduced the gold-based crown currency replacing the previous silver-based one. They introduced gold 10 and 20 Crown, silver 1 Crown, nickel 10 and 20 Fillér and bronze 1 and 2 Fillér coins. Later came the silver 2 and 5 Crown coins, and they also issued gold 100 Crown coins in two years. It is also worth noting the various issues of banknotes that feature the pictures of princesses and opera singers. We aim to give a short overview on the currencies used alongside the crown and instead of it, primarily during the critical times of 1918 and 1919. Our Museum has a large collection of these emergency currencies, some are particularly valuable as they were not issued in circulation and some pieces even have a signature.

The dissolution of Austria-Hungary and the partition of Hungary itself put the currency in a difficult position. There were a number of solutions to deal with the economic crisis and the issuing of saving bank notes was

one of them. These notes feature the works of contemporary graphical artists, making them particularly valuable. After the Trianon peace treaty, the first attempts at crisis management meant the issuing of new crown currency: Between 1920 and 1923 so-called state notes were issued, which featured the pictures of rulers and politicians for the first time in Hungarian numismatic history. We aimed to illustrate our study with pictures of relevant pieces from our collection.

Cultural Anthropology

- *P. Szászfalvi, Márta: Református ereklyék, stallumok és látogatóbarát fejlesztések. A nyírbátori református templom egyházművészeti és vállalkozási vizsgálata*
[Reformation artefacts, stalls and visitor-friendly developments. A church art and religious tourism study of the Nyírbátor Reformed church]

Nyírbátor plays an important role among Hungarian national monuments. A role that is supported by 17–18 century sources, which prove that religious tourism has played an important role in the town's history from the very beginning. This study aims to present the art and cultural history relevance of the religious tourism to the Nyírbátor Reformed church and the inner and outer changes brought about by the relevant monument research, archeological excavations and the visitor friendly development.

Photo History

- *Mezey Lajos festő-fényképész bicentenáriuma*
[For the 200th birthday of Lajos Mezey, painter-photographer]

2020 is an important anniversary regarding Lajos Mezey, a pioneer of photo history, for two reasons: He was born 200 years ago on 3 October 1820, and died 140 years ago in Nagyvárád on 29 July 1880.

Lajos Mezey was a member of a generation of artists who are regarded as painter-photographers in photo history. At the start of the visit card industry, these artists abandoned their careers as painters, permanently or temporarily, in hope of a more stable income.

Mezey primarily worked in and around Nagyvárád, where he painted mostly portraits, landscapes and altar pictures for the city's middle class, churches and public institutions. In spite of his relatively busy schedule, he did not deem his income sufficient enough for his children's upbringing, so he took up photography professionally in 1864. There are pictures attributed to Mezey dating back to the 1850s, showing him or his family, but their authorship is questioned, their number is low and their quality is experimental. In 1864, he adapted his lifestyle to his new career. He travelled to Vienna to acquire the necessary equipment and technical

knowledge. Upon returning, he refurbished his home to accommodate a photo studio. At first, his studio did well, but with the increasing competition over time, it became less and less profitable. After ten years of operation, he was forced to sell it, but it was not enough to avoid bankruptcy. For the remainder of his career, he took up the brush again and worked as an art teacher. Only a few hundred of his photos exist today in public and private collections. Besides the more traditional, visit card sized pictures, made to accommodate his clients, there are a number of photos experimenting with the technical boundaries of photography, e.g. using double exposure or his series of stereo pictures.

In October 2020, there was going to be a conference about Lajos Mezey in Nagyvárad to commemorate the city's famous former citizen. Unfortunately, this has been postponed due to the healthcare emergency. The following two essays were originally made for this conference, but they are now published here, somewhat expanded, showcasing the photographer Mezey.

● *Farkas, Zsuzsa: Mezey Lajos mosolya*
[The Smiles of Lajos Mezey]

Observing the emotions on studio portraits brings up the question of how can a photographer create an atmosphere to make the objects of their photos feel comfortable, so their smiles feel natural, not forced? In the 19th century, joy rarely appeared on the photographic portraits, as it would have suggested that the individual could not be taken seriously. The depiction of the individual on portraits was supposed to showcase one's social stature to the wider public in a symbolic and canonized form. Smiling was first used as a tool in creating the desired representation, while later in upholding the facade of happiness.

In early photographic portraits, depicting smiles were rare as the long exposure time made natural smiles near impossible. This makes the few family daguerreotypes by Lajos Mezey from 1852 so special. These are currently found in the collection of the family and the Hungarian National Museum. All of the five surviving pictures show members of the Mezey-family: two shows Mrs. Mezey in near identical positions, one shows her with her daughter, one shows Lajos Mezey with his daughter and one shows only the daughter. The picture showing only the daughter is in bad condition, the others however are relatively intact.

For a long time, these pictures were attributed to Lajos Mezey. By putting the pictures in order based on the writing on their backside, it becomes clear that the whole family contributed to their making, as well as an unnamed photographer. Whether Mezey contributed and to what extent remains unclear.

The most special of the five pictures is the one where Mrs. Mezey appears with her daughter. Her smile is probably the first ever photographed smile in Hungarian photo history and was probably due to the intimate situation. Based on accounts, Mezey was a kind, warm-hearted, selfless and friendly person, well-liked by all. His presence and his warm and intimate relationship with his wife also could have contributed to

her smiling. The pictures were not made for the public and thus they lack the cold, artificial poses of other portraits, instead they showcase a warm and peaceful family life. Despite being an experiment, it also suggests a new approach.

● *Szabó, Anna Viola: Várad az ablakból. Mezey Lajos sztereoképei*
[A Window to Várad. The Stereo Pictures of Lajos Mezey]

In May 1843 in Nagyvárad (Oradea), the aspiring young painter Lajos Mezey joined the painter Nifont de Rarke heading to Pest to study landscape painting. The travelling performer needed a large number of paintings (of landscapes and actions) as his cosmorama exhibitions of various themes were often replaced fifteen times at a single stage of his tour. The dark human-sized boxes had 12, around 60 cm pictures arranged in a semi-circle. The landscapes were painted with a special technique and could be observed through a large round magnifying glass. With the appropriate lighting, they gave the illusion of personally being at these exotic places. Mezey worked with Rarke for over a year and painted multiple such illusory landscapes, for example the picture about the Thames tunnel in London, which gives an extraordinary sense of depth. During his stay in Pest, Mezey became familiar with other illusory techniques as well, such as transparencies and dissolving views. For the contemporary audience, such optical illusions were the means to explore the world.

The stereoscope, invented in 1851, took over this role from travelling performers. It allowed the audience to enjoy pictures of contemporary events and famous sights without leaving the comfort of their homes. Being interested in all forms of photography, Mezey got his hand on a Brewster-stereoscope, which can also be seen on one of his pictures. It became very popular very quickly among the middle class as a form of social entertainment and in the 1850s Mezey was just one of its users. But when he acquired a camera, he immediately started experimenting with stereoscopic pictures. The three dimensional illusion of the stereoscopic pictures come from putting two pictures next to each other that were taken with a few angles difference, similar to the human eyes, so the brain can recreate a three dimensional image. Mezey probably did not have the necessary camera with double optic lens, so he used railing to move his camera between the pictures. The differences on his pictures show they were not taken at the same time.

There are around 20 surviving stereoscopic pictures attributed to Mezey. Based on the age of his children on the pictures, they were made in 1864-65. The portrait of his son Károly can be dated to ten years later, so we can assume that he made stereoscopic pictures throughout the time he had his studio.

The charming and intimate pictures were clearly made for private use only, but each piece can be regarded as a special form of self-portrait. The pictures featuring his children showcase the various artforms Mezey was proficient in, with all their typical equipment. There are pictures where his children are playing theatre or posing with a camera, photo album, stereoscope, easel or gypsum figures. There are also pictures of Mezey

himself sleeping or arguing with his ghost-self, a visual representation of inner thoughts.

The landscapes taken in the tower of the Szent László Square church were more in line with the original function of the stereoscope, allowing to look at the familiar city from a completely new viewpoint. The city on the pictures also looks strange to contemporary viewers, as they were taken moments before the first push of urbanization. They show the houses and market square of Nagyvárád and the Fekete Sas (Black Eagle) building, which all disappeared in the following decades. The first sign of the coming changes for Mezey's studio was the house on Közép Street being reconstructed. These documentary pictures are among the very first photographic sources of Nagyvárád.

- Szabó, Anna Viola: *Benedek Mór, a fantom. Megjegyzések az első nagyváradi fényképész kilétének tisztázásához* [*Mór Benedek, the phantom. Notes on the Identity of the First Photographer of Nagyvárád*]

The aim of this work is to clarify a false data. It is based on two works: *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852–1950* by Nagyvárád museologist, Lucia Cornea, which is the first comprehensive summary of photographic art in Nagyvárád; and her previous study on the subject published in *Cirisa*, the museum's yearbook. Both works feature data both in the text and in the index that the first photo studio of Nagyvárád was operated by Mór Benedek between 1862 and 1937. The only source of this data is a photo from the studio of Mór Benedek, found in the Bihari Museum of Berettyóújfalu and has the date 1862 written on its back side in pencil. The author probably did not inspect the photo itself when they classified it as data, because it bears all the attributes from the turn of the century. The photo's size (large visit), technique (celloid instead of albumin), cardboard typography, the clothes of the woman and the studio props on the picture suggests it was made at the end of the 1890s at the earliest, but most likely at the early 20th century. The pencil writing is probably not contemporary and was likely made during categorization. The cardboard's graphic also matches what Benedek used at the turn of the century.

In identifying the first photographer of Nagyvárád the work aims to clarify some other common data.

It discusses the possibility that the well-known daguerreotypes from 1852 attributed to Lajos Mezey, based on which he is regarded as the first photographer of Nagyvárád, were in fact made by János Lojanek. Lojanek arrived to Debrecen as a travelling photographer in 1852, so he could have travelled to the nearby Nagyvárád as well.

Besides the first photographer, the owner of the first photo studio is also questioned. As Mór Benedek definitely could not have opened his studio in 1862, the other candidate for the title is Lojanek who opened his on Közép Street in February 1863. Another contemporary data is a news article from 5 July 1863, stating that István Kizsel had bought the photo studio within the building of the Bihar Megyei Nemzeti Kaszinó (at 5 Fő

Street), meaning someone had to have built and operated a studio there beforehand. Who and when remains an important data to be clarified. For this reason, the work also concerns itself with the identity of István Kizsel and József Kőrössy, the temporary users of the studio.

Natural History

- Mező, Szilveszter: *Magyar Brehm. Kanabé Dezső (1878–1950) természettudós tanári működése Debrecenben* [*The Hungarian Brehm. The Career of Dezső Kanabé (1878–1950), Teacher of Natural History, in Debrecen*]

In the first part of the study, the museologist author describes the scholarly and teaching career of Dezső Kanabé in Debrecen. Kanabé's career started in Nagyvárád where he spent the first part of his life. He got a degree of higher education in Arad and started his teaching career in Resicebánya. Following World War I, he ended up in Debrecen as a displaced refugee. Most of his active teaching career was spent in the all-boy school of the Debreceni Kereskedő Társulat (Debrecen trade Society). Here, he taught natural history and was responsible for the school's natural history collection. Besides teaching, his collection activity was also significant. His insect collection earned him professional recognition.

The second part of the study is concerned with a short compilation from his 1927 book. It was published in Debrecen with the title: "Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából". This part of the study is a sort of natural historical anthology that reflects the views of Kanabé on environment and nature. The work is illustrated with colored pictures from the collection of Déry Museum.

Literary History

- Bakó, Endre: *A Csokonai Kör (1890–1946) „modern gesztusai”* [*The “Modern Gestures” of the Csokonai Society (1890–1946)*]

The leaders of the Csokonai Society felt the need to declare their apolitical nature from time to time and that they are above partisanship. In the beginning, however, the Society's backward facing literary policy was in the service of the status quo, while after the revolutions, in the service of the cultural policy of the neo-baroque Hungary. As Dezső Azstalos concluded, they chose whom they were named after in line with the society's social interests. It never occurred to the members to question the status quo. The Society's aesthetic principle was folksy conservatism. They did not register that this was an obsolete way of thinking, capable of poor imitation only. They regarded Mihály Szabolcska on the same level as János Arany. Despite all of this, from time to time, they gave modern literary figures a chance to introduce themselves. This study is concerned with their reception.

Museology, Museum History

- *Aranyi, Fruzsina: Az időskori non-formális ismeretadás egy újabb módszertani megközelítésből*

[Non-formal Learning at Old Age from a New Methodological Approach]

In the field of museology, retired people are often viewed as a segment of the population that has spare time to consume culture, including regularly visiting museums.

Museum-going habits in the 21st century have changed, however, which museums have to react to. Exhibitions and programs have to be tailored to the needs of the visitors. This led to the appearance and spread of new methodology. This does not mean, however, that programs with the new methodology are automatically capable of addressing all visitor segments.

It would be a mistake to treat every visitor as a *Homo Ludens*, playful human, when the visitors themselves have a sort of aversion. Overcoming these aversions does not happen overnight. At Debreceni Irodalom Háza (a part of Déri Museum), we are preparing a playful investigative game for the annual Night of the Museums for three years now in a row. In our experience, this regularity is starting to bear fruit. More and more of the previously averse age groups dare take part in the programs, during which they enrich themselves through the flow experience. As the game builds heavily on real or historical events. This leads to the organization of existing and the acquiring of new knowledge. This way museums can become not just a place for new experiences but also, with the help of existing and new methodology, a place to facilitate non-formal, direct and indirect learning at old age.

- *Sándor, Ilona: Az orvos, a művészetek pártolója és a közösségi ember – Dr. Forbáth Péter portréja*

[Doctor, Friend of the Arts, a Man of the community – A portrait of Péter Forbáth]

Dr Péter Forbáth is well-known in the Hungarian community of Toronto. Not just because he was the family doctor of many Hungarian families, but also because he still plays an active role in the community, despite his age, most prominently in the Saint Elisabeth Catholic Parish. He is also well-known for his patronage of the arts. He owns valuable paintings and art pieces. He owns the largest collection of paintings from the artist group known as the Eights. He donated a number of valuable pieces to the Toronto Textile Museum and to the museum of his birthplace, the Déri Museum in Debrecen. He played an important role in discovering one of Mihály Munkácsy's monumental paintings, *Christ before Pilate*, and thus making it possible to display the three paintings together.

- *Debreczeni-Veisz, Bettina: VR the world, virtuális lehetőségek a múzeumi szférában*

[VR the world - Virtual Solutions in a Museum Context]

VR-technology was created to allow users a better and more comprehensive understanding of information. VR solutions in a museum offer a number of possibilities for learning in general, education and entertainment. The virtual museum is a digital entity that has all the characteristics of a museum in order to enhance and expand the museum experience by offering personalization, interactivity and a wealth of content.

This work aims to explore the current virtual trends and possibilities in the museum sphere. It goes into detail to discuss the concept of virtuality, and gives an overview of the technologies used in the "virtual museum" context, such as virtual reality and virtual exhibitions that reach visitors in the online space.

